

TANULMÁNYOK BUDAPEST MÚLTJÁBÓL, XLIV

TANULMÁNYOK BUDAPEST MÚLTJÁBÓL, XLIV

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

FARBAKY PÉTER

GÉRA ELEONÓRA

GYÁNI GÁBOR

PERÉNYI ROLAND

RÓKA ENIKŐ

ROSTÁS PÉTER

SIPOS ANDRÁS

B. SZABÓ JÁNOS

DOMÁNSZKY GABRIELLA

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM, BUDAPEST, 2020

*TANULMÁNYOK BUDAPEST
MÚLTJÁBÓL*

XLIV

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM, BUDAPEST, 2020

SZERKESZTETTE
DOMÁNSZKY GABRIELLA

FORDÍTÁSOK
POKOLY JUDIT

LEKTOR
SIPOS ANDRÁS, GÉRA ELEONÓRA

MINDEN JOG FENNTARTVA
© *BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM, 2019*
FELELŐS KIADÓ: NÉPESSY NOÉMI
ISSN 0238-5597

TARTALOMJEGYZÉK

BENDA JUDIT

*A KERESKEDELEM ÉPÜLETEI A KÖZÉPKORI BUDÁN III.
TÁVOLSÁGI KERESKEDŐK ÜZLETHELYISÉGEI, POSZTÓSBOLTOK, PATIKÁK
COMMERCIAL BUILDINGS IN MEDIEVAL BUDA III. PRECINCTS OF LONG-DISTANCE MERCHANTS,
CLOTH SHOPS, PHARMACIES*

7

SZABÓ BALÁZS

*A BUDAI VÁR FÖLDALATTI TEREINEK FUNKCIÓVIZSGÁLATA
FUNCTIONAL ANALYSIS OF THE UNDERGROUND SPACES BENEATH BUDA CASTLE*

35

BASICS BEATRIX

*A VÁROSLIGET 19. SZÁZADI LÁTKÉPEKEN
THE CITY PARK (VÁROSLIGET)*

71

SZAKÁCS ANNAMÁRIA

*MAGYAROK A 19. SZÁZADI KÜLFÖLDI UTAZÓK SZEMÉBEN
HUNGARIANS AS SEEN BY 19TH CENTURY FOREIGN TRAVELERS*

91

TELEKI ANDRÁS

*„Ő IS SALAMON TEMPLOMÁN DOLGOZOTT”
A GYÁSZOLÓ BUDAPESTI ÉS VIDÉKI SZABADKÖMŰVESSÉG FERENC JÓZSEF-KÉPE AZ 1916.
NOVEMBERÉBEN ÉS DECEMBERÉBEN LEZAJLOTT GYÁSZSZERTARTÁSOK TÜKRÉBEN
„HE HAS ALSO WORKED ON THE TEMPLE OF SOLOMON” – THE IMAGE OF FRANCIS JOSEPH HELD BY THE MOURNING
FREEMASONS DURING THE MEMORIAL SERVICES IN THE LAST MONTHS OF 1916*

129

*PILKHOFFER MÓNKA:
A PESTI ÉPÍTŐTÁRSASÁG MŰKÖDÉSE
THE ACTIVITY OF THE PEST BUILDING COMPANY
151*

*ÉDER KATALIN
KÜLÖNLEGES LÁTOGATÓK: III. VIKTOR EMÁNUEL OLASZ KIRÁLY
ÉS ILONA OLASZ KIRÁLYNÉ A FŐVÁROSI MÚZEUMBAN – 1937 MÁJUSÁBAN
EXTRAORDINARY VISITORS: KING OF ITALY VICTOR EMMANUEL III AND HIS WIFE QUEEN ELENA
AT THE MUNICIPAL MUSEUM — MAY 1937
185*

*RÁKÓCZY ROZÁLIA
APU NAPLÓJA, 1944—1945
DAD'S DIARY
199*

*CER NAPLÓJA
AZ 1944—45-ÖS OROSZ OSTROM BUDAPESTEN, A KIS-SVÁBHEGYEN
CER'S DIARY
247*

BENDA JUDIT

A KERESKEDELEM ÉPÜLETEI A KÖZÉPKORI BUDÁN III.

TÁVOLSÁGI KERESKEDŐK ÜZLETHELYISÉGEI, POSZTÓSBOLTOK, PATIKÁK

*Wenn der Kaufmann von Schafen spricht,
so meint er das Tuch.*

„Ilyen alkalmazottak bizonytal megállják a helyüket a kereskedelemben; nemcsak az írás-olvasáshoz értenek, de jól ismerik az országot is.”¹ Ezt a dicsérő mondatot Hans Dernschwam írta a Fugger uraknak írt jelentésében 1528-ban Kayser Simonról és testvéréről Kristófról, akik Nagyszebenből, szerény sorból származtak. Simon Budán, Mátyás könyvelő mellett szolgált, a Pesten élő Kristóf pedig, aki Oláh Miklós lánytestvérének férje volt, reménybeli Fugger alkalmazottnak számított ekkor. A Fuggerek faktorának megjegyzése arra utal, hogy talpraesettséggel, helyismerettel és némi iskolázottsággal már jól el lehetett boldogulni az üzleti életben. De milyen volt az a környezet, amelyben meg kellett állni a helyüket? Nem is olyan könnyű rekonstruálni, mivel a budai tanács levéltára és városi könyvei az 1529-es török ostrom során elégték. A polgárházak pedig az ezt követő századok pusztításainak és átépítéseinek estek áldozatául. A fennmaradt oklevelek, az épületrészletek, a faragott nyíláskeretek, a boltozatok és szerkezeti elemek csak nagyon töredékes képét nyújtják a város egykori pompájának. Az alábbiakban ezek segítségével próbáljuk meg röviden összefoglalni a későközépkori távolsági kereskedők üzleti szokásairól szóló forrásokat és bemutatni a fennmaradt üzlethelyiségek építészeti jellemzőit.

Mind a nagykereskedők, mind a posztókereskedők és a patikusok polgárházak utcai, földszinti helyiségeiben dolgoztak. A polgárházak, vagyis a polgárjoggal rendelkező városiak által épített lakóházak a 14–15. században új funkcióval egészültek ki, sokuk földszinti szobáit üzletnek (esetleg műhelynek) kezdték el használni. Ez az átalakulás építészeti is nyomon követhető azokon a házakon, amelyek a 20. századra is megőrizték öt-hatszáz évvel korábbi szerkezeteiket, nyíláskereteiket. A budai vár még látszó gótikus elemeit először a Dísz téren lakó orvos Arányi-Lósteiner Lajos vette számba 1877-ben. Kézírtos jegyzete 74 ház középkori faragású részleteit (kapu-, ajtó- és ablakkereteket, ülőfülkéket, pilléreket, boltozatokat) szedte listába, gyakran precíz vázlatrajzokkal illusztrálva.² A jegyzék azért is fontos számunkra, mert olyan házak is rajta vannak, amelyeket később a századfordulón lebontottak, hogy a nagyszabású kormányzati épületek felépítéséhez elegendő helyet teremtsenek. A háború után, a budai polgárházak „fejlődési sémáját” és építészeti alapvetését Gerevich László publikálta.³ A példaként kiválasztott épületek vetületi ábrázolással készült rajzai a szakma számára

is érthetőbbé tették a középkori építési periódusok elképzelését. A vári házakról készült monográfiájában ő közölte először a boltablakok, boltajtók és ülőfülkék fotóit, illetve felmérési rajzait. Czagány István részletes építészetelméleti cikkeket írt az ülőfülkék középkori tervezési módszereiről.⁴ Holl Imre a középkori városi életéről írott tanulmányában telekméreteket szerint kísérelte meg típusokba rendezni a budai házakat és az ülőfülkék építését a borkimérésekkel hozta összefüggésbe.⁵ Borsos László szintén a borkimérő helyekhez, illetve a kapualjakban történt helyben fogyasztáshoz kötötte az ülőfülkék létesítését.⁶

A Budai Jogkönyv meglepően kevés cikkelyben foglalkozik a polgárjoggal rendelkező távolsági kereskedők és posztókereskedők jogaival és kötelességeivel: a 443 szabály közül csak kettő-kettő szól róluk, ezek is elég szűkszavúan, önmagukat ismételve.⁷ A nagykereskedők, vagyis boltos urak (*kaufleut, gewelb herren*) csak saját boltjaikban, vagyis boltozott helyiséggel rendelkező üzlethelyiségeikben (*in iren gewelben*) kereskedhetnek, nyitott üzletben (*yn Ofenen laden*) nem. A nyitott üzlet jelen esetben azt jelenti, hogy utcára nyitott üzletben, közvetlenül a lakosságnak, kis tételben (mint a kalmárboltokban) nem árusíthattak. A posztókereskedők (*kamerherren, gewant sneiderr*) nem árulhattak kalmárárukat csak posztót-, vásznat- és selymet végenként, vagy méretre szabva. A 176. cikkelyben két, (a céhbe tartozó) posztókereskedőt kötelez arra, hogy társaik nevében tegyenek esküt, hogy fűszert és *cingewant*-ot (olcsó posztófajta) nem árulhatnak. A tiltásra nyilván azért volt szükség, mert valószínűleg árulták a két említett áruféleséget. A boltozott helyiség és a kamra szavak olyan építészeti különbséget mutatnak, ami talán egy korábbi periódusra utal, amikor a nagykereskedők már megengedhették maguknak, hogy tűzvédelmi okokból és reprezentációs céllal beboltoztathassák üzlethelyiségeiket, míg a posztókereskedők még nem. A boltozott bolthelyiség problémájára még később visszatérünk. A fentiekén kívül, fej- és teljes vagyonvesztés terhe mellett szigorúan tilos volt a kereskedők társulása.⁸ Nagy kérdés, hogy ezt a szabályt valaha is betartották-e, hiszen mind az olasz, mind a német cégek már a 14. század óta tartottak itt lerakatokat, és foglalkoztattak faktorokat. A szabály „kiskapuját” a családi vállalkozások jelentették, amikor a nagycsalád egy tagja polgárjogot nyert Budán, ebben az esetben már társulhatott „idegennel”. Ezt a formát mind a német, mind az olasz kereskedők előszeretettel használták. Szintén pikáns előírás volt, miszerint a kereskedők üzleti könyveinek nem szabad hinni, ha pereskedésre kerül sor.⁹ A gondot bizonyára saját példájukból is ismerték a tanácsurak, ezért igazán szép, hogy egyáltalán beemelték a Jogkönyvbe. A legnagyobb ösztönző erő a polgárjog elnyerésére az adómentesség volt, amely megilletett minden budai polgárt, ezen kívül a városban kereskedni is csak a budai polgároknak volt joguk.¹⁰

A városba érkező import árukról a budai vámtarifa,¹¹ a budai harmincadjegyzék,¹² a budai jogkönyv,¹³ valamint a város 1522. évi árszabása¹⁴ meglehetősen pontosan tudósít. A városból induló árukkal kapcsolatban a jogkönyv 441. cikkelyének második részét kell elolvasnunk.¹⁵ A hazai legfontosabb exportcikkék a fém- és szerves nyersanyagok, valamint az élőállatok voltak.

A 13. században elsősorban Bécsből és más dunamenti városokból (pl. Regensburgból) érkeztek lovagpolgárok (*Ritterbürger*) Budára, a 14. században azonban a németek mellett egyre több itáliai és magyar származású *hospes* telepedett le a városban.¹⁶ A nagypolitika változásai mindig hatással voltak arra, hogy honnan jöttek az újabb betelepülők. A 14. század elejétől főleg firenzei, a század végétől pedig elsősorban nürnbergi kereskedőcsaládok költöztek be és nyertek polgárjogot házvásárlással vagy beházasodással. A tanács tagjai közé a leggazdagabb kereskedőket és céhes mestereket választották, akik így többféle módon is juthattak bevételhez. A városvezetésben és az üzleti életben betöltött szerep természetesen ösztönzőleg hatott egymásra, tovább növelve a polgárok vagyonát. Az udvari beszerzéseknél nyújtott pénzkölcsönök, vagy áruhiteltek fejében gyakran kaptak ellenszolgáltatásként adóbérleti jogot, vagy udvari hivatali tisztséget. A 15. század végétől a budai kereskedők egyik fő bevételi forrásának a királyi udvar megrendeléseit számították.¹⁷ A német és az olasz származású kereskedők nem jelentettek egymás számára konkurenciát, és az írott források sem tanúskodnak olaszok és németek közötti vitás ügyletekről,¹⁸ ami valószínűleg eltérő életmódjukból és áru kínálatukból adódott. Az itáliaiak (elsősorban a firenzeiek) keleti fűszereket, luxuscikkeket (selyem, bársony, brokát, drágakövek, majolika, üvegáruk, könyvek) és firenzei készítésű posztókat hoztak. A németek (elsősorban nürnbergiek és bécsiek) angol gyapjúból, német, vagy németalföldi városokban szőtt posztót, réz- és kovácsoltvas árukat szállítottak a városba. A polgárjog megszerzésére főleg a német származásúak törekedtek, de az itáliaiak között is szép számmal akadtak, akik családi okból vagy üzleti megfontolásból megtették az ehhez szükséges lépéseket (háztulajdon vásárlása, beházasodás, városi adó befizetése). Kimutathatóan nem telepedett le egyik nemzetiség sem egy tömbben, nem váltak kolóniává.¹⁹ Úgy gondoljuk azonban, hogy a többségükben általuk lakott, vásárolt vagy bérelt házakról, nem véletlenül neveztek el róluk két budai utat: Németek utcája, Olasz utca.

A Budai Jogkönyvből és a tárnokjogból ismert örökösödési jog szerint a végrendelet nélkül meghalt családtag vagyonát egyenlően kellett felosztani az örökösök (házastárs és gyermekek) között.²⁰ Amikor egy céhes mester halt meg, özvegye megtarthatta a műhelyt, de kötelezve volt rá, hogy rövid időn belül újra férjhez menjen egy céhbéli mesterhez, vagy legényhez. Sok esetben azonban ilyenkor nem az asszony változtatott nevet, hanem az új férj vette fel elődje nevét. Ez a szokás valószínűleg abból a praktikus okból is adódhatott, hogy az első férj által működtetett műhely forgalma és jó hírneve megmaradjon. Ugyanezt a gyakorlatot folytatták egyes kereskedők is, amikor felvették elődjük nevét: Pemfflinger János özvegyét feleségül vevő Gallinzer Lénárdot Pemfflinger Lénárdrnak is nevezték.

A családi kapcsolatok, az üzleti élet és a politika igen gyakran összekapcsolódott egymással, ahogy ezt a következő példán láthatjuk. A nürnbergi származású Haller Ruprecht réz- és posztókereskedelemmel foglalkozott; Nürnbergből, Boroszlóbból és

Itáliából szállított posztót a városnak és a királyi udvarnak.²¹ Halála után az üzletet legidősebb fia, Haller János vette át. Őt néhány évvel később Szerencsés Imre és felesége fiúkká fogadták és harmadrészben örökösükké tették. Ez a különös lépés egy nagyobb üzleti tranzakció része lehetett, mivel János a mindenkori nyereség harmadrészét is megkapta. A dolog azonban balul sült el, amiről Hans Dernschwam, a Fugger-ház faktora 1556-ban tudósít:²² „Az említett Szerencsés Imre felesége barátjának, a brassói Csukásnak a leányát férjhez adta Haller János budai polgárhoz. Az esküvő díszes külsőségek közepette zajlott le, megjelent azon Brandenburgi György őrgróf is és sok udvari nép. Hallert is Szerencsés Imre juttatta be az udvarhoz és tette alkincstartóvá. Jó beszédkészségű ember volt, a számvitelhez is értett, de belezavarodott hivatalába, amikor a királyi udvari népek elkezdtek a nyakára járni. Selyemruhákat osztogatott nekik, amíg csak Imre zsidó erre rá nem jött; hamarosan bele is pusztult.” 1532-ben, a még élő két Haller fiú, János és Péter megosztottak a család birtokában levő két budai házon. A tanácsháza közelében álló ház Péteré, a másik Jánosé lett.

Hiába volt a tiltás, egyre-másra alakultak a kereskedőtársulások, amely a német származású polgárok esetében kétféle típus lehetett: *Mitgesell*, vagy *Factor-Gesell*.²³ A *Mitgesell* esetében minden résztvevő pénztőkét adott a cégbe és a nyereségből ennek arányában részesültek az ügylet lezárásakor a számadáson. A *Factor-Gesell*nél az egyik résztvevő tőkét fektetett a társaságba, a másik nem, csak a kereskedés lebonyolításában vett részt. Ilyenkor az ügyek közös képviselőjére faktort fogadtak. Bornemissza Tamás cége *Mitgesell*ként működött Paur Jánossal, míg a budai Fugger-ház faktort tartott. A 16. század eleji Budán a legmagasabb színvonalon és a legszervezettebben valószínűleg a Thurzó–Fugger faktorátus dolgozott.²⁴ Az Európát behálózó „családi vállalkozás” ekkor már közel húsz nagyvárosban működött sikerrel. A faktorokat Jakob Fugger személyesen nevezte ki és munkájukat saját maga, vagy fia ellenőrizte. Aki mégsem felelt meg a magas követelményeknek, azt azonnal leváltotta. A faktorok a kereskedelmi normákat és a könyvelési és könyvvizelési módszereket az augsburgi központban, a weinmarkti Fugger-házban tanulták meg.²⁵ Később részesedtek az általuk vezetett faktorátusok hasznából, így érdekeltté váltak a bevételek növelésében. Ők irányították a Fugger-kirendeltségekben folyó munkát, a fizetett alkalmazottakat, az írnokot és a számvevőt és felelősek voltak azok munkájáért is. A banki kölcsönügyletek miatt nagy mennyiségű készpénz is megfordult a házban, amelyet valószínűleg többszörös zár alatt tartottak a „kincstárszobában”. A budai Fugger faktorátus a Mindszent utcában (ma Úri utca középső szakasza) állt, a tanácsháza közelében.²⁶ A pénzkölcsönzéssel, rézbányászattal és kereskedelmi ügyletekkel foglalkozó Thurzó–Fugger cég elsősorban a királyi udvarral tartott fenn üzleti kapcsolatokat. A budai házban Konrad Spörlin dolgozott hét évig faktorként, amikor Anton Fugger 1514-ben ideutazott Augsburgból, hogy munkáját leellenőrizze. Az 1527-es évből fennmaradt inventáriumban fennmaradt a háznak tartozó adósaiknak listája, amelyen ismert nevek szerepelnek: Haller János, Behaim Bernát, Pemfflinger Márk, Ruprecht Zsigmond, Szalkai László, Szapolyai János, Batthyány Benedek és Brodarics István.

A 14–15. században a firenzei kereskedőtársaságok is családi alapon szerveződtek.²⁷ A *casa* (ház), vagy *consorteria* (társaság, társulás) azon rokonok körét jelentette, akik ugyanazt a családnévet viselték. Apai ágon (*ricordanze*) szervezték a klán üzletmenetét, amelyben a vagyoni helyzet és a rokonsági fok fontos szerepet játszott. A firenzei *ricordanza* könyvekben először a családi őseket sorolták fel, utánuk következtek az üzleti ügyek, majd a háztartási kiadások taglalása. Ha több családtag is adott tőkét a vállalkozásba, azt százalékos arányban rögzítették, mint ahogy a nyereséget is így osztották fel. A családfők nagy gondot fordítottak a fiúgyermekes kereskedelmi képzésére, gyakornoki helyet biztosítottak nekik külföldi kirendeltségeiknél és olykor tőkét is adtak számukra, hogy saját vállalkozásba kezdhessenek. Az Itáliából származó üzletemberek hosszabb-rövidebb ideig laktak Budán, de többségük nem telepedett le, hanem néhány év után hazaköltöztek és otthon kezdtek saját vállalkozásba. Számos ellenpélda is akad azonban azok személyében, akik beházasodtak egy budai családba, polgárjogot szereztek és itt folytatták az üzletet, és akár a bárói rangig is emelkedhettek, mint Ozorai Pipo. A gyakornokságra (segédségre) küldött családtagok egy ideig közös háztartásban éltek, amíg saját családot nem alapítottak, vagy vissza nem tértek Itáliába. A céget közösen (társas viszonyban) birtokolták, az üzletmenetet egymással összehangolva bonyolították le. A kereskedőcsaládok, gyakran közös családi és gazdasági érdekek miatt társulásokat alapítottak, de ha elég tőkeerősnek bizonyult köztük valaki és indíttatást is érzett, saját céget (*compagna*) is működtethetett Budán.

1501-ben Lorenzo Strozzi szerződést kötött Piero Pittivel magyar földre szállítandó áruk tárgyában. A szerződés szövegének összefoglalását Teke Zsuzsa közölte, amelyet tanulságossága miatt újra idézünk:²⁸ „A szerződésben pontosan, minden részletre kiterjedően rögzítették, hogy milyen elvárásoknak kell megfelelnie, milyen kívánalmaknak kell eleget tennie magyarországi tevékenysége során. A pénzért gyapjú- és selyemszövetet, [...] valamint más, Magyarországon kelendő árut kellett vásárolnia Firenzében és az árut Magyarországon készpénz vagy ottani áru ellenében értékesítenie. Az út során előadódó költségek Strozzi terhelik, a veszteséget a befektetett tőke arányában osztják fel egymás között. Pitti tarthat egy vagy több szolgát, bérelhet üzletet, és mindezt a megbízó költségén teheti. Az árukért kapott készpénzt, aranyat, vagy ezüstöt, vagy személyesen, juttatja el Strozzinak, vagy váltó útján utalja át. Saját nevében nem köthet üzletet, közreműködéséért jutalékot kap, és a haszonból a befektetett tőke arányában részesül. Az *accomanditát* meghatározatlan időre kötötték, a felektől függött, mikor bontják fel a szerződést.”

A 16. századra, jórészt függetlenül attól, hogy 1541 előtti, vagy utáni időszakról van szó, újra nagyfokú átfedések jöttek létre a gazdasági és a politikai életben. Wolfgang von Puchaim zólyomi várkapitány 1550-es feljegyzése pontosan leírja a korabeli viszonyokat.²⁹ „...a magyar urak mindnyájan foglalkoznak kereskedéssel, sőt hivatásos kereskedőkkel társulnak s állataikat, rezet, vásznat, ólmot bíznak rájuk; de ugyanakkor vámleveleket is írnak nekik, hogy a megbízott kereskedőket a nemeseknek

kijáró vámentességgel engedjék át a megfelelő helyeken.” Buda eleste után, az életben maradt tanácsstagok többnyire folytatták eredeti szakmájukat, a kereskedést.³⁰

A 15. század második felétől kezdve egyre gyakrabban maradtak fenn kéziratos vagy nyomtatott kereskedelmi kézikönyvek.³¹ Ezek a kereskedők által bejárt európai városok helyi szokásairól, szabályairól, pénz- és mértékhasználati rendszereiről szólnak összefoglalóan. Nem maradt fenn adat arról, hogy a budai kereskedők használták-e ezeket a könyveket, de Buda városának szokásai szerepelnek némelyikben. Luca Pacioli Velencében, 1494-ben kiadott ötkötetes művének harmadik könyve szól a korszak nagy találmányáról, a kettős könyvelésről.³² A kötet nem csak az üzleti könyvelésben hozott újdonságot, hanem az arab számok gyors számolásra való használatában is. Bár római számokkal is lehetett algebrai műveleteket végezni, de ehhez szükség volt a számolótáblára.³³ Sajnos a budai kereskedők hasonló rendszerben vezetett üzleti könyveire (Főkönyv, Napló, Emlékeztető vagy Kisborjú) nincs adat.³⁴ Vagy nem is voltak ilyen modern könyvelések, vagy mind elpusztultak a századok során. A budai kereskedők házaiban folyt hétköznapi életről szóló számadáskönyvek és lajstromok az egyszerűes könyvelés szabályai szerint íródtak.

KERESKEDŐK BUDAI HÁZAI A TÖRTÉNETI FORRÁSOKBAN

A legelső budai említés 1410-ből származik, amikor egy Olasz utcai ház eladása kapcsán említik a pincéket és a boltokat is.³⁵ Bár nem egyértelmű, hogy valóban üzlethelyiségről esik e itt szó, de abból következtethetünk rá, hogy a felsorolásban a pincék után említik, „...universis suis edificiiis, cellariis, boltis...” tehát nem lakóhelyiségről van szó. Zsigmond király a tervezett budai zsinatra való vendégfogadó helyek előkészítésekor a *castrum* és a *suburbium* házait is számbavettette. Az 1437. évi összeírásból is megismerhetjük a polgárházakban található, lakásra alkalmas helyiségek típusait:³⁶ fűthető szoba (*aesturiae, stubae*), fűtetlen kamra (*camerae*), boltozott helyiség, vagyis bolt (*testudinarum sive voltarum*) és pince (*cellaria*). A Zsigmond-kor végén 322 lakóház állt a castrumban, amelyben összesen 710 bolthelyiséget számoltak össze, tehát házanként két, esetleg három üzlet, vagy műhely volt már ekkor kialakítva.

Igen tanulságos és adatokban gazdag forrás az a három fennmaradt házfelosztó oklevél, amelyekben részletesen felsorolják az épületek összes helyiségeit. A két Garai ház 1412-ben a nádor két fia osztozott.³⁷ A Szent György kápolnával szemben álló ház kapualjának egyik oldalán két, a másik oldalán egy bolt volt. A másik ház az ún. Szerecsen nagyház, tulajdonképpen két olyan telken állt, amelyek a hátsó telekhatáron összeértek. A forgalmas Olasz utcai épület földszintjének kapualjában 2–2 bolt, alattuk pince, hordó-leeresztésre alkalmas lejárattal; a csendesebb Mindszent utcai épületben összesen három bolt volt. A szintén a Szent György téren álló Édeslyuk nevű ház hátsó részének felosztásakor négy boltozott helyiséget említettek.³⁸ Garai Antal és Csiszár Demeter 1507-ben kérték, hogy a tanács hivatalosan ossza meg közöttük az

Olasz utcában álló házukat.³⁹ A leírásban a kapualjtól a ház végéig mindkét oldalon 3–3 boltot említenek. Az egyik helyiséget maga Csizsár Demeter használta kardkészítő műhelyként. A házmegosztási oklevelek megnevezték a többi helyiségeket is: kamra, fűtött szoba, hálószoba kályhával, nagy palota (boltozott díszterem), festett palota kápolnával, konyha, valamint falépcső, fatornác, istálló, ciszterna, illemhely. Bár tudjuk, hogy a kápolna, a díszterem és a lakószobák is többnyire boltozottak voltak, a felsorolásokban a földszinti boltozott helyiségek külön kategóriát képviseltek. Azért volt szükség a boltok külön említésére, mert ezek a helyiségek értékes, kiadható szobák voltak, amelyek a tulajdonosnak bevételi forrást jelentettek.

Néhány számadáskönyvből megismerhetjük a házban folyó hétköznapi életet is. Pemfflinger János posztókereskedő özvegyét feleségül vevő Gallinczer Lénárt háztartási számadáskönyve, amelyet 1525. júniusa és októbere között vezetett fennmaradt.⁴⁰ Háza a Nyíró utcában (ma Úri utca közepe) állt.⁴¹ A szőlőművelési, borkészítési és sörfőzőműhely kiadásai mellett megtaláljuk a háztartásra fordított pénzek feljegyzéseit is.⁴² A beszerzett élelmiszerek elsősorban hús (marha, hal, csirke és sütni való hús), emellett ettek sajtokat, vaját, mézet, főzelékféléket (káposzta, borsó, lencse) és gyümölcsöket (citrom, dinnye, gesztenye). A bort és a sört maguk készítették és valószínűleg a kenyeret is maguk sütötték, mivel ilyen jellegű vásárlások nem találhatók a feljegyzésben. A Pemfflinger-Gallinczer ház személyzetéről keveset lehet megtudni, a sáfár mellett egy szakácsné (*matrona*) és két szolgáló kapott fizetést és természetbeni juttatást (cipő, csuha, ing).

A köznemesi családból származó Nádasdy Tamás, felesége Kanizsai Orsolya révén örökölt háza a Nyíró utcában az Elevenhalszeren (ma Úri utca közepe) állt.⁴³ A volt budai várkapitány, királyi kincstartó, majd országbíró, több nyelven beszélő, jogtanult ember volt, aki politikai emelkedése mellett nem vetette meg a nagyobb haszonnal kecsegtető üzleti vállalkozásokat sem. Háztartásának fennmaradt számadáskönyve, az 1530 szeptember végétől 1531 január közepéig tartó időszak költségeit tartalmazza.⁴⁴ A kifizetett tételekből egy meglepően egyszerű háztartás képe bontakozik ki. Ez egyrészt annak tulajdonítható, hogy Nádasdy családja ekkor már nem itt élt, másrészt annak, hogy közvetlenül a Roggendorf-féle ostrom utáni időszakról van szó, amikor még a hús beszerzése is nehézségekbe ütközött. A házban lakó személyzetről nem sokat tudunk meg. Gergely és Jancsi lovász, János komornyik (?) és Orbán kocsis valószínűleg Nádasdy közvetlen környezetéhez tartozhattak. A kifizetett *salláriumok* (havi bér) alapján még három közeli szerviense és hat *servitiumot* (napszám) kapó bérese volt. Női szolgálóról nincs adat a feljegyzésben. A vásárolt élelmiszerek között szárnyashúsokat, halat, zöldségeket, kenyeret és kevés fűszert találunk. A háztartási beszerzések is csak a legszükségesebb dolgokra korlátozódtak (gyertya, szappan, széna, papír, tűzifa). A munkabérek között elsősorban a házhoz tartozó gazdasági kiadások szerepelnek: lovásznak, ökrök őrének, juhok őrének, korcsolyásnak (teli boroshordókat a pincébe szállító ember), fahordó parasztoznak, molnárnak, péknek és a mosónőnek fizettek bért. Nádasdy 1541 után is foglalkozott üzlettel, jelentősebb cégtársai Bornemissza Gergely, Turkovith Miklós és Hans Eiseler voltak.⁴⁵

Bár nem nagykereskedői, hanem hercegi udvartartása volt II. Ulászló király öccsének, a hétköznapi kiadások azonban nemigen tértek el a módos polgárokétól. Az 1498. és az 1501. évek közötti időszakot Zsigmond herceg, a későbbi Öreg Zsigmond lengyel király Budán töltötte. Fennmaradt számadáskönyve színes képet ad a hercegi udvarban folyó életről, amelyet bátyja, a király finanszírozott.⁴⁶ A feljegyzésben több olyan pénzkifizetés is található, ami a ház helyiségeire és berendezéseire utal. Az udvar takarításához mindig új söprűket vettek⁴⁷ és a kincstárterem (*thesaurus*) kisöprésekor is ez történt. A herceg úr szobájában álló kályhát egyszer javítani kellett, az ágya fölött díszkardja lógott, és a Kaska nevű leány látogatásakor az ágyat gyakran rózsákkal borították. A ciszternából vizet húztak és a vödör kötelét is ki kellett időnként cserélni. A pincébe lerakták a király és a szerémi püspök mustját tartalmazó hordókat. A konyha ellátására sok pénz ment el és egyszer még egérfogót is kellett vásárolniuk.

Hans Dernschwam jóvoltából egy kicsit beleláthatunk a budai Fugger ház viselt dolgaiba. 1525-ben, az országgyűlés idején Szerencsés Imre beszédet mondott arról, hogy a bányavárosokat el kell venni a Fuggerektől.⁴⁸ Ennek hatására a nép fosztogatni kezdett, megtámadta Szerencsés házát a Szent György téren (ma Disz tér), szekerekkel a kapuját betörték és a földszinti ablakok vasrácsát is fessegették. „A Mindszent utcában, a Fugger urak háza előtt kellett elvonulniuk, s ők kénytelenek voltak az egészet végignézni. Egészen hajnalig csöbrökben hordták ki a bort...”. Majd később: „De mihelyt a magyar urak híveikkel együtt úgy látták, hogy elérkezett az ő idejük, a Fugger urakat először budai házukban rajtaütésszerűen megtámadták és kifosztották. Mindent elvittek, ami csak a kezük ügyébe esett. Ekkor a müncheni Hans Alber volt a Fugger budai faktora, egy hájas, beteges férfiú, aki mellett én töltöttem be a pénztárnoki tisztelet. Felrendelték az udvarba és ott is tartották fogva.” És még később: „Az udvartól leltározók érkeztek, név szerint Ráskay Gáspár [...] és Nádasdy Tamás [...]. Én is jegyeztem, ők is. A nápolyi báró a pápai pénzek felől kérdezősködött, amiket meg is mutattam neki: harmincháromezer rénusi forintot érmékben s mintegy ötezer dukátot aranyban. A pápa ugyanis hatvanezer dukátot küldött egy dominikánus szerzetes, Cajetanus bíboros útján Lajos királynak, s ezeket megőrzésre kellett átvennünk, váltópénzre felváltanunk és a báró kívánságához képest, az általa adandó nyugtatvány ellenében folyósítanunk.”

Dernschwam 1555-ben újra itt járt Budán, ekkor már lesújtó képet festett az általa jól ismert város állapotáról:⁴⁹ „A házak sorban egymás után beomlanak. Építkezésnek nyoma sincs, legfeljebb annyi, hogy a lakó meghúzhassa magát az eső és hó elől. A nagy, tágas termeket, szobákat istállószerűen, kőből-agyagból-fából összeeszkábált cellák tömegére darabolták fel. Saját pincékre nincs szükségük; ezeket szeméttel töltötték meg. Saját házában senki sem ura és gazdája. [...] A házak egytől egyik disznóolakká váltak; annyira körülépítették őket, hogy az ember jószerivel rá sem ismer a kapukra és a régi nagy hintóbejárókra. [...] A Fugger urak házában most a török kincstartó lakik; a ház előtt fából készített lóistálló, amely egészen a városházáig nyúlik. Hans Preuss háza előtt is egy lóistálló látható, és a Nagy utcán, ahol Haller János lakott egykor – végestelenvégig házakhoz tapasztott viskók, egészen a Nagyboldogasszony templomáig.”

Majd száz évvel később (1663-ban) viszont Evlia Cselebi még meglepően sok építészeti részletet látott az egykori, középkori főváros lakóházain.⁵⁰ „A Középső vár eme hét kapuján belül tekintélyes házak és paloták vannak és pedig 1060 számú, öt-hat emeletes, erős építkezésű, kaméleon festésű, bámulatot keltő, frenk ízlés szerint készült szép házak.” „Buda városrészeiben, mikor Szulejmán szultán azt elfoglalta, oly szép és díszes házak voltak, hogy valamennyi csársija és bazárja, minden háznak erkélye és ablakai kristályhoz hasonló üveggel voltak díszítve s minden háznak tetejét kékes ón ékesítette. Sárgaréz lemezzel, vörösréz-, deszka- és ónlemezekkel fedett házak voltak s valamennyi festett ház volt. Még mostanában is megvan azokból a különös festményekből néhány százezer különféle alak és művészi kép némelyik ház kapuján és falán. [...] Minden szögletfőnél a házak egészen boltozottak.” Ebben a leírásban a számok erősen túlzó használatán kívül csak a tetőfedés kérdéses. Biztosan volt néhány fémlemezzel fedett ház is, de azért túlnyomó többségben a tetőcserép és a fazsindely használata dominált.

KERESKEDŐK BOLTJAINAK ÉPÍTÉSZETI JELLEMZŐI

A alábbiakban a későközépkori távolsági kereskedők boltjainak építészeti jellemzőit próbáljuk bemutatni. A bolthelyiségek külső-belső díszítőelemei építészeti kőszerkezetek voltak, amelyek sok esetben máig fennmaradtak Budán, míg a boltok berendezése még a 16. század folyamán megsemmisült. Úgy tűnik, hogy a 14. századra keltezhető ülőfülkék még külön készültek, nem kötődtek földszinti helyiségek bejárataihoz. A 15. század első felétől már egyre gyakoribb az összefüggés és a század második felétől kifejezetten mesteri tervezésű „üzletportálok” készültek. A budai vár egyik legszebb ilyen jellegű építménye az Úri utca 32. számú ház kapualja, amelynek „klasszikus” boltajtó-ülőfülke kombinációja az utcáról is megcsodálható. Azonban csak abban az esetben tartjuk „biztosan” bolthelyiségnek a földszinti utcai szobákat a kapualj két oldalán, ha az ülőfülkék faragott kőkerete és a boltajtó kőkerete egy szerkezetben, egyidejűleg készült. A többi esetben óvatosabban kell fogalmaznunk: nagy valószínűséggel üzlet is működhetett a földszinti helyiségekben. Hangsúlyozzuk, hogy az alább bemutatandó építészeti jellegzetességű helyiségeket nem tekinthetjük kizárólag boltoknak; műhely, lakás és raktár funkciókat is betölthettek a 14–16. század során. Az azonban biztos, hogy a boltok ilyen helyiségekben üzemeltek. Lássuk tehát külső-belső építészeti jellegzetességeiket.

DÍSZKAPU

A polgárházak fontos épületszerkezeti eleme a kőkeretes kapu.⁵¹ A legkorábbiak a 15. század első feléből maradtak fenn, ezek egyszerű, félköríves záródású, kerékvetővel kiegészített élszedékes kőkeretek, később szegmensíves, majd gazdagabban profilált

faragásúak készültek. Szélességük és magasságuk akkora volt, hogy egy megrakott szekér beférjen rajta. A belső kávájukhoz volt erősítve a két kapuszárny, amelyet belülről tolózárral lehetett elreteszelni. Valószínűleg az egyik kapuszárnyba mindig volt vágva egy kisméretű ajtó, hogy a gyalogos közlekedés miatt ne kelljen mindig a nehéz kapuzatot mozgatni. A zárhatóság egyrészt a lakók, másrészt a boltok árukészletének a biztonságát adta.

A 15. század végén tűnik fel Budán az a kora-reneszánsz (*all' antica*) divat, hogy egyes módosabb és rangosabb háztulajdonosok felíratják a nevüket az épület homlokzatára. Ez az építési felirat volt egyben az ő cégérük, cégfeliratuk, amelyet az épület tető alatti homlokzatfrízére, homlokzaton elhelyezett táblára, a bejárati kapu, vagy ajtó szemöldök kövére faragtattak. Ezeken a tulajdonos neve, az építés, vagy újjáépítés évszáma, a tulajdonos címere és egy humanista idézet szerepelhetett.⁵² Freiburger Wolfgang háza kapujának (?) szemöldökköve a Mátyás templomban, egy barokk falazatból került elő 1875-ben.⁵³ A bírót nemesnek nevező kövön az 1520-as évszám olvasható. Beriszló Péter kapujának (?) feliratos szemöldökkövét (másodlagos felhasználásúan) az Úri utca 42. számú ház egyik emeleti falából emelték ki.⁵⁴ Még egy hasonló jellegű faragvány került elő egy ásatáson Budán, a Szent György utca 10. szám alatt.⁵⁵ A telek tulajdonosa a 15–16. század fordulóján Ragusai István királyi borbély volt. Maga is foglalkozott kereskedéssel: bort, sót és cobolyprémet adott el. A feltárt töredékek egy része, köztük a feliratos fríz is, a telek nyugati végében állt palota díszkapujáról származhatnak. Juncker (Edlasperger) Péter budai polgár bécsi házában (Bécs, I. Lugeck 7.) kapualjában ma is látható szépen faragott, Sárkányrenddel díszített reneszánsz stílusú, feliratos táblája 1497-ből.⁵⁶

KAPUALJ

Bár jellegtelen térnek tűnik, a kapualj mégis igen fontos része a háznak, különösen azoknál a polgárházaknál, amelyekben boltok működtek. A kapualj a telken álló két épület összeépítésekor jött létre konzolok tartotta síkmennyezet vagy dongaboltozat átkötésével, a fölötte kialakult teret pedig a lakóhelyiségekhez kapcsolták.⁵⁷ Ekkor az épületek homlokzatát és egyes falait lebontották és egységesítve újjáépítették a boltozott kapubejáróval, két-két földszinti helyiséges bolttal vagy műhellyel és az ezek felett, sok esetben két emeleten kialakított lakószobákkal. Gyakran a kapualj beszűkítésével megnövelték a két oldalán található bolthelyiségek szélességét is. A kapualjból nyílhatott az emeletre felvezető lépcsőház bejárata, itt is lehetett pincelejáró, innen nyíltak a boltok bejárati ajtóit, ide építették az ülőfülkéket amely a ház belső díszjele is volt egyben és természetesen ezen keresztül lehetett áthaladni a telek hátsó részébe, az udvarba. A kapualjak nagy része egyszerű dongaboltozatot kapott a késő-középkorban, de fennmaradt igazán szép kiképzésű bordás keresztboltozat is.⁵⁸ A kapualj elejét és végét a legtöbb esetben kő hevederív zárta le. Ezt sokszor még a házfelosztó oklevelekben is említették, mint mérhető pontot.

ÜLŐFÜLKÉK

A budai polgárházak kapualjaiban található ülőfülkék előzményeinek a templomok szentélyfalában található *sediliák* és a várkapuk kaputornyosaiban levő ülőfülkék (Várórhely, várta) tekinthetők. Véleményem szerint inkább ez utóbbi ihlethette azt a középkori polgárt, aki először épített ilyen szerkezetet a házába.⁵⁹ Divatja a 14. század második felében alakulhatott ki Budán. A korábbra datált kőfaragványok egy kis fejlődésre adnak okot emiatt. Úgy gondolom, hogy az ülőfülkék a már megépített, fedett kapualjakban lettek felállítva, mivel nyitott felsőrésű kapubejáróknál nem sok értelme lett volna létüknek. Az alapötlet nem lehet tudni, hogy melyik városból származik, még az is lehet, hogy Budáról, hiszen itt maradtak fenn messze a legnagyobb számban és legszélesebb korszakot átölelően. A Magyar Királyság-beli városok (Sopron, Pozsony) polgárházain kívül Wiener Neustadtban, Hainburgban, Klosterneunburgban, Kremsben és Regensburgban is találunk egy-két, esetleg három példányt, de ez meg sem közelíti azt a mennyiséget, amely Budán eddig 55 házból ismert.⁶⁰

Az ülőfülkék műformáinak datálása egyben meghatározza az épület építésének korát is. Ez persze csak abban az esetben érvényes, ha bizonyíthatóan újonnan épült

1. Ülőfülkék boltajtóval: Úri utca 32. Fotó: Petrás István 1946. BTM Fotoarchívum

falra helyezték a fülkét, nem pedig egy korábbi falat használtak fel hozzá. Úgy tűnik, hogy a 13–14. századra datálható ülőfülkék még nem voltak összefüggésben az üzlethelyiségekkel.⁶¹ Ha találunk is ajtónyílást mellette, nem mutat kapcsolatot vele, egymástól függetlenül épültek. Ezeket az ülőfülkéket nem tudjuk kapcsolatba hozni a boltokkal, valószínűleg ekkor még egyszerűen a házak kapualjának díszítésére szolgáltak. A 15–16. században készült ülőfülkék egy részét viszont már úgy tervezték, hogy egy szerkezetet alkosson a boltok bejárati ajtajaival (*1. kép*). Ezek számíthattak tulajdonképpen a boltok portáljainak is, így minél díszesebb, kifinomultabb faragásuk talán az üzletmenetre is hatással lehetett. A kapualjban, a bolt előtti keskeny földterület is a tulajdonhoz tartozott, erre utal egy házfelosztó oklevél részlete:⁶² „... a kapun belépve jobbra, azaz északi irányban egy műhely, a műhely ajtaja előtti földdel együtt... [Ruprecht ötvösé]”.

BOLTABLAK

A piactereken álló kalmárboltok, mészárszékek és kenyérszékek boltablakaihoz hasonló, nagyméretű, félköríves vagy szegmensíves záródású boltablakot polgárházakon csak a patikasoron és a posztókereskedőknél találunk (*2. kép*).⁶³ A Jogkönyv leírása szerint (70. és 174. cikkelyek) a kereskedőnek nem szabad „nyitott boltból” árusítania, csakis boltozatosból. A nyitottság ebben az esetben azt jelenti, hogy az utcai homlokzatba

2. Patika homlokzata boltablakkal és boltajtóval: Tárnok utca 13.
fotó: Petrás István 1947. BTM Fotoarchívum

vágott boltablakon keresztül, közvetlenül a lakosságnak, kis tételben nem volt szabad kereskednie. A patikusoknak ezzel szemben kötelességük volt a szükségét szenvedőket kiszolgálniuk minden nap, éjjel-nappal, sőt még vasárnap is, az esti harangszó után. Ehhez mindenképpen szükség volt egy ablakra. A posztókereskedőknél pedig az élénk lakossági kereslet miatt használták az ablakot, bár erről sem tiltást, sem előírást nem találunk. Az ablak természetesen fatáblákkal zárható volt és a megmaradt vas zsanérok miatt úgy tűnik, hogy Budán a két oldalra nyitható ablakszárnyak voltak divatban.

ABLAK, SZELLŐZŐ ABLAK

A nagykereskedők földszinti üzlethelyiségeinek utcai homlokzatán is voltak ablakaik, bár sokkal egyszerűbbek, mint az emeleti lakoszobáké.⁶⁴ A kisméretű, egyenes záródású ablakok kávakövei egyszerű élszedéssel díszítettek. Ezekre az ablakokra a boltok árukészletének biztonságos tárolása miatt volt szükség, ezért a kőkeretbe gyakran vasrácsot is illesztettek. Hasonló funkciót töltöttek be a szellőző-ablakok is, amelyek a földszinti bolthelyiségek falának legmagasabb pontján nyíltak. Ezek a keskeny kőkeretes, buktatott síkú kis ablakok egyértelműen a mögötte levő raktár zártságát biztosították.

BOLTAJTÓ

Ahol az épület homlokzatán boltablakot találunk, ott nagy valószínűséggel kisméretű boltajtónak is kellett lennie. A kalmárboltok, mészárszékek, kenyérszékek és patikák mindegyikénél, és a posztósboltok egy részénél meg is találhatóak. A kisajtót csak a személyzet használta, a vásárlók nem. A nagykereskedők házaiban, a posztókereskedőknél és a patikáknál egy másik fajta boltajtóra volt szükség, amelyen a vásárló is be tudott jutni a helyiségbe. Ezek mind a kapualjából nyíltak, a korszaktól függően félköríves, csúcsíves, számrhátíves vagy egyenes záródású kőkeretet faragtak nekik.⁶⁵ A fa ajtószárnyat középkori szokás szerint díszes vaspántokkal erősítették meg.⁶⁶ A keretbe illesztett ajtók rászerezelt zárral, esetleg lakattal valószínűleg zárhatóak voltak. A boltot a legtöbb esetben két vagy három lépcsőfokon keresztül lehetett megközelíteni. Erre valószínűleg a földszinti helyiség alatt fekvő pince felmagasodó boltozata miatt volt szükség.

BOLTOZOTT ÜZLETHELYISÉG, BOLTHELYISÉG

A Jogkönyv kereskedőkről szóló előírásában a „boltozatos helyiség”, mint jogi kategória tűnik fel. Ez egyrészt az üzlethelyiség típusát határozza meg, másrészt építészeti tulajdonságairól ad leírást. A jogszabályt 1405-ben jegyezték le, tehát feltételezhetnénk, hogy saját korának viszonyait írja le, de ez nem így van. A Királyi Palota Északi Előudvarának ásatásából ismerünk egy olyan utcasort, amely a 15. század közepéig volt használatban. Az ásatások során öt telek polgárházainak pincéit tárták fel, de csak az egyikben lehetett megfigyelni boltozott pince hevederívének indítását.⁶⁷ Úgy

3. Bolthelyiség bordás keresztboltozattal: Országház utca 13.
fotó: Petrás István 1946. BTM Fotoarchívum

tűnik, hogy a jogkönyv leírása valójában egy átvett szöveg felhasználása, nem pedig a korabeli valóságot tükrözi. Bizonyára voltak már a 14. században is téglaboltozattal fedett helyiségek, de nagy tömegben inkább a 15. században váltak elterjedté.

Bár a Zaiger 127 ház leírásánál említ boltozott helyiséget (*gwölber*), tehát az ostromot túlélő házak mintegy felénél,⁶⁸ ennek ellenére a 20. századra csak néhány példány maradt meg. A földszinti helyiségeket a 13–14. században általában kőkonzolok tartotta síkfödém fedte.⁶⁹ A pincék és a földszintek téglával való beboltozása a 15. század első felében-közepén kezdhett elterjedni Budán. Három fő típusa alakult ki, az egyszerű dongaboltozat, a keresztboltozat⁷⁰ és a faragott kőbordás keresztboltozat (3. kép).⁷¹ Egy polgárházban általában két vagy négy bolthelyiséget építettek, a ház vagy házrész tulajdonosán múlt, hogy hányat tudott ebből hasznosítani magáncélra, vagy bérelhető helyiségként üzletnek, műhelynek.

A budai telkek középkorból származó épületvonalait megvizsgálva, sok helyen megtalálható a korábbi (14. századból származó) épület folytatása a telek hátsó részén.⁷² Ilyenkor megfigyelhető, hogy a telek beépítésének hosszanti aránya „megváltozik”, három egyenlő részre oszlik, míg az első részén két széles bolthelyiség között keskeny kapualj található. A 15. századi építésűnek datálható paloták, amelyeknek homlokzata már mindig párhuzamos az utca vonalával, többnyire úgy keletkezettek, hogy a korábban ott állt ház (házak) egyes falait lebontották, majd újraépítették. Hasonló lehetett a folyamat az 1970-es évekbeli falusi „kockaházak” építéséhez, ahol a legtöbb esetben a telek hátsó felében meghagyták a régi parasztházat. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy olyan kevés 14. századi, csúcsíves faragású ablak található a városban. Az épület alatt húzódó pincék viszont többnyire a korábbi állapotot mutatják, még ha átépített állapotukban is. A 15. században a pincéket sok esetben mélyítették, összebontották, bővítették; konzolok tartotta síkfödémüket sima, vagy kő hevederívek erősítette dongaboltozatra cserélték (4. kép).

A kereskedők házainak pincéi áru- és borrhaktározásra szolgáltak. A pincékbe többnyire az utcáról lehetett lejutni egy rövid lépcsőn keresztül, amely csak a pincefal belső síkjáig tartott. Innen valószínűleg falépcsőkön tudtak továbbmenni. A lejáratot a fal külső síkjára épített ajtó zárta le, amelynek kőkerete sok esetben megmaradt. A

4. Raktárpince: Űri utca 4. Fotó: Petrás István. BTM Fotoarchívum

hordóméretek 15. század-végi növekedésekor a kő szárkövek két belső oldalát ívesre faragták, vagy az egész keretet kicserélték szélesebbre. Az árukat a kereskedő szolgálai, a hordókat a bérmunkában dolgozó korcsolyások eresztették le egy szánszerű szerkezet segítségével. A bor egyrészt hétköznapi itala volt a polgároknak, másrészt kereskedelmi ügyletek zálogaként is használták fizetéseképtelenség esetén. A pincék dongaboltozata a legtöbbször az utcai járósínt felett 60–80 centiméterrel ért véget, ami miatt a fölötte lévő bolt padlózata is magasabban lett kialakítva.

ÁRKÁDOK

Néhány budai polgárház hátsó, udvari traktusába nagyszabású árkádíveket építettek (5. kép).⁷³ Az ívek fölött mindig lakóhelyiségek találhatók egy vagy két emelet magasan. A szépen kidolgozott pillérekön nyugvó árkádívek lehetséges, hogy áruátvitelre készültek, de az sem kizárható, hogy a ház ura nyári ünnepekként, lakomák alkalmával is használta az alatta levő teret.

5. Udvari árkádok:
Országház utca 2.
fotó:
Petrás István 1946.
BTM Fotoarchívum

Bár a fennmaradt források szerint Budán is szöttek vásznat és posztót, a városba áramló nagy volumenű importposztó miatt mennyiségük elenyésző lehetett. A vászonszövésről a középkori Váralján húzódó Takács utca, a posztószövésről pedig a Jogkönyv két cikkelye tudósít.⁷⁴ A középkori budai posztókereskedőket a korabeli köznyelv posztómetőknek (*tuchschneider*), vagy kamrás uraknak (*kamerherr*) nevezte. Ez abból eredt, hogy nekik volt joguk a feltekericselve szállított és leplombált posztóvégek pecséteit feltörni és a szövetet méretre vágni. A nyírók (*tuchscherer*, *pannirasor*) azok a mesteremberek voltak, akik a városba érkezett nyers, vagy félig kész posztó kikészítését végezték. Ez a további kallóztatást, vagyis tömörítést, filcesítést, a festést, a bolyhozást és a kiálló szálak lemetelését jelentette. A kallózás a dunai, vagy felhévízi vízimalmokban történt, a festés szintén a Duna partján. A bolyhozás és a nyírás már általában a kereskedő által, a mester számára átengedett (bérelt, vagy birtokolt) műhelyben, kamrában. A bolyhozáshoz bogáncsokból készített keféket, a nyíráshoz hatalmas méretű ollót használtak.⁷⁵

A városba áramló posztó felvevőpiacát nem csak a polgárság, hanem a királyi udvar, pontosabban a zsoldos seregek jelentették. A kereslet olyan nagy volt, hogy az uralkodók a városok éves adóját több esetben posztóban kérték.⁷⁶ Budán, az esztergomi Szt. István protomártír káptalan egyik házában az udvar számára, szövetek tárolására vettek bérbe egy boltozott helyiséget, ugyanez lehetett a más helyen emlegetett királyi posztóraktár is.⁷⁷ A posztó ezen kívül munkaruhaként is használatos volt. Így írt erről Hans Dernschwam:⁷⁸ „A sóvágóknál az volt a szokás, hogy amikor felfogadják őket munkára, ennek mintegy megerősítésül minden embernek egy új ruhához elegendő kilencrőfnyi trautenauai posztót adnak, illetve ajándékoznak.” Ez egyértelműen azt jelentette, hogy a munkás, aki „felvette” a járandóságot posztóban, az egész évre elszegődött a munkára.

A Posztómető vagy Nyíró utca hollétét Pataki Vidor és Kubinyi András kutatásai nyomán Végh András pontosította.⁷⁹ A 15. században, a mai Úri utca középső szakaszán feltűnően sokasodtak azoknak a (német származású) kereskedőknek a háztulajdonai, akik posztókereskedelemmel foglalkoztak. Maguk a boltok, a házak utcai, földszinti helyiségeiben voltak berendezve. Bejáratuk a kapualjból nyílt, ugyanúgy, mint bármely távolsági kereskedőé Budán. A boltbejárat egyszárnyú ajtaján keresztül lehetett megközelíteni a keresztblotozott helyiséget, vagyis magát a boltot. A bejárat mellett, vagy azzal összeépítve gyakran találunk díszes faragású ülőfülkéket is. Az egyetlen építészeti részlet, amely a posztósboltokat és a patikákat is megkülönböztette a vár többi részén található kereskedőházaktól, az a homlokzaton található nagyméretű, félköríves, vagy szegmensíves boltablak volt. A nagy kereslet miatt érdemes volt tovább növelni a posztósboltok számát, ezért az utca másik oldalán is vásároltak, majd építettek kalmárbolt méretű boltocskákat és nyíró kamrákat a kereskedők.⁸⁰ Wolfgang posztómető javait, köztük boltját, amely a posztósboltok felső végénél állt (*„in superiore fine boltarum ubi panni vendit censuerint”*), I. Ulászló király elkobozta és Gersei Pető

6. Ismert budai boltajtók, boltablakok és ülőfülkék térképére vetítve (BTM Kiscelli Múzeum térképtár. Haüy térképéről átrajzolta Homolka József). Jelmagyarázat: zöld – ülőfülke, piros – boltablak, kék – boltajtó a homlokzaton, zöld – boltajtó a kapualjban. Összeállította: Benda Judit

Lászlónak és fivérének adományozta.⁸¹ Egy hasonló műhely-bolt bérléséről maradt fenn egy missilis, amelyben Freiburger Wolfgang bérevesz egy posztónyíró kamrárt Gallinzer Lénárdtól három évre.⁸²

A Posztómető utcában számos középkori épületrészlet maradt fenn, mivel az ostromok jobban megkímélték. Valószínűleg ennél sokkal több épületben volt a homlokzaton boltablak és kisajtó, de a 18–19. századi átépítések során sajnos többnyire megsemmisültek.⁸³ A Dísz tér 11. számú ház kapualjában boltajtó, homlokzatán kisméretű boltajtó és nagyméretű boltablak kiképzésének maradványait tárta fel a kutatás.⁸⁴ A Dísz tér 12. számú ház homlokzatán szintén található egy boltablak keretköve, méghozzá másodlagos helyzetben, egy korábbi kapu befalazott helyén kialakítva. Az Úri utca 8. épületének homlokzatán feltárták egy boltablak keretkővét, kapualjában egy 14. századi és egy 15. századi jellegzetességeket mutató ülőfülkesor található.⁸⁵ Az Úri utca 36. számú ház homlokzatán is látható egy kisméretű ajtó kökeretének részlete, kapualjában pedig ülőfülkék vannak.⁸⁶

Egy kissé távolabb található az Úri utca 38. számú épület, amelynek homlokzatán szintén megmaradt egy boltablak keretköve. Kapualjának déli oldalán, boltajtóval és lépcsőház-feljáróval egy szerkezetet alkotó ülőfülkesor van, amely a ház hátsó kőve után kétpilléres árkádsorral folytatódik. Arányi még látta a ház egykori kapuját, amely a már említett kőszerkezetekkel együtt ugyanabban az időben, a 14. század végén épülhetett.⁸⁷

PATIKÁK

A beteggyógyítás nem egyedül az orvosokra hárult a középkori Budán.⁸⁸ A külföldi egyetemek orvosi fakultását elvégezni ugyanis nem csak szellemileg, hanem anyagilag is igen megterhelő volt. Sokan voltak olyanok, akik csak a *trivium* és a *quadrivium* vizsgáit tudták letenni, az orvosi fakultás éveit már csak részben teljesítették. A megszerzett tudást, köztük a gyógyszerésztant azonban hasznosították, patikát nyitottak, vagy felcsernek, borbélynak, fürdősnek álltak. A patikus (*apotecker*) szakmát egyébként ugyanúgy kellett elsajátítani, mint bármely más kézműves szakmát, nem volt kötve egyetemi végzettséghez.⁸⁹ A fiatal elszegődött inasnak, majd segédnek a mesterhez és kitanulta a mesterséget: a betegségek gyors diagnosztizálását, a gyógyhatású termékek

használatának megállapítását és elkészítésének technikáját. Emellett némi kereskedelmi jártasságra is szert kellett tennie, hiszen önmaga szerezte be a gyógynövényeket, a különféle fűszereket és egzotikus árukat. A budai patikusok gyakran foglalkozhattak fűszerkereskedelemmel is, bár ezt a Jogkönyv tiltotta.⁹⁰

A gyógyszereket vásárolt, vagy örökölt receptkönyvek, esetleg saját receptjeik alapján állították össze. Mivel a gyógyászati tudomány akkoriban csak tapasztalati úton működött, a gyógyhatású készítmények igen széles skálájával dolgoztak. Főként egzotikus fűszerekből és gyógynövényekből, vagy állati részekből készítették a porokat, keverékeket, vagy a kenőcsöket, főzeteket, liktáriumokat; égetett szesz, olaj, zsír, méz vagy ecet felhasználásával. A patika tehát nem csak betegeket kiszolgáló boltként, hanem gyógyító szereket előállító műhelyként is működött. Az „ajánlott” nyitvatartási időt szintén a Jogkönyvből ismerjük: éjjel-nappal, vasárnap és egyházi ünnepnapokon is, de akkor csak a vesperás harangszava után, tehát napközben nem.

Budán a Nagyboldogasszony templom közelében, a város főpiacának keleti házsorában, a Patikáros soron (*in serie Apotecariorum*) álltak azok a polgárházak, amelyek földszinti utcai helyiségében működtek a patikák.⁹¹ Egy-két kivételtől eltekintve, a fennmaradt oklevelekben említett patikusok mind ezekben a házakban laktak és tartották fenn gyógyszertárukat. A mai Tárnok utca 5.(?)–7.–11., és 13.–15. között állt polgárházak földszintjeinek utcai helyiségeiben patikák bolthelyiségei voltak.⁹² A patikák ugyanolyan építészeti jellemzőkkel bírtak, mint a posztósboltok, vagyis a boltozatos helyiségükbe az ülőfülkékkel díszített kapualjból lehetett bejutni. Ha komolyabb volt a probléma, a beteg befáradt a patika helyiségébe és ott lehetősége volt a diagnosztizálásra és a gyógyszer elkészítésének megvárására is. Az utcai homlokzaton nyíló, nagyméretű boltablakon keresztül az egyszerűbb, vizsgálatot nem igénylő gyógyszereket lehetett megvásárolni. A homlokzati kisméretű boltajtót valószínűleg csak a személyzet használta.

Arányi Lajos 1877-ben, még lebontása előtt látta a Tárnok utca 15. számú házat, amely három középkori épületet foglalt magába, ezek közül két ház kapualjában talált szegmensíves ülőfülkéket és félköríves boltbejáratot a kapualjban.⁹³ A legjobb állapotban és mára egyetlenként fennmaradt épület, a Tárnok utca 13. számú ház földszintje.⁹⁴ Kapualjában díszes ülőfülkék és boltajtó látható, homlokzatán két középkori boltablak és egy kisméretű boltajtó kökeretét találták meg az épület kutatása során. Az egyik ablakot a 18. században parapetfalas boltbejáróvá alakították. A Tárnok utca 11. ház falkutatása során ülőfülke-részleteket, ásatásán pedig arany- és ezüstpénzeket, patikaedény töredékeket (*albarello*), pénzváltó mérleget, súlyokat és posztóplombákat találtak.⁹⁵ A 18. század elején készült vázlatrajz a Tárnok utca 7-es számú épületről, amelyen ma az épület felújított homlokzata látható.⁹⁶ A földszinten, a kapu két oldalán levő parapetfalas boltbejárókról feltételezzük, hogy eredetileg középkori boltablakok voltak.⁹⁷ A Tárnok utca 5. számú ház két középkori épületből lett kialakítva. A déli épület középkori kapualjában boltbejárat és ülőfülkesor, valamint északi helyiségében keresztboltozat található.

JEGYZETEK

1. *Dernschwam 1984a*, 100.
2. *Arányi 1877*, (Kiadatlan kézirat a BTM Adattár).
3. *Gerevich 1950*; *Gerevich 1971*, 48–78; *Gerevich 1975*, 390–401.
4. *Czagány 1959*; *Czagány 1963*; *Czagány 1978a*; *Czagány 1978b*.
5. *Holl 1989*, 55–64.
6. *Borsos 1976*, 71–73.
7. Jogkönyv 350–351. és 405–406, (70; 71; 174; 176. cikkelyek).
8. Jogkönyv 360. (87. cikkely). Zsigmond király 1405. évben kibocsátott városi statutumában is szerepel a 16. cikkelyben (1405.04.15.) *Blazovich – Érszegi – Turbuly 1998*, 296–297.
9. Jogkönyv 512. (376. cikkely)
10. Jogkönyv 345-349. (65. 66. 69. cikkelyek)
11. BTOE I. 56-58.
12. BTOE III. 270–273.
13. Jogkönyv 363–365. (95. cikkely) és 368–370. (104. cikkely) 1405-ből, 532–535. (423–424. cikkelyek) 1421-ből és 541–542 (441. cikkely) 1439-ből.
14. *Kemény 1889*, 372–384.
15. Jogkönyv 541–542. (441. cikkely).
16. *Kubinyi 1967*, 272–277; *Kubinyi 2009c*, 706–707; *Kubinyi 2009a*, 457–512; *Kubinyi 2009e*, 48, 93–97.
17. *Kubinyi 1959*, 106–108.
18. *Arany 2012*, 153–162; *Arany 2007c*, 153–162.
19. *Arany 2012*, 154; *Végh 2006*, 245–247.
20. *Kubinyi 1967*, 231–232. Jogkönyv 479. (313. cikkely)
21. *Kubinyi 1967*, 243; *Kubinyi 2009b*, 712–721.
22. *Dernschwam 1984c*, 120.
23. *Kubinyi 2009c*, 708–712; *Bessenyei 2007*, 77–78.
24. *Spekner 2003*, 429–432; *Ogger 1999*, 145–146.
25. Az augsburgi házban lakott a nagycsalád, működtek a kirendeltségek központi irodái, a hatalmas áruuraktár és a Három Szerecsenhez nevű fogadó is. *Ogger 1999*, 158.
26. A budai Fugger-ház történetéről részletesen: *Spekner 2003*, 429–432.
27. *Arany 2009*, 159–182. *Teke 1984*, 43–45.
28. *Teke 2007*, 987.
29. *Bessenyei 2007*, 77.
30. *Bessenyei 2001*, 23–28; *Bessenyei 2007*, 61–68.
31. *Müller 1962*.
32. *Pacioli 1994*, 15–63.
33. *Gyuricza 1996*, 125–127.
34. Kivéve talán a Fugger-ház fent idézett Dernschwam-féle leírásában említett számvitel.
35. *Végh 2008a*, 56. (157. sz.)
36. *Végh 2008a*, 73–75. (228. sz.) *Borsos 1972*, 57–59. A testudo szót Borsos fedett udvari helyiségnek fordította.
37. *Végh 2008a*, 58–59. (167. sz.) 62.a és 62.b képek
38. *Végh 2008a*, 141–142. (503. sz.)
39. *Végh 2008a*, 146–147. (520. sz.) és 63. kép
40. *Kubinyi 1964*, 371–404. DL 26345.
41. *Végh 2006*, 206–207.
42. *Kubinyi 1964*. 388–390.
43. *Végh 2006*. 201–203.
44. *Baraczka 1966*. 247–271.
45. *Bessenyei 2009*. 40–44.
46. *Divéky 1914*. 449–463; *Rábai 2005*, 21, 32–24, 36, 39, 65.
47. Az eszköztársárlás elkönyvelése lehetséges, hogy a munkavégzés kifizetését is jelentette, a 19–20. századi „borravaló” adásához hasonlóan.

48. *Dernschwam 1984b* 121–122.
49. *Dernschwam 1984c* 498–499.
50. *Cselebi* 273–274.
51. A kapuk művészettörténeti leírásait lásd *Czagány 1983*. 155–170.
52. *Kovács 2006*. 19–46.
53. *Kubinyi 1959*. 109; *Végh 2015*. 132–133. Felmerült a lehetősége annak, hogy a kőfaragvány egy tabernákulum része volt.
54. *Kubinyi 1963*. 125; 1. kép.
55. *Végh 2008b*. 54–56.
56. *Szende 2008*. 383. *Kubinyi 1967*. 505.
57. Sikmennyezetre példa: Úri utca 4. *Gerevich 1975*. 393. 236. kép
58. Úri utca 40.
59. Valószínűleg a (déli) királyi palota kaputornyában és talán a korábbi (északi) rezidencia (Kammerhof) kapualjában lehettek az első ülőfülkék, amelyeket a módosabb polgárok és nemesek másolni kezdtek.
60. http://www.burgenseite.com/sedilie/sedilie_txt.htm (Letöltés ideje: 2018. 08. 09.). Előfordul néha, hogy két különböző fülső is van egy kapualjban egymás mellett, vagy egymást fedve, átépítve: Úri utca 8; Úri utca 34; Úri utca 36;
61. Az ülőfülkék művészettörténeti leírásait lásd: *Czagány 1983*. 74–155. *Czagány 1959*. 46–52. Boltokkal kapcsolatba hozható ülőfülkék: Országház utca 2; Országház utca 9; Országház utca 26; Úri utca 24 (?); Úri utca 32; Úri utca 34; Úri utca 36; Úri utca 40; Úri utca 48; Úri utca 64–66;
62. *Végh 2008a*. 122. (422. sz.)
63. Az ablakok művészettörténeti leírásait lásd: *Czagány 1983*. 215–217. Tárnok utca 7; Tárnok utca 13; Dísz tér 11; Dísz tér 12; Úri utca 8; Úri utca 38.
64. A kisablakok és szellőző ablakok művészettörténeti leírásait lásd: *Czagány 1983*. 208–212. és 218–219. Úri utca 70; Országház utca 17. és Országház utca 18; Táncsics Mihály utca 24; Úri utca 36; Úri utca 40; Fortuna utca 10.
65. Az ajtók művészettörténeti leírásait lásd: *Czagány 1983*. 170–192. *Czagány 1959*. 40–41. Fortuna utca 10; Fortuna utca 14; Dísz tér 10; Hess András tér 3; Hess András tér 4; Úri utca 4; Úri utca 32; Úri utca 38; Úri utca 47; Úri utca 50; Országház utca 9; Országház utca 13; Országház utca 18; Országház utca 20.
66. *Gerevich 1950*. 190.
67. A 74/3 számú pince. *Zolnay 1984*. 215. 1. kép. Zolnay egyébként az „első budai vita” miatt külön kiemeli a téglalapítmény hiányát a területen, bár a 13–14. századi objektumokra koncentrálva. *Zolnay 1977*. 23–24.
68. Nagy 1971. 81–117. Feltételezhetően a boltozott helyiségeket és nem a kapualjakat számolták meg.
69. Úri utca 10; Dísz tér 12.
70. Tárnok utca 5 Fortuna utca 4; Fortuna utca 18; Országház utca 20; Országház utca 24; Úri utca 40; Úri utca 48.
71. Országház utca 13; Úri utca 40. (zárókö az omladékból)
72. A jelenséget Gerevich László is megfigyelte. *Gerevich 1950*. 188.
73. Az árkádívek művészettörténeti leírásait lásd: *Czagány 1983*. 223–238. Úri utca 64–66; Úri utca 48; Úri utca 38; Országház utca 2; Országház utca 6.
74. Jogkönyv 380; 382. (131; 136. cikkelyek). *Végh 2006*. 121–122.
75. *Benda 2015*. 79–106; *Benda 2016*. 41–42.
76. *Kubinyi 1959*. 106–107; *Kubinyi 1994*. 7–8; 11.
77. *Végh 2008a*. 149. (529. sz.)
78. *Dernschwam 1984a* 79.
79. *Végh 2006*. 81. 83.
80. *Benda 2015*. 100–101. *Végh 2006*. 191–192.
81. *Végh 2008a*. 77. (238. sz.)
82. *Végh 2008a*. 160. (570. sz.)
83. A kalmárboltokhoz, a mézsárszékekhez és a kenyérszékek köthető boltablakokat a korábbiakban már ismertettük. *Benda 2010*. és *Benda 2012*.
84. *Gerő 1959a*. 302–303.

85. *Gerő 1959b*. 322–324.
 86. *Bertalanné 1959*. 341–342.
 87. *Arányi 1877*. 17. sz.
 88. *Kubinyi 2009d* 627–635; *Czagány 1974*. 58–69. A patikákkal és a patikusok munkájával bővebben egy következő tanulmányban fogok foglalkozni.
 89. *Kubinyi 1985*. 75–76.
 90. Jogkönyv 368. és 470. (102. és 298. cikkelyek).
 91. *Kubinyi 2009d* 631–635; Végh 2006. 82–83.
 92. A nem említett házat, a Tárnok utca 9. szám alatt állt középkori épületet, kenyérszéknek tartjuk. *Benda 2012*.
 93. *Arányi 1877*. 66. sz.
 94. *Gerevich 1950*. 176. 23. kép
 95. *Zolnay 1973*. 249–254; Régészeti és épületkutatási dokumentáció BTM Adattár.
 96. *Benda 2013*. 20–21. és 8. kép. BFL IV.1009.g.4.II.144.
 97. A parapetfalas boltbejárat a 18. században volt divatos. Az ismert Tárnok utca 18. épületen található hasonló, itt az itt az eredeti kőkeret a 15. században készült, a felfalazás azonban itt is 18. századi.

IRODALOM

Arany 2007

Arany Krisztina: Firenzei kereskedők, bankárok és hivatalviselők Magyarországon (1370–1450). Propozográfiái adattár. FONS XIV. 2007:3, 483–549.

Arany 2009

Arany Krisztina: Apák, fiúk, fivérek, üzleti partnerek. A XV. század első felében Magyarországon dolgozó firenzei családok együttműködésének formái. FONS 2009:2. 16. 157–190.

Arany 2012

Arany Krisztina: Buda, mint uralkodói székhely és távolsági kereskedelmi központ a 15. században, a firenzei és dél-német üzletemberek tevékenységének tükrében. URBS VII, 2012. 153–170.

Arányi 1877

Arányi Lajos: Ama 74 darab budavári ház, melyeknek keletkezését a mohácsi vész előttinek véli. Kézirat. 1877. (BTM Adattár)

Baraczka 196

Baraczka István: A budai Nádasdy-ház számadáskönyve 1530. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 17. 1966. 247–271.

Benda 2010

Benda Judit: A kereskedelem épületei a középkori Budán 1. Kalmárboltok. *Budapest Régiségei* 42–43. 2009–2010. 93–120.

Benda 2012

Benda Judit: A kereskedelem épületei a középkori Budán 2. Mészárszékek háza, zsemlyeszékek háza, árucarnok. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 37. 2012. 7–42.

Benda 2013

Benda Judit: Malmok, pékek és kenyérszékek a későközépkori Budán. *Tanulmányok Budapest Múltjából*. 38. 2013. 7–30.

Benda 2015

Benda Judit: Posztókereskedelem és posztósboltok a későközépkori Budán. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 40. 2015. 79–106.

Benda 2016

Benda Judit: A középkori Budán szőtt posztó. „Amit németül dyrdumdeinek, magyarul pedig bubonak neveznek.” A mívesesség dícsérete. *Tanulmányok Flórián Mária tiszteletére*. Szerk.: *Cseh Fruzsina – Szulovszky János*. Plusz Könyvek. Budapest, 2016. 39–43.

Bessenyei 2001

Bessenyei József: Ami a budai tanács „árulása” után következett. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 29. 2001. 23–35.

Bessenyei 2007

Bessenyei József: Menekültek... A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után. Bornemisza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében. Budapest–Miskolc, 2007.

Bessenyei 2009

Bessenyei József: Introitus te exitus... (Nádasdy Tamás birtokai, vagyona, jövedelmei és kiadásai). In: Pénztörténet, gazdaságtörténet. *Tanulmányok Búza János 70. születésnapjára*. Szerk.: *Bessenyei József – Draskóczy István*. Budapest–Miskolc, 2009. 24–52.

Blazovich – Érszegi – Turbuly 1998

Levéltárak – Kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686). Közreadja: *Blazovich László – Érszegi Géza – Turbuly Éva*. Budapest – Szeged, 1998.

Borsos 1972

Borsos László: Régi budai házösszeírások. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 19. 1972. 57–71.

Borsos 1976

Borsos László: A középkori kereskedelem és vendéglátás építészeti emlékei Budán. *A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve*, 1976. 61–75.

BTOE I. Budapest történetének okleveles emlékei I. (1148–1301). *Csánky Dezső* gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte *Gárdonyi Albert*. Budapest, 1936. (a továbbiakban: BTOE I.) 56–58.

BTOE III.

Budapest történetének okleveles emlékei III. Összeállította *Kumorovitz L. Bernát*. Budapest 1987–1988. (a továbbiakban BTOE III.) 270–273.

Czagány 1959

Czagány István: A középkori grafikus stílus emlékei a budai várnegyed területén. *Budapest Régiségei* 19. 1969. 35–56.

Czagány 1963

Czagány István: A budavári gótika építészeti tipológiája I. (Félköríves záradékú ülőfülkék). *Budapest Régiségei* 20. 1963. 85–105.

Czagány 1974

Czagány István: A budai orvosok és gyógyszerészek a feudalizmus korában. *Orvostörténeti Közlemények*, 71–72. 1974. 49–69.

Czagány 1978a

Czagány István: A budavári gótika építészeti tipológiája. Csúcsíves záradékú ülőfülkék. *Építés-Építészettudomány* 10/1–2. 1978. 135–147.

Czagány 1978b

Czagány István: A budavári gótika tervezéstechnikai rendszerei. Ülőfülkeszerkesztések. *Építés-Építészettudomány* 10/1–2. 1978. 149–188.

Czagány 1983

Czagány István: Budavári gótikus lakóházépítészet 1–2. (magánkiadású kézirat) 1983.

Cselebi (1985)

Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. Fordította *Karácson Imre*, a jegyzeteket írta *Fodor Pál*. Budapest, Gondolat, 1985.

Dernschwam 1984a

Dernschwam, Hans: Jelentés az erdélyi sóbányászatról 1528. In: Erdély, Besztercebánya. Törökországi útinapló. *Bibliotheca Historica*. Közreadja *Tardy Lajos*. Budapest, 1984. 77–105.

Dernschwam 1984b

Dernschwam, Hans: A besztercebányai középső-, másként kamaraházra vonatkozó, továbbá a magyar királyságban végbement egyéb események leírásának kivonata 1563. In: Erdély, Besztercebánya. Törökországi útinapló. *Bibliotheca Historica*. Közreadja *Tardy Lajos*. Budapest, 1984. 107–133.

Dernschwam 1984c

Dernschwam, Hans: Törökországi útinapló 1555. In: Erdély, Besztercebánya. Törökországi útinapló. *Bibliotheca Historica*. Közreadja *Tardy Lajos*. Budapest, 1984. 135–504.

Gerevich 1950

Gerevich László: Gótikus házak Budán. *Budapest Régiségei* 15. 1950. 121–238.

Gerevich 1971

Gerevich, László: The Art of Buda and Pest in the Middle Ages. Budapest, 1971.

Gerevich 1975

Gerevich László: Budapest művészete az Árpád-korban. Újjáépítés és a gótika elterjedése. In: Budapest története I. Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. Szerk.: *Gerevich László*, Budapest, 1975. 375–401.

Gyuricza 1996

Gyuricza Anna: Hogyan számoltak a középkori Magyarországon? In: A magyar iskola első évszázadai (996–1526). Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. Xantus János Múzeum, Győr, 1996. március 21.–november 11. Győr. 1996. 125–127. Szerk.: Szende Katalin, Szabó Péter.

Holl 1989

Holl Imre: Középkori városi élet – városi építészet. *Archaeológiai Értesítő* 116. 1989. 52–76.

Kemény 1889

Buda város árszabása II. Lajos korában (1522.) Közli *Kemény Lajos*. *Magyar Történelmi Tár* 3. sorozat 12. 1889, 372–384.

Kovács 2006

Kovács András: Késő reneszánsz építészet Erdélyben 1541–1720. Budapest–Kolozsvár, 2006.

Kubinyi 1959

Kubinyi András: Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban. *Budapest Régiségei* 19. 1959. 99–117.

Kubinyi 1964

Kubinyi András: A mezőgazdaság történetéhez a Mohács előtti Budán (Gallinzer Lénárt számadáskönyve 1525-ből). *Agrártörténeti Szemle* 1964. 3–4. 371–404.

Kubinyi 1967

Kubinyi András: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. *Levéltári Közlemények* 37. 1966. 227–291.

Kubinyi 1985

Kubinyi András: A magyarországi orvos- és gyógyszerész-társadalom a Mohácsot megelőző évtizedekben. *Orvostörténeti Közlemények* 109–112. 1985. 69–76.

Kubinyi 1994

Kubinyi András: Buda és Pest kereskedelme a 15–16. században. *Történelmi Szemle* 36. 1–2. 1994. 2–52.

Kubinyi 2009a

Kubinyi András: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetései tükrében a 13. századtól a 15. század második feléig. In: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről II.* Szerk.: *Kenyeres István, Kis Péter, Sasfi Csaba.* Budapest, 2009. 457–512.

Kubinyi 2009b

Kubinyi András: A nürnbergi Hallerek Budán. Adalékok a késő középkori dél-német kereskedelem történetéhez. In: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről II.* Szerk.: *Kenyeres István, Kis Péter, Sasfi Csaba.* Budapest, 2009. 705–741.

Kubinyi 2009c

Kubinyi András: A Pemfflingerek Bécsben és Budán. Adatok a két főváros polgárságának középkor végi gazdasági és családi összeköttetéseihez. In: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről II.* Szerk.: *Kenyeres István, Kis Péter, Sasfi Csaba.* Budapest, 2009. 743–756.

Kubinyi 2009d

Kubinyi András: Az egészségügyi foglalkozásúak társadalmi és gazdasági helyzete Budán a 15–16. század fordulóján. In: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről II.* Szerk.: *Kenyeres István, Kis Péter, Sasfi Csaba.* Budapest, 2009. 621–635.

Kubinyi 2009e

Kubinyi András: Buda kezdetei. In: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről II.* Szerk.: *Kenyeres István, Kis Péter, Sasfi Csaba.* Budapest, 2009. 621–635.

Müller 1962

Müller, Karl Otto: Welthandelsbräuche (1480–1540). Deutsche Handelsakten des Mittelalters und der Neuzeit. Wiesbaden, 1962.

Nagy 1971

Nagy Lajos: A budai vár topográfiája a XVII. század végén. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 18. 1971. 81–119.

Ogger 1999

Ogger, Günter: A Fuggerek. Császári és királyi bankárok. Budapest, 1999.

Pacioli 1494

Pacioli, Luca: Az aritmetika, a geometria, az arányok és árnyalatok összefoglaló tárgyalása. Reprint. Budapest, 1994.

Rábai 2005

Szemelvények Zsigmond lengyel herceg budai számadásaiból. Fordította és a bevezető tanulmányt írta *Horogszegi Zoltán és Rábai Krisztina*. 2005. 9–89.

Cselebi

Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai, 1660–1664; előszó, szómagyarázat, jegyz. átdolg. *Fodor Pál*, ford. *Karácson Imre*; Gondolat, Bp., 1985.

Spekner 2003

Spekner Enikő: A budai Fugger-faktorátus. Egy délnémet kereskedő- és bankház képviselője a késő középkori Budán 1503–1533. In: *Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére*, 60. születésnapja alkalmából. Budapest, 2003. 429–434.

Szende 2008

Szende Katalin: „S nyögte Mátyás bús hadát...” Hunyadi Mátyás és Bécs 1457–1490. In: *Mátyás a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus*, Szerk: *Farbaky Péter – Spekner Enikő – Szende Katalin – Végh András*. Budapest 200. 381–384.

Teke 2007

Teke Zsuzsa: Egy firenzei kereskedő a Jagelló korban: Raggione Bontempi 1488–1528. *Századok* 141. 2007, 4, 967–990.

Végh 2006

Végh András: Buda város középkori helyrajza I. *Monumenta Historica Budapestinensia* 15, Budapest, 2006.

Végh 2008a

Végh András: Buda város középkori helyrajza I. *Monumenta Historica Budapestinensia* 16, Budapest, 2008.

Végh 2008b

Végh András: Reneszánsz kőfaragványok és terrakotta elemek a Jagelló-kori Budán. Egy várbeli lakóház és leletei. In: *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*. A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai 2008/3. Szerk: *Mikó Árpád – Verő Mária*. Budapest, 2008. 54–56.

Végh 2015

Végh András: Feliratos tábla Wolfgang Freiberger budai bíró nevével. In: *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)*. Kiállítási katalógus. Szerk: *Farbaky Péter, Farbakyné Deklava Lilla, Mátéffy Balázs, Róka Enikő, Végh András*, Budapest, 2015. 132–133.

Zolnay 1973

Zolnay László: Kutatások a Tárnok utca 9–13. számú telkeken. *Budapest Régiségei* 23. 1974. 245–254.

Zolnay 1977

Zolnay László: Az 1967–75. évi budavári ásatásokról s az itt talált gótikus szoborcsoportról. *Budapest Régiségei*, 24, 3–4. 1977.

Zolnay 1984

Zolnay László: Előzetes jelentés a budai vár déli részén végzett 1975–1981. évi feltárásokról. *Budapest Régiségei*, 26. 1984. 203–216.

JUDIT BENDA

COMMERCIAL BUILDINGS IN MEDIEVAL BUDA III. PRECINCTS OF LONG-DISTANCE
MERCHANTS, CLOTH SHOPS, PHARMACIES

ABSTRACT

“Such employees will surely prove their worth in trade; not only able to read and write, they also know the country well.” This praise was written by Hans Dernschwam in a report to the Fuggers in 1528 about Simon Kayser and his brother Kristóf, who came from a poor background in Nagyszeben. Simon was in the service of book-keeper Mátyás in Buda, and the Pest-resident Kristóf, the husband of Miklós Oláh’s sister, was a promising employee of the Fuggers. The remark of the Fuggers’ factor reveals that resourcefulness, local knowledge and some schooling were enough to be successful in business-life. What was the environments like in which they had to stand the ground? It is not so easy to reconstruct it, for the archives and books of the council of Buda were consumed by fire in the Ottoman siege of 1529. The houses of the burghers fell victim to the devastations and reconstructions of the next centuries. The surviving documents, building fragments, carved aperture frames, vaults and structural elements only piece together a very fragmentary picture of the one-time wealth of the town. Below, these fragments help to sum up the sources about the trading habits of long-distance merchants and describe the architectural features of the surviving precincts.

Both the wholesale traders, the cloth merchants and chemists worked in the ground-floor rooms of burghers’ houses. The burghers’ houses, those of residents with citizen rights, were extended with a new function in the 15th century: several owners let their ground-floor rooms for shops (sometimes workshops). This change can be traced on the buildings that preserved earlier structures, aperture frames. The first to inventory the still visible Gothic elements of Buda castle was the physician Lajos Arányi-Losteiner, a resident of Dísz square, in 1877. His handwritten list includes the medieval carved details (gate, door and window frames, sedilia, pillars, vaults) often with drawn sketches. The list is important because it contains some houses that were pulled down at the turn of the century to make room for major government constructions. After WWII László Gerevich published the architectural survey of the “developmental scheme” of the Buda burghers’ houses. The projection drawings of the selected buildings made the conceptions of medieval building periods more comprehensible. He was the first to publish photos as well as survey drawings of shop windows, doors, and sedilia in his monograph of Buda houses. István Czagány wrote detail theoretical articles on the medieval methods of planning sedilia. Imre Holl tried to typologize the Buda houses and the construction of sedilia in accordance with plot sizes.

benda.judit@btm.hu

A BUDAI VÁR FÖLDALATTI TEREINEK FUNKCIÓI A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

A budai Várhegy belsejében lévő kb. 31.000 m² területű, különböző eredetű, változatos méretű és keletkezési idejű, illetve eltérő rendeltetésű és használatú földalatti terek húzódnak. Ezeknek a tereknek az idők folyamán igen sok és érdekes funkciója volt. Először bányászati okok miatt alakíthatták ki azokat, majd víznyerési, víztárolási, terménytárolási, életvédelmi, vízszállítási, védelmi, fogva tartási, temetkezési, értékvédelmi, közlekedési, terménytermesztési, vezetési, egészségügyi, turisztikai és vendéglátási funkciók is helyett kaptak falaik között. Az alábbi tanulmányban ezek részletes bemutatása olvasható időrendi sorrendben.

Az elmúlt évek során, a Budai Vár földalatti tereinek felújítását megelőzően minden esetben felmerült, hogy mi volt azok régebbi hasznosítása.¹

Egyik feladatom volt korábban, hogy a Magyar Nemzeti Bank két alapítványának tulajdonában lévő, két eltérő helyen levő budavári épületük földalatti összekötéséről tanulmányterv készítése.² Ebben a munkában részletesen írtam a Vár alatti barlangpince-rendszer eddigi, igen változatos funkcióiról. Az elkészült munkából egy komplex és igen szerteágazó funkciópaletta körvonalazódott, mely még a szakemberek számára sem volt időrendi sorrendben, egy tanulmányban, hiánytalanul elérhető. Ezt most e kiadvány hasábjain szeretném pótolni.

A Várhegy belsejében lévő kb. 31 000 m² területű, különböző eredetű, változatos méretű és keletkezési idejű, illetve eltérő rendeltetésű és használatú földalatti terek húzódnak.³ Ezeket keletkezésük, ill. létrehozásuk céljának ismeretében, időrendben a következő csoportokba sorolhatjuk. Az alábbi létesítmények méretét és elhelyezkedését az *1. ábra* mutatja.

Funkció	Objektumok nevei
Bányászat (nyersanyaglelőhely)	Labirintusszerű, folyosókkal összekötött barlangpince-rendszer (Nagy labirintus, Kis labirintus, Bécsi kapu téri barlangpince-rendszer, Dísz téri barlangpince-rendszer egy része) Független barlangpincék (kb. 68 db) Aknák és kürtők
Víznyerés, Víztárolás	Kutak, ciszternák

Tárolás, terménytárolás, feldolgozás (pl: borpincék, jégvermek)	Labirintusszerű, folyosókkal összekötött barlangpince-rendszer (Nagy labirintus, Kis labirintus, Bécsi kapu téri barlangpince-rendszer, Dísz téri barlangpince-rendszer egy része) Független barlangpincék (kb. 68 db)
Életvédelem, tartózkodás, menekítés	Labirintusszerű, folyosókkal összekötött barlangpince-rendszer (Nagy labirintus, Kis labirintus, Bécsi kapu téri barlangpince-rendszer, Dísz téri barlangpince-rendszer egy része) Független barlangpincék (kb. 68 db) MNL ⁴ (azaz volt Vkm ⁵) óvóhely, volt Állami Nyomda óvóhelye, Uri utca 72. (volt MNB óvóhely), volt BM óvóhely, volt PM óvóhely, volt Előjáróság óvóhelye, volt R-központ ⁶ , Lovas úti (2200 fő befogadására alkalmas) nyilvános óvóhely, volt KM ⁷ óvóhely, volt VKF ⁸ óvóhely, volt HM ⁹ . óvóhely, Sziklakórház ¹⁰ , KAGRA létesítmény ¹¹
Közművezetés, vízszállítás	Nagy labirintus, Vízhordó folyosó ¹² , Középkori eredetű vízvezeték folyosó ¹³ , Palota hűtőfolyosó ¹⁴ , Budai Várhegyi Alagút víztelenítő tárhálózata, Ybl víztelenítő műtárgyak ¹⁵ , KAGRA karsztvíz rendszer
Védelmi, védekezési	Kazamaták, ágyútermek
Fogva tartás	Földalatti börtön
Vallási, temetkezési	Zsidó rituális fürdő (mikve). ¹⁶ Katakombák, Szent Mihály kápolna, ¹⁷ Dísz tér 5. alatt eltemetett és megtalált török szpáhi felszerelésével
Értékvédelem	Barlangpincék, óvóhelyek, Uri utca 72. (volt MNB trezor). ¹⁸ KAGRA létesítmény értéktárolás
Közlekedés	Budai Várhegyi Alagút, Palota úti mélygarázs, Lovas úti magán mélygarázs és gyalogos alagútja, új gyalogos liftek földalatti részei
Terménytermesztés	Gombatelepek a Sziklakórházban (LOSK 0101/1) ¹⁹ és egyéb barlangpincékben
Vezetés, vezénylés	Óvóhelyek, volt I. ker. PV vezetési pontja, ²⁰ KAGRA létesítmény, Uri utca 72. (Teherelosztó)
Egészségügy	Sziklakórház
Turisztika, kiállítás	Barlangpincék (Nagy labirintus), Sziklakórház
Vendéglátás, szórakoztatás (zenés összejövetelek, filmforgatás, rendezvényhelyszín)	Barlangpincék (Nagy labirintus)

Mint a fenti táblázatból is jól látható az idők folyamán a barlangpincéket és a Vár alatti egyéb földalatti tereket számos funkcióra hasznosították. Az alábbiakban ezek részletes bemutatására vállalkoztam, időrendi sorrendben.

BÁNYÁSZAT (NYERSANYAGLELŐHELY)

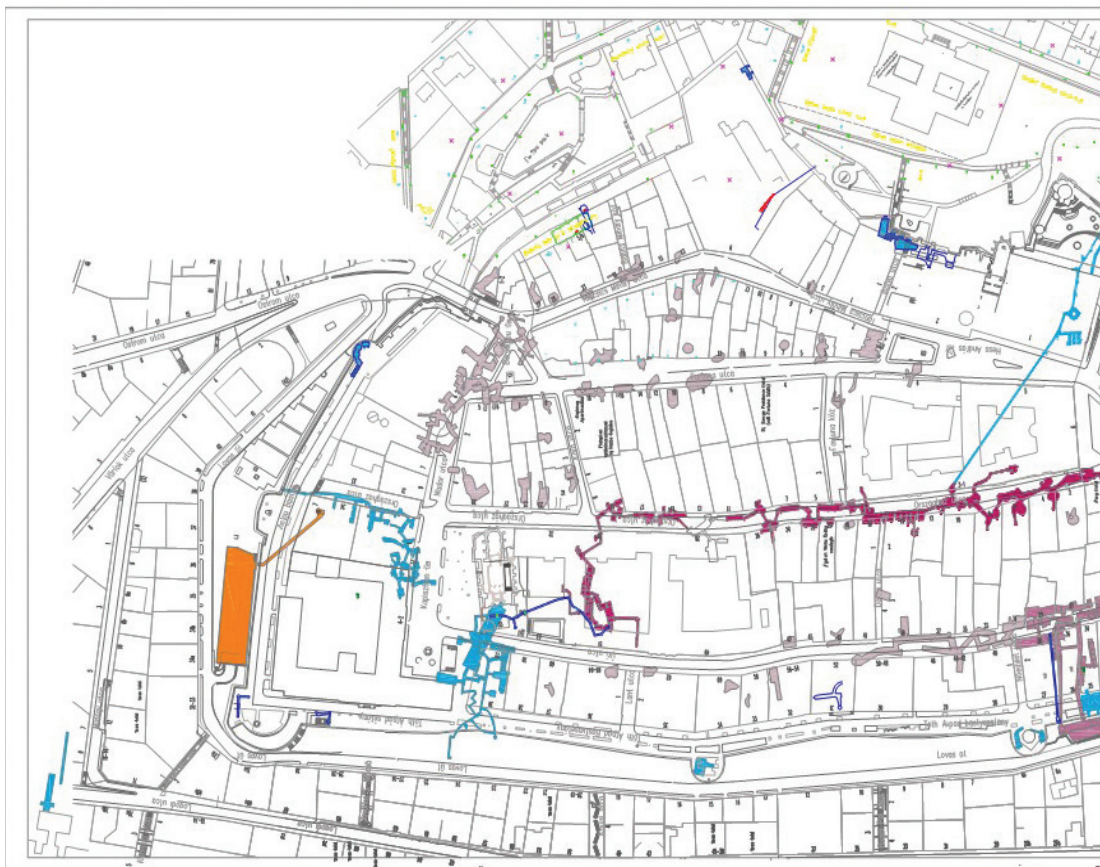
Köztudott, hogy a Várban a mészkőpaplan (és további vékony rétegek alatt) agyagos márga helyezkedik el. Ennek a legtöbb esetben agyagtartalma kisebb, míg mésztartalma jelentősebb.

Ha veszünk egy tipikus vári (60 láb, azaz 10 öl) széles telket (házat) a középre eső kapubejárójával és jobbra-balra eső két-két ablakával, akkor megfigyelhető, hogy a kürtők rendre közvetlenül a homlokzatok előtt (közterületen) az ablakok közötti falszakaszok közelében találhatóak. A barlangpincék a földszinti lakótérrel beépített területek alá általában szinte sohasem nyúlnak. Alátámasztja ezt a teóriát, hogy még az 1880-as években készült, üregeket ábrázoló térképeken is nagyrészt csak a lakóterü épületekkel be nem épített területek alatt jelölnek földalatti tereket, tehát ügyelhettek arra, hogy az épületeket az üreg (kitermelt márga helye) ne veszélyeztesse. (A kapubejárókat természetesen nem számít lakótérnek.)

Végh András kutatásai alapján már az 1500-as évek elején úgy néztek ki a tipikus házak mint most. Az oklevelek alapján általa rajzolt épületalaprajzok megegyeztek az általam tipikusnak nevezett háromtraktusos épülettel.²¹

Ma már egy kísérletsorozat jóvoltából nagy valószínűséggel tudjuk, hogy az utcai homlokzatok előtti aknák, kürtő és a barlangpincék létrehozásának mi volt az oka. Korábbi feltevésem szerint a kürtők bányászati aknák voltak, és alattuk az üreg a kitermelt alapanyagok megmaradt helye. A mészkövet és az agyagos márgát is építőanyagként használhatták. Tudtuk például, hogy a Budai Várhegyi Alagút fejtéséből (1853–57) nyert magas mésztartalmú márgából hidraulikus meszet állítottak elő.²²

Már korábban felvettem, hogy számításaim szerint az első épületek építéséhez felhasznált mészalapú falazóhabarcs mennyisége közelítőleg megegyezik a barlangpincék térfogatával. A feltételezés bizonyítására 2013. szeptemberében a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőanyagok és Mérnökgeológia Tanszékén kísérletsorozatot végeztünk. Feltevésem az volt, hogy a kitermelt anyagokat a régi városlakók habarcskészítésre használhatták. Ezért a Tárnok utca 5. számú épület előtti járda alatti barlangból (a 60-as teremből), közvetlenül a mészkőpaplan alsó síkjától márgamintát vettem, majd annak mésztartalmát, azaz kalcit (CaCO_3) tartalmát több módszerrel is meghatároztuk. Ez 35%-ra adódott. Ezekután a márgát kemencében kiégettük. Majd kb. 10–15 percig vízzel oltottuk. Az oltás után annyi vizet adagoltunk, amennyi habarcsként való felhasználáshoz szükséges volt. Mind a két adagból két-két szabványos habarcs próbatestet készítettünk (MSZ EN 1015-11:2000 szerint). Az előállított habarcsszerű anyagot könnyű volt bedolgozni. A megszilárdult habarcskaszabványokat (ugyancsak az érvényben lévő szabvány alapján) 28 napos korban hajlító és nyomókísérlettel eltörtük. Az átlagos nyomószilárdság $1,02 \text{ N/mm}^2$ lett. Ez megfelel a mai leggyengébb, ún. M1 habarcskategóriának. További részletek a kísérletről a Mérnökgeológia-közetmechanika 2013 konferencia kiadványban jelent meg.²³ Vegyük figyelembe, hogy a kb. 700 évvel ezelőtt létező habarcsok között ez valószínűleg nem volt rossz minőségű. Tehát szinte biztosra vehető, hogy elődeink a márgát habarcskészítés miatt bányászták, tehát az aknák, kürtők és üregek kialakításának ez volt az elsődleges oka.

1. kép. A budai Vár földalatti tereinek összesítő térképe (a Szerző rajza)

VÍZNYERÉSI HELYEK, KUTAK, CISZTERNÁK

Köztudott, hogy a Várban a mészkőpaplan (és további vékony rétegek alatt) agyagos márga helyezkedik el. Ennek a legtöbb esetben agyagtartalma kisebb, míg mésztartalma jelentősebb. A mészkő porózus és repedésekkel, vetődésekkel átszőtt, így a víz gyorsan átjut rajta. De az anyagos márga nagyrészt vízzáró, benne a víz gyakorlatilag csak a repedéseken és vékony mállott rétegeken keresztül tud nagyon lassan szivárogni. Ennek köszönhető, hogy ellentétben számos más magaslati várral, itt nem a jelentős vízbázist biztosító Duna folyam szintjében van a kutakban a vízszint, hanem jóval feljebb, bár szintje nem egységes.²⁴ Viszont a fentiek miatt a kutak vízáadó képessége igen csekély. (2. kép)

Az agyagos márgában a víz igen lassan tud szivárogni, így a kimert kutak visszapótlása általában nagyon hosszú időt vesz igénybe. Ezt a hatást az ostromok idején a Várban tartózkodók is tapasztalták. A Vár törököktől való visszavívása idején többen is leírták, hogy a kutakban, ciszternákban lévő víz nem volt elégséges, sőt a minősége sem volt olyan, hogy abból bárki megbetegedés nélkül ihatott volna. Ennek oka az volt, hogy a fekáliás

FÖLDALATTI TÉRSOROK ELNEVEZÉSE

	BARLANGPINCE		NAGY LABIRINTUS		BUDAPEST LABIRINTUS
	SZIKLAKÓRHÁZ		EGYÉB PINCE/ PINCERENDSZER		MEGLÉVŐ MÉLYGARÁZSOK

gödörből a szennyvíz ugyanúgy leszivárgott. Így a védőknek a Dunából kellett az ivóvizet szállítaniuk.²⁵

Továbbá tudjuk, hogy a II. világháborúban, a budai Vár ostroma alatt is kimerültek a kutak.²⁶ Tehát azok az újkori leírások, melyek arról írnak, hogy a barlangpincék alján található „tavacszkák” még ostrom idején is iható vizet szolgáltatottak, legfeljebb nagyonkorlátozottan – részben igazak.

Ma már Kadić Ottokár naplójából tudjuk, hogy csak minden negyedik-ötödik kürtök alatt volt kút.²⁷ (Ebből is egyértelmű, hogy a barlangpincék kialakításának nem ez volt az elsődleges oka.)

De az is lehetséges, hogy a már meglévő barlangpincék, kürtők és aknák az épületek

2. Az Uri utca 10. előtti járda alatt, a Labirintusban lévő kút. A Szerző felvétele 2005. 06. 25-én

tetőzetéről lefolyó vizek összegyűjtésére szolgálhattak. Ezek ekkor már ciszternák lehettek.

Magyarországi utazásainak leírásaiban Evlia Cselebi török utazó azt írja, hogy: Buda várában egy, a Duna vizét szállító szivattyú, ún. csurgó kút, valamint 75 ólomfedelű közkút, 40 sziklába vágott házi kút és százhetven pince-ciszterna van.²⁸

Több régi, korabeli térképen is látható, hogy az épületek utcai homlokzata előtt, közvetlenül a falak mellett a térképraajzolók kutakat jelöltek. Ezek a ma is létező, barlangpincékhez vezető kürtők, aknák, melyek alatt kutak is voltak. Ilyenek láthatóak Salgari del Salger 1763-ban készült térképén is. (3. kép)

Továbbá az Országház utca 11. előtti járda alatt a barlangpince szinten már az 1950-es években kialakítottak egy zompot szivattyúval, mely magas vízállás esetén automatikusan kiszivattyúzta a vizet a közcatornába. Ezt a szivattyút már többször, de legutóbb 2012-ben a Nagy Labirintus átfogó felújítása során kicserélték. A felfele vezető, a közcatornába bekötött cső aknája az épület lábzatánál, a kapubejárótól déli irányban a járdában ma is látható. Ez egy nagy vízáadó képességű kút lehetett, mely a Salgari térképén²⁹ is megjelölésre került az utcán az épülethomlokzat mellett.

Salgari térképén a Fortuna utca 21. épület előtt is láthatunk egy közkutat. Itt az épület alatt egy nagy vízáadó képességű kút helyezkedett el a II. világháború előtt.³⁰

Az út alá nyúló barlangpincében mai napig is látható egy vízgyűjtő ahonnan egy régi, belül üregecsacsó vezet a vizet a régi kút felé, mely sajnos ma már nem látható, mivel felszínre vezető légaknáját átépítették óvóhelyi vészaknájává.

TÁROLÁSI, ÉLELMISZERRAKTÁROZÁSI CÉLÚ HELYSÉGEK (PÉLDÁUL BORPINCÉK)

A szőlő- és bortárolási funkció is ma már biztos, hogy csak másodlagos, vagy harmadlagos funkció lehetett. Néhány kivételtől eltekintve szinte minden barlangpincében kimutatható régi jelenléte, és sok leírás említést tesz róla, bár nem minden esetben egyértelmű, hogy mikor van szó a pincékről és mikor a barlangpincékről.³¹

Az első vagy második szinten lévő pincékből lépcsőt építettek a barlangpincék könnyebb elérésére. A függőleges aknák, kürtők is az új funkció miatt átalakultak, szellőzési szerepet kaptak, bekötötték azokat a homlokzati pinceablakokhoz.

Sok bizonyíték szól amellett, hogy a háztulajdonosok (pontosabban lakók, mivel nagy részük bérlő volt) óriási helyhiánnyal küszködhettek. Tudjuk például, hogy a pincéket – ahol lehetőség volt rá – utólag kétszintesre bővítették, pincéket építettek oda, ahova lehetett, de ez sem volt elegendő.³²

Bortárolásra a barlangpincék megfelelőek lehettek, amire bizonyíték egy már említett

3. *Rapports Plan von der Vestung Ofen pro Anno (Salgari del Salger térképe) 1763 (részlet).*
HM HIM G I h 965

1412. augusztus 25-i oklevél,³³ amelyben a Szent György templom előtt fekvő ház három pincéjéről esik szó, amely közül az egyik barlangszerű, bortárolásra alkalmas. Hőmérsékletük és páratartalmuk miatt fehérbor tárolására alkalmasak lehettek, és ebben az esetben a kürtök, aknák szellőzési célt szolgálhattak.

Budán is jellemző volt, hogy a házak alatt, a pincékben történt a szőlőfeldolgozás és bortárolás, sőt több pincénél megtalálták a régészek az utcáról a pincébe vezető pincelépcsőt.

Oláh Miklós, a későbbi egri és esztergomi érsek 1536-ban azt jegyzi fel, hogy „... Magát a szirtet, amelyen a város áll, kivájták porospincéknek úgy, hogy bármelyik ház alatt annyira nyúlik az építmény a szikla belsejébe, amennyi épületet fent látsz, ezért a földrengésektől is nagyon félnek..”³⁴ (4. kép)

A régészek által feltárt királypince és a budai polgári városi pincék kőkeretes ajtó inak megkopása arra vezette Kubinyi Andrást, hogy a kb. 120cm átmérőjű, tehát mintegy 8,5 hektó űrtartalmú hordókban tárolták ezidőtájt a híres budai borokat a pincékben.

Miután a törökök elfoglalták a Budai várat, a barlangok jelentősége megnőtt. A török korban Marsigli feljegyezte, hogy ezek közül a barlangok közül nem egy jeges pinceként szolgált.³⁵

A vár alatti barlangüregek közül a Bécsi kapu tér alatti különálló kis barlangokat kapcsolták össze először kiterjedt mesterséges vágatok rendszerével. A Bécsi kapu tér alatt található egy – Közép-Európában is egyedülálló – óhéber felirat. 1964-es feltárások során 1624-es bevéselt évszámot is találtak.³⁶ (5. kép)

1686-ban Schulhof Izsák, a budai zsidó közösség tekintélyes tagja jegyezte fel a vár visszafoglalásáról szóló emlékirataiban, hogy a mai Táncsics Mihály utca alatt található

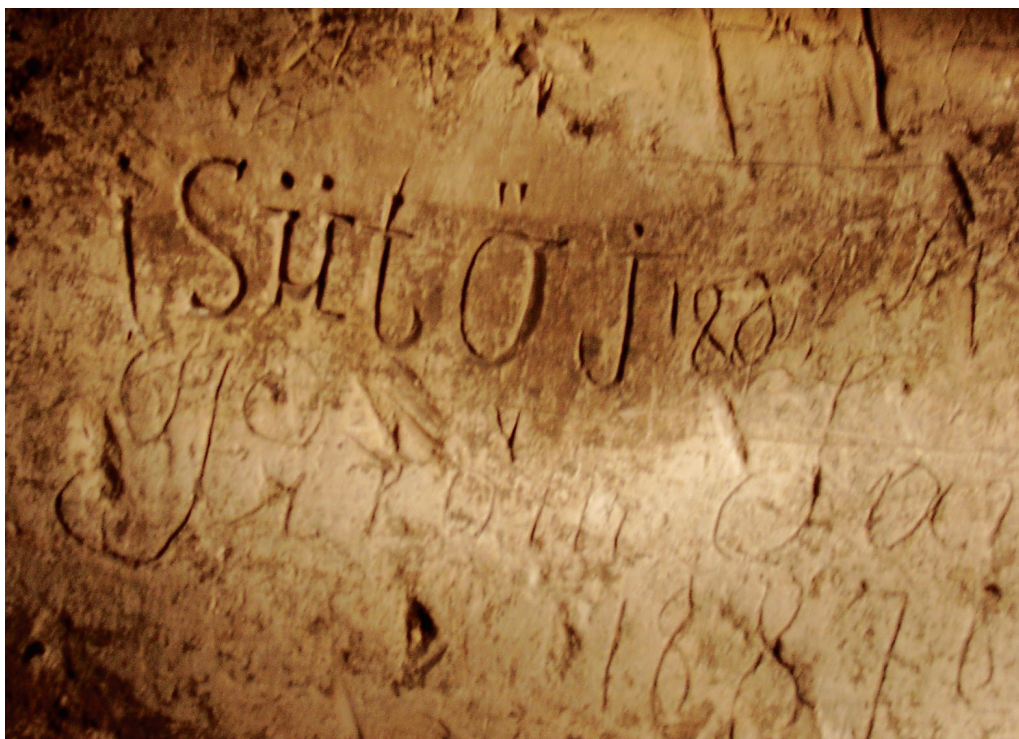
Oppidum ipsū Budense celebre est Italis, Germanis, Polonis ¹⁶
et nostra hac aetate Turcis quoque mercatoribus eo confluentibus
veluti ad totius Hungariae emporium. Quacunque ex parte oppidum
et arcem extrinsecus longe prospexeris, magnam capies voluptatem
tum ex situs amaenitate, tum ex domorum turriumque sumptuosa
altitudine, ut et situs splendorem admireris et aedificia non ex materiis
facta, sed insignem quandam videaris picturam conspicere, contra,
si ex oppido loca amaenissima illi subiecta despexeris, in maximam
ducaris admirationem ; sic utrobique oculi pascuntur reficiunturque.

Rupes ipsa, in qua consistit oppidum, excavata est propter cellas ¹⁷
vinarias, ut non minus sub qualibet domo operis intra ipsius rupis
viscera, quam aedificii sub dio videas; qua ex causa terrae
motus maxime illic formidantur.

CAPUT SEXTUM.

Alba Regalis civitas a Buda ad meridiem occidentem versus ¹
tendens octo abest miliaribus paludibus ex Saros amne orientem
praesertim versus circumdata. Haec et natura et opere satis munita
incluta est divorum Stephani et Emerici corporibus, tum aliorum
etiam regum sepultura. In huius ecclesia collegiata divae virginis sa- ²
cra, praepositura scilicet maiore, cuius possessor praest ecclesiae,
et custodia mea sive thesaurariatu aliisque deinceps opimis sacerdo-

4. Eredeti idézet Oláh Miklós leírásából 1536-ból. Olahus 1536

5. Falfelirat a Bécsi kapu tér alatti barlangpincékből. A Szerző felvétele 2004. 04. 07-én

járatokat a zsidók áruraktárnak használták. Az ostromok idején a lakosság a bombák elől ezekben a pincékben keresett menedéket, és a védők is ezekben a helyiségekben pihenték ki fáradalmaikat.³⁷

Az Országház utca 4. épület alatt kis táblán 1758 felirat látható. A befalazott táblán az évszám körül bográrbalta, kés, egy kerék és körző, valamint a T. C. F. betűk láthatók.^{38,39}

Az 1870-es években a budai szőlőket kipusztító filoxéra járvány után a bortermelés olyan nagymértékben lecsökkent, hogy ezeket a pincéket, barlangpincéket már egyáltalán nem használták. Ezután a barlangpincéket senki sem használta, elhanyagolt, szeméttel teli helyek voltak csupán, kalandorok, bűnözők tanyái lettek.⁴⁰

Nem ritkán igen jelentős mennyiségű szemét és építési törmelék halmozódott fel bennük.⁴¹ Már 1587-ben Reinhold von Lubenau útinaplója említi azt, hogy a török Budán a barlangpincéket szeméttel tölti meg.

ÉLETVÉDELEM, ÓVÓHELYEK, TARTÓZKODÁS ÉS MENEKÍTÉS

EvliyaCselebi török utazó azt írja, hogy: «...minden Palota alatt pince van. A lakosok az ostromok idején az ágyúk tüze elől a föld alá menekülnek...».⁴²

A barlangpincék tűzvészekben és ostromokban igen jó szolgálatot tettek. Hiteles

6. Óvóhelyrészlet az Országház, utca alatti Nagy Labirintus szakaszról.
A Szerző felvétele 2001. 08. 30-án

forrásokból tudjuk, hogy a vári lakók többször a mélybe menekültek a „vörös kakas” (tűzvész) elől. Többek között az 1723-as nagy budai tűzvészt is ezekben a barlangokban (akkori nevükön törökpincékben) vészelték át a lakosok.⁴³ Fontos – és egészen a legutóbbi időkig igénybe vett – funkciója volt ez a barlangoknak háborúk, ostromok idején: a polgárok kénytelen-kelletlen ide vonultak vissza a támadók ágyúgolyói, bombái elől.

Számtalan leírásban megemlítik a krónikások, hogy ostromok idején a Vár nehezen volt bevehető, melynek egyik fontos eleme volt a számos rejtett járat, melyekben az ellenség akár élni is tudott.⁴⁴

Bár már a középkortól vannak róla elvétve feljegyzések, mégis legfőképpen a II. világháború alatt használták óvóhelynek a Vár alatti barlangpincéket. Ekkortól építették ki azokat különböző szerelvényekkel (pl. acél védőajtókkal) védőképességük fokozása miatt. Jelentősen kibővítették és kiépítették azok nagy részét. Ekkor kötötték össze a független barlangpincéket egymással. Kiépült a villanyvilágítás, vízvezeték, csatornarendszer és telefonhálózat. Ekkor lett kialakítva a Székesfővárosi Sebészeti Szükségkórház is a barlangpincék egy részéből. (Ma már Sziklakórház néven ismerjük.) Korabeli adatok és beszámolók szerint legalább 10 000 ember vészelt át e helyeken a háború borzalmaival.^{45, 46, 47} (6. kép)

Már 1935 elején jelentette a hírszerzés (a német hadvezetés lépéseinek ismeretében), hogy valószínűleg háborús helyzet fog kialakulni. Mivel ekkor a budai Vár volt a kormányzati negyed, itt – vagy közvetlen közelében – székelt minden vezetési funkciót ellátó intézmény: Honvédelmi-, Belügyi-, Külügyi-, Pénzügyi-, Vallás- és Közoktatási Minisztérium, emellett a Vezérkari Főnökség, a Honvéd Főparancsnokság, a Székesfőváros elöljárósága, a Miniszterelnökség, a Katolikus Tábort Püspökség, a Magyar Nemzeti Bank, az Állami Nyomda és a Királyi Palotában maga a kormányzó, Horthy Miklós. Felismerve a barlangok légvédelmi jelentőségét Kadić felhívta a figyelmet az üregek földtani, légvédelmi és idegenforgalmi jelentőségére.⁴⁸

A II. világháború előtti fegyverkezési időszakban, 1936 végén több titkos építkezés is zajlott a várban. Ezek a részek általában a barlangpincék felhasználásával vagy azok alá épületek. A munkával az akkori Honvédelmi Minisztérium szintén a Barlangkutató Társulatot bízta meg, de mint Kadić Ottokár megfogalmazta „mindezekről a nagyszabású feltáró munkálatok eredményeiről nyomtatásban nyilvános beszámoló, érthető okoknál fogva, nem jelent meg”.⁴⁹ 1942-ben a szépen kiépített Várhegyi-barlangból négy termet légoltalmi célokra leválasztottak, s ezzel a bemutatott látványosság mérete jelentősen csökkent, csakúgy, mint a háború alatti látogatottság is.

Az Állami Nyomda a főépülete alatti tereket saját maga alakította át óvóhelyrendszerré. (Az óvóhelyet a m. kir. Állami Nyomda 1942-ben saját bevételeiből építette ki. A vári épülete alatti barlangpincék feltárásával alakította ki 500 fő befogadására kb. 125 000 P költséggel.)⁵⁰

Az addig különálló üregeket az utcák alatt egybe nyitatták, bővítették azokat, falakkal erősítették meg, padlójukat lebetonozták, csatornarendszert építettek ki konyhákkal, zuhanyzókkal, WC-csoportokkal. Minden intézmény megközelíthetővé

7. Az udvarból a barlangpince szintre vezető lépcső a régi, leszakadt kipufogóval.
A Szerző felvétele 2016. 05. 20-án

vált a föld alatt. A barlangpincék a II. világháború során óvóhelyként igen nagy szolgálatot tettek.

A hidegháborúban tovább fejlesztették a rendszer. További összeköttetések épültek, új részeket vontak be, a védőképességet növelték.

A rendszerváltás időszakát követően főleg a Nagy Labirintus egyes részei csövesek és vandálok tanyái voltak. Erről több helyen a lakók és az Önkormányzat egykori alkalmazottai számoltak be. Ilyen volt konkrétan az Országház utca 9. szám alatti épületben, ahol egy régi lépcsőlejárát megmaradt aknaszerű részén a Labirintusból az épület pincéjébe is ismeretlenek másztak fel.

Az Országház utca 19. hosszú lépcsőlejáróban volt elhelyezve a hidegháború időszakában az I. kerületi polgári védelem vezetési pontjának dízel aggregátorjának kipufogója és hangtompítója elhelyezve. Ez a cső a hangtompító dobozokkal már leszakadt a mennyezetről és a lépcsőn fekszik. (7. kép) Az udvar falán, a tetőhöz felvezetett kipufogót már régebben elbontották. Ezt a részt évtizedeken keresztül a polgári védelem kezelte, de már több évtizede nem volt kinyitva a földszinten lévő kétszárnyú faajtaja, amelyet a Belügyminisztérium Várba történő visszaköltözése miatt 2016-ban kinyitattunk. Az épület homlokzata előtt, a járdában egy régi akna/kürtő helyén látható a barlangpince szinten itt lévő (már működésképtelen) dízel aggregát üzemanyag letöltő csonkját. A jelöletlen vas fedlapját 2007-ben felemeltük, de az alatta lévő betöltőcsonk érintésre leszakadt az előrehaladott korrodáció miatt. (8. kép) (9. kép)

KÖZMŰVEK, VÍZSZÁLLÍTÁS

Mint minden nagyvárosban leginkább a helyhiány korlátozza a városfejlődést. A budai Várban is hasonló a helyzet, de itt adott, hogy néhány az emberi környezet fejlődéséhez elengedhetetlenül fontos feltételt, például a közműveket a föld alá rejtse. Itt a budai Várban erre használható a pinceszintek alatt lévő barlangpince-szint. Már a középkorban is több közművet helyeztek földalatti folyosókba. Például ilyenek voltak a Duna partról felvezetett vízvezetékek. Ilyen, vízvezetékét fogadó földalatti folyosó van a Karmelita kolostor alatt, mely a Fő utca 3., illetve 5. számú telkeken álló középkori ún. „városi” vízműtől vezette fel a friss Duna vizet a Budai Várba egy csorgókúthoz. A vízmű 1500-ban már biztosan megvolt.⁵¹ (10. kép)

8. A régi, már működésképtelen dízel aggregát a barlangpince szinten.
A Szerző felvétele 2006. 07. 22-én

9. A ház előtt levő régi üzemanyag letöltő nyílás.
A Szerző felvétele 2006. 07. 20-án

A mai Királyi Palota teljes légkondicionálása is a Clark Ádám térről közműfolyosóban felvezetett vízcsövekkel van megoldva.

Legújabb kori példa, hogy a vári (sorompós) beléptető rendszer kábeleit a barlangpincékben helyezték el.⁵²

A Nagy Labirintusban az Országház utca 11. előtt az utca alatt a barlangpince részben még a 2010-es évek közepén is látható volt egy széntüzelésű kazán, széntároló és onnan felvezető kémény. A kémény a barlangpince szintről (a vaskazántól) indult és az épületen keresztül egészen a tetőn kívülre nyúlt. Ezen kívül ugyanebben a pincében az utcai ablakban mai napig látható erősen korrodált csövön keresztül szívta be a friss levegőt a barlangpince szinten lévő szellőző berendezés. Ez a kazán látta el a fűtéshez szükséges meleg vízzel az északra elterülő, a barlangpincéből kialakított óvóhelyet és egyben I. kerületi polgári védelmi vezetési (harcállás)pontot. (11. kép) (12. kép)

*10. A földalatti vízvezeték folyosó részlete a Karmelita épületegyüttes alatt.
A Szerző felvétele 2004. 04. 06-án*

VÉDELMI, VÉDEKEZÉSI

A várhegy helyén lévő korai, kisméretű természetes üregeket már az itt lakó ősember is ismerte. Ezt tanúsítják azok a leletek, melyeket Kadić Ottokár talált a múlt század harmincas éveiben az Uri utca 72. számú épület alatti építkezésein. A pattintott kavicseszközökről és csontokról megállapította, hogy azok az alsó paleolit korból származnak. (13. kép) Ezeket a leleteket a hatvanas években Vértes László az általa felfedezett vértesszőlősi előemberrel egykorúnak azonosította. Így tehát egy közel félmillió éves emberi lelőhelyre bukkantak. Ezeket a leleteket Vértes László „Budaiparnak” nevezte el. Ezen kívül az Uri utca 72. sz. pincéjéből elefánt- és orrszarvú fogak, illetve csont maradványok kerültek elő. Az Országház utca 12. és 14. barlangpincéjének 10 méter hosszú táróval való összekötése során jégkorszaki emlős nyakcsigolyáját és egy mamut alkarcsont részletét mentették meg. Később a Szentháromság utca 5. és 9. számú házak barlangpincéjében további mamut zápfogát és gyapjas szőrű orrszarvú lábközépcsontját és gímszarvasnak állkapocs töredékét gyűjtötte. Előkerült egy mamutfog-darab is már a várbarlang az egyik legszebb (a mai 137-es számú) terméből.

*11. A ház pincéjében lévő korrodált légbeszívó cső
(balról) és kémény (jobbról) (A Szerző felvétele 2006. 05. 17-én.)*

Tehát nemcsak az ember, hanem az állatokat is vonzott az édesvízi mészkőkiválásokkal tarkított hévizes források és tavak.⁵³

A várfalak merevítését valamint a védelmet biztosító bástyák és rondellák szinte mindegyik belsejében valaha ágyútermek voltak lőrésekkel. Ezek ma már fel vannak töltve, le vannak falazva vagy lebontották azokat. Viszont létezik olyan rész, ahol a megmaradt kazamatákban nemrég új lifteket helyeztek el, melyek a gyalogos közlekedést nagymértékben megkönnyítik. (14. kép)

FOGVATARTÁS

Több cikkben (bár ezek főleg napilapokban jelentek meg és nagyrészt lehetséges, hogy csak legendák) említést tesznek arról, hogy a Várban a földalatti tereket börtönnek használták. Állítólag még száz-százhusz évvel ezelőtt is találtak csontvázakat, melyek a falakhoz rögzített vasláncokon voltak, illetve a falakban vaskarikákat, mely ma is látható a szentháromság tér alatti, 17-es sorszámot viselő barlangpincében.^{54 55} Ezek valóságtartalma ma már nehezen bizonyítható.

*12. A barlangpince szinten egykor létező széntüzelésű kazán és mögötte a kémény.
(A Szerző felvétele 2006. 07. 22-én.)*

13. Pattintott kőeszköz az Uri utca 72.
alatti építkezésekről.
Farkas, Hajnal, Havasi, Leél, Szabó B.,
Török, Zádor 2011, 102

VALLÁSI, TEMETKEZÉSI

Több szóbeli közlésből és leírásból tudjuk, hogy az ostromok során a mélypincékben tartózkodók miséket szerveztek. Ilyenek sok helyen voltak a barlangpincékben a II. világháború során.⁵⁶ Ilyen mise volt például a Tárnok utca 10. alatt minden vasárnap az ostrom teljes időtartama alatt. Továbbá Széchényi Viktor ostromnaplójából tudjuk, hogy 1945. január 14 11 órakor az Uri utca 31. alatt volt mise.⁵⁷ Ugyanezen ostromnapló szerint 1945. február 8-án reggel az Uri utca 40. alatt volt mise.⁵⁸ Ugyanezen ostromnapló szerint 1945. február 11-én az Uri utca 38. alatt volt áldozás és mise.⁵⁹

A II. világháború alatt a budavári Nagyboldogasszony- (Mátyás-) templom papsága a következőket jegyezte le: „, hogy a hívek lelki gondozása biztosítva legyen, a plébánia területét körzetekre osztottuk fel a papság között. Bárhová mentünk misézni, a hívek mindenütt tömegesen járultak a szentségekhez. Egy-egy házban 70–80 embert vigasztaltunk meg... A Pénzügyminisztérium és az Illetményhivatal (az öreg Pénzügyminisztérium) épületei alatt készült óvóhelyek a legtágasabb óvóhelyek közé tartoztak. A kettőben együtt kb. 200 ember lakott. Itt miséztem minden vasár- és ünnepnapon, az elsőben d.e. 10 órakor, a másodikban 11 órakor. A földalatti csatornán át jutottunk az egyikből a másikba. A szentmiséket mindig tömeges gyóntatás előzte meg. ... Hétköznapokon a hívek mindig arra az óvóhelyre sereglettek össze, ahol a szentmise volt. Az életveszély általában mindig fenyegetett bennünket, amikor az óvóhelyet felkerestük. A repülőgépek reggel 7 órától este 5-ig szünet nélkül támadtak. Állandóan hullottak a bombák, az aknák és a gránátok.”⁶⁰

*14. A Murad pasa
rondellában levő kazamata
fényképe.
A Szerző felvétele 2017. 08. 08-án*

Több korabeli újságcikkből tudjuk, hogy egészen a 20. század elejéig többen érdeklődtek és lementek a vár alatti terekbe. Ott sok helyen csontvázakról számoltak be. Bár ezek nagy része lehetséges, hogy legenda, de feltételezhető, hogy ostromok során a temetetlen holtakat esetleg sebesülteket ezekbe a terekbe vitték le. A sebesültek, – ha nem maradt élő rokonuk – akkor lehetséges, hogy ott vesztették életüket.

ÉRTÉKVÉDELEM

A budai Vár alatti terekben értéktárolási funkciót is bőségesen találunk. A II. világháború alatt az Uri utca 72. alatti óvóhelyen, az ország aranytartalékának egy részének és egyéb a Magyar Nemzeti Bank kezelésében és megőrzésében lévő értéktárgyak számára épületek ki terek.⁶¹

Továbbá az Alagúti Óvóhelyen (mai neve: KAGRA létesítmény) is volt ilyen funkció. A Szent Koronát általában a Királyi Palota páncélkamrájában tárolták, de 1944 őszétől bekövetkezett amerikai légitámadások miatt két alkalommal is, bár csak rövidebb idő is az akkori nevén Alagúti Óvóhelyen volt a Szent Korona elhelyezve. A budai vár alatti óvóhelyen a koronaőrség tovább őrizte a koronát tartalmazó vasládát. A veszély elmúltával a koronát visszavitték a budavári palota páncélkamrájába.^{62 63}

A Magyar Országos Levéltár 1944. augusztus 17-én a Diplomatikai Levéltár és a Múzeumi Törzssanyag 1301 évig terjedő (egyben a legrégebb és legértékesebb) dobozait, valamint a filmtár felvágott filmjeit tartalmazó dobozokat a Magyar Nemzeti Bank Uri utca 72. szám alatti mélypincéjébe szállította át.⁶⁴

A Magyar Országos Levéltár részére a hidegháború első éveiben a Bécsi Kapu tér

15. A Bécsi kapu tér alatti barlangokból kialakított védett irattár (óvóhely).
A Szerző felvétele 2002.10. 02-án

alatti barlangokból épült ki földalatti, védett iratraktár, melyet a tervek szerint csak vészhelyzet esetén vennének igénybe.⁶⁵ (15. kép)

A hidegháború első éveiben az Uri utca 72.-ben tervezte az ÁVH a nyilvántartásának elhelyezését, de ez nem valósult meg.⁶⁶ Továbbá 2016-ban az Uri utca 72. alatt, az úgynevezett Nagyteremben terveztük kialakítani a Magyar Földrajzi Társaság tervtári, irattári gyűjteményét, mely sajnos nem fog megvalósulni. (16. kép)

KÖZLEKEDÉSI

A budai Várban igen sok földalatti műtárgy épült az elmúlt bő másfél évszázad alatt közlekedési céllal. A legjelentősebb a Budai Várhegyi Alagút.⁶⁷ A mélygarázsok is ide tartoznak, melyek közül a Lovas úti társasházi magángarázshoz még egy bekötő alagút is tartozik az épület alatt épített lifttel és csigalépcsővel. (17. kép) Az elmúlt években a várfalak mellé épült három, a gyalogos közlekedést segítő lift közül kettő is földalatti terek részbeni felhasználásával épült. (18. kép) Az Uri utca 72. épület földalatti tereinek bővítéséhez 2016-ban gyalogos alagutat terveztek nyitni a Vérmező irányába a Korlát utca vonalában, de ez a kerületi önkormányzat ellenállása miatt nem fog megvalósulni.

TERMÉNYTERMESZTÉS

Több visszaemlékezésből tudjuk, hogy már régebben is próbálkoztak a gombatermesztéssel a Vár alatti barlangpincékben. Ezeknek a sikerességéről nincs információ. Viszont biztosan tudjuk, hogy a II. világháború után Budapest Főváros Sebészeti Szükségkórházában (ma Sziklakórház) oltóanyagok gyártásához gombatelepeket létesítettek.⁶⁸ Itt akkor havi 80 000 adag oltóanyagot állítottak elő tífusz és gonorrhoea ellen.⁶⁹

VEZETÉS ÉS VEZÉNYLÉS

A II. világháborúban és a hidegháborúban több földalatti, életvédelmi létesítményt arra is berendeztek és alkalmassá tettek, hogy azokban bizonyos munkavégzés megoldható legyen. Ilyen számtalan helyen volt a Vár alatt.

Az „R” (Riasztó) központ az Uri utca és a Szentháromság utca kereszteződése alatt volt a világháború alatt és bejárata az Uri utca 21-ből nyílt.⁷⁰ (20. kép)

A Budai Várhegyi Alagút mellett épült meg az Alagúti Óvóhely, a magyar vezetés harcálláspontja (mai neve KAGRA). Itt székelt a II. világháború alatt a magyar és a német katonai vezetés. Ebből a létesítményből hangzott el a sikertelen kitörési kísérlet rádióadása. Innen indult el az ugyancsak sikertelen kitörési kísérlet.⁷¹ (21. kép)

A háború után az Országház és az Uri utca által közrezárt régebbi MTA épület alatti területen volt az I. kerületi Polgári Védelem irányító központja.⁷² (22. kép) A

18. A Boldog
XI. Ince Pápa (volt
Ibolya) utca alatt levő
kazamatákba épült lift.
A Szerző felvétele 2015.
12. 08-án

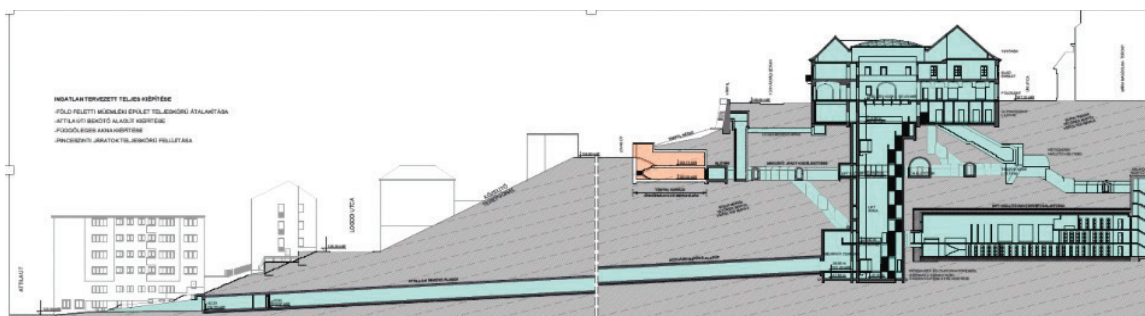

hidegháborúban többek között egy korai (régi) boltozatos pincében és a barlangpincékben rendezték be az I. kerületi Polgári Védelmi vezetési pontjának (harcálláspont) telefonközpontját és kiértékelőjét.

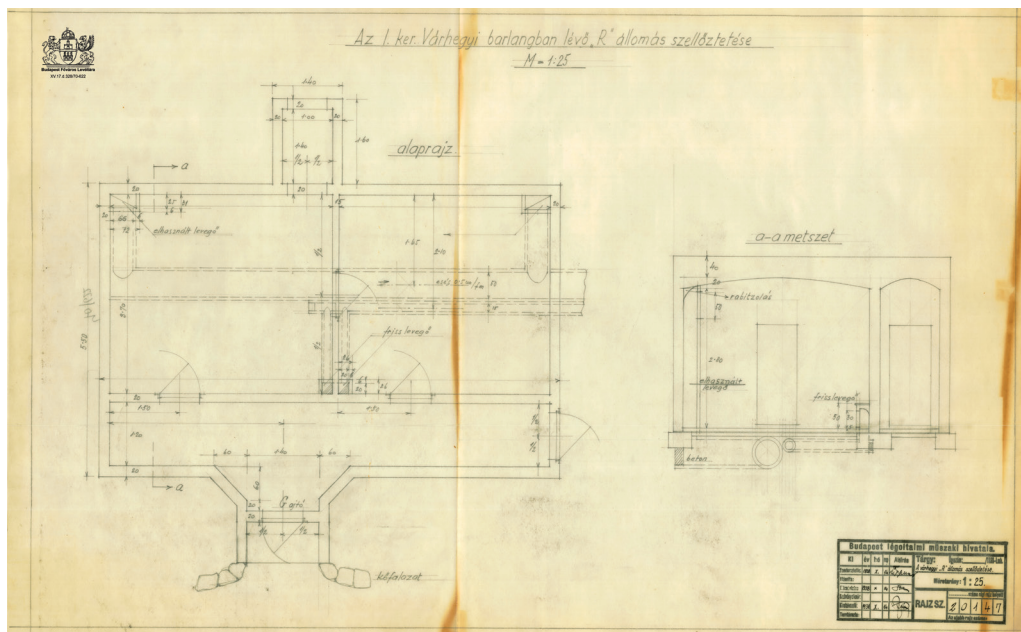
Az Uri utca 72-be pedig beköltözött a Villamos Teherelosztó ahonnan évtizedekig az ország és a főváros villamos energia rendszerirányítása történt.⁷³ (23. kép.)

EGÉSZSÉGÜGY

Ma is látogatható a Várhegy alatt lévő barlangpincékből a II. világháború alatt kialakított Budapest Főváros Sebészeti Szükségkórháza (mai nevén a Sziklakórház).⁷⁴ (24. kép) Ez a létesítmény volt az mely a háború alatt végig üzemelt a városban. Ma már sikeres kiállítóhely rendre rekordszámú éves látogatottsági adatokkal.⁷⁵

19. Az Uri utca 72. épület alatti volt óvóhelyről az Attila útra vezető tervezett alagút hosszmetsete. Schüller és Társai Építésiroda, 2016

20. A Várhegyi R-központ terve 1938-ból. Budapest Főváros Levéltára XV 17 d 328 70 622

TURISZTIKA, KIÁLLÍTÁS

Ma már a barlangpince-rendszer legfontosabb funkciója. Miután az 1930-as években Kadić javaslatot tett a „várbeli pincék” hasznosítására, a terület előljárósága Mottl János irányításával kitakarították az üregeket, az egyik felső pincéből feltárt régi bejáratot rendbe hozta, majd a villamos világítást bevezetve, a szélesebb közönség számára is járhatóvá tette. 1935-ben létrehozták a Várhegyi Bizottságot, s a kezeléssel megbízták a Magyar Barlangkutató Társulatot. A barlangpince idegenforgalmilag helyreállított része legelső alkalommal 1935. augusztus 17-én nyitott meg az Uri utca 21-ben és „Várhegyi-barlang”-nak nevezték el.⁷⁶

A fejlődést a II. világháború megszakította. A háború után kisebb-nagyobb megszakításokkal mindvégig nyitva volt a látogatók előtt ez a mesebeli földalatti világ, bár nem ugyanazon a helyen. Ma az Uri utca 9. alatt van a bejárat, ahol több mint 4200 m² területet járhatunk körbe kb. fél óra alatt. Itt napjainkban Opera Panoptikumot, Drakula-kiállítást, és kőtárat is láthatnak az érdeklődők.⁷⁷ (25. kép)

Néhány éve az Uri utca 72. épület alatti volt óvóhelyen kiállítótereket terveztek létrehozni.

Ugyanitt a tervezési folyamat megszakadása révén lehetőségem nyílt, hogy az Imagine Budapest programszervező csoport keretein belül minden második hétvégén kisebb csoportoknak részletesen bemutassam az Uri utca 72. földalatti világát. A túrák 2–2,5 óra időtartamúak és összesen 17 helyen megállva ismertettem a ház alatti, egykori óvóhely építéstörténetét és háborús szerepét.

VENDÉGLÁTÁS, SZÓRAKOZTATÁS, RENDEZVÉNYHELYSZÍN

Pillanatnyilag ilyen funkciót nem találhatunk a Vár alatti barlangpincékben. Néhány évvel ezelőtt még a Budavári Labirintus Kft. szervezett ilyeneket. Rendkívül népszerűek voltak. Mind a céges összejövetelek, mind pedig a fiataloknak szóló zenés bulik nagy

21. A KAGRA létesítmény központi (T3) tartózkodójának főfolyosója.
A Szerző felvétele 2011. 12. 05-én

22. Az MTA épületegyüttes alatti óvóhely részlete . A Szerző felvétele 2016. 05. 07-én

23. Az Uri utca 72. alatt levő egykori Budapesti Villamos Teherelosztó Szolgálat (BVTSZ) 30 m-es szinten levő vezénylőterme. (Köszönet érte a MAVIR szakembereinek)

látogatottságnak örvendtek. Ez a cég nagyon sok céges összejövetelt (például csapatépítő programot) rendezett a barlangpincében. Saját honlapjukon közel 100 céget soroltak fel akik már vendégeik voltak.⁷⁸ (26. kép) Sőt hétvégenként gyerekprogramokat is szerveztek. A '90-es években még esküvő is volt egy másik földalatti területen. Egyre gyakoribb, hogy filmforgatási helyszínek használják a Nagy labirintus egyes részeit. Ezek között sajnos volt olyan is mely erkölcsileg megkérdőjelezhető témájú film forgatáshoz használták.⁷⁹ (27. kép)

24. A Sziklakórház, egyik régebbi kiállítása. (A Szerző felvétele 2008. 03. 13-án)

A fenti, változatos funkciópaletta lehetséges, hogy a közeljövőben bővülni is fog. Erre igen jó példa lenne az Uri utca 72. alatti volt óvóhely, mely ma már az MNB egyik alapítványának tulajdonában van. Az épület belső udvarát 36 m-ig egy nagyméretű aknával le akarták mélyíteni, melynek az alsó részéből a Vérmező irányában egy gyalogos alagutat terveztek építeni. Az aknában lépcsőház és két üveglift került volna elhelyezésre. Így egy újabb – kényelmes, gyalogos – földalatti megközelítéssel bővült volna. A teljes épületet alapincézték volna. A földalatti területeken kiállítási területek lettek volna, melyek nyitva állnának a nagy közönség előtt. A legalsó szinten elhelyezkedő Nagyterem mindhárom szintjén a Magyar Földrajzi Társaság könyvtára és gyűjteményei kapott volna helyet. Sajnos úgy tűnik, hogy az alábbi tervezett átalakítás nem fog megvalósulni pedig ez egy fontos és értékes új funkció lett volna a Budai Vár földalatti tereiben. (28., 29. kép) Továbbá a budai vár alatt lévő, magas szinten kiépített, vízszigetelt terekben is új funkciót terveznek kialakítani.

25. Az új Labirintus részlete (www.labirintusbudapest.hu Letöltés ideje 2013. 02. 27-én)

ÖSSZEFOGLALÁS

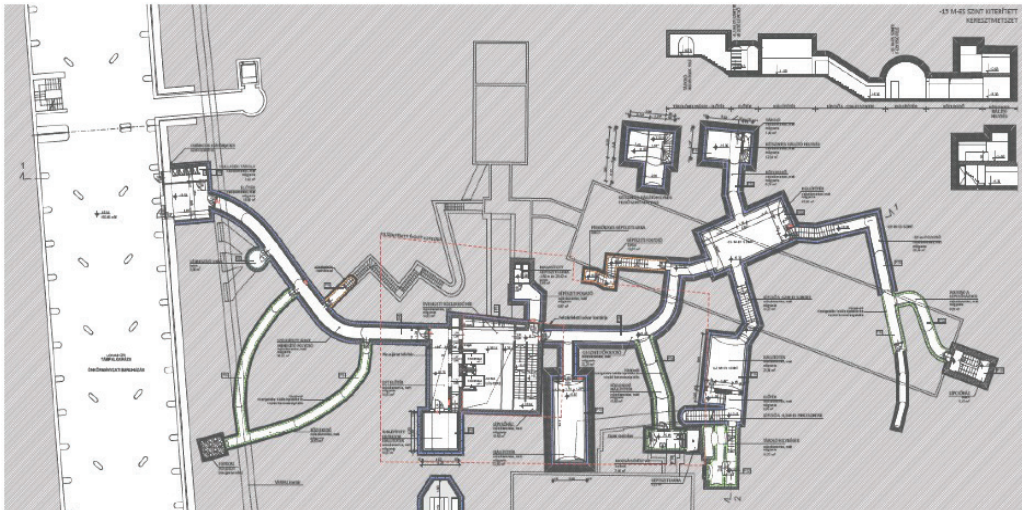
A fenti, igen változatos funkcióvizsgálatból jól látható, hogy a földalatti létesítmények kiemelt, központi fekvése (hiszen egy világváros közepén, annak ősi magja alatt vannak) a történelem során számos érdekes és fontos funkciót betöltöttek. Látható, hogy a Vár alapítása óta eltelt 776 év alatt legalább 15 különböző funkció váltotta egymást a budai Vár földalatti tereiben. Tehát megvizsgálva a funkciók történelmi fejlődését kiderül, hogy a Vár fennállása óta átlagosan 52 évente egy újabb funkcióval bővült a földalatti terek hasznosításának repertoárja. Legutóbb a 19. század legvégén a szórakoztatási funkcióval, amikor a Nagy Labirintus több részén zenés bulikat szerveztek. A funkciók változása és új funkciók belépése napjainkban egyre kevesebb időt vesz igénybe, tehát gyorsul. Várható, hogy a közeljövőben ez a paletta még bővülni fog.

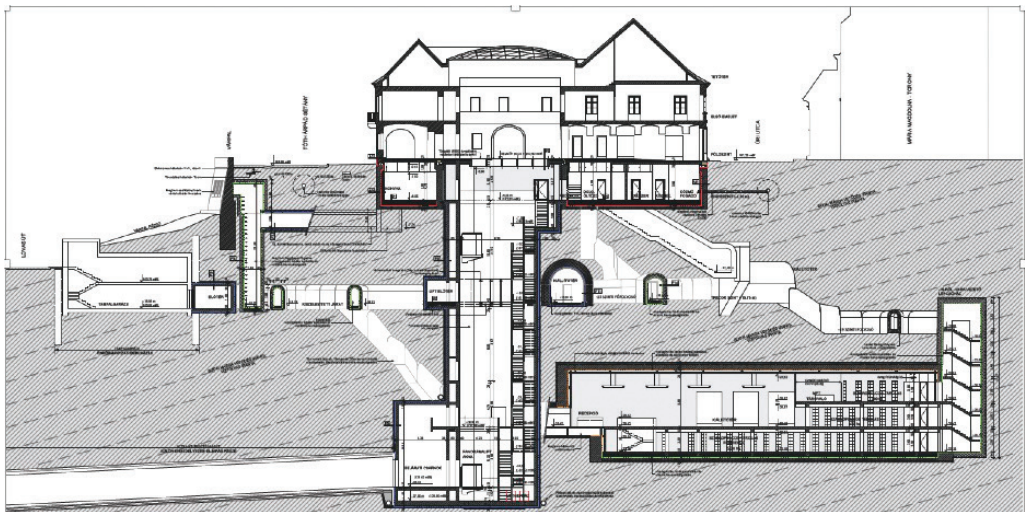
26. Vendéglátás a régi Budavári Labirintusban. A Szerző felvétele 2007.10.10-én

27. A Linda című filmsorozatnak a budai Vár alatt játszódó epizódja

28. A volt óvóhely tervezett átépítésének 15 m-es szintjének alaprajza.
Készítette Schüller és Társa Építésziroda, a Szerző útmutatásai és feltárásai alapján

29. A volt óvóhely tervezett átépítésének hosszmetsete.
Készítette Schüller és Társa Építésziroda, a Szerző útmutatásai és feltárásai alapján

JEGYZETEK

1. Ebben nagy szerepe volt, hogy Magyarország Kormánya arról döntött, hogy egyes állami intézmények (többségükben újra) a budai Várba fognak költözni. A Miniszterelnökség a Karmelita épületegyüttesbe, a Belügyminisztérium az MTA épületegyüttesébe, a Nemzetgazdasági Minisztérium a Szentháromság tér 6. számú épületbe fog költözni. A Magyar Nemzeti Bank PADA alapítványának tulajdonában levő Régi Városháza is átépítésre, felújításra került. Továbbá az MNB egy másik alapítványa, a néhány

éve még PAGEO néven futó szervezet által megvásárolt Uri utca 72. épület alatti kiterjedt földalatti óvóhelyet is át szerették volna építeni, de a ma már PAIGEO-nak nevezett alapítvány erről lemondott. Ezekon kívül az Országház utcában lévő, Nagyboldogasszony (Mátyás-) templom Plébániaépületében is tervezési munkálatokat folytattunk az épület alatti barlangpincében is. A tervezési munkálatokban szinte minden épület esetén részt vehettem, amelyek során sok új adatot hoztam, és több új összefüggés világosodott meg számomra.

2. Szabó 2016a.

3. A földalatti terek vizsgálata során minden olyan ismert létesítményt figyelembe vettem, mely az épületek alatti pincék szintje alatt van. Az épületek alatti, egy vagy két emeletes, boltozatos pincéket nem vettem figyelembe a az összterület meghatározása során. (Természetesen a barlangpincéket, vagy más néven mélypincéket igen.)

4. MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bécsi kapu tér 2–4).

5. VKM – Vallás és Közoktatási Minisztérium (a II. világháború előtt és alatt).

6. R-központ – Risztó központ a II. világháború alatt a Szentháromság és Uri utca kereszteződése alatt a barlangpince szinten.

7. KM – Külügyminisztérium (Dísz tér 1–2.).

8. VKF – Vezérkar Főnökség (Színház utca 5–9.).

9. HM – Hadügyminisztérium (Szent György tér 3.).

10. Mai neve: Sziklakórház atombunker múzeum (Lovas út 4/c.).

11. KAGRA létesítmény – Központi Anyagraktár fedőnévű speciális erődítési létesítmény a budai Vár alatt napjainkban. Építéskori elnevezése: Alagúti Óvóhely.

12. A Palotához a Várkert Bazár területén felvezető fedett folyosó.

13. A középkorban a Fő utca 3. és 5. szám alatti városi vízműtől földalatti folyosóban a Karmelita épületegyüttes alatt a Várba vezető vízvezeték.

14. Az ún. címeres támfaltól a Palotáig nyúló földalatti folyosó közművek számára.

15. A Palota út melletti ún. Ybl támfal mögött lévő mászható vízletelnítő drénrendszer.

16. Szent György utcai egyik feltárt épület alatt.

17. A Halaszbástya alatt.

18. Először az MNB vezetési pontja, óvóhelye és értéktárolója, majd az országos és budapesti villamos terhelosztó.

19. LOSK 0101/1 – Azaz Légmentelmi Szükségkórház, a Sziklakórház titkos jelszáma a hidegháború alatt.

20. A volt MTA épületegyüttes alatt.

21. *Végh 2006a* 243. és *Végh 2006b* 62a, 62b és 63. kép.

22. *Szontágh 1908.* 4. és 8.

23. *Szabó 2013.*

24. *Hajnal 2003,* 47–52.

25. *Michele d’Aste* 1686. 76.

26. *Buzinkay 2003.* 45., 49., 50., 76., 82. és *Lengyel Beatrix:* Budapest ostroma: Széchényi Viktor gróf feljegyzései, 1944. december 24. – 1945. február 12. Tanulmányok Budapest Múltjából XXIV, 1991, 175–231.

27. *Kadić naplója, Kadić 1952,* és egyéb publikációiból összeszámolt adatok alapján.

28. *Cselebi 1660–1664.* 244.

29. *Salgari 1763.*

30. *Kadić naplója* (Fortuna utca 21. leírása).

31. 1412. augusztus 25-i oklevél, amely szerint a Szent György templom előtt fekvő háznak három pincéje van és abból az egyik barlangszerű, bortárolásra alkalmas. Őrzési helye: MNL OL, DL 9937

32. Ilyen kétszintes pince van többek között az Országház utca 2., Országház utca 4., Uri utca 4., Uri utca 15., Uri utca 16., Uri utca 39., Szentháromság utca 9., Szentháromság utca 11., Tárnok utca 5., Uri utca 70., Fortuna utca 21. és a Hess András tér 3. házaknál.

33. Őrzési helye: MNL OL, DL 9937.

34. *Olahus 1536.* 8–20.

35. *Bene – Kovács – Mednyánszky 1998,* 33.

36. *Balázs 1964.*
37. *Schulhof 1686.*
38. Kadić naplója (Országház utca 4. leírása).
39. *Pesti Napló* 1904. november 25. 8.
40. A szerző saját leírásának részlete. *Szabó 2010.*
41. *Kadić naplója.*
42. *Cselebi 1660–1664.* 238.
43. *Bene – Kovács – Mednyánszky 1998,* 27.
44. *Michele d’Aste 1686.* 88.
45. *Bene – Kovács – Mednyánszky 1998,* 51. és *Rohánszky 2018,* 388 és *Székely 2010,* 91.
46. Rohánszky Mihály kutatásai szerint 1945-ben az Attila út – Margit krt. – Duna folyam által bezárt területen 91600–111 600 fő zsúfolódott össze a kitörés előtt. Ebből a legszolidabb becslés alapján is legalább 10 000 fő a budai Vár pince és barlangrendszerében lehetett.
47. Mivel egyes, a budai Vár alatti létesítményekben tudjuk, hogy hány ember tartózkodott az ostrom alatt, illetve tudjuk azok akkori alapterületét így kiszámítható volt, hogy átlagosan 3–4 négyzetméter terület jutott egy főre. A budai Várban a pincék alatti terek összeterületét (kb. 31 000 m²) elosztva az egy főre jutó területtel is kb. 10 000 fős nagyságrendet kapunk. Ebben a számban még az épületek alatt lévő boltozatos pincékben lévők száma nincs is benne.
48. *Székely 2010,* 82–83.
49. *Kadić 1939a.*
50. *Buzinkay 2001,* 60.
51. *Zolnay 1986.* 84–86.
52. Illés Richárd, a Budavári Labirintus Kft. régebbi ügyvezetőjének és Márkus István, a Budavári Önkormányzat egykori elnökének szóbeli közlése, köszönet érte.
53. *Kadić 1939b.*
54. *Szabó 2011,* 155.
55. *Döry 1927,* és *Stób 1933,* 56. *Buzinkay 2003.*
57. *Széchényi 1944–45,* 189.
58. *Széchényi 1944–45,* 203.
59. *Széchényi 1944–45,* 204.
60. HISTORIA DOMUS ECCLESIAE BEATAE MARIAE VIRGINIS BUDENSIS, 1945. lejegyezte: *Kátay Béla,* plébános és *Mátéffy Balázs* (szerkesztő): *Élő kövek, Az ismeretlen Mátyás-templom, Incoronata* 2003. 83.
61. *Szabó 2016c.*
62. Vitéz József, a Koronaország egykori törzsőrmesterének beszámolója alapján a „Korona a teherautón” című cikkben a koronázási ékszerek és a kormányzói óvóhely kapcsolatáról.
63. www.koronaország.hu/tortenet.html
64. *Levéltári Közlemények* 50. 41.
65. FŐMTERV TŰK Irattár.
66. BM levéltár ÁVH iratanyag, ÁVH VIII. osztály iratai.
67. *Szabó 2014.*
68. *Tatai 2002.* 27.
69. *Világ 1945.* 2.
70. Budapest Főváros Levéltára XV 17 d 328.
71. *Szabó 2015.*
72. *Szabó 2016b.*
73. *Szabó 2016c.*
74. *S Szabó 2006* és *S Szabó 2007a.*
75. Sziklakórház Atombunker Múzeum Budapest prospektus 2016. és www.sziklakorhaz.hu
76. *Kadić 1942.*
77. www.labirintusbudapest.hu
78. www.labirintus.com Letöltve: 2009.12.16.

79. 1986-ban a Linda című magyar filmsorozat 8., A Panoptikum című részét majd 1999 nyarán (a jelentős bontrányt kavart) Sex Forever című filmet forgatták e helyszínen, illetve 2017-ben a HBO és SKY által finanszírozott Strike Back (Válaszcsapás) filmsorozat egyik részét. Ezeken kívül számos ismeretterjesztő riport is készült a barlangrendszerben, melyek közül néhányat e tanulmány szerzője adott.

IRODALOMJEGYZÉK

Balázs 1964

Balázs Dénes: Beszámoló az FTC. Barlangkutató Szakosztályának 1964. évben végzett munkájáról.

Bene – Kovács – Mednyánszky 1998

Bene Zoltán – Kovács Lászlóné – Mednyánszky Miklós: Város a Vár alatt, Budapest, 1998.

Buzinkay 2001

Buzinkay Géza: 150 éves az Állami Nyomda, 2001.

Buzinkay 2003

Buzinkay Géza: Élet az óvóhelyen, Vári ostromnaplók 1944–1945, Budapest, 2003.

Cselebi 1660–1664

Evlia Cselebi: Magyarországi utazásai 1660-1664, MTA Budapest, 1904.

Dőry 1927

Dőry Pál: a budai Vár titkai, IV. a Prónay-zászlóalj kutatása, *A Mai Nap* 1927. 03. 24. lapszám.

FŐMTERV TŰK Irattár

Fővárosi Mélyépítési Tervező Intézet egykori Titkos Ügykezelésű irattárának iratai és tervei.

Hajnal 2003

Hajnal Géza: A budai Várhegy hidrogeológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest 2003.

Kadić 1939a

Kadić Ottokár: A Várhegyi-barlang feltárásának története. *Természettudományi Közlöny*, 71. kötet, 8. sz. 1939. VIII. 482.

Kadić naplója

Kadić Ottokár: Eredeti kéziratos naplója az épületek alatti barlangokról. Kézirat. (Barlangtani Intézet) (1931 decemberében kezdte írni, de bizonyos, hogy több évet ölel fel.)

Kadić 1939b

Kadić Ottokár: A Budavári barlangpincék földtani viszonyai, Budapest, 1939.

Kadić 1942

Kadić Ottokár: A Budavári barlangpincék, A várhegyi barlang és a barlangtani gyűjtemény ismertetése, Budapest, 1942.

Michele D'aste 1686

Michele D'aste: Napló Budavár 1686. évi ostromáról, Corvina kiadó, 2000.

Olahus 1536

Olahus Nicolaus: Hungaria – Athila. C. *Eperjessy – L. Juhász*. Budapest, 1936. 8–20. oldal. illetve magyar kiadásban: *Oláh Mikós*: Hungária, Athila. Osiris kiadó, 2000.

Rohánszky 2018

Rohányszky Mihály: Menekülés az ördögárok csatornában Várnegyed Ostroma, Buda 1944–45. Budavári Önkormányzat – Litea Kiadásában 2018.

Salgari 1763

Salgari de Salger: RaportsPlan von der VestungOfen pro Anno 1763 (örzési helye: Hadtört. Tktár 1763 GIh 0965 és BFL XV. 16.a. 203)

Schulhof 1686

Schulhof Izsák: Budai Krónika, 1686. Magyar fordítása: Európa Könyvkiadó. 1979. 100. Ford.: *Jólesz László*

Stób 1933

Stób Zoltán: Felfedező úton a Vár kazamatáiban, *Friss Újság*, 1933. március 5. 4.

Szabó 2006

Szabó Balázs: Sziklakórház a vár alatt I. *Mélyépítés*, 2006. október-december, 14–19.

Szabó 2007a

Szabó Balázs: Sziklakórház a vár alatt II. *Mélyépítés*, 2007. január-március, 6–9.

Szabó 2010

Szabó Balázs: Budai Vár és várlejtők fejlesztési koncepcióvázlata című tervezési munkából (megbízó a Közti ZRt.) Kézirat. Teljes terjedelmében hozzáférhető: <http://epiteszforum.hu/node/20116>.

Szabó 2011

Szabó Balázs: A Budai Várbarlang- és pincerendszer megismerésének története A Budai Vár-barlangra vonatkozó tudományos és történeti ismeretek összegzése című munkából 2010.*Szabó 2013*

Szabó Balázs: A budavári barlangpincék kialakításának oka és eddigi funkcióinak vizsgálata a 13. századi (első) telekosztás tükrében. *Mérnökgeológia-kőzetmechanika* 2013. 241–276.

Szabó 2014

Szabó Balázs: A Budai Várhegyi Alagút története 1837–2014, Sziklakórház Kiadó 2014.

Szabó 2015

Szabó Balázs: A KAGRA létesítmény története, 2015. kézirat (minősített) Őrzési helye: szerzőnél és a Miniszterelnökségnél.

Szabó 2016a

Szabó Balázs: A budavári Uri utca 21. és Uri utca 72. számú épület földalatti összekötése, Megvalósíthatósági Tanulmány, 2016. március. Kézirat. (készült PADA és a PAGEO megbízásából).

Szabó 2016b

Szabó Balázs: A MTA épületegyüttes alatti barlangpincék története, kézirat (készült a BM és BMSK Zrt. megbízásából 2016.-ban.)

Szabó 2016c

Szabó Balázs: Az Uri 72. számú épület alatti volt óvóhely történeti áttekintése, kézirat 2016. február (készült a PAGEO Alapítvány részére)

Széchenyi 1944–45

Széchenyi Viktor ostromnaplója, *Tanulmányok Budapest Múltjából*, XXIV. 175–231.

Székely 2010

Székely Kinga: Kadić Ottokár a magyar barlangkutatás atyja, Kadić Ottokár önéletrajza, Állami Földtani Intézet Budapest 2010.

Szontágh 1908

Szontágh Tamás: A budai várhegyi Alagút hidrogeológia viszonyai – Jelentés a Várhegyi Alagút vizesedésének okairól. Budapest 1908.

Tatai 2002

Tatai Gábor: A Sziklakórház rövid története 1935-2002, Sziklakórház Kft. 2002.

Végh 2006a

Végh András: Buda város középkori helyrajza I. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2006.

Végh 2006b

Végh András: Buda város középkori helyrajza II. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2006.

Világ 1945

Világ, 1945. október 27.

Zolnay 1986

Zolnay László: Mozaikok a magyar újkorból, 1986.

BALÁZS SZABÓ

FUNCTIONAL ANALYSIS OF THE UNDERGROUND SPACES BENEATH BUDA CASTLE

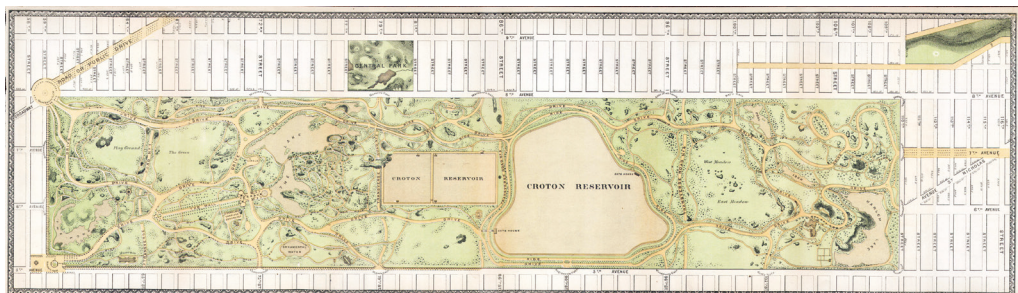
Prior to the renovation of the underground spaces of Buda castle in the past years it was always examined preliminarily what these spaces could have been used for earlier.

Earlier I was asked to make a project plan about the underground connection beneath two buildings in the castle district owned by two foundations of the Hungarian National Bank. In that paper I wrote in detail about the widely diverse functions of the cave cellar network under the Castle. From this research a complex and ramifying spectrum of functions emerged which left even specialists wondering about the chronology. I should like to summarize the information without fail on the pages of this paper.

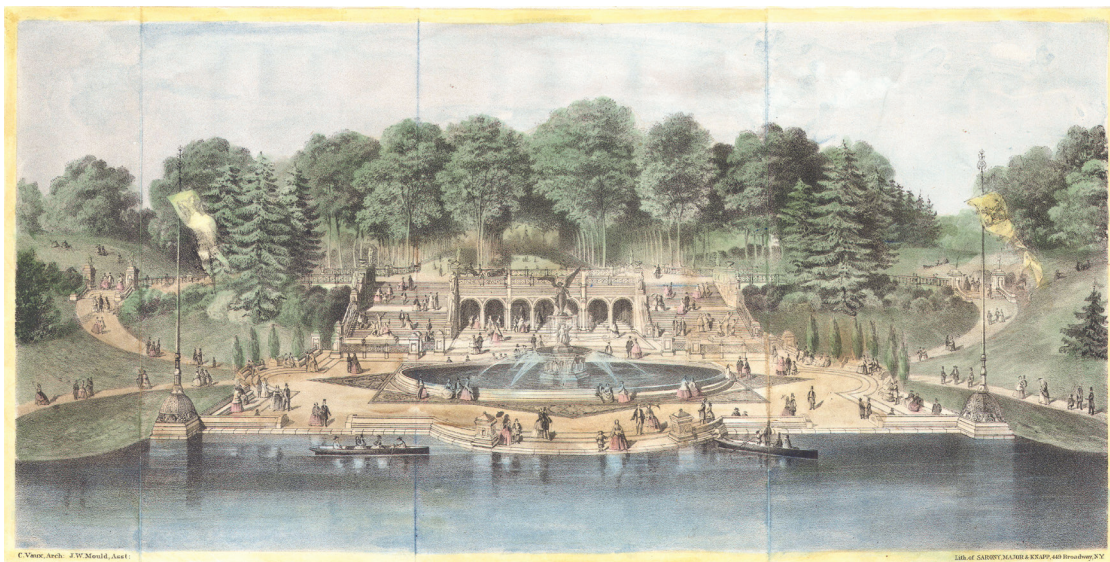
szabobalazs1980@gmail.com

A VÁROSLIGET 19. SZÁZADI LÁTKÉPEKEN

A Városligetről, mint Pest-Buda egyik közismert és jellegzetes helyszínéről a létrejöttétől kezdve számos ábrázolás született. Ezek közül első helyen említendők magának tervezőjének, Heinrich Nebbiennek 1813–16 között készült rajzai.¹ A pesti várostérképek mindegyikén szerepelt a terület, ezekből pedig igencsak sok van. Ha teljes ikonográfiai feldolgozást készítenénk, ezek tennék ki a legnagyobb részét. Mellettük szintén jelentős hányadát jelentik az ábrázolásoknak a különböző, itt emelt épületek – színházak, vendéglők, kioszkok, majd a kiállítási csarnokok, egyebek között. Már a 19. század közepétől készültek eseményábrázolások is, ezek többnyire sajtóillusztrációk voltak. A mostani felsorolásból kimaradnak mindezek, legyen akár épületről, vagy eseményről szó, a Dróthíd pedig nem önmaga miatt, hanem azért maradt a többi látkép között, mert valójában azok típusát képviseli. A 19. század utolsó évtizedeitől a fotográfiák egy új korszakot hoztak az ábrázolások terén, egyúttal átvették a sokszorosított grafika helyét. Jelen esetben a 19. századi látképeket gyűjtöttük össze, az „általános” látképeket, amelyek nem egy-egy konkrét, kisebb részletet mutatnak be. Ezek egyrészt a korszak sajátos műfaját jelentik – amely mindig fontos volt dokumentatív jellege révén –, ugyanakkor osztozott a tájképek sorsában, amelyek hosszú ideig az utolsó helyet foglalták el az akadémiai műfajok rangsorában. A természeti táj szépégének felfedezésével a topografikus hűségű veduták már nem voltak alkalmasak ennek kifejezésére. A bécsi festészeti akadémián a 18. század második felében kezdték el oktatni a tájrajzolást, egyre több művész foglalkozott kizárólag, vagy főként ezzel. A festmények mellett a sokszorosított grafika műfaja látszott a legalkalmasabbnak arra, hogy a közönség legszélesebb

Central Park, Vaux-Olmsted térkép, 1868, színes litográfia

A Bethesda Terrace látkepe, Central Park, New York, 1868, színes litográfia

Grand Drive, Central Park, 19. század második fele, fametszet

köreihez jussanak el a különféle kompozíciók; albumokat, sorozatokat állítottak össze belőlük, vagy a magazinok mellékleteiként, útikönyvek illusztrációiként jelentek meg a tájbrázolások. A festői, idilli táj önmagában már kevésbé volt érdekes, a történeti tájképek a nemzeti múlt emlékhelyeit, ikonikus helyszíneit mutatták be, általában egy-

egy jeles szerző által írt szövegek, képmagyarázatok kíséretében. A természeti környezet és az ember által alkotott épületek, mi több, az ember által alkotott, alakított táj együtt jelentek meg, a staffázsalakok életképi jelenetekké formált csoportjaival gazdagítva. Ez az ábrázolástípus szerte Európában elterjedt, de párhuzamosan Amerikában is legalább ennyire közkedvelté vált. Az efféle lapokból álló kiadványok Magyarországon kezdetben többnyire még külföldi, majd később egyre gyakrabban hazai művészek szerzőségével jelentek meg. Csaknem mindegyikükben találunk ábrázolást a Városligetről is.

A városligeti látképekhez hasonlók születtek a 1858-ban Frederick Law Olmsted és Calvert Vaux által elnyert pályázat eredményeként megvalósuló new yorki Central Parkról is. A tó és a Bow Bridge az egyik legnépszerűbb ábrázolástípus volt, a városligeti látképekhez hasonlóan. Az 1860-as években színes litográfiák sora jelent meg erről a témáról,² illusztrálva, hogy a közparkok elterjedésével azok használata mellett a polgárok számára ábrázolásaik is nélkülözhetetlenné váltak.

A VÁROSLIGET 19. SZÁZADI LÁTKÉPEI

Hofbauer János (1803–1846): A „Dróthíd” a Városligetben. 1827

Hofbauer János (1803–1846): A „Dróthíd” a Városligetben. 1827

Felirata: „Dróthíd a város' ligetében Pesth mellett. Drahtbrücke in Stadtwäldchen bey Pesth.”

Papír, rézkarc, 10 x 15 cm

Megjelent: Buda és Pesth városoknak „s környékeinek tekintetiek. Hozzá kaptolt leírással

Felirata: „Dróthíd a' város' ligetében Pesth mellett. Drahtbrücke in Stadtwäldchen bey Pesth.”

Papír, rézkarc, 10 x 15 cm

Megjelent: Buda és Pesth városoknak ,s környékeinek tekinteteik. Hozzá kaptolt leírással
*Ansichten von Ofen und Pesth mit ihren Umgebungen, nebst beygefüger Beschreibung /
kiadá Tomala Ferdinánd. Pest, 1827.*

Budapesti Történeti Múzeum, Magyar Nemzeti Múzeum, FSZEK Budapest Gyűjtemény

Nyolc látkép: 1. „Buda' vára. Die Festung Ofen. „, 2. „Szent Gellér'hegye Buda mellett. Der Blocksberg (Gerhardsberg) bey Ofen. „,3. „A' Szerviták'piatza Pesthen. Serviten Platz in Pesth. „, 4. „A'théátrum piatza Pesthen. Theaterplatz in Pesth. „, 5. „Üvegház Báró Orczy kertjében Pesth mellett. Glashaus im Freyh[errlich] Orczyschen Garten bey Pesth. „, 6. „Dróthíd a' város'ligetében Pesth mellett. Drahtbrücke im Stadtwäldchen bey Pest. „, 7. „Kikötőhely Margit'szigetén. Landungsplatz auf der Margarethen-Insel. „, 8. Ferentz' halma Buda mellett. Franzens-Höhe bey Ofen.”

A rézkarcok egy korai útikönyv illusztrációi, jelentős körülmény, hogy közöttük megtalálható a városligeti részlet is. A Városliget egyik érdekessége volt a Drót-hídnak nevezett szerkezet, a tó áthidalására 1826-ban Anton Frigyes (Friedrich Anton) bécsi mester készítette. A 22 m hosszú 1,8 m széles híd a kisebb szigetet kötötte össze a parkkal. Kétoldalt két-két kábelre volt felfüggesztve, emiatt kapta nevét. Mivel vasszerkezete elrozsdásodott, életveszélyessé vált, ezért 1875-ben le kellett bontani. A romantikus kép az útikönyv illusztrációjaként csaknem egyidőben keletkezett a híd elkészültével. Alapvetően kevésbé tér el a többi, a tavat ábrázoló jelenettől, itt is feltűnnek a csónakázók, és a táj bemutatása is hasonló.

*Josef Kuwasseg (1799–1859): A Városligetben. 1830
Felirata: „UMGEBUNGEN VON PESTH UND OFEN. Im Stadtwäldchen.”
Papír, litográfia, 35,3 x 47,7 cm. Jelezve IK Monogrammal. [Josef Kuwasseg, 1830-as évek]
Nyomda, kiadó Herausgegeben von Trentsensky. No. 1. Pesth, bei V. Grimm.
Budapesti Történeti Múzeum*

A szignó (IK) a trieszti születésű Josef Kuwasseg-et jelöli, aki Grazban letelepedve vált jelentős művésszé, ahol az Akadémián oktatott, illetve János főherceg szolgálatában is állt. A Trentsensky testvérek, Matthäus és Joseph litográfiai intézete adta ki Kuwasseg számos grafikai sorozatát, ezek közé tartozott az 1830-ban megjelent, tizennégy lapot tartalmazó pest-budai látképsorozat, amelynek egyik darabja ez a litográfia. Az egyik legkedveltebb városligeti részlet, a Nebbien terv szerinti „liget”-ben (Au) található tó látható a kőrajzon, az előtérben egy nőalak ül egy fa törzsének támaszkodó padon egy gyermekkel, a háttérben a budai hegyek koszorúja emelkedik. Ez a motívum éppen festőisége miatt volt gyakori szereplője a látképeknek, a tó nagy, nyugodt vízfelülete, a körülötte megjelenő növénycsoportok, erdőfoltok és a budai hegyek ezek felett feltűnő panorámája, ami a távoli táj látványát a park területébe vonta.

Carl Vasquez-Pinos von Löwenthal (1798–1861): Buda és Pest térképei keretképekkel. 1837. „BUDA ÉS PEST. Méltóságos Gróf Zichy Ferráris Emmánuel Urnak s. t. mély tisztelettel ajánlja a' szerző Vasquez Pinos Károly. „TOPOGRAPHIE VON OFEN UND PEST. Gewidmet vom Verfasser Carl Graf Vasquez. Papír, színes litográfia, 52 x 70 cm. Budapesti Történeti Múzeum, Magyar Nemzeti Múzeum

Keretkép Vasquez térképéről. (a felső sor 2. képe): „Pest városa ligetében a' vendég- és kávéház tekintete és tájéka Ansicht des Gast und Kaffehauses im Stadtwaldchen. Papír, színes litográfia, 80x104 mm Budapesti Történeti Múzeum

*Keretkép Vasquez térképéről. (a felső sor 6. képe): „Pest városa ligetében a lántzhíd.
Die Kettenbrücke im Stadtwaldchen.” Papír, színes litográfia, 80 x 104 mm.
Budapesti Történelmi Múzeum*

Carl Vasquez tette híressé és közkedvelté a várostérképek egy különleges típusát amelyen a nagyméretű lap középső részét a térkép foglalja el, körben pedig keretképekben elhelyezve a terület látványosságai láthatók.³ A Habsburg Birodalom fővárosa mellett más városokról is kiadott ilyen térképeket, a Pest-Budát ábrázoló albumot gróf Zichy Ferraris Emmánuelnek ajánlotta. A színes kőrajzok első sorozata 1830-ban Bécsről készült, Anton Ziegler (1793–1869) litográfus-kiadóval együttműködésben. A hazai sorozat mindmáig a 19. század első fele Pest-Budájának talán legfontosabb forrása. Sajátos, hogy a Dróthídat, amelyet általánosan ezen a néven ismertek, „lánc hídként” írja le.

*Barabás Miklós (1810–1898): A városligeti tó. 1842
Papír, akvarell, 17,4 x 24,6 cm. Jelezve lent jobbra: „Barabás 1842”.
Budapesti Történelmi Múzeum*

Barabás Miklós 1835-ös pest-budai letelepedését követően akvarell látképek sorát készítette a városokról. Ezen a vízfestményen a Városliget egyik leggyakrabban megörökített részét, a tavat ábrázolta, a vízben csónakázó divatos öltözékű hölgyekkel. A háttérben a Hármashatárhegy, Csúcshegy és a Kevélyek láthatók. A táj tágasabbnak tűnik a valóságnál és a növényzet is csekélyebb, mint a többi látképen.

Barabás 1944-es oeuvrekatalógusában az 1842-es évnél nem említi, de 1840-ben 2016. szám alatt szerepel egy „Városligeti tó” című akvarell, amely feltehetően azonos vele. *Barabás 1944*, 2816. sz., *Barabás 1985*. 95. sz.

Heinrich Hummitzsch: Városligeti részlet. 1842

*Felirata: Parthie aus d[em] Stadtwäldchen." Papír, acélmetszet, 5 x 6,8 cm, jelezve: [Hummitzsch, Heinr.] Hummitzsch, Heinrich: Die Donaureise von Wien bis Pest. Nebst Panorama der Donau von Wien bis Pest. 1842. Kiadó: Wien, Rohmann.
Budapesti Történelmi Múzeum*

A nagy tó részlete látható az acélmetszeten, háttérben a majorsági épülettel. A 19. század közepe táján egymás után jelentek meg az útikönyvek, amelyek országokat, régiókat, városokat, vagy éppen, mint ez esetben az egyik legnagyobb európai folyó két város közötti szakaszának nevezetességeit mutatták be, illusztrációk sorával gazdagítva a leírásokat.

Schwindt Károly (1797–1867): Korcsolyázók a városligeti tavon. 1837–1848

Felirata: „Schlittschuhbahn” Papír, akvatinta, 7 x 10,2 cm

Zwölf Monate in Pesth / Gestochen von M. Schwindt, nach den Zeichnungen von Carl Schwindt. – [Pest]: [Schwindt], [1837–1848] Budapesti Történeti Múzeum

A befagyott tó a korcsolyázókkal, háttérben a Páva sziget a majorsági épülettel, mögöttük a budai hegyek láthatók. A nagy újvilági közparkban, a Central Park-ban a befagyott tavon korcsolyázókról készült kőrajz hasonló megfogalmazású, egy példája a rokon parkjelenet-típusnak.⁴ Schwindt a tizenkét hónapot jellemző grafikai sorozata januárt jelképező képeként készítette ezt.

*X. lap. „A’ PÁVASZIGET a’ pesti Városligetben. DIE PFAUENINSEL im Pester Stadtwaldchen.”
 Megjelent: Buda-Pest / előadva 32 eredeti rajzolatban Alt Rudolf által ; rajzolta Sandmann, nyomtatta Rauh János = Pesth und Ofen / illusztrirt [!] in 32 Originalzeichnungen von Rudolf Alt ; lithographirt [!] von Xav. Sandmann, gedruckt von Joh. Rauh Pesten 1845.
 Papír, színezett litográfia, képméret: 18.5 x 12.5 cm., lapméret: 24.2 x 15.9 cm.
 Budapesti Történeti Múzeum, Magyar Nemzeti Múzeum.*

A nyolc füzetben megjelent sorozatot a kiadónak József nádorhoz szóló ajánlása vezeti be, amelyet szintén kétnyelvű előszó követ. A sorozat lapjait magyar és német nyelvű képmagyarzatok kísérik. A látképsorozat megjelent színezetlen változatban is.

Rudolf von Alt (1812–1905) harminkét lapos litográfia albuma mindmáig a legismertebb Pest-Buda 19. századi ábrázolásai közül. A képekhez magyar és német nyelvű szövegek tartoznak, reprezentatív címlapja Vasquez sorozatának címlapját idézi gotizáló stílusával. Újdonsága nemcsak ábrázolásmódjában, de témaválasztásában is megmutatkozik, több természeti tájrészlet található a lapok között, olyanok is, amelyeket eddig nem találtak ábrázolásra érdemesnek a művészek. A X. lap a városligeti látkép a Pávaszigettel.

Rudolf von Alt édesapja, Jacob Alt (1789–1871) mesterségét folytatta, aki a századelő legjelentősebb vedutakészítőinek egyike volt. A fiatalabbik Alt utazásai során akvarellek sokaságát készítette el, és ezeket sokszorosítva kerültek ki a nyomdákban sorozatai, amelyeket legtöbbször Franz Joseph Sandmann (1805–1856) rajzolta köre. Utolsó évtizedeinek ragyogó színű akvarelljei impresszionisztikus hatásúak.

A lapok az alábbiak:

- I. „PEST ÉS BUDA. PESTH UND OFEN.”
- II. „BUDA ÉS PEST. OFEN UND PESTH.”
- III. „A’ PESTI REDOUTÉPÜLET. DAS REDOUTENGEBÄUDE in Pesth.”
- IV. „A’ SZINHÁTERE Pesten. DER THEATERPLATZ in Pesth.”
- V. „JÓZSEF TERE Pesten. DER JOSEPHSPLATZ in Pesth.”
- VI. „A’ VÁROSHÁZTERE Pesten. DER STADTHAUSPLATZ in Pesth.”
- VII. „PEST A’ BUDAI PARTRÓL. PESTH VOM OFNER UFER.”
- VIII. „A’ NYÁRISZINHÁZ Budán. DAS SOMMERTHEATER in Ofen.”
- IX. „A’ VÁCZI UTCZA Pesten. DIE WAIZNERGASSE in Pesth.” f
- X. „A’ PÁVASZIGET a’ pesti Városligetben. DIE PFAUENINSEL im Pesther Stadtwäldchen.”
- XI. „A’ GÖZHÁJÓK ALSÓ KIKÖTŐJE Pesten. UNTERE LANDUNGSPLATZ DER DAMPFSCHIPPE in Pesth.”
- XII. „A’ TSÁSZÁRFÜRDŐ Budán. DAS KAISERBAD in Ofen.”
- XIII. „BUDA a’ Dunáról lefelé tekintve. OFEN Donauabwärts”
- XIV. „BUDA a’ Dunáról föl felé tekintve. OFEN Donauaufwärts.”
- XV. „A’ Nemzeti Museum Pesten DAS NATIONALMUSEUM in Pesth.
- XVI. „A’ LUDOVICEUM Pesten. DAS LUDOVICEUM in Pesth.”
- XVII. „A’ NEMZETI SZINHÁZ Pesten. DAS NATIONALTHEATER IN Pesth.”
- XVIII. „AZ UJPIACZ Pesten. DER NEUE MARKTPLATZ in Pesth.”
- XIX. „RUDAS-FÜRDŐ Budán. DAS BRUCKBAD in Ofen.”
- XX. „BUDA ÉS PEST a’ svabhegyről. OFEN UND PESTH vom Schwabenberge.”
- XXI. „A’ POLGÁRI LŐHELY Pesten. DIE BÜRGERLICHE SCHIESSSTÄTTE in Pesth.”
- XXII. „A’ GÖRÖG TEMPLOM Pesten. DIE GRIECHISCHE KIRCHE in Pesth.”
„A’ KRISZTINA VÁROS Budán DIE CHRISTINASTADT in Ofen”
„KILÁTÁS A’ VÁRKAPUBÓL Budán. AUSSICHT VOM BURGTHOR in Ofen.”
„PEST ÉS BUDA a’ lánczhíddal. PESTH UND OFEN mit der Kettenbrücke. „
„Vidék A’ Városligetben Pesten. PARTHIE IM STADTWÄLDCHEN in PESTH”
- XXVII. „KILÁTÁS A’ BUDAI BÁSTYÁRÓL a’ hegyek felé. AUSSICHT VON DER OFNER BASTEI Nach den Gebirgen.”
- XXVIII. „ZUGLIGETI TÁJ Budán. PARTHIE IM AUWINKEL in Ofen.”
- XXIX. „AZ INVALID-ÉS MEGYEHÁZ PESTEN: INVALIDENPALAIS UND COMITATHAUS in Pesth.”
- XXX. „FERENCZ HALMA Budán DIE FRANZENSCHÖHE in Ofen”
- XXXI. „A’ SZÉPJUHÁSZNÉ Budán. DIE SCHÖNE SCHÄFERIN in Ofen. „
- XXXII. „A’ TEMETŐ Pesten. DER FRIEDHOF in Pesth <

17. lap. „VÁROSLIGET. STADT- WÄLDCHEN.”

Rudolf von Alt: *Festői megtekintések Budára és Pestre. 1852-53*
 „Festői Megtekintések BUDARA ES PESTRE. Malerische Ansichten von OFEN
 UND PEST. „Nach d[er] Natur Gezeich[net] v[on] R[udolf] Alt. Lithogr[aphiert]
 v[on] X[aver] Sandmann. Verlags Eigenthum v[on] L[eopold] T[heodor]
 Neuman in Wien. Vervielfältigung aussch[liesslich] vorbehalten. (1852–1853)
 Jelezve egységesen: Gez[eichnet] v[on] R[udolf] Alt. Lith[ographiert] v[on] Sandmann.
 Kiadó: Wien, bei L[eopold] T[heodor] Neumann. Ausschliessliches Eigenthum des
 Verlegers. A nyomdai jelzés egyes esetekben eltérő. Budapesti Történeti Múzeum,
 Magyar Nemzeti Múzeum

A 24 lapból álló albumban a korábbi sorozat lapjai közül több változatlan formában jelenik meg. Míg első alkalommal több tájkép került az anyagba, ennél kisebb városképi részleteket találhatunk. Ennek megfelelően változott a Városliget bemutatása is, a festőibb megoldású tájképet a staffázsalakok számosabb csoportja, az életképszerű ábrázolás váltja fel.

A lapok az alábbiak:

„VENDÉGLŐ ISTVÁN FŐHERCZEGHEZ. HOTEL ERZHERZOG STEFAN. Gedr. bei J[ohann] Rauh.

„VENDÉGLŐ EURÓPÁHOZ. HOTEL EUROPA.” Gedr. b. J. Rauh.

„FELSŐ DUNA SOR. OBERE DONAUZEILE: „Gedr. bei Jos[ef] Stoufs.

„LÁNCHÍD ÉS A VÁRNAK EGY RÉSZE. KETTENBRÜCKE UND EIN THEIL 5. DER FESTUNG” Artist[iische] Anst[alt] v[on] Reiffenstein & Rösch.

„A KERESKEDELMI KAR ÉPÜLETE PESTEN: CASSINO IN PESTH.” Gedr. b. J. Rauh.

„A KIRÁLYI KASTÉLY BUDÁN, PEST FELŐL. DAS KÖNIGL[iche] SCHLOSS IN OFEN VON PESTH AUS.” Gedr. b. J. Rauh.

/7/ „ALSÓ DUNA SOR. UNTERE DONAUZEILE. „Nyomdajelzés nélkül.

8 „ VENDÉGLŐ AZ ANGOL KIRÁLYNÉHOZ. HOTEL KÖNIGIN VON ENGLAND. Gedr. b. J. Rauh.

9. „NEMEGYSÜLT GÖRÖG EGYHÁZ: GRIECHISCHE NICHT UNIRTE KIRCHE. Gedr. b. J. Rauh,

10. „VENDÉGLŐ A TIGRISHÉZ. HOTEL TIGER.” Gedr. b. J. Rauh..

/11/. „JÓSEF TERE. JOSEFSPLATZ”. Gedr. bei J. Rauh.

VIDÉK Á VÁROSLIGETBEN
Pesten.

—❖—
PARTHIE IM STADTWÄLDCHEN
in Pesth.

Vidék a Városligetben Pesten Parthie im Stadtwäldchen in Pesth.

Alt Rudolf rajza, Sandmann metszete.

Papír, litográfia, 12x19 cm. Budapest-képtárház. <https://bpkep.fszek.hu/CorvinaWeb?action=onelong&recnum=816568&pos=24>. Letöltés 2019 aug. 21

12. „VENDÉGLŐ A MAGYAR KIRÁLYHOZ. HOTELZUM KÖNIG VON UNGARN.”
Gedr. bei J. Rauh.
9. „NEMEGYSÜLT GÖRÖG EGYHÁZ: GRIECHISCHE NICHT UNIRTE
KIRCHE. Gedr. b. J. Rauh,
10. „VENDÉGLŐ A TIGRISHÉZ. HOTEL TIGER.” Gedr. b. J. Rauh 13.
- „VÁROSHÁZ PESTEN. DAS STADTHAUS IN PESTH” Gedr. bei J. Rauh.
14. „VÁRMEGYEHÁZ PESTEN. COMITAT-HAUS IN PESTH”Gedr. bei J. Rauh.
- /15./ „NEMZETI SZINHÁZ. NATIONAL THEATER.” Gedr. bei J. Rauh
16. „NEMZETI MUZEUM. NATIONAL MUSEUM.” Gedr bei J. Rauh.
17. „VÁROSLIGET. STADT-WÄLDCHEN.” Gedr. b J. Rauh.
- /18/ „KIRÁLYI KASTÉLY BUDÁN. DAS KÖNIGLICHE SCHLOSS IN OFEN.
„Gedr. bei J. Rauh.
19. „GYORGY-TÉR ÉS A’HENCZI EMLÉK A RÁRBAN (sic).
GEORG-PLATZ U[nd] HENTZI MONUMENT IN DER FESTUNG. Gedr. bei J. Rauh.
20. „VÁROSHÁZ ÉS SZ. ISTVÁN EGYHÁZA BUDÁN. RATHHAUS U[nd] ST.
STEFANSKIRCHE IN DER FESTUNG. Gedr. bei J. Rauh.
21. „A HAJÓGYÁR Ó-BUDÁN. SCHIFS-WERFTE IN ALT-OFEN. „Gedr. bei J. Rauh.
22. „CZÁSZÁRFÜRDŐ BUDÁN. (A DUNA FELÉ).
KAISERBAD IN OFEN (GEGEN D. DONAU)” Gedr. bei J. Rauh.
23. „CZÁSZÁRFÜRDŐ BUDÁN (BELSŐ NÉZET). KAISERBAD IN OFEN (INNERE
ANSICHT”. Gedr. bei J. Rauh
24. „HERKULES VONTATÓGŐZÖS ÉS A KELENHEGY. REMORQUEUR
HERKULES U[nd] DER BLOKSBERG „ Gedr. bei J. Rauh

Ludwig Rohbock (1824–1893)–Franz Hablitschek (1824–1867): Városliget
 Felirata: „VÁROSLIGET PESTEN. DAS STADTWÄLDCHEN.”
 Papír, acélmetszet, 12 x 16,6 cm. Jelezve L[udwig] Rohbock del[ineavi]t F[rantz] Hablitschek sculp[si]t.
 Nyomda, kiadó: Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt.
 Megjelent: Hunfalvy János – Ludwig Rohbock: Budapest és környéke, Pest 1859. Lauffer és Stolp
 bizományában. Budapesti Történeti Múzeum, Magyar Nemzeti Múzeum

Az acélmetszeten a tó látható, csónakázókkal, az előtérben sétáló, beszélgető staffázs-
 alakokkal, a háttérben a majorsági épület, mögötte a Hármashatár- és Csúcshegy.

Néhány évvel Alt „Festői megtekintések...” című albumának megjelenése után
 készültek Ludwig Rohbock nürnbergi rajzolónak azok a pest-budai, akvarell ve-
 dutái, amelyeket német acélmetszők másoltak Hunfalvy János „Magyarország és
 Erdély...” című történeti-földrajzi kiadványa számára. A mű füzeteként jelent meg
 Darmstadtban 1856-1864 között G. G. Lange kiadásában és nyomdájában. Pest-Buda
 leírását a címlappal együtt huszónhét acélmetszet illusztrálja. Ez a szöveg 1859-ben
 „Budapest és környéke” címmel önálló kötetben is megjelent Lauffer és Stolp pesti
 kiadónál, de még a darmstadti Lange-cég nyomdájában nyomtatták. Rohbock egyes
 rajzain Rudolf von Alt „Festői megtekintések” című sorozata megfelelő ábrázolásainak
 a mintául vétele felismerhető, néhány lap apróbb részletek kivételével teljesen azonos.

De Vieux (?): Divatkép a Városligeti tavon. Papír, színes litográfia BTM

A városligeti tavon csónakban ül egy fiatal nő és férfi, utóbbi a parton álló nőt segíti a csónakba, aki mögött fiatal férfi áll. A háttérben a majorság épülete és a budai hegyek, mint a hasonló látképeken, a tavon még egy csónak látható. A korszak nagy számban kiadott, elsősorban folyóiratok mellékleteként megjelentetett divatképei az ötvenes évektől nem ritkán fontos középületeket választottak jeleneteik helyszínéül, ez esetben a divatkép környezetéül választott városligeti tó jelzi annak a társadalmi életben egyre emelkedő rangját.

*Ismeretlen művész: A városligeti tó (A Páva-sziget a Városligetben), 1860-as évek
vászon, olaj, 39 x 50 cm, jelzés nélkül. Budapesti Történelmi Múzeum, ltsz.: 957.*

A tó keleti partján sétáló fehér ruhás, fehér napernyős nő lila kendővel, balján sötétkék kabátos férfi, aki kék ruhás kisleányt vezet kézen fogva. A tó túlsó partján egyemeletes épület, jobbra szomorúfűz. Narancssárga, napnyugta körüli égbolt, az előtéri staffagealakok mögött kétágú fa.

A Városliget 19. századi ábrázolásairól összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a század sokszorosított grafikai divatját követve az egyedi lapok mellett albumok, sorozatok, látképcsoportok elemeiként jelentek meg. Szerzőik a korszak közismert, jelentős művészei voltak, akik többnyire éppen ennek a műfajnak, a látképnek a készítése révén váltak közkeletűvé és tették ilyenné magát a műfajt, egészen a fotográfia térhódításáig.

JEGYZETEK

1. *Jámbor Imre*: Nebbien Városligete. In: *Múzeumcafé* 61. 2017/5. 149–187.
2. *Joseph Shannon*: Manual of the Corporation of the City of New York. 1868; *Alvaro Sevilla-Buitrago*: Central Park against the Streets: the Enclosure of Public Space Cultures in Mid-nineteenth Century New York. In: *Social & Cultural Geography*, 15. 2. 2014. 151–171.
3. Die kaiserl. königl. Haupt- und Residenzstadt Wien mit ihren Vorstädten und nächsten Umgebungen. *Ch. F. Schade*, Wien 1830.
4. Charles Parsons (1821–1910) – Lyman W. Atwater (1835–1891): *Central Park – Winter, The Skating Pond*. 1862. Kézszel színezett litográfia, 46 x 67,5 cm. A kiadó, Currier & Ives Európában is terjesztette a litográfiaikat.
5. Barabás Miklós önéletrajza. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta *Banner Zoltán*. Kolozsvár (Napoca), Dacia, 1985.; Barabás Miklós (1810-1898) akvarelljei : Magyar Nemzeti Galéria, 1985. március A kiállítást rendezte *Szabó Katalin* és *Szvoboda D. Gabriella*, az előszót írta és a katalógust összeállította: *Szvoboda D. Gabriella*, Budapest, MNG, 1985.

BEATRIX BASICS

THE CITY PARK

ABSTRACT

The City Park (Városliget), a major attraction of 19th century Pest-Buda was the subject of a series of representations. This writing collected the „general” 19th century views, not presenting special details of the Park. Landscapes were a specific type in the period, important for their documentative nature, but similarly they used to have less value till the early 19th century, landscape painting being the last in the academic rank. Intending to convey nature’s sublime beauty the topographically exact vedutas were no longer used. Landscape painting classes were started from the mid-19th century at the Academy of Fine Arts in Vienna, and an ever increasing number of artists were dealing with it. Beside painting, graphic works were also considered a suitable means to reach a wider circle of the public in the forms of albums, series, and magazine illustrations. Nature’s sublime beauty however lost its value, patriotic, historical landscapes presenting the iconic sites of national past gained more importance accompanied by the texts of outstanding authors. Nature and monuments, landscape formed by man became the subjects of the works with groups of figures forming genre-piece scenes. This type of representation was spread all over Europe, and in America as well. In Hungary this new type of graphic works was started by foreign artists but later changing for Hungarians. Almost all of these albums and series had a view of the City Park as well. Similar views were made of Frederick Law Olmsted’s and Calvert Vaux’s Central Park in New York. The Great Lake and Bow Bridge were the most popular subjects of the representations, illustrating that the spread of public parks was followed by the ever increasing number of their views, mainly in the form of colour lithographs. In the last decades of the 19th century photography brought a new period taking over the rule from prints.

basicsbea@gmail.com

SZAKÁCS ANNAMÁRIA

MAGYAROK A 19. SZÁZADI KÜLFÖLDI UTAZÓK SZEMÉBEN

Franz Xaver Sandmann: Pest-Buda látképe a Gellérthegyről, 1853

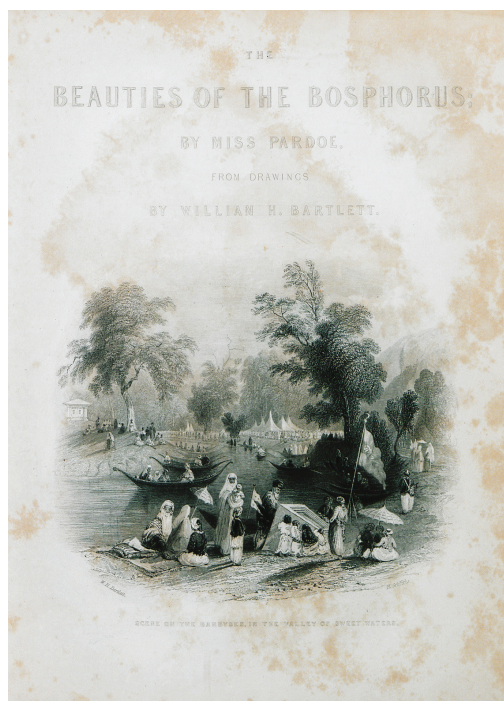
MNM TKCs

Sokan sokfélét írtak már a magyarokról, illetve Pest-Buda 19. századi történetéről, különböző megfigyelési szempontok alapján. Ebben a tanulmányban külföldi utazók visszaemlékezéseikben, útinaplójukban feljegyzett tapasztalatait veszem közelebről szemügyre, de természetesen ez a megközelítési szempont sem új keletű.¹ Jelen tanulmányban arra a kérdésre szeretnék választ találni, hogy az írások tükrében milyen mértékben tért el vagy hasonlított a személyes élmény a külföldön élő magyarságképtől. A reformkortól az új korszakot megnyitó kiegyezés évéig kísérem figyelemmel néhány utazó tapasztalatait.

Ez a forrástípus azért is alkalmas a vizsgálatra és bemutatásra, mert az utazó „kivülállósága” érdekes kettősséget rejt magában. Egy külföldi magyar műveltségben és szokásokban való járatlanságából kifolyólag, az azokról szóló információ hiányában olyan dolgokra figyel fel, amelyeknek a magyar kultúrkörből származó személy – megszokás miatt – nem tulajdonít különösebb jelentőséget. Ezáltal természetesen sokkal nehezebb is megértenie bizonyos cselekedetet, magatartást vagy éppen viselkedést,

H. W. Bartlett: *Julia Pardoe* (1806–1862), 1838
https://en.wikipedia.org/wiki/Julia_Pardoe

Julia Pardoe, ill. W. H. Bartlett:
The Beauties of the Bosphorus, 1838

amely otthoni környezetében esetleg másképp történik. A könnyebb megértés érdekében esetenként összehasonlítja a különböző kultúrákat, ezzel azonban a félremagyarázás lehetősége jelenik meg. Széchenyi szavait idézve: „...a’ képzelet mindent nagyobbra fest, mint a’ valóság lenni szokott.”

Kutatásom során főleg angol forrásokra támaszkodtam. *John Paget*, *Julia Pardoe*, *John Palgrave Simpson*, *Charles Loring Brace* és *Julia Clara Byrne* munkáit vizsgáltam, amelyeket sokszor, fordítások által, más nyelvterületek is átvettek, így jelentősen hatottak a rólunk alkotott, nem is kedvezőtlen külföldi kép kialakulására.

A leginkább Nagy-Britanniából származó útleírások, útinaplók vizsgálatának oka többrétű. Az egész 19. században erős „anglománia” hatotta át a magyar értelmiség, így a politikusok, írók, valamint az arisztokrácia köreit. Az újkortól kezdve Magyarország perifériára sodródásával párhuzamosan, a felemelkedő Anglia egyre inkább követendő példává vált. A kontinens mintaállamának számító szigetország a felvilágosodástól kezdve nagy hatással volt egyes magyarországi események alakulására. Számos reformkori újító gondolat, álom megvalósulásában az angol minta sietett segítségünkre.

A másik indok egy angolszász tulajdonságban keresendő: századokra visszamenően szenvedélyesen utaztak, így szélesebb látókörrrel rendelkezve tudták elhelyezni európai viszonylatokban a magyar ikerváros fejlődésének eseményeit. Erre hivatkozik *Láczai Szabó József* református lelkész és tanár is, a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent

óhajában, miszerint „... valóban kívánhatni, hogy a' nemes és nagylelkű angolok közzül, kik már csaknem egész világot béutaztanak, és leirtak, egy valaki, nyelvünket előre megtanulván, béutazná, 's megesmertetné Hazánkat.”²

Míg Magyarországról inkább tapasztalatszerzési céllal, új technológiák megismerése végett utaztak Nyugatra, addig a 18. század végétől egyfajta fellendülő kíváncsiság mutatkozott Magyarország iránt, mely főként az egzotikumnak, a „Terra Incognita”-nak szólt.³ Ám a reformkor eleji kulturális és politikai élet virágzásnak indulása, majd pezsgése meg inkább vonzó úticélként tüntette fel országunkat az angolok szemében. 1848–49 eseményeinek hatására meglepő tudakozódás irányult hazánk felé, amelyről számos könyv, tanulmány és cikk tesz tanúbizonyságot. Ennek a hullámmal érdeklődéssel egybekötött, rólunk alkotott képnek a változását szeretném felvázolni Pest-Buda fejlődésével párhuzamba állítva.

I. UTAZÁSTÖRTÉNET

A más kultúrákkal, helyekkel, emberekkel való ismerkedés iránti vágy, a kíváncsiságból tett, de a tudás elmélyítésével egybekötött utazás története igen messzire nyúlik vissza az időben, egészen az ókorig. Az utazástörténet és az utazók vizsgálata kapcsán több aspektust is figyelembe kell venni. A vándorok megfigyeléseit nagyban befolyásolták a magukkal hozott, országukra, kultúrájukra, társadalmi rétegükre jellemző sajátosságok.

Az utazástörténet esetében az egyik, ha nem a legfontosabb kérdés az úti cél kiválasztása. Századokon keresztül az arisztokraták számára Itália volt a legkedveltebb célpont, a tanulni vágyók között pedig a híres egyetemvárosok foglaltak el előkelő helyet.⁴ Az 1830-as évektől kezdve fontos úti cél lett „Közép-Kelet”, különösen a francia írók és művészek (így például *Delacroix*, *Lamartine*, *Dumas* és *Flaubert*) körében.⁵ Az egyes hegyvidéki, tengerparti üdülővárosok is kedvelt célhellyé váltak, amelyek bizonyos társadalmi rétegek társasági életének meghatározó helyszíneivé lettek.

UTAZÓTÍPUSOK

Számos lehetséges ok állhat az útnak induló vándorok indíttatásai mögött. Ennek értelmében megkülönböztethetünk kereskedők, zarándokok és misszionáriusok, papok, katonák, diplomaták és politikusok, diákok, tudósok és természettudósok, kézművesek és művészek által készített feljegyzéseket, leveleket, útleírásokat stb., az arisztokraták Grand tour-járól nem is beszélve. Kevés figyelem fordult idáig a kereskedelmi utazók, például a fiatal angol kézművesek (ún. *journeyman*) vagy a német *Wandergesellek* felé. Idővel újabb csoportok jelentek meg, mint a tudósítás végett utazó újságírók,⁶ illetve a turisták, akik „az élvezet kedvéért utazó ember” alakját testesítették meg.⁷

Utazó nőekkel a 19. századtól kezdve találkozhatunk. Csekélyebb számuk ellenére

is említésre méltók, hiszen az általam vizsgált források között szintén szereplő *Julia Pardoe*⁸ három kötetes műve a férfiak által írt könyvekhez hasonló sikereket ért el; megjelenése után nem sokkal németre is lefordították. Bizonyos esetekben a kiváltók csupán az otthon elfojtott vágyak beteljesítése érdekében tett romantikus utazásokba rejtett menekülés volt.⁹

A következő nagyobb csoport tagjai az oktatási-nevelési célú utazás vándorai, amely alatt a *peregrinatio academica* vagy a *Wanderjahre* résztvevői értendők.¹⁰ Utóbbi esetében az érintettek köre kiterjed a tanulmányúton lévő építészekre vagy a vándorévüket töltő kézművesekre is. Egyes utazásokon művészek is részt vettek tanulás, tapasztalatszerzés és a szokatlan jelenségek hiteles megörökítése végett.¹¹

Különlegességnek számított a világjárók azon csoportja, akik leginkább gyárakat, bányákat látogattak, lerajzolták a számukra újdonságnak számító szerkezeteket – manapság ezt talán „ipari kémkedésnek” hívnánk.¹² A „filozófusok” – például *Voltaire* Angliába, *Diderot* Hollandiába vagy *François Bernier* filozófus-orvos Indiába tett – utazása külön érdekesség.

A csoportos utazás egy fajtája az új állomáshelyükre tartó nagykövetek kíséretében utazó magánemberek, valamint szolgálók és tutoraik kíséretében utazó nemesifjak útjai.¹³

II. A KÖNYVEK (LEHETSÉGES) HATÁSA

Érdekes az utazások és az ezek során szerzett tapasztalatok alapján készült művek, útleírások hatása a kiindulási ország kultúrájára. Nem mellékes az sem, hogy milyen kép alakult ki a meglátogatott országról és annak lakosairól az utazóban. Izgalmas megfigyelni, hogy a korábban megjelent útikönyvek mennyiben befolyásolták az utazót, mennyire előítéletesen indult ezek ismeretében útnak, illetve az olvasott műből vett-e át bizonyos információkat.¹⁴ Felmerül a kérdés, mennyien olvasták ezeket az írásokat, milyen körökben terjedtek el leginkább, és hogy volt-e egyáltalán valamilyen hatásuk az olvasókra?

A válaszadást némiképp egyszerűsíti az a szerencsés tény, hogy számos leírás maradt ránk, amelyek az úgynevezett *travelogue*-irodalom részét képezik.¹⁵ Ezeket azonban alapos kritikával kell kezelni: sok esetben szubjektív igazságot írnak le, hiszen minden egyes utazó más szemszögből látja a világot. Sajátos megfigyelési rendszerüknek köszönhetően ugyanazon eseményt vagy személyt különböző módon értékelhettek. A szerzők kulturális, társadalmi, tudományos háttérét sem lehet figyelmen kívül hagyni. Nem mindegy, hogy művelt arisztokrata, gazdag polgár, közigazdász, egyetemista vagy érdeklődő tudós vizsgálta a dolgokat, esetleg művész vagy nő volt-e az utazó. A nem rögtön az út alatt papírra vetett emlékeket sokszor elhomályosította az idő színes fátyla, de módosíthatta szóbeszéd is, vagy az előttük ott járt utazók véleménye, amelyeket sokszor átvettek. Az egyre nagyobb közkeveltséget szerző útikönyvek, a sokszor idézett útleírások az előítéletek kialakulását, illetve a már esetenként meglévők széles

Buda és Pest a Gellérthegyről. Hunfalvy 1856, 116–117 között

körben való elterjedését serkentette.¹⁶ *Leopold von Berchtold*¹⁷ tanácsolta helyesen, hogy a helyszínen készített jegyzeteket még aznap véglegesítsék az utazók, így készítve hiteles leírásokat azokkal szemben, akik visszaemlékezéseiket csak hónapok, esetleg évek múltán rögzítették.

Izgalmas téma, hogy a 19. század közepétől széles körben elterjedő útikönyvek sztereotípiái, valamint az adott nemzet autosztereotípiái között milyen hasonlóságok és különbségek fedezhetők fel, illetve hogy ezek a megfigyelések hatással voltak-e magára a nemzetre. Vajon változnak-e a sztereotípiák, ha a kultúra változik, és ha igen, milyen mértékben?¹⁸ Az útleírások esetében arra is figyelni kell, milyen céllal íródtak a művek: hivatalos jelentésnek (például *Joseph Andrew Blackwell* angol diplomata feljegyzései), személytelen útikönyvnek, személyes naplónak, leveleknek (például *Alekszandr Ivanovics Turgenyev* apjának írt levelei Göttingenből való hazautazása alatt esett kalandjairól), csak a család számára, vagy esetleg már eleve kiadásra szánták a feljegyzett történeteket.

Az írók mellett nem árt az olvasók körét is alaposabban szemügyre venni. A 18. század vége felé az útleírások iránti érdeklődés megnövekedett. Ezt a trendet jellemzi a többkötetes útleírás-gyűjtemények elterjedése.¹⁹ A korszak kezdetén még csak a felsőbb réteg tagjai engedhették meg maguknak az utazás örömét. A művelt középosztálynak még évtizedekig – amikor már előttük is megnyílt ez a lehetőség – a leírások által

nyújtott élvezetekkel kellett beérni. Az ilyen jellegű irodalom növekvő népszerűségét az előfizetési listákból lehet megállapítani. Mi sem bizonyítja jobban a műfaj kedveltségét, minthogy egyes kiadók kifejezetten ilyen témájú könyvek kiadására szakosodtak.²⁰ Az általam vizsgált útleírások esetében három is a korabeli London egyik legjobb kiadójánál, a *Richard Bentley*-nél jelent meg.²¹ Az 1848–49-es események hatására számtalan magyar témával foglalkozó könyv is kiadásra került még. A *George Virtue* kiadó publikációi pedig a nagyon igényes kidolgozású metszeteikről voltak híresek.²²

III. MAGYARORSZÁGRÓL ÉS A MAGYAROKRÓL FELLEMLHETŐ EGYKORI INFORMÁCIÓK

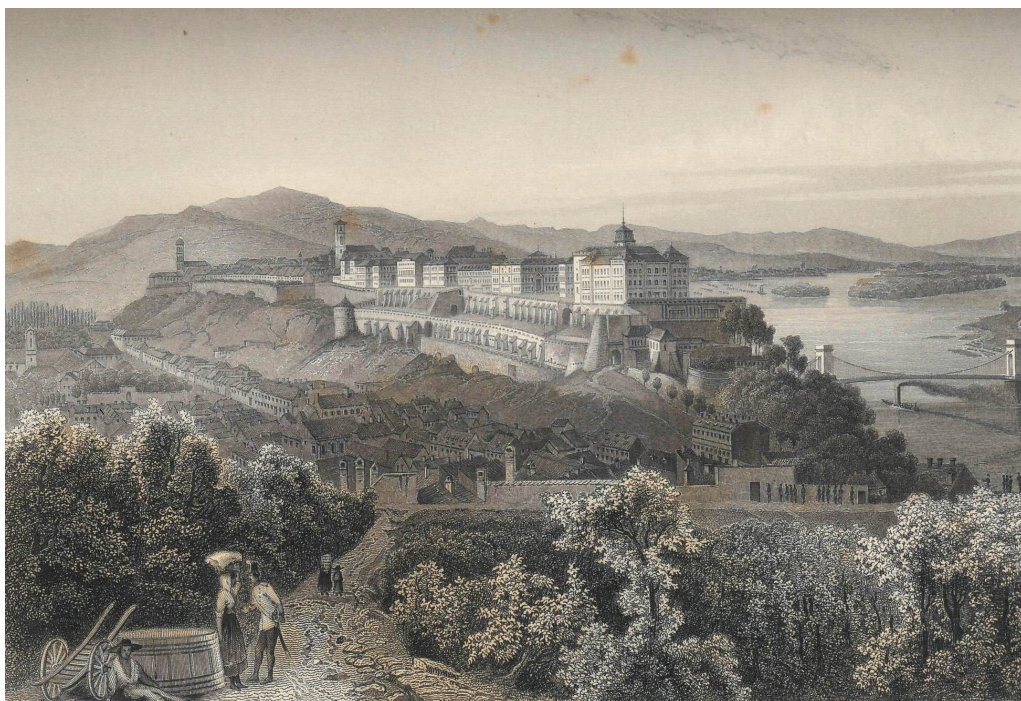
MAGYARSÁGKÉP

Eckhardt Sándor a *Szekfü Gyula* által szerkesztett *Mi a magyar?* című antológiában írta, hogy az antik írók kézzől-kézre adták egymásnak a barbár népek jellemzését.²³ Így alakulhatott ki egy-egy népről egy bizonyos kép, amely jó esetben nem minden részletében volt igaz, rossz esetben teljesen hamis képet adott – mint ahogyan az a középkorban a magyarok esetében szintén megtörtént. Sőt még az is előfordult, hogy a rólunk kialakult képet magyar írók is átvették, azaz a magyar író nemzeti öntudatát a külföldi vélemény befolyásolta – *Eckhardt* által felhozott példa esetében történetesen negatívan.²⁴

Ennek ismeretében nem érdektelen tehát, hogy milyen hasonlóságok és különbségek fedezhetők fel a 19. századi útikönyvek előítéletei és jelen esetben a magyar nemzet önitélete, valós helyzete között. Milyen hatása volt ezeknek a sztereotípiáknak a magyarokra – amennyiben ezt lehetséges megállapítani –, mennyire terjedtek el ezek a megállapítások, információk (esetleg azok hiánya) az utazó saját hazájában, valamint, hogy a korábban megjelent könyveket, információkat milyen mértékben vették át a következő generáció tagjai, ha beszélhetünk átvételről.

A nemzetjellem sokat vitatott kérdés volt már a 19. század elején is. Sokszor – különböző indíttatásból – egymással összeccsapó nézetek próbálkoztak a magyarság leírásával.²⁵ A magyar önmeghatározási kísérlet esetében nehézséget okozott azonban az eredetünket alátámasztó bizonyítékok hiánya, valamint az osztrák oldalról érkező negatív magyarságkép elleni folyamatos harc.

Az igény arra, hogy a világ lehetőleg híven ismerjen meg minket, ősrégi és általános, mint ahogyan a külföldi vélekedők – lehetőleg pozitív – ítéleteinek nemzeti önismeretünkbe való beépülésére vonatkozó is.²⁶ A reformkorban a romantika hatására kelt életre – jellemzően, azonban nem kizárólagosan német nyelvterületen – az a magyarság kép, amely szinte egészen napjainkig él: a romlatlan természetben otthon találó, fékezhetetlen és szabadságszerető, személyes függetlenségére féltékenyen vigyázó magyar nép képe.²⁷

Budavár és a Krisztinaváros. Hunfalvy 1856, 82–83 között

A kedvező vonásokat sokszor a negatív kép (részeges, kulturálatlan stb.) ellensúlyozása érdekében már csak nemzetpedagógiai célból is szükségesnek vélték hangsúlyozni, azonban a külső, idegen – minket esetenként rossz fényben feltüntető – írások mindig számottevő szerephez jutottak (például *Herder* vagy *Jules Michelet*). A nemzetegyénség 19. századi meghatározása kettős céllal bírt: egyfelől önmeghatározás volt, másfelől az európai nyilvánosságnak szólt.²⁸

TÜKÖRKÉP? – MAGYAROK EURÓPÁBAN

Jakob Glatz 1799-ben név nélkül kiadott munkájában²⁹ a honfoglaló magyarokat barbároknak minősíti, akik csak a németek hatására léptek a kulturáltabb népek sorába, ezáltal az ország kultúráját nem hazai fogantatásúnak beállítva. Az erős német öntudattal rendelkező, szépségi szász *Glatz* a korabeli Magyar Királyságról igen éles kritikát fogalmazott meg, politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális szinten is. Könyvének visszhangja felháborodással és elutasítással volt telve.³⁰ *Soós István* szerint *Glatz* nemegyszer kemény hangvételű bírálatában ifjúi heve, a jozefinizmus iránti elkötelezettsége, felvilágosult gondolkodásmódja, nem utolsó sorban pedig az egykorú hazai és külföldi szakkönyvek, útleírások is meghatározó szerepet játszhattak.

Kultúránk hiányosságának, elmaradottságának gondolata azonban más nyelvte-

rületen is megjelenik. *Czigány* kutatásaira támaszkodva,³¹ az 1800-as évek elejéről számos (német és angol) forrásban lehet utalást találni erre. Nemcsak a kulturális szintről, hanem sokszor magáról a népről is általánosító, rossz véleményt olvashatunk: „*Úgy mondják, a magyarok szangvinikus-kolerikus alkatúak, kissé szenvedélyesek, kegyetlenek, büszkék és bosszúvágyók. Mindig is jó katona hírében álltak, nagyobb készletést érezve a fegyverkezésre, a harcművészet gyakorlására és a vadászatra, mint a művészetekre, a tanulásra, a kereskedelemre vagy a földművelésre.*”³² Az idézet a Magyarországról mindösszesen másfél oldalban szóló *Encyclopaedia Britannica*³³ 1810-es szócikk részlete. Ez a szöveg szinte változtatások nélkül megtalálható az 1823-as hatodik kiadásban, valamint ez a sommázó vélemény jelenik meg *Jakob Glatz* már idézett művében is. Az *Encyclopaedia* egy évvel később megjelent pótkötetében már árnyaltabb vélemény olvasható. A szócikk szerzőinek forrásai a korban megszokotthoz igazodtak: néhány résznél *Richard Bright* 1814-es tapasztalataira³⁴ támaszkodtak, valamint felhasználták *Schwartner Márton*³⁵ művét is.

Az általános, negatív nézetek gyakorta tehát még a 19. század elején is éltek, hiszen sokszor régi, elavult forrásokat használtak információszerzéshez. Jó példa erre a következő eset, amelyről *Czigány Lóránt* tesz említést.³⁶ 1845-ben a *The Encyclopaedia Metropolitana*³⁷ egy helyen azt írja: igaz ugyan, hogy „...*jelenleg több színház működik Magyarországon és Erdélyben, de csak vándortársulatok játszanak, s még a főváros, Pest sem dicsekedhet állandó színi intézménnyel.*”³⁸ Ehhez képest *John Palgrave Simpson* csaknem ugyanabban az évben megjelent könyvében a Nemzeti Színház magas művészi színvonalú előadásairól számolt be.³⁹

Az egyik század eleji angol folyóiratban már pozitív vélemény fogalmazódik meg az ország kulturális szintjéről: „*A lap [ti. a Tudományos Gyűjtemény] sok roppant érdekes cikket közöl, amelyek bizonyítják, hogy Magyarország semmivel sem marad le a civilizáció fejlődésében.*”⁴⁰ Illetve: „*Európa közepén létezik egy nyelv, egy nagyszámú és lovagias nép nyelve, amelynek gyorsan fejlődik nemzeti irodalma, kritikussaink viszont alig vettek eleddig tudomást róla.*”⁴¹ Utóbbi mondat jelzi a század ’20-as éveitől kezdődő, megismerésünk iránti vágy felébredését.

A fentebb ábrázolt kép csak a 19. században erősen megnövekedett, Kelet- és Kelet-Közép-Európába – így Magyarországra is – látogató angol utazók számának, valamint a szabadságharcnak és az azt követő nagyszabású emigrációnak köszönhetően változott jelentősen.⁴² A gőzhajózás elindulása mellett a korabeli angolság jellemző vonása, azaz az egzotikum, a távoli keresése, a „modern élettől” való menekülés is lendített a magyar földre látogatók számán.⁴³ Magyarország pont ilyen helynek számított, hisz *Andrew Archibald Paton*⁴⁴ még az 1851-ben megjelent könyvében is Ázsia részének tekinti az országot a pusztáról érkező parasztok látványával,⁴⁵ bár ezekben a sorokban inkább a romantika erős hatása érezhető.

Több helyen is feltűnik az a *Richard Bright*nál megjelenő gondolat, miszerint II. József németesítési törekvései a magyar irodalom újraéledését eredményezték. Ez egyike azoknak a féligazságot tartalmazó toposzoknak, amelyek évtizedeken keresztül felbukkantak az

Edward Browne könyvének címdala, 1696

[https://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Browne_\(physician\)#/media/File:Brief_account_of_some_travels_in_Hungaria,_Servia,_Bulgaria,_Macedonia,_Thessaly,_Austria,_Styria,_Carinthia,_and_Friuli.tif](https://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Browne_(physician)#/media/File:Brief_account_of_some_travels_in_Hungaria,_Servia,_Bulgaria,_Macedonia,_Thessaly,_Austria,_Styria,_Carinthia,_and_Friuli.tif)

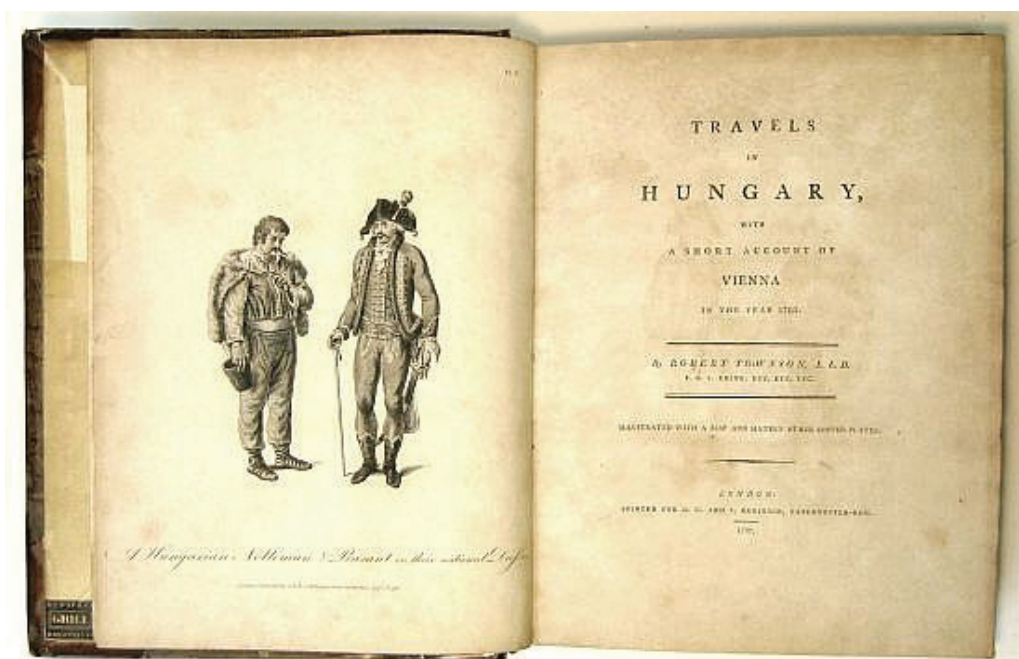
írásokban. Az *Encyclopaedia Britannica* 1824-ben kiadott pótkötetében a „Hungary” szócikk szerzője például a magyar nyelvről szóló részt *Bright* útikönyvéből veszi át. *Johann Georg Kohl*⁴⁶ 1840-ben papírra vetett soraiban szintén felfedezhető ez a gyakran emlegetett tény. A korban többen is úgy gondolták, hogy a magyar nyelv felett eljárt az idő. Ez az elképzelés jelenik meg az előbb említett utazónál is: „...a magyar nyelv korábban nem volt elég fejlett ahhoz, hogy más nemzetek számára is elfogadható legyen. [...] A magyarok nagy erőfeszítéseket tesznek, hogy nyelvüket az élet minden területére bevezessék. Mégis, sokszor előnyösebb egy fejlettebb, elterjedtebb nyelv, például a német használata.”⁴⁷

A LEGGYAKRABAN HASZNÁLT FORRÁSOK

Az áttekintett korabeli könyvekben a többi nyugat-európai állammal összehasonlítva országunkról jóval kevesebb információ állt az emberek rendelkezésére, de még így is sok enciklopédiában, számos útleírásban és útikönyvben találhattak ide vonatkozó adatokat az érdeklődők. A brit és a magyar nép között nem alakult ki szoros kapcsolat az évszázadok során, így a kölcsönös informálódás hiányában az egymásról szerzett ismeretek gyérek voltak, a kialakított képek pedig hézagosnak és felszínesnek, alkalomadtán torznak bizonyultak. Az érintkezés esetenként megélenkült, azonban ez sem változtatott jelentősen a már meglévő képen.⁴⁸

Leopold von Berchtold 1789-ben megjelent kétkötetes művének második részében összegyűjtötte a legérdekesebb európai utazókat jelentősebb városokra, nagyobb tájegységekre, valamint országokra lebontva. E kötet elején egy részletes, angol és idegen nyelvű bibliográfia is található, mely magáról az utazásról szóló irodalmat sorolja fel.⁴⁹ *Berchtold* könyvében Magyarország és külön Erdély is szerepel. A „Hungary” címszó alatt huszonhat, a „Transylvania” címszó alatt hat különböző nemzetiségű utazóról és művéről tesz említést, pontos bibliográfiai adatokkal. Francia nyelvterületen a *Prévost abbé*⁵⁰ szerkesztette, pár évtizeddel korábban kiadott, ugyanilyen jellegű sorozat terjedt el.⁵¹

Hasonló céllal kiadott könyveket a 19. században is lehet találni. Ezek közé tartozik többek között a *John Pinkerton* által szerkesztett 17 kötetes mű.⁵² Itt is, úgy mint a későbbi útikönyvek esetében, vagy az olyan útleírásoknál, ahol nem kifejezetten Magyarország volt az úticél, a rólunk szóló információ döntő többségben az Ausztria címszó alatt vagy az Ausztriáról szóló könyvekben volt megtalálható.⁵³ *Pinkerton* és *Berchtold* kiadványának példáján jól lehet látni, hogyan terjedt több évtizednyi különbséggel – az időközbeni fordításoknak köszönhetően pedig eltérő nyelvterületeken is – ugyanaz az információ. A huszonhat magyarországi úti beszámolóból tizenhat jelenik meg *Pinkerton* 17 kötetes sorozatában. Itt már mindkét, a 19. században annyiszor hivatkozott mű, azaz *Robert Townson*⁵⁴ és *Edward Browne*⁵⁵ könyve is feltűnik. *Pinkerton* külön ki is emeli ez utóbbi – *Berchtold* könyvében szintén megjelenő – útleírásnál, hogy: „...jelenleg ez kitűnő útirajz”.⁵⁶ Azért is érdemes ezt hangsúlyozni, hiszen nem egy frissen kiadott útikönyvről (és nem csak egyszer előforduló jelenségről) beszélünk: 1814-ben egy

Robert Townson magyarországi útikönyve, 1798

1673-as könyvet ajánlanak informálódás céljából az olvasónak, utazónak! Ezt követően a viszonylag új, 1797-es kiadású Townson könyve után is hozzáfűzi: „Magyarország vonatkozásában ez a legjobb angol munka. Franciára és németre is le van fordítva.”⁵⁷

A felhasznált irodalomra jellemző, hogy számos 18. században keletkezett művet sorolnak fel. Ezek között szinte mindig megtalálható – még 1845-ben is! – Townson és Browne 17. és 18. századból származó útleírása, amely értékes és hiánypótló voltukat tükrözi. Idővel azonban helyüket átvették a frissebb könyvek. Ilyen, több évtizeden keresztül forgatott és idézett feljegyzések lesznek Richard Bright 1814-es,⁵⁸ Julie Pardoe 1839–40-es⁵⁹ vagy John Paget (1808–1892)⁶⁰ szintén 1839-es látogatásáról szóló beszámolói. Bright könyvének előszavában szintén szólt a két fentebb említett utazóról. Könyve annyira alapl művé vált, hogy még az *Encyclopaedia Britannica* 6. kiadásában található szócikk bizonyos részeit is az ő ismertetőjéből merítették, néha szóról szóra.⁶¹ Szintén többször találkozni a François-Sulpice Beudant által írt, Magyarország földrajzáról szóló összefoglalóval.⁶² Többek között ezeket a forrásokat látjuk Pinkerton 1814-es művében, az 1832-es *Edinburgh Encyclopaediában*,⁶³ az 1836-os *Popular Encyclopaediában* vagy az 1845-ös *Encyclopaedia Metropolitanában* is.

A vizsgált munkák ezek mellett hivatkoztak magyar szerzők – nem mindig legfrissebb – munkáira is (kisebb arányban a külföldi forrásokhoz képest), így például Bél Mátyás,⁶⁴ Schwartner vagy gróf Mailáth János Nepomuk József⁶⁵ műveire.

A Magyarországról szóló információk az évtizedek múlásával egyre sokoldalúbbá váltak egyrészt az akkoriban felénk irányuló fellendülő érdeklődésnek, másrészt az

egyre bővülő irodalmi választéknak köszönhetően. Az előbb említett hazai írók mellett egyre több magyar szerző művét olvashatták a külföldiek. *Schams Ferenc*⁶⁶ 1822-ben megjelent Pestről szóló könyve⁶⁷ például annyira sikeres volt, hogy Budáról is készített egyet. Sokáig ez a könyv szolgált információkkal Pest-Budáról a külföldieknek, amelyet Magyarországon élő ember írt.

IV. AZ UTAZÓK TAPASZTALATAI RÖVIDEN

Buda 1686. szeptember 2-i ostroma és a töröktől való visszafoglalása utáni nagy pusztítás romjai csak lassan tűntek el, illetve az újjáépítés is csupán apránként haladt előre. Ennek ellenére nagyon rövid időn belül az utazók kedvelt úti céljává vált a város,⁶⁸ és nevezetességei közül leginkább a fürdőket, a budai bort és a hajóhidat emelték ki.⁶⁹

A két városrész közti különbség mindig is megfigyelhető volt, és a fejlődés mértéke már a 18. század első felében Pest javára billent. A 19. század folyamán Pest-Buda esetében bővítésekről, új épületek és városrészek felépítéséről beszélhetünk, míg például a korabeli Párizsban a városkép több mint fele áldozatul esett a Hausmann báró által meghatározott átalakításnak.

Hosszas előkészítő munkálatok után Székesfehérvár és Esztergom mellett Buda és Pest is szabad királyi város rangjára emelkedett 1703 őszen,⁷⁰ de a fővárossá emelkedés lassú folyamat eredménye volt. A 18. század végére Buda évszázadok múltán újra

A Feldunasor Pesten. Hunfalvy 1856, 116–117 között

igazgatási központtá vált, egy felülről irányított folyamat részeként. Pest és Buda a főváros szerepkörét közösen töltötte be, mert míg Buda az ország közigazgatási központja, addig Pest a gazdasági és kulturális centrum lett (az 1830–40-es évektől kezdve politikai szerepe is jelentősen megnőtt).

Az alábbiakban olyan idézeteket emelek ki az utazók írásaiból, amelyek a városfejlődés egy-egy fontos eleméről alkottak véleményt.

NÉPESSÉG

Pest gyors ütemű növekedése a 19. század első felében indult meg. Az 1830–40-es években lakossága 76%-kal nőtt, míg Budáé mindössze 35%-kal. Pest nemcsak Magyarország legnagyobb városává vált, de európai szinten is a nagyvárosok sorába lépett. Ezt az ugrásszerű gyarapodást *J. G. Kohl*, amerikai típusú fejlődésnek nevezte. Véleménye szerint az ilyen kiugró példákért – a kor szokásának megfelelően – nem kell Amerikába menni, hiszen Európán belül is rengeteg példát lehet erre találni, így Nagy-Britanniában, Oroszországban vagy a német városok között. Végül, de nem utolsó sorban Pestet is az ilyen városok közé sorolja.⁷¹ Egy évtizeddel később *Charles Pridham*⁷² is erről számol be: „...a hatalmas síkságon fekvő Pest [...] jelen állapotában oly gyorsasággal emelkedett, bármely más európai várost túlszárnyalva. Húsz évvel ezelőtt a főváros északi része, amely ma legszebb utcáinak és tereinek ad helyet,

Az Aldunasor Pesten. Hunfalvy 1856, 68–69 között

egybefüggő mocsár volt. Ezek lecsapolásával és mesterséges alapozásával vált végül alkalmassá a most használt célra. [...] A viszonylag új felépítése a városnak, éppen ezért hozzájárul ahhoz, hogy a város a modern kifinomultság előnyeivel legyen felruházva, és így rögtön Párizs, Berlin és Edinburgh után sorolják.”⁷³

Igaz ugyan, hogy Pest-Buda a többi európai fővároshoz képest lakosságszám tekintetében lemaradt, azt azonban nem lehet elvitatni, hogy a gyarapodás mértékében, a fejlődés ütemét tekintve messze maga mögé utasította Párizst, Londont vagy Bécsét. Mert míg Bécs a század közepére csupán megduplázta lakói számát, addig Pest megnégyszerezte, a hetvenes évek elején pedig már hatszorosára növelte lakói számát. Európai viszonylatban a 16. legnagyobb város volt, olyanokat megelőzve, mint Milánó, Róma vagy éppen Brüsszel.

A társadalom színessége, vegyes rétegei az utcán jól megfigyelhetőek voltak. 1845-ben *Felicia Skene* így látta: „...az utcán sétálva azonnal feltűnnek a jellegzetesen magyar elemek: a magyar parasztok széles kalapban és köpenyben, több lóval húzott teherkocsiaikkal.[...] Éppen az esti korszó ideje volt. Az utcákon élénk, vidám tömeg hömpölygött, a legkülönbözőbb díszes hintók és fogatok hajtottak el, fiatal magyar nemesek pedig tüzes paripájukon ültek figyelemre méltó könnyedséggel és kecsességgel.”⁷⁴

VALLÁSI ÉS ETNIKAI ÖSSZETÉTEL

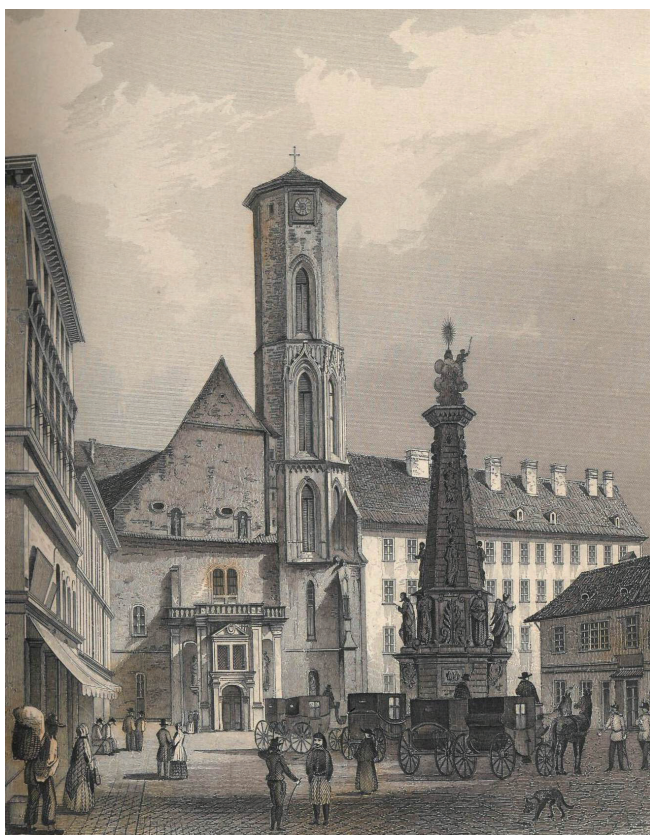
A leendő főváros vallási összetétele meglehetősen homogén volt. Jellemző volt a katolikus túlsúly, mellettük a görögkeletiek voltak nagyobb számban. *Schams* 1821-ben kiadott, igen sikeres könyvében a különböző felekezetek békés együttéléséről ír: „...a türelem és a szeretet érzése egyre jobban elterjed, a hajdani történelem néhány lapját szomorúan elsötétítő vak hitbuzgóságnak nyoma sincs: békésen élnek egymás mellett, hiszen mindannyian egy Istenben hisznek. Ki kételkedhet még a felvilágosodás jótékony hatásában, aki látja és hallja, ahogyan az evangélikus vagy református gyászmenet a katolikus harangok gyászhangjára megy a sírhoz? Így gondolkoznak és cselekszenek Pesten!”⁷⁵

Ugyanerre találunk feljegyzést közel húsz évvel később a svéd utazó, *Anders Lindeberg*⁷⁶ 1840-ben kiadott könyvében: „Egy lutheránus pap – Székács József – emlékbeszédet tartott az Akadémiának egy elhunyt tagja, báró Prónay Sándor felett. Én egy fiatal katolikus pap mellett ültem, akinek neve Horváth Mihály volt, és dicsérte a beszédet, amelynek a végén nagy lelkesedéssel kiáltott a többiekkel éljent. Feltűnt, hogy a különböző vallások tagjai milyen barátságosan beszélgettek egymással, és tájékoztattak arról, hogy közöttük a legjobb egyetértés uralkodik. Magyarországon nem helyeznek nagy súlyt a vallási nézetekre, és a legutóbbi országgyűlésen a vegyes házasságok tekintetében a protestánsok igen lelkes védelmezőkre találtak a katolikusok között.”⁷⁷

Székáccsal és híveivel kapcsolatban hasonló véleményt olvashatunk *Pardoe* ugyanebben az időszakban átélt tapasztalatairól.⁷⁸ A politika terén azonban már más volt a helyzet szerinte: a vármegyei választási „...konfliktus inkább vallási, mintsem

*A görög egyház
az Aldunáson Pesten. Hunfalvy
1856, 120–121 között*

*A Szentháromság tere
és a Nagyboldogasszony egyháza
Budán.
Hunfalvy 1856, 94–95 között*

Császármalmok és Császárfürdő Budán. Hunfalvy 1856, 106–107 között

*politikai jelleget öltött. [...] A vallási ellenségeskedés százszorosan ártalmasabban hat az ország fejlődésére, mint a politikai nyugtalanság.*⁷⁹

Vallás tekintetében az elsődleges közösség mindvégig a katolikus maradt, bár abszolút számuk a korábbihoz képest csökkent, éppúgy, mint a görögkatolikusoké. A protestánsok, azon belül is az evangélikusok közössége nőtt. Legnagyobb növekedést a zsidó közösség tagjai között találunk: 5%-ról 13%-ra.

Az ország etnikai összetételét illetően, egy a 19. század elején élt magyar statisztikus, *Magda Pál* ezt írta: „Magyar Országunk lakosa példa nélkül zavarék: mert tán az egész világon nincs egy tartomány, mellyben oly sokféle Nemzetek és nyelvek találhatnának, mint itt.”⁸⁰ A városban három nagyobb csoportot lehetett elkülöníteni: a magyarokat, a németeket valamint a görögkeletieket (rácokat, macedónokat, görögöket). A köztük felmerülő súrlódások kizárólag gazdasági érdeellentétekre korlátozódtak.

GAZDASÁG

Magyarország, így Pest-Buda gazdaságát is meghatározta az osztrák protekcionizmus, azaz országunk gondoskodása a birodalom megfelelő nyersanyagellátásáról, másfelől az osztrák-cseh ipar belső felvevőpiacának biztosítása, ezzel együtt a külső és belső konkurencia kizárására való törekvése.⁸¹ A város külterületei sokáig megőrizték falusias

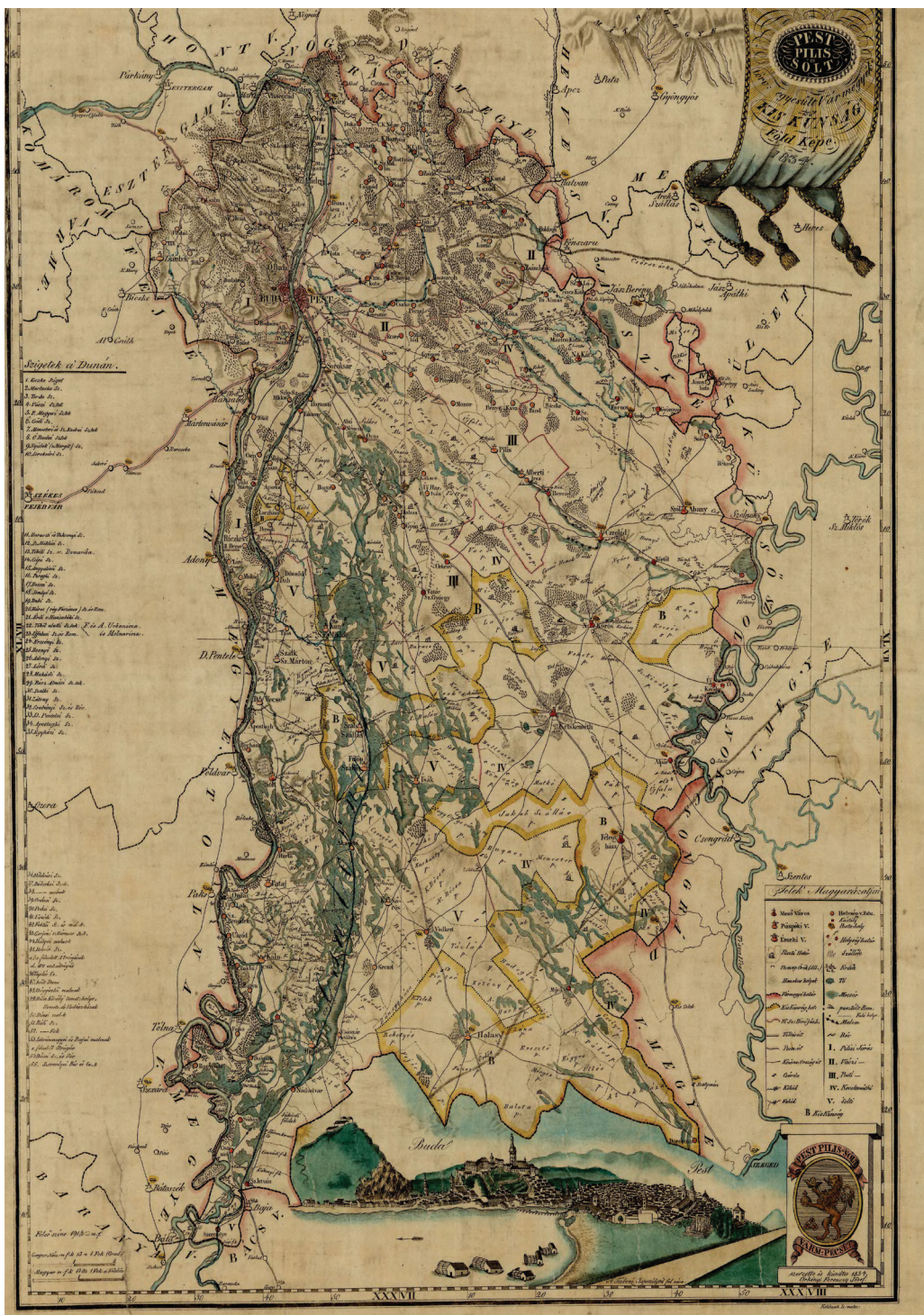
Óbuda s a hajómalmok. Hunfalvy 1856, 112–113 között

jellegüket, megélhetésük az őstermelés volt. A század első felében a mezőgazdaság szerepe jelentéktelen volt; ez alól egyedül a budai bortermelés jelentett kivételt. Érdekesség, hogy a szőlőtermesztés még a török hódoltság ideje alatt sem szünetelt, majd kiűzésük után hamarosan újraindult.⁸²

A budai borok Európa-szerte ismertek voltak.⁸³ Az utazók is megemlékeznek róluk, bár ellenétes véleményeket olvashatunk tőlük. *Julia Pardoe* a budai szőlészetekről beszámolva a borfajtákat is megemlíti: „...nagy a választék közöttük; az *Alderberg*,⁸⁴ és a »Török vér«-ként nevezett borok, melyek a város mögötti hegyeken nőnek, a helyi lakosok nagy kedvencei”.⁸⁵ *Simpson* például meglepődött azon, milyen kevés bort fogyasztanak itt, annak ellenére, hogy külföldön az a hír járja a magyarokról, hogy részegesek. Ezzel szemben annyi vizet isznak, mintha hinnének a vízkúra gyógyító erejében. Azonban ő is említést tesz a Sopron melletti híres borokról, az *Ödenburgerről* és a *Rüsterről*.⁸⁶ Még a kiegyezés évében is dicséri a borokat *Julia Clara Byrne*,⁸⁷ aki egy budai séta alkalmával látta a sok szőlészetet.

Míg Budán illetve Óbudán tehát a szőlőtermelés, addig Pesten a kiemelkedő szakmai színvonalú kézművesipar, valamint a gazdasági élet húzó ágazata, az évtizedek alatt megerősödő (leginkább termény-) kereskedelem volt a meghatározó. Ezt a fokozatosan kiépülő Pest-Buda centrikus vasúthálózat tovább erősítette.

A század közepétől az ipar jelentősége is növekedően volt, leginkább a mező-

Pest-Buda látkepe Ferenczy József Pest-Pilis-Solt megyét ábrázoló térképéről, 1834
 (A térkép alján levő részleten vízimalmok láthatók.) MNL OL S 12 – Div XI – No. 89

gazdasági termékeket feldolgozóké. A leghíresebb ezek közül az Európa-szerte ismert malomipar volt. Az 1860-as évekre Pest a kontinens tőkés malomiparának egyik legjelentősebb központjává vált, bár a folyami malmok sokasága már a reformkortól kezdve hozzátartozott a pest-budai Duna képhez. 1834-ben nálunk járt, a városunkról csak egy gyors benyomást szerző *Quin*⁸⁸ is megemlíti, hogy: „...*ahogy tovább mentünk, a Dunát benépesítő számos különös lisztmalom mellett haladtunk el. Ezek az úszó masinák szerkezetileg nagyon egyszerűek. [...] Igen festői megjelenésűek, néha tíz-húsz is rögtön egymás után jön.*”⁸⁹ Tíz évvel később *Felicia Mary Francis Skene*⁹⁰ a folyami malmok hosszú sorából értesül Pest közeledtéről.⁹¹ *Arnold R. Arthur*⁹²1867-es feljegyzésében már jól látszik az ipar utolsó évtizedben tett hatalmas előrelépése: „...*sok Angliából származó mezőgazdasági gépet adnak el az országban, de a legnagyobb és legfontosabb malom maga a Duna. Belgrádból felfelé hajózva lehorgonyzott vízimalmok százai mellett haladtunk el, kerekeiket a folyam vize hajtotta. Tengelyük egyik vége az általában zsindegyel fedett úszó malom-házon, másik vége a nyitott uszályon helyezkedik el.*”⁹³

VÁSÁR

Pestet központi földrajzi elhelyezkedése egyben a kereskedelem csomópontjává is emelte. Az 1808 és 1814 közötti kontinentális zárlat ideje alatt Pest-Buda a gyarmati árukkal való kereskedés fő színhelyévé vált. Ennek köszönhető a pesti nagykereskedők csoportjának megjelenése, illetve a kereskedelem fokozódó szakosodása is.

A Duna bal partján évenként négy nagy országos vásárt tartottak: a József-napi vagy tavaszi vásárt (március 19.), a Medárd-napi vagy nyár eleji vásárt (június 8.), a János-napi vagy nyárutói vásárt (augusztus 29.) és a Lipót-napi vagy őszi vásárt (november 1.).⁹⁴ Fő célja a pesti vásár meglátogatása volt a hazánkba látogató utrechti egyetemi professzornak, *Jan Ackersdijcknek*,⁹⁵ aki 1823 őszén töltött pár napot Magyarországon. Nem volt annyira elragadtatva az itteni körülményektől: „...*körülbelül egyórányi járásra Váctól az út egészen megtelt a pesti piacra tartó szekerekkel. [...] Egy szekér elé hat vagy nyolc állatot is befogtak, [...] mert sokszor a tengelyükig a sárba merültek. Az ember el sem képzelte volna, hogy ez annak az útnak az egyik szakasza, amely néhány óra elteltével a fővárosba vezet.*”⁹⁶ Nem csak a közlekedési lehetőségek visszamaradottságát említi meg, hanem az ország egyéb igényeiről is szokimondóan vélekedik: „...*a vásártértől a város felé vezető úton egymást követték az elárúsító bódék és pultok, és itt mindenféle, a ruházkodással és a háztartással kapcsolatos árut kínáltak a vidéki vásárlóknak. [...] sok dolgot, melyek nem voltak ugyan nagyon értékesek, de sokkal több fajtát árultak belőlük, mint amit ezeknek a szegény embereknek [ti. a parasztoknak] az egyszerűsége és kis igénye alapján elvártunk volna. Ezt látva elképzelhető, hogy milyen nagy mennyiségű és milyen megszámlálhatatlanul sokféle árut adnak el azon országok lakóinak, ahol a jómód és az igények sokkal nagyobbak, így például Hollandiában és még sokkal inkább Angliában.*”⁹⁷

J. G. Kohl augusztus 29-én, egy cseh iparos társaságában nézte meg a nyárvégi vásárt, amelynek forgataga teljesen lenyűgözte és könyvében egy egész külön fejezetet szánt ennek a tarka világnak a bemutatására.⁹⁸ A pesti vásárok nagysága megközelítette a lipcseiekét és frankfurtiakét, emellett az importált iparcikkek fő elosztóhelyévé is vált, így Európa számos részéről jöttek kereskedők ezekre az alkalmakra. Regionális jelentőségét Kohl is hangsúlyozta: „...a pesti vásár nem csak Magyarországnak fontos [...], a magyarokkal határos tartományok számára talán még nagyobb jelentőséggel bír – a déli törököknek, az északi németeknek és lengyeleknek, a német tartományoknak, Ausztriának, Morvaországnak, Sziléziának és Galícia nyugati részének [...]”⁹⁹

ÉPÍTÉSZETI ARCULAT

Egyértelműen ki lehet jelteni, hogy összes hiányossága ellenére Pest-Buda minden idelátogató tetszését elnyerte, várakozásaikat mindig felülmúlta a város első megpillantása.

1823-ban *Ackersdijck* így fogalmazott: „Az utcák még sok helyen nincsenek kikövezve, és a félkész épületek a város sok, egyébként igen szép pontját elcsúfítják. Sok utcát azonban szép egyenesre formáltak, és csinos házakkal építettek be, olyannyira, hogy Pestet valóban a szép városok közé lehet sorolni.”¹⁰⁰

„Pest maga, Buda nélkül, akkoriban a birodalom legnyomorúságosabb falva volt. És most, nem sokkal több, mint száz év elteltével nemcsak a Magyar Királyság legimpozánsabb városává vált – képes bármely más szép várost félreállítani.”¹⁰¹ – mondja Kohl.

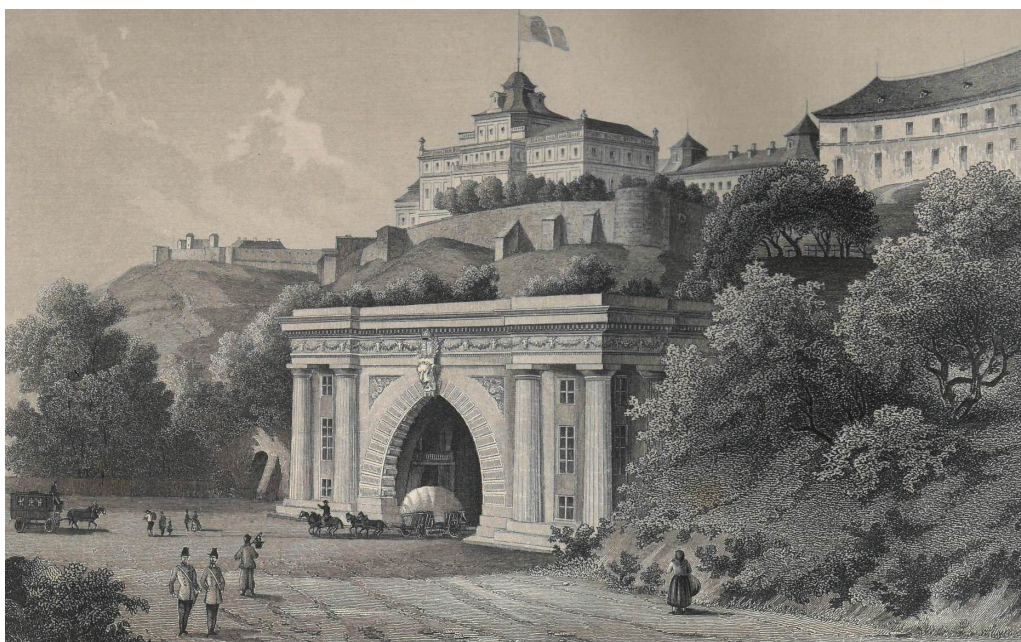
A pesti palotasor szépségéről mindenki elragadtatással szólt, ahogyan a város hangulatáról is. Természetesen ezt, vagy Pest-Buda arculatát számos utazó összehasonlítja más nagyvároséval, így Béccsel, Prágával vagy éppen Szentpétervárral. A sok kedvező vélemény mellett más ítélet is született: „A pesti utcák szélesek és le vannak kövezve, de a városból mégis feltűnő módon hiányzik az a kifinomult elegancia, mely általában jellemzője azoknak a fővárosoknak, ahol jelentős vagyonos osztály él.”¹⁰² – hangzik *Arnold R. Arthur* véleménye 1867-ből.

A gyors építkezések az utazókat is magukkal ragadták, úgy érezték, hogy a magyarok nem sajnálják a pénzt a fővárostól, emellett gombamód szaporodtak a pazar épületek és fényes paloták. A rohamos gyarapodás ellenére számos hiányossága volt a városnak, melyek közé tartoztak többek között a kövezett utak. Ezek hiányában nyáron a por, télen pedig a sár okozott gondot. A kultúra és elmaradottság egymás mellett élését sokan természetesnek vették anélkül, hogy ezt zavarónak érezték volna.

Ennek ellenére a homokos talaj mindenki útját megnehezítette. *Miss Pardoe* így emlékezik vissza: „...ez a negatívum az összes környező vidék látogatásakor fennáll az egyébként gyönyörű város körül, amely nyáron rendszeresen porba burkolódik. Nemcsak minden fuvallatra söpör végig az utcákon, hanem a folyót is füstként kíséri. Első hallásra ezt nehezemre esett elhinni, de sajnálatos módon meggyőződhettem róla, amint

Pest és Buda. Hunfalvy 1856, 64–65 között

A budai alagút kapuzata. Hunfalvy 1856, 78–79 között

egy magaslatról először letekintettem a városra. A pestiek »Kis Londonnak« nevezik városukat, és bizonyos, hogy ha a mi metropoliszunk a köd, akkor Pest tagadhatatlanul a por városa.¹⁰³ Szintén erről a nyári forró, homokot kavaró kellemetlen szélről tesz említést A. A. Paton is.¹⁰⁴

Ezzel a problémával nem csak az idelátogatók foglalkoztak. Pest nagy ütemű fejlődése mellett az élhető, szép városi környezet kialakítása egyre nagyobb hangsúlyt kapott a helyi lakosok körében is. Ezzel kezdetben az 1808-ban megalakuló, József nádor vezetése alatt álló Városszépítő Bizottmány foglalkozott, majd az 1857-es megszűnését követően a Fővárosi Közmunkák Tanácsa dolgozott ki nagyarányú városfejlesztési terveket.¹⁰⁵ Podmaniczky Frigyes, ki utóbbi alelnöke is volt, így fogalmazott visszaemlékezéseiben: „...a fő dolog, hogy városunkat óvjuk meg a portól, amennyire lehet”.¹⁰⁶

Az utazók által is gyakran említett, testvérvárosok közti különbség jól megfigyelhető, legyen szó építészetről, lakosságról vagy gazdaságról. Hízelgő toposz számunkra a külföldön elterjedt híres vendégszeretetünk. Ezzel egyezően, J. G. Kohl 1840-ben meglepéssel szól a pesti szállodákról: „...gyakran elcsodálkozom az utolsó béke ideje óta egész némethonban épült számtalan új, pompás szállodán. De meg kell mondjam, hogy amit Pest ezzel kapcsolatban az utóbbi 20 évben az idegenekért tesz, nem hasonlítható össze más német városban való történetekkel – ez kétségtelenül mindent fölülmúl. [...] Ha egyet jellemez az ember, úgy igaz az mindegyikre, hiszen hasonlítanak egymásra – különbözőségük csupán a tündöklés és a luxus mértékében jelenik meg. [...] Mindegyik első osztályú pesti fogadóban két étterem van. A földszinti étterem – ahol délben és esténként rendszerint muzsika szól – rendszerint a virágokkal díszített kertre nyílik, az emeleti teljesen zárt, ide az előkelő osztály tagjai járnak. A belső berendezés oly pompás és szép, hogy Párizsban sem várnék el többet.”¹⁰⁷ A szállók kiválóságáról szól Ansted is, aki majd’ 20 évvel később járt nálunk: „Pesten a hotelek pazarok, minden luxussal felszerelve, éppúgy, mint bármely más európai fővárosban. Az »Angol Királynő« étke, csakúgy mint bora kitűnő volt [...] minden okom megvolt az elégedettségre. A többi fő szállóról is csak jókat hallottam.”¹⁰⁸

KULTÚRA, SZABADIDŐ, SZÓRAKOZÁS

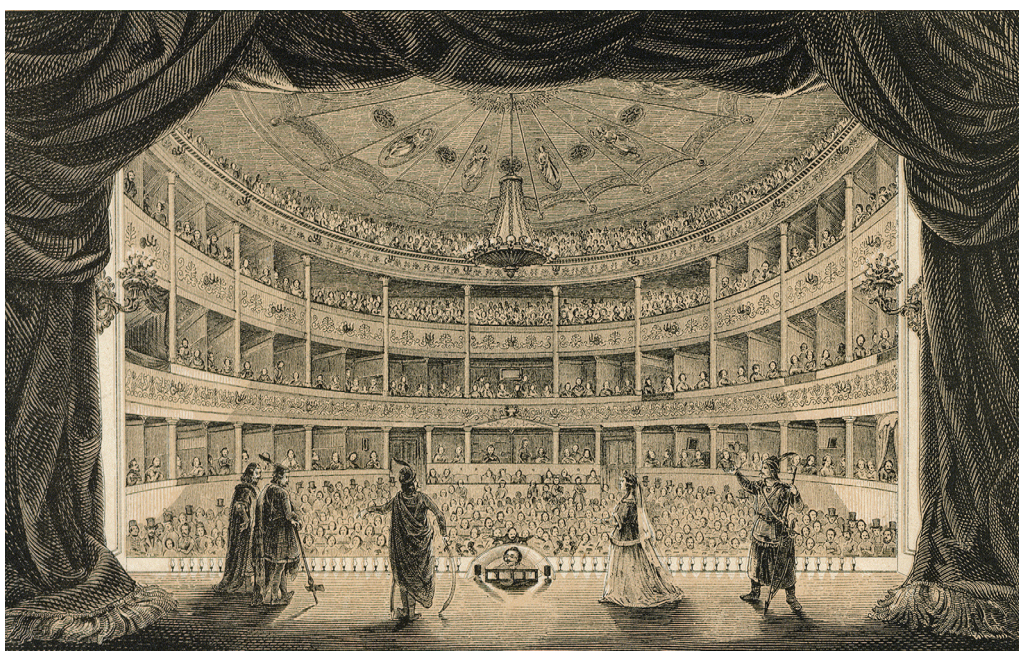
A 19. század folyamán jelentőssé vált Pest-Buda központi kulturális szerepe, a nemzeti kultúra és nyelv egyre nagyobb hangsúlyozásával. Az 1820-as évektől kezdve Pest a magyar irodalmi, valamint a politika élet és sajtó központjává vált. Ennek ellenére az országgyűlés székhelye egészen 1848-ig Pozsony maradt.

A pest-budai színházak történetében csak a 19. század hozott változást, amikor is az addigi német és magyar vándortársulatok vendégszerepléseit felváltották az állandó színházak előadásai. Pesten kezdetben csak az 1812-ben megnyíló német nyelvű színház működött. 1823-ban így írt a holland látogató az egyik előadásról:

„...a színházban az *Ein Uhr* című darabot néztük meg. Az épület belülről és kívülről

*Karl Josef Kuwasseg (1799-1859): Pesti Magyar Színház, 1837. Színezett acélmetszet.
Budapesti Történeti Múzeum*

*Rohn Alajos: Pesti Magyar Színház nézőtere, színpadképpel, 1837-ben. Acélmetszet.
Budapesti Történeti Múzeum*

*is nagyon szép. A belső teret igen jól alakították ki, hogy a színpadot mindenholnan látni lehessen. Sok ember volt jelen, de a darab elég nyomorúságos volt, ráadásul még rosszul is adták elő.*¹⁰⁹

Az 1836-os országgyűlés határozata értelmében, 1837-ben megnyitotta a kapuit az első állandó magyar színház is, Pesti Magyar Színház néven, első igazgatója *Bajza József* volt. Működése elején a jelentős hazai darabok hiányában külföldi műveket fordítottak magyarra, például *Shakespeare*től, emellett még németből és franciából fordított darabokat mutattak be. Idővel egyre több és jobb magyar színmű is előadásra került, ezek közül *Kisfaludy Károly* vígjátékainak és történelmi darabjainak töretlen népszerűsége, *Erkel Ferenc* operái és *Szigligeti Ede* népszínművei méltók említésre.¹¹⁰ Az újonnan felépült színház nemzetközi összehasonlításban közepesnek nevezhető. Nem árt azonban megjegyezni, hogy eredetileg Pest vármegye színházaként épült. A felállítási költségek hozzájárulásáért indított gyűjtés menet közben országossá nőtte ki magát, ezért döntöttek végül az elnevezésekor a „nemzeti” mellett. Ez egyben azt is jelentette, hogy magyar viszonylatban minden addigi, hazai szintársulat számára emelt épületet felülmúlt 2312 fős befogadóképességével.¹¹¹

Kohl saját tapasztalat alapján megjegyzi, hogy az előadás alkalmával látott komédia igen rossz volt. Tapasztalata szerint „...*huszonnégy páholy közül tizenhatban nem ült senki. A karzat és a zsöllye azonban tele volt. A képzett és előkelő közönség – beleértve a magyarokat is – még mindig a német színházat részesíti előnyben. A fiatalok, így a diákok és az ügyvédek inkább a magyar színházat választják.*”¹¹² Igaz, hogy szinte

Rudas fürdő Budán. Hunfalvy 1856, 108–109 között

A Redut épülete Pesten. Hunfalvy 1856, 128–129 között

mindegyik páholynak akadt bérlője, ennek ellenére a felsőbb réteg képviselői inkább a Német Színház darabjaira jártak. Kohl úgy vélte, a nagy lelkesedés ellenére „... számos akadály nehezíti a kezdeményezést. Nincs elég nemzeti dráma, kevés a színész és a színésznő, úgy tűnik, hogy a magyarok ebben a művészeti ágban nem nagyon jeleskednek.”¹¹³

Az ikervárosba mindössze csak hat évvel később érkező Simpson, azonban már egy teljesen más képet tár elénk. „A magyar színházművészet rendkívül gyorsan és látványosan fejlődik. [...] Valóban bámulatos, hogy milyen sokat fejlődött a drámairodalom és színházművészet az elmúlt pár év során. [...] A lelkes közönség estéről estére megtölti a [Nemzeti] színházat, nagy a zsúfoltság. [...] Most úgy áll a dolog, hogy hosszú rivalizálás után a német színház már korántsem olyan népszerű, mint régebben.” Összességében, még a nyáron is zsúfolt színház, számára csak „...azt bizonyítja, hogy a magyar színház valóban nemzeti ügyé lett, a társadalom minden rétegét érdekli a nemzeti színjátszás.”¹¹⁴

Andrew Archibald Paton azt említi meg leírásában, hogy a magyar nyelvű operairodalom hiányában „...a színházak a klasszikus (német, olasz és francia) műveket adják elő magyar nyelven.” Nála is megjelenik az a sztereotípa, miszerint a magyar

Molnár József (1821–1899): *A Kálvin tér a Nemzeti Múzeummal, 1885*
Budapesti Történelmi Múzeum

„...irodalom kezdetleges és a drámairodalom jószerivel nem is létezik. A helyzet orvoslására mindenféle irodalmi díjat tűztek ki, de minden erőfeszítés ellenére nem bukkant fel egyetlen valamirevaló drámaíró tehetség sem.”¹¹⁵ Ez az állítás azonban igencsak túlzó, még ha figyelembe is vesszük azt a tényt, hogy a Nyugathoz képest valóban volt még mit pótolni az irodalmunk területén.

Külön említést érdemel a reformkor egyik nagy újdonsága, a kifejezetten angol mintára létesített, *Pesti* vagy *Nemzeti Kaszinó*, amely 1859-ig a belvárosi Dorottya utcában működött. „A Kaszinó belső elrendezése éppoly tökéletes, mint bármely más európai klubépületé, de a szellemi szabadság, mellyel vezetése rendelkezik, sokat messze felülmúl.”¹¹⁶ A már-már zavarba ejtő sorok megállják a helyüket – az épület földszintjén étterem volt, emellett biliárdszobák, bálterem és könyvtár is helyet kapott itt.¹¹⁷ Egészen a szabadságharc bukásáig, az utazók (*Kohl, H. Ch. Andersen*) kiemelik annak kiváló minőségét. Megtalálható volt itt az összes Magyarországon kiadott újság, a fontosabb német, angol, francia, sőt amerikai lap is, valamint azok a külföldön kiadott könyvek, amelyek Magyarországról szóltak.

1846-ban *Simpson* is megerősíti a pár évvel korábbi véleményt, kiegészítve még egy állítással: „...csupán a Casinó jogán is kiérdemli Pest, hogy a világ civilizált nagyvárosainak sorában jelentős helyet foglaljon el.”¹¹⁸

A fontos nyilvános helyszínek közé tartoztak a kávéházak, nők és gyermekek számára

Johann Vinzenz Reim: A Nemzeti Casino épülete, 1850 körül. Színezett acélmetszet. BTM

*A Nemzeti Casino, belső tere 1890. Klösz György felvétele, 1890-es évek
https://hu.wikipedia.org/wiki/Nemzeti_Casino*

főleg a cukrászdák és fagyaltozók, az alsóbb rétegeknek pedig a kocsmák, sörházak. A kávéházak, ahogyan az útikönyvek is megemlítik, rendszerint a szállodákban voltak megtalálhatók. Az egész korban magas színvonalukról csak a legjobbakat olvashatjuk utazóinknál. „*Pesten oly sok kávéház van, minden utcában található egy. Úgy tűnik, a magyarok még szívesebben adják át magukat az efféle élvezeteknek, mint a párizsiak vagy a bécsiek. Néhány kávéház rendkívül szép és grandiózus; de mindegyik jól felszerelt és igen kényelmes, a kávé pedig kitűnő.*”¹¹⁹

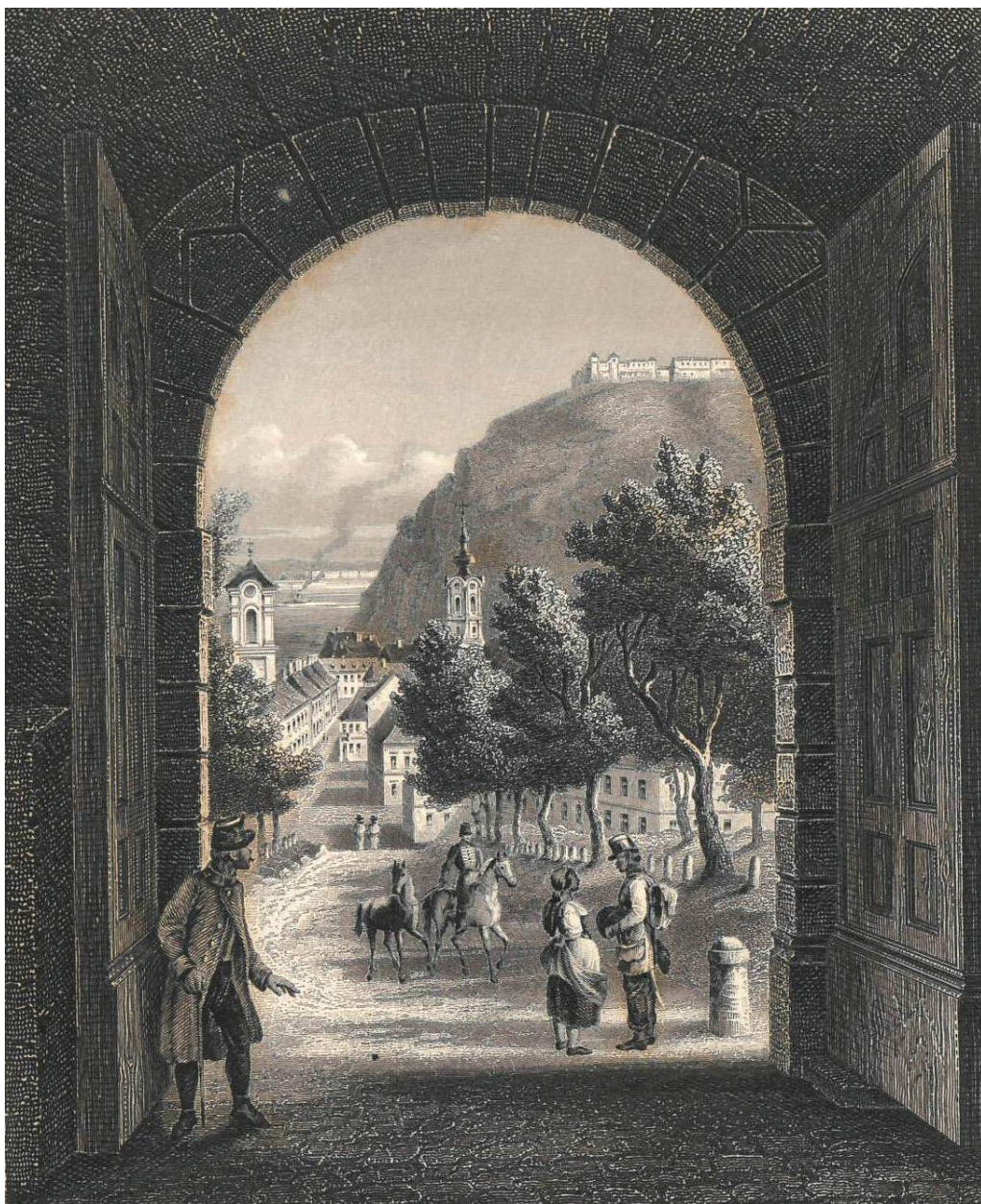
A különböző szabadtéri időtöltés helyszínei a nyilvános vagy más néven népkertek, illetve a sétányok voltak. „*Több sétaút is vezet egy nagyobb, összefüggő zöldterületre, amely a bécsi Práterre hasonlít. Van egy erdővel borított, bájos kis sziget a Dunán, ez a városlakók egyik kedvenc pihenőhelye nyáron. Említésre méltó még a széles, szépen kikövezett rakpart is. Itt található a legszebb szállodák, magánpaloták és középületek.*”¹²⁰ – olvashatjuk Ansted 1862-es beszámolójában.

A Gellért hegyről nyíló kilátás nem csak a mai utazók számára ámulatba ejtő. Pardoe így ír erről: „...az innen nyíló pazar kilátás szavakkal nem leírható, s a festő sem remélheti, hogy egy ily kihívásnak valaha eleget tehet. [...] Még megnéztük a lenyugvó napot, ahogy helyet cserél a holddal, majd leereszkedtünk a folyó felőli oldalán végig szőlőssel borított hegyoldalon. Nem hiszem, hogy a társaságból bárkinek is még egyszer része lehet ily nagyszerű látványban, hacsak a budai sziklákat ismét meg nem látogatja.”¹²¹

Pesten a Városliget és az Orczy kert, Budán a Városmajor és a Horváth kert tartozott a kedvelt délutáni séták helyszínei közé, ahol számos kikapcsolódási lehetőség kínálkozott az odalátogatók számára. „[A Városligetben] egy jó étterem, egy színházi aréna, egy nyolcszögletű táncterem, egy montagne russe, lovasjáték, csónakázás és egyéb al-fresco multságok várják a kedvtelést kereső közönséget minden ünnepi alkalomkor.”¹²²

ÖSSZEGZÉS

Az utazók leírásainak tükrében Pest-Buda dinamikus fejlődése, minden pozitívumával és hiányosságával együtt, egyértelműen kirajzolódik. Ezek vizsgálata után teljes biztonsággal kijelenthető, hogy a korábbi, esetenként rossz tapasztalatok és információk még évtizedekkel később is felbukkantak egyes könyvekben, ám ezek gyakran már nem állták meg a helyüket. A rólunk szóló tudósítás gyakorta tehát azért volt hibás, mert – mint fentebb volt róla szó – az írók már elavult, esetleg hiányos forrásokból dolgoztak, vagy nem pontos megfigyelésre alapozták véleményüket. A Nyugattól eltérő kulturális, szokásbeli különbségeket esetenként negatívan értelmezték, a magyar kultúra alacsonyabb szintjének betudva azt. Előszertettel ütköztették a Kelet és Nyugat, valamint az ehhez kapcsolódó különbségek képét. Végül a magyarságról és az országunkról alkotott véleményekre az egész vizsgált korszakra jellemző romantika nagy hatással volt.

Kilátás a Várkapuból Budán. Hunfalví 1856, 86–87 között

Még a 19. század közepén is számos téves információ fordult elő a leírásokban. Idővel ez a kép szerencsére egyre jobban megközelítette a valóságot, amely leginkább a rólunk szóló könyvek fajtabeli vátozatosságának és mennyiségbeli növekedésének volt köszönhető. Az évszázad közepétől kezdve az angolok még nagyobb érdeklődéssel fordultak a Kárpát-medence felé – a szabadságharc eseményeit nagy figyelemmel kísérték, valamint az emigrációba kényszerülők is gyakran ragadtak tollat, hogy első kézből származó információkkal lássák el a Nyugatot. Ezek a művek sokszor közkedvelt kiadóknál jelentek meg, amelyből arra lehet következtetni, hogy az olvasóközönség szélesebb köreiben is ismertek voltak.

Az idegenek rólunk alkotott képe természetesen hatással volt a magyarság önképére is – sokszor a kialakult sztereotípiák ellen védekezve jelentek meg művek a magyarságról hazai írók tollából, munkáikkal azok megváltoztatását remélve. Helyes nemzetábrázolást talán a részrehajlásra fogékony önítélet, valamint a mások által rólunk alkotott, személyes megfigyelésekkel és benyomásokkal teli képek összessége adhat.

Minden negatívum ellenére, az általam bemutatott, személyes tapasztalatokon nyugvó könyvek szinte kivétel nélkül – ám nem kizárólagosan – pozitív magyarságképet és emlékeket vázoltak fel honfitársaik számára Pest-Budáról, amelyeket sokszor más (német vagy francia) nyelvre is lefordítottak. Azoknak az utazóknak az információi természetesen árnyaltabbak és megbízhatóbbak, akik hosszabb időt töltöttek hazánkban, mivel több lehetőségük nyílt az ország működési rendszerének, kulturális közegének, a helyi embereknek és a magyar sajátosságoknak a vizsgálatára.

Az útikönyvek, levelek, naplók a kutatók számára még mindig gazdag és érdekes lehetőségeket rejtenek magukban, amelyek nemcsak az általam vizsgált ikervárosra, hanem az egész országra igaz. Talán együttesükkel lehetne egész és igaz képet adni korabeli hazánkról, szem előtt tartva *Széchenyi* gondolatát:

„...igazságokat, habár keserűk is, végre kimondani nem csak hasznos, sőt szükséges; mert az önismeret minden előmenetel 's jobbulásnak legelső kezdete; kellemetlen ugyan, de józanabb azokat honbelitül, rokontul hallani, mint inkább idegen vagy veszedelmes hazafi figyelmeztetőre 's dorgálóra várni...¹²³

A külön nem jelzett szövegeket a Szerző fordította.

JEGYZETEK

1. Ha csak a *Tanulmányok Budapest Múltjából (TBM)* számai között keresünk, több ilyen témájú és erre a korszakra vonatkozó tanulmányt is találunk. Például: *Tardy Lajos*: Orosz utazók Budán és Pesten. *TBM* 18. (1971) 187–210.; *Kelényi B. Ottó*: Buda és Pest városképe az idegen utazások irodalmában. *TBM* 6. (1938) 137–169.
2. Idézi *Czigány* 1976, 20.
3. *Czigány* 1976, 104.
4. Többek között Wittenberg, Leiden, Bologna vagy Oxford. Érdemes megemlíteni, hogy az ilyen célú utazások kifejezetten igazak voltak a magyar diákokra. *Szögi László* a Békés megyei hallgatók az európai egyetemeken 1918 előtt című tanulmányában vizsgálta fel a hazai diákok különösen nagyarányú érdeklődését a külföldi egyetemeken folytatott tanulmányok iránt, amely minden korban meghaladta az európai átlagot. <http://www.barkaonline.hu/kritika/1802-peregrinacio> Letöltés ideje: 2015. január 17.
5. *Burke* 2006, 9.
6. Többek között Theodore Fontane (1819–1898) gyógyszerész, író, a német költői realizmus kiemelkedő alakja, 1844-től kezdett el utazni. 1849-ben teljesen abbahagyta gyógyszerészi pályáját, és minden idejét az újságírásnak és az írásnak szentelte.
7. Az angol nyelvben a turista szó – kezdetben még negatív felhanggal – 1800 körül tűnt fel, számos európai nyelvhasználatban pedig a 19. század folyamán honosodott meg. *Burke* 2006, 7.
8. Julia Pardoe (1806–1862) angol költőnő, regényíró és szenvedélyes utazó. Élményeiről, megfigyeléseiről és tapasztalatairól számos könyvet írt. Sokszor utazott Keletre; hazánkban is hosszú ideig tartózkodott (1839–40). Törökországba tett utazásai nemcsak a könyvében megjelent finom kidolgozású metszetei miatt híresek, hanem leginkább azért, mert műve a legkorábbiak egyike, amelyeket nők írtak erről a vidékről.
- 9 *Burke* 2006, 7.
10. *Burke* 2006, 8.
11. Ezek közé tartozik William Henry Bartlett (1809–1854), aki korának igen kedvelt brit metszetkészítője, egyben szenvedélyes utazó is volt.
12. A svéd származású Samuel Schröderstiernára (1720–1779) és Reinhold Angersteinre (1718–1760), valamint a northumberlandi Crowley vasgyártása iránti érdeklődésükre és ennek a Bergskollegiummal és a Jernkontorral való kapcsolatára utal a szerző. A Jernkontoret, azaz a Svéd Vas Mesterek Társasága pénzelte Angerstein utazásait (1749–1777), aki útjairól bőséges és illusztrált jelentéseket küldött haza – a bányászat technikai és gazdasági megoldásait tanulmányozta alaposabban. Angliában tett útja (1753–55) során ipari kémnek tartották. Végleges hazatérése után a Svédország bányászatának vezetésével és ellenőrzésével foglalkozó Bergskollegium igazgatója lett. *Burke* 2006, 8.
13. *Burke* 2006, 10.
14. Gelléri tanulmányában egyértelmű igennel válaszol erre a kérdésre. Ahogyan írja, minden jel arra mutat, hogy tudatos felkészülésük során az utazások előtt áttekintették az utazók az ehhez kapcsolódó, választékosnak mondható „szakirodalmat”. *Gelléri* 2006, 55.
15. *Burke* 2006, 12.
16. *Burke* 2006, 14.
17. Leopold von Berchtold (1759–1809) könyve (*Berchtold 1789*) két évvel később már németül is megjelent.
18. *Burke* 2006, 15.
19. *Burke* 2006, 18.
20. John Murray (1808–1892) nagyapja által 1768-ban alapított könyvkiadója ekkoriban a legkedveltebb volt egész Angliában. Mivel ő is szeretett utazni, 1836-tól kezdve foglalkozott útikönyvek kiadásával is (Murray's Handbooks for Travellers). Első kiadott útikönyve: *A Hand Book for Travellers on the Continent: Being a Guide Through Holland, Belgium, Prussia, and Northern Germany, and Along the Rhine, from Holland to Switzerland*, London, John Murray and Son, 1836.
21. Michael Joseph Quin könyve 1834-ben, John Palgrave Simpsoné 1846-ban és Andrew Archibald Paton leírása pedig 1850-ben jelent meg.

22. Az egyik ilyen könyv éppen *Julia Pardoe* *Description of the Beauties of the Bosphorus* című 1840-ben megjelent műve volt.
23. *Eckhardt 1939*, 87.
24. *Eckhardt 1939*, 90.
25. *Fried 2006*, 17.
26. *Pataki–Ritoók 1999*, 10.
27. *Fried 2006*, 20.
28. *Fried 2006*, 22.
29. *Glatz 1799*, *Soós 2013*.
30. Olyannyira, hogy a Helytartótanács a művet tiltólistára helyezte, majd nem sokkal később megtiltották a szerző számára a Magyar Királyságba való visszatérést. *Glatz 1799*, *Soós 2013*, 237.
31. *Czigány 1976*, 19., 33, lábjegyzet és 20.
32. *Encyclopaedia Britannica*. Fourth edition, vol. X., Edinburgh, 1810, 662.
33. Először Edinburghben adták ki 1768–1771 között. Az 1801-ben megjelent harmadik kiadás már húsz kötetes volt.
34. *Richard Bright* (1789–1858) angol orvos, a vesebetegségek kutatásának úttörője. Gazdag kereskedő és bankárcsaládból származott. 1808-ban az edinburghi egyetemen tanulmányait filozófia, gazdaság és matematika irányon kezdte, egy évvel később azonban irányt váltott és orvostant kezdett tanulni. Magyarország iránt különös vonzalmat érzett. Utazásáról megjelent könyve: *Travels from Vienna through Lower Hungary; with some remarks on the State of Vienna during the Congress in the year 1814*. Edinburgh, 1818.
35. *Schwartner 1798*.
36. *Czigány 1976*, 107.
37. 1817–1845 között jelent meg 30 kötetben Londonban.
38. *Encyclopaedia Metropolitana*. Vol. XX. London, 1845. 399.
39. *Simpson 1847*.
40. *Czigány 1976*, 23.
41. *The Monthly Magazine*, 1819. 132.
42. *Czigány 1976*, 10.
43. *Czigány 1976*, 25.
44. *Andrew Archibald Paton* (1811–1874) angol földrajzi író, az Angol Királyi Földrajzi Társaság tagja. Sokat utazott a Duna és az Adriai-tenger mentén. Konzervatív beállítottságú.
45. *Paton 1851*, 293.
46. *Johann Georg Kohl* (1808–1878) brémai geográfus, korának igen népszerű utazója és útirajzírója. Már kiskorától kezdve olyan közegben élt, ahol sokat utaztak. Göttingenben, majd Heidelbergben és Münchenben tanult. 1830-tól kezdve indult hosszabb utakra. Bejárta egész Európát, és Észak-Amerikát is (1854–1858). Sikerét mutatja számtalan megjelent könyve, melyeket sokszor angolra is lefordítottak. A teljesség igénye nélkül néhány könyve: *Petersburg in Bildern und Skizzen* (1841); *Reisen in Südrußland* (1841); *Reisen in Ungarn* (1842); *Reisen in Irland* (1843); *Reisen in England und Wales* (1844); *Paris und die Franzosen* (1845); *Die Donau von ihrem Ursprunge bis Pest* (1853). 1863-ban Bréma városi könyvtárosának nevezték ki. Számos geográfiai könyvet írt még ezen kívül, illetve könyvtárosi kinevezése után kultúrtörténeti jellegű műveket is írt. A legtekintélyesebb német újságoknak és folyóiratoknak volt munkatársa.
47. *Kohl 1842 I*, 307. Jani Mária fordítása
48. *Jeszenszky 1986*, 7.
49. *Ignatz von Born*: *Briefe über minerologische gegenstände auf einer Reise durch den Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober und Nieder Ungarn*. Frankfurt & Leipzig, 1774; *Martin Chromer*: *Mitternächtlicher Völker Historie*. Basil, 1562; *Johann Jacob FERBER*: *Physikalisch-metallurgische Abhandlungen über die Gebürge und Bergwerke in Ungarn*. Nebst einer Beschreibung des Steirischen Schmelzens, und Stahlmachens. Berlin und Stettin, 1780; *Eberhard Guer Happeli*: *Thesaurus exoticorum, nebst einer Beschreibung von Ungarn*. Hamburg, 1688; *Antonio Possevino*: *Moscovia & alia opera, Praeterae Werner de admirandis Hungariae aquis*. Colon, 1595; *Christian von Wallsdorff*: *Reisebeschreibung durch Ungarn, Thracien &c.*; *Martin Zeiller*: *Beschreibung des Königreichs Ungarn, vermehrt durch Beza*. Leipzig, 1646.

50. Antoine François Prévost, közzismertebb nevén Prévost abbé (1697–1763) francia szerzetes, regényíró, fordító volt. 1721-ben lépett be a bencés rendbe. Hosszabb ideig élt Londonban és Németalföldön, 1741–42 között Brüsszelben és Frankfurtban.
51. *Histoire Générale des Voyages*, Paris, 1746–1759. 15 kötetben.
52. *John Pinkerton* (1758–1826) skót író, kartográfus és történész; numizmatikával is foglalkozott. Írói karrierje 1781-ban, Londonban kezdődött el. Élete végén Párizsba költözött. Művének címe: *A General Collection of the Best and Most Interesting Voyages and Travels in all Parts of the world*. London, 1808–1814.
53. A híres *Baedeker* sorozatban például csak 1913-ban jelent meg egy külön Ausztria-Magyarországot ismertető könyv: *Österreich-Ungarn, nebst Cetinje, Belgrad, Bukarest. Handbuch für Reisende von Karl Baedeker*. Leipzig, 1913. Egészen a 19. század második feléig még csak a könyvek címében sincs utalás Pest-Budára.
54. *Robert Townson*: *Travels in Hungary, with a short account of Vienna in the year 1793*. London, 1797.
55. *Edward Browne*: *A Brief Account of Some Travels in Divers Parts of Europe*. London, 1673. Nem sokkal ezután, 1685-ben egy második bővített kiadása is megjelent.
56. *Pinkerton 1814*, 39.
57. *Pinkerton 1814*, 43.
58. *Czigány 1976*, 107.
59. *Pardoe 1840*; *Kiss–Hornýák 2015*, 40.
60. *John Paget*: *Hungary and Transylvania*. London, 1839. Könyve számos kiadást ért meg, 1850-ben még Amerikában is megjelent.
61. *Czigány 1976*, 21.
62. *François-Sulpice Beudant*: *Voyage minéralogique et géologique en Hongrie: pendant l'année 1818*. Paris, 1822, 4 vol.
63. 1808–1830 között jelent meg 18 kötetben Edinburghben.
64. *Bél Mátyás*: *Notitia Hungariae novae historico-geographica*, Bécs, 1735.
65. *Grafen Johann Mailáth*: *Geschichte der Magyaren*. Wien, 1828.
66. Schams Ferenc (1780–1839) cseh származású gyógyszerész. Bécsi fővizsgájának letétele után Péterváradon nyitott patikát, 1817-ben azonban a szőlészettel kezdett el foglalkozni. A budai Sváb-hegyre költözött, ahol megnyitotta az ország első szőlőiskoláját. Az első magyar szőlészeti és borászati folyóirat szerkesztője, több szakkönyvet is írt. Pestről majd Budáról is írt egy-egy összefoglaló könyvet.
67. *Schams 1821*.
68. A 18. században Magyarországra utazók tapasztalatairól ír *G. Győrffy Katalin*: *Kultúra és életforma a XVIII. századi Magyarországon (Idegen utazók megfigyelései)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991.
69. *Simon 2015*, 33.
70. *Géra 2014*, 82.
71. *Kohl 1842 I*, 160.
72. Charles Pridham a *The Times* liberális újságírója. Pulszky Ferenc biztatására indult el Magyarországra, hogy beszámolóival tájékoztassa az angol közvéleményt az itteni eseményekről. Bécs után azonban ekkor már nem jutott tovább. Miután értesült arról, hogy a leverett szabadságharc vezetői Vidinbe mentek, elment hozzájuk. Végül Belgrádból gőzhajóval indulva érkezett meg Pest-Budára.
73. *Pridham 1851*, 196.
74. *Skene 1847*, 319.
75. *Schams 1821*, 123.
76. *Anders Lindeberg* (1789–1849) svéd származású író és politikus, a radikális svéd parlamenti ellenzék egyik vezéralakja volt. 1840-ben dániai, poroszországi, ausztriai és magyarországi útra indult, hogy tapasztalatokat gyűjtsön és külföldi támogatókat szerezzen politikai ambícióihoz (*Lindeberg 1841*).
77. *Lindeberg 1841*, 133. Tardy Lajos fordítása
78. A fennálló helyzet alaposabb megismerését segíti Székács József püspök visszaemlékezései. *Kertész 2009*.
79. *Pardoe 1840*; *Kiss–Hornýák 2015*. Első kötet, 197. Jani Mária fordítása
80. *Katus 2009*, 123.
81. *Csorba, Velkey 1998*, 43.
82. *Géra 2014*, 339–347.

83. Olyannyira, hogy az angol szerzők a különböző borászati könyvekben igen hosszú részben foglalkoztak a különböző, itteni borfajtákkal. Ilyen könyv volt például a *Gatherings from the Wine-lands*. London, 1855.
84. A termőterületről (Adlerberg) sas-hegyinek nevezett borról van szó, ami Buda visszafoglalása (1686) óta az egyik legjobb bort adta. Ezt igazolja az a számos eset is, amikor a közelben levő települések (többek között Szentendre vagy éppen Pest) boraikat a magasabb ár reményében budaiként árulták. A városi tanács a Budai Kamarai Adminisztrációhoz fordult annak érdekében, hogy a hatóságok csak azt fogadják el eredeti budai bornak, amit a város pecsétjével ellátott hordókban szállítanak, értékesítenek. *Géra* 2014, 340.
85. *Pardoe 1840; Kiss–Hornják 2015*, III. kötet, 242.
86. *Simpson 1836*, 202.
87. Julia Clara Byrne (1819–1894) a *Morning Post* nagyhatalmú tulajdonosának volt felesége. Korának kedvelt írónője. Sokat utazott és számos útikönyvet írt ezekről az utakról.
88. Michael Joseph Quin (1796–1843) ír származású újságíró, szerkesztő, utazó. 1825 és 1832 között a *Monthly Review* szerkesztője. 1836-ban harmadmagával elindított egy befolyásos katolikus folyóiratot, a *Dublin Reviewt*. Fontosabb útikönyvei: *A visit to Spain, detailing the transactions which occurred during a residence in that country etc.* London, 1823; *A Steam voyages on the Seine, the Moselle and the Rhine; with railroad visits to the principal cities of Belgium.* London, Henry Colburn 1843. *A Steam Voyage down the Danube* című munkája annyira sikeres volt, hogy még franciára és németre is lefordították.
89. *Quin 1835*, 6.
90. Felicia Mary Francis Skene (1821–1899) skót származású írónő. Kozmopolita neveltetésben részesült; udvari és diplomata környezetben forgott. Népszerű költő- és regényíró, rengeteget utazott életében; évekig élt Athénban.
91. *Skene 1847*, 317.
92. Arnold R. Arthur (1833–1902) angol radikális liberális politikus és író. 1867-ben dél- és kelet-európai körutat tett. Felesége az angol szüfrazsettek képviselője volt. 1868-ban a *The Eco* liberális lap szerkesztője. 1875-ben Közél-Keletre utazott, 1895-ben lovagga ütötték.
93. *Arthur 1868*, 289.
94. *Dubniczky 2011*, 125.
95. Jan Ackersdijck (1790–1861) egy régi holland régens-családból származó ügyvéd, közgazdász. 1836-ban a Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (Holland Királyi Tudományos Akadémia) levelező, 1855-ben rendes tagja lett. A közgazdaság professzora, az utrecht-i egyetemen 1840-től kezdve egészen 1860-ig tanított. Szenvedélyes utazó lévén számos utazásáról készült feljegyzése könyv formájában is megjelent: *Verhaal eener Reize in Rusland gedaan in het jaar 1835*. Groningen, Van Boekeren, 1840; *Herinneringen van eene Reis naar Ost-Indiën...* Haarlem, V. Loosjes, 1835; *Reize om de aarde, gedaan op het Koninklijk Pruissische Koopvaardij-Schip Prinses Louiza...* in de jaren 1830, 1831 en 1832. Groningen, J. Oomkens, 1837.
96. *Ackersdijck 1823; 1987*, 38. *Bujtás László Zsigmond* fordítása
97. *Ackersdijck 1823; 1987*, 44. *Bujtás László Zsigmond* fordítása
98. *Kohl 1842 I*, 169–212.
99. *Kohl 1842 I*, 186.
100. *Ackersdijck 1823; 1987*, 39. *Bujtás László Zsigmond* fordítása
101. *Kohl 1842 I*, 160.
102. *Arthur 1868*, 289. *Jani Mária* fordítása
103. *Pardoe 1840*, II. kötet 205.
104. *Paton 1851*, 300.
105. *Magyar 2013*, 89.
106. *Podmaniczky 1984*, 413.
107. *Kohl 1842 I*, 279–281.
108. *Ansted 1862*, 208.
109. *Ackersdijck 1823; 1987*, 42. *Bujtás László Zsigmond* fordítása
110. *Székely 1990*, 183.

111. Székely 1990, 228.
 112. Kohl 1842 I, 313.
 113. Kohl 1842 I, 312.
 114. Népszabadság, 2002. február 13. *Jani Mária* fordítása, közléteszi *Fodor Béla*
 115. Paton 1851, 302.
 116. *Pardoe 1840; Kiss–Hornyák 2015*, II. kötet, 51.
 117. Kohl 1842 I, 292.
 118. Népszabadság, 2002. február 20. *Jani Mária* fordítása, közléteszi *Fodor Béla*.
 119. *Ansted 1862*, 209.
 120. *Ansted 1862*, 207. *Jani Mária* fordítása
 121. *Pardoe 1840; Kiss–Hornyák 2015*, I. kötet, 164.
 122. *Pardoe 1840; Kiss–Hornyák 2015*, I. kötet, 217.
 123. SZÉCHENYI István, *Hitel*, Pest, 1830, 240.

FORRÁSOK

Ackersdijck 1823;1987

Ackersdijck, Jan: Verslag van zijn Hongaarse reis in 1823. Magyarországi útinaplója 1823-ból. Előszó, jegyz.: *Makkai László*. Hollandról ford. *Bujtás László Zsigmond*; Budapest, Helikon Kiadó. 1987.

Ansted 1862

Ansted, David Thomas: A Short Trip in Hungary and Transylvania in the Spring of 1862. London, W. H. Allen & Co., 1862.

Arthur 1868

Arthur, Arnold R.: From the Levant, the Black Sea, and the Danube. London, Chapman & Hall, 1868.

Berchtold 1789

Berchtold, Leopold von: An Essay to direct and extend the Inquiries of Patriotic Travellers, London, 1789.

Byrne 1869

Byrne, Julia Clara: Pictures of Hungarian Life. London, William Ridgway, 1869.

Glatz 2013

Glatz, Jakob: *Freymüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland, Deutschland*, 1799. Egy magyar ember őszinte megjegyzései hazájáról néhány magyar vidéken tett utazása során. Közreadja: *Soós István*. Fordította: *Ress László*. Balassi Kiadó, Budapest, 2013.

Kohl 1842 I

Kohl, Johann Georg: Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten. Dritter Theil. Reise in Ungarn I. Abtheilung. Dresden und Leipzig, in der Arnoldschen Buchhandlung, 1842.

Kohl 1842 II

Kohl, Johann Georg: Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten. Vierter Theil. Reise in Ungarn II. Abtheilung. Dresden und Leipzig, in der Arnoldschen Buchhandlung, 1842.

Anders 1841

Lindeberg, Anders: Beträktelser under en Resa i Danmark, Tyskland och Ungern. Stockholm, 1841.

Pardoe 1840; Kiss–Hornyák 2015

Pardoe, Julia: The City of the Magyar, or Hungary and her Institutions in 1839–1840. In three volume. London, George Virtue, 1840. Magyarul kiadta: *Kiss Sándor, Hornyák Levente*: A magyarok városa, avagy Magyarország és intézményei 1839–40-ben. Attraktor, Máriabesnyő, 2015.

Paton 1851

Paton, Andrew Archibald: The Goth and the Hun; or Transylvania, Debreczin, Pest, and Vienna in 1850.

Richard Bentley, London, 1851.

Pinkerton 1808–1814

Pinkerton, John: A General Collection of the Best and Most Interesting Voyages and Travels in all Parts of the World. Seventeen volume. London, 1808–1814.

Podmaniczky 1984

Podmaniczky Frigyes: Egy régi gavallér emlékei. Helikon, Budapest, 1984. Első kiadás: Podmaniczky Frigyes: Naplótöredékek 1824–1887. Budapest, Franklin, 1887–1888.

Pridham 1851

Pridham, Charles: Kossuth and Magyar Land: Personal Adventures During the War in Hungary. London, James Madden, 1851.

Quin 1835

Quin, Michael Joseph: A Steam Voyage down the Danube. With sketches of Hungary, Wallachia, Servia and Turkey etc. London, 1835. (second edition)

Simpson 1836

Simpson, John Palgrave: Letters from the Danube. London, R. Bentley, 1847.

Schams 1821

Schams, Franz: Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungern. Hartlebens Verlag. Pest, 1821.

Simpson 1836

Simpson, John Palgrave: Sketches of Germany and the Germans with a Glance of Poland, Hungary and Switzerland in 1834, 1835 and 1836. London, Whittaker & Co. Vol. II. 1836.

Skene 1847

Skene, Felicia Mary Francis: Wayfaring sketches among the Greeks and Turks, and on the shores of the Danube /by a seven years' resident in Greece. London, Chapman and Hall, 1847.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bácskai, Gyáni, Kubinyi 2000

Bácskai Vera, Gyáni Gábor, Kubinyi András: Budapest története a kezdetektől 1945-ig. Budapest, 2000.

Burke 2006

Burke, Peter: Útmutatás az utazástörténet számára. *Korall*, 26, 2006, 5–24. Eredeti megjelenés címe és helye: Directions of the History of Travel. In: Andersson, L. M. – Jansdotter, A. – Persson, B. E. B. – Tornbjær, Ch. (szerk.): Rätten. En Festskrift till Bengt Ankarloo. Lund, 2000. 176–198. Fordította: *Kármán Gábor*

Czigány 1976

Czigány Lóránt: A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában, 1830–1914. Akadémiai kiadó, Budapest, 1976.

Csorba, Velkey 1998

Csorba László – Velkey Ferenc: Reform és forradalom (1790–1849). Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998.

Dubniczky 2011

Dubniczky Zsolt: A születő nagyváros: Jan Neruda (1834–1891) cseh író pesti levelei 1869-ből. *Tanulmányok Budapest múltjából*. 35, 2011, 93–131.

Eckhardt 1939

Eckhardt Sándor: A magyarság külföldi arcképe. In: Mi a magyar? Szerk.: *Szekfű Gyula*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939.

Fried 2006

Fried István: Nemzetjellem – nemzetegyniség. Imagológiai problémák a 18–19. században. In: Szomszédok világi. Kép, önkép és a másikról alkotott kép. Szöveggyűjtemény (Szerk.: *Kelemen Judit – Miskolczi Ambrus – Vári András*). KSH könyvtár és levéltár, Budapest, 2006.

Gelléri 2006

Gelléri Gábor: Az Amazonastól az amazonokig. Egy „tökéletes utazás” visszhangjai. *Korall*, 26, 2006, 54–71.

Géra 2014

Géra Eleonóra: Köhalomból (fő)város. Buda város hétköznapijai a 18. század elején. Budapest, L'Harmattan, 2014.

Hunfalvy 1856

Hunfalvy János: Magyarország és Erdély eredeti képekben. Rajzolta: Rohbock Lajos. Történelmi és helyirati szöveggel. 1. köt., Első szakasz: Magyarország. Darmstadt, 1856. Kiadja és nyomtatja Lange Gusztáv György.

Jeszzenszky 1986

Jeszzenszky Géza: Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918). Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986.

Katus 2009

Katus László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Pécs, 2009.

Kertész 2009

Székhács József püspök visszaemlékezései. Szerk.: *Kertész Botond*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009.

Magyar 2013

Magyar Erzsébet: Budapest parkjai, 1870–1918. A szisztematikus városi zöldterület-politika megjelenése.

Korall, 53, 2013, 89–117.

Székely 1990

Magyar színháztörténet. Főszerk.: *Székely György*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.

Pataki, Ritoók 1999

Magyarsággép és történeti változásai. Szerk.: *Pataki Ferenc és Ritoók Zsigmond*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1999.

Schwartner 1798

Schwartner Márton: *Statistik des Königreichs Ungarn*. Pest, 1798.

Simon 2015

Simon Katalin: Buda város topográfiai viszonyai és lakossága a 17–18. század fordulóján, az 1702-es összeírás. In: *Géra Eleonóra – Oross András – Simon Katalin*: Buda város tanácsülési jegyzőkönyvei 1699–1703. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2015, 33–70.

ANNAMÁRIA SZAKÁCS

HUNGARIANS AS SEEN BY 19TH CENTURY FOREIGN TRAVELERS

ABSTRACT

The dynamic development of Pest-Buda with all its positive aspects and drawbacks can be clearly inferred from accounts of foreign travelers. After their examination it can safely be declared that the earlier, sometimes unfavorable experiences and pieces of information crop up decades later as well in some books, although they were no longer valid. The reports were often erroneous because the writers relied on outdated, often defective sources, or else, they did not base their opinion on accurate observations. At times they wrote in disparaging terms about the cultural differences, unusual customs, ascribing them to the inferior level of Hungarian culture. The romanticism of the period influenced the views on Hungarians and their country. The writers tended to confront East and West as well as images these two spheres implied.

There were many pieces of false information in the sources as late as the mid-19th century. Fortunately, the image came gradually closer to reality, thanks to the increase in the kinds and volume of books published about the Magyars. From mid-century the English took an even greater interest in the Carpathian Basin, following the events of the war of liberation with close attention. Those forced into emigration also frequently put pen to paper to share their first-hand experiences with the West. These works were often released by popular publishing houses, which suggests that they reached a relatively wide readership.

The views of foreigners about Hungarians inevitably exerted an influence on the latter's self-image: several works by Hungarian writers were published in defiance of the stereotypes, hoping to change them for the better. Possibly, a balanced self-image would result from a combination of the biased self-judgment and the array of foreign impressions based on first-hand observation.

Despite the negative motifs, almost all the books I discuss offer their compatriots a positive image and fine memories of the Magyars and Pest-Buda (several of these books were translated into other, German or French, languages). Naturally, travelers who spent lengthier time in the country could offer subtler and more reliable information. They had more time to study the country's establishment, cultural medium, the local people and the Hungarian specialties.

Travelogues, letters, diaries are inexhaustible sources for research not only on the twin towns concentrated on in the paper but also on the whole country. It is probably the two, external and internal, viewpoints from the combination of which a whole and true image of that-time Hungary could be had, in line with Széchenyi's thought: "it is not only useful but also necessary to pronounce truths, no matter how bitter they may be: for self-knowledge is the very beginning of any progress and improvement; though embarrassing, it is more sagacious to hear them from fellow countrymen or relatives than wait for foreign or hostile people to admonish and reprimand you..."

annamari.szakacs@yahoo.com

„Ő IS SALAMON TEMPLOMÁN DOLGOZOTT”

— A GYÁSZOLÓ BUDAPESTI ÉS VIDÉKI SZABADKÖMŰVESSÉG I. FERENC JÓZSEF-KÉPE AZ 1916. NOVEMBERÉBEN ÉS DECEMBERÉBEN LEZAJLOTT GYÁSZSZERTARTÁSOK TÜKRÉBEN

A dualizmus kori szabadkőművesség szerepe az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése óta heves viták kereszttüzében áll. Az egymást váltó politikai korszakok történészei és politikusai eltérően értékelték a szabadkőműves mozgalmat: míg egyesek kulcsszerepet tulajdonítottak neki a Monarchia felbomlásában, mások igyekeztek objektívabb megközelítésben vizsgálni eme különleges szervezet szerepét.

Számos páholy iratanyaga szerencsésen fennmaradt a Magyar Nemzeti Levéltár P-szekciójának szabadkőműves gyűjteményében, valamint a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy könyvtárának egy része az Országos Széchenyi Könyvtár gyűjteményébe került. Mindennek köszönhetően számos kitűnő munka született a szabadkőművességről, azonban több terület részlegesen vagy egészében feltáratlan maradt.

Az alábbiakban a szabadkőművesség mint szervezet viszonyát fogom vizsgálni az uralkodóhoz, I. Ferenc Józsefhez, kiemelve e viszony egyes aspektusait. Felvetődhet a kérdés, hogy miért fontos e vizsgálat. Indoklásul megjegyzem, hogy a szabadkőművesség a dualizmus kori társadalom középosztályának „krémjét” tömörítette: tanárokat, kutatókat, tisztviselőket, továbbá tagjai között számos ismert író, költő és művészt is találni. Noha a magyar társadalom elenyészően kis része volt szabadkőműves, azonban a páholytagok társadalmi státusza, és igen aktív közéleti szerepvállalása miatt szerepük a dualista korszak eszme-, politika- és társadalomtörténetében megkerülhetetlen. Ebből eredően a páholyok működésének vizsgálata lehetőséget nyújt arra, hogy több szempontból elemezzük a politikai beállítottság tekintetében heterogén tagság és a király kapcsolatát.

A szabadkőművesség és az uralkodó közötti komplex viszonyrendszer vizsgálatára számos módszer van. Lehet vizsgálni egyes – a szabadkőműves mozgalmakon belüli prominens – személyiségek és az uralkodóház kapcsolatát. Illetve elemezhető páholszinten a király személyéhez és az államrendhez való hozzáállás. Továbbá lehet szűkíteni a vizsgáltak körét a szabadkőműves hierarchián belül betöltött pozíció (mester, legény, vagy inas) alapján. Vagy akár a vizsgálat – megfelelő megkötések alkalmazásával – leszűkíthető a szabadkőműves kiadványokra, és a sajtóra is.

Jelen tanulmány a szertartások egy különös fajtáján, a gyászszerteráson keresztül kívánja elemezni, hogy milyen képet alkotott a szabadkőművesség az elhunyt uralkodó-

TOLNAI
VILÁGLAPJA

Megjelenik minden héten. Előfizetési ár: negyedévre 3 kor. 50 fill., félévre 7 kor. Szerk. és kiadóhivatal: Budapest, VII., Dobó utca 12-14. Telefon: kiadóhív. 15-17, szerk. 45-36. — A Tolnai Világlapjában megjelent cikkek és képek utányomása tilos.

A KIRÁLY UTOLSÓ ARCKÉPE

*A király utolsó arcképe
Tolnai Világlapja, 16. évfolyam, 48. szám, 1916. november 30. címlap*

ról, és hogyan helyezte el I. Ferenc József személyét a szabadkőműves emlékezetben. A gyászszertartások emlékbeszédei és a szabadkőműves sajtó vonatkozó cikkeinek áttekintése képet adhat arról, hogy a szabadkőműves szervezeten belül milyen vélt vagy valós jellemvonások kiemelésével kívántak emléket állítani a királynak. Hogyan oldották fel, vagy kerülték meg azt a problémát, hogy az elhunyt uralkodó konzervatív politikai felfogása meglehetősen távol állt a szabadkőműves elvek egy részétől, ami különösen igaz volt a magukat progresszívként meghatározó, radikálisabb páholyokra. Ezen felül tovább árnyalja a kérdést, hogy magyar szabadkőművesekről van szó, akiknek gyászbeszédekben ki kellett térniük az 1848–49-es, majd az azt követő eseményekre is.

Tanulmányomban a kutatás forrásainak és határainak részletezése után a dualizmus-kori szabadkőművesség történetét fogom vázlatosan összegezni a Magyar Királyság vonatkozásában. Ezt követően a budapesti és a vidéki páholyok gyászszertartásait, ezeken belül emlékbeszédeiket fogom áttekinteni, felhasználva a Budapesten megjelenő szabadkőműves sajtótermékek kapcsolódó cikkeit. Végül kísérletet teszek az emlékbeszédekből eredő következtetések levonására. Az idézett forrásokban feloldottam a szabadkőműves forrásokbn megszokott rövidítési és jelrendszert a könnyebb értelmezhetőség érdekében.

A KUTATÁS FORRÁSAI ÉS HATÁRAI

Jelen tanulmány levéltári forrásaként a Magyar Nemzeti Levéltár P-szekciójában őrzött budapesti iratanyag vonatkozó része szolgált. Az egyes páholyokhoz kötődő forrásanyag áttekintése során hamar egyértelművé vált, hogy leginkább páholyunkáikról felvett jegyzőkönyvekben (munkatábla) számoltak be az uralkodó tiszteletére rendezett gyászünnepekről (gyászmunka). Egyes jegyzőkönyvekben, noha utaltak a gyászbeszéd irattári iktatásának tényére, azonban az adott páholy egyéb vonatkozású iratanyagában nem maradtak fenn a gyászbeszéddek. Így mivel számos esetben nem voltak fellelhetőek a gyászbeszéddek az adott páholy egyéb vonatkozású forrásanyagában, valamint annak érdekében, hogy a jelen keretek között minél több páholyt áttekinthessek, a vizsgálatot a későbbiekben csupán a páholyunkák jegyzőkönyveire szűkítettem.

A kutatást különösen megnehezítette, hogy számos jelentős páholy esetében nem maradtak fenn az 1916 novemberében és decemberében megtartott páholyunkák jegyzőkönyvei. Összességében elmondható, hogy a tanulmány egyik legfontosabb forráscsoportját a páholyunkák 1916 novemberében és decemberében felvett jegyzőkönyvei képezik. Az 1917 januárjában felvett jegyzőkönyvek már egyáltalán nem, vagy csak érintőlegesen foglalkoztak az elhunyt uralkodóval, mivel érdeklődésük középpontjában érthetően a nemrég megkoronázott új király személye állt.

A másik fontos forráscsoportot a fővárosban megjelenő korabeli szabadkőműves sajtó képezi. Jelen tanulmányban két hivatalos, és egyben belső terjesztésű szabadkőműves lapot vizsgáltam: A *Keletet*, amely a Magyarországi Symbolikus nagypáholy hivatalos

közlönye volt, valamint a *Kelettel* elégedetlen szabadkőművesek által kiadott *Dél* című lapot. Emellett a hivatalosan ugyan nem szabadkőműves, azonban a mozgalomhoz erősen kötődő, és sok kortárs által szabadkőművesnek tartott *Világ* című napilapot is.

A Magyar Nemzeti Levéltár P-szekciójában őrzött szabadkőműves anyagokra épülő kutatás során a következő budapesti páholyok témám szempontjából releváns iratanyagát vizsgáltam át: Magyarországi Symbolikus Nagypáholy, Corvin Mátyás páholy, Humboldt páholy, Eötvös páholy, Martinovics Páholy, Galilei páholy, Petőfi páholy. Továbbá az alábbi vidéki páholyok iratanyagának Budapesten őrzött részét tekintettem át: Széchenyi páholy (Sopron), Árpád páholy (Szeged), Haladás páholy (Debrecen), Szabolcs páholy (Nyíregyháza), Előre páholy (Miskolc), Virradat páholy (Hódmezővásárhely), Berzsényi páholy (Kaposvár), Munka páholy (Nagykanizsa). A vizsgált budapesti és vidéki páholyok anyagának többsége nem, vagy csak alig rendelkezett a gyászszerterítésre vonatkozó információkkal. Fontos kitérni arra, hogy a háborúval kapcsolatos gazdasági és ellátási problémák jelentős mértékben megnehezítették a szabadkőművesség működését, továbbá a katonai szolgálat miatt számos tag nem vehetett részt a páholy munkákban, így számos páholy működése súlyos nehézségekbe ütközött.

A tanulmány időbeli keretét 1916. novembere és decembere képezi, mivel ebben a két hónapban tartották I. Ferenc Józsefre emlékező gyászszerterítéseik túlnyomó többségét a budapesti és a vidéki páholyok.

A DUALIZMUS KORI MAGYAR SZABADKŐMŰVESSÉG TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATOS ÁTTEKINTÉSE

Jelen tanulmány keretei nem engedik meg a szabadkőművesség dualizmus kori történetének részletes vizsgálatát, azonban az I. Ferenc József 1916. november 21-én bekövetkezett elhunytát követő szabadkőművesi gyászszerterítések megértéséhez elengedhetetlenül szükséges a szabadkőművesség dualizmus kori történetének vázlatos áttekintése. A magyarországi szabadkőművesség dualizmus kori újjászerveződésének alapvető feltétele volt az 1795. évi, szabadkőművességre vonatkozó tilalmi rendelet eltörlése, amelyet a magyar kormány 1868-ban hatályon kívül helyezett, megnyitva az utat a páholyok szervezése előtt.² Az első páholyt Dr. Lewis Lajos alapította 1868-ban „Egyezés a hazában” (Einigkeit in Vaterland) néven. Egy ideig két fő, eltérő rítusokat alkalmazó nagypáholy működött (Magyarországi Jánosrendű Nagypáholy és a Magyarország Nagy Oriense), amelyek 1886. március 26-én egyesültek Magyarországi Symbolikus Nagypáholy néven.³ Működésüket 1920-ban szüntette be a belügyminiszter, tagjaik névsorát kiadták. A Patakyné által közölt adatok szerint a feloszlatakor Budapesten 32, vidéken 54 páholy, és 11 szabadkőműves kör működött, továbbá 19 határszéli és külföldi páholy, valamint 3 szabadkőműves kör volt a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy fennhatósága alatt.⁴ Patakyné adatai szerint

*Szabadkőművesek hadikórháza a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy budapesti palotájában
Tolnai Világlapja, 14. évfolyam, 40. szám, 1914, október 4. 14*

a feloszlatakor a magyarországi szabadkőművesség közel 8 ezer taggal rendelkezett.⁵

L. Nagy is kitér arra a fontos tényre hivatkozott művében, hogy a szabadkőművességet hatósági részről egyesületként kezelték, ebből fakadóan az illetékes hatóságoknál engedélyeztetni kellett az alapszabályát és meg kellett nevezni tisztikarát is. A L. Nagy által hivatkozott, jóváhagyott alapszabály a szabadkőművességet filozofikus, filantropikus, valamint progresszív intézményként definiálta. Így alapszabály szerint „...a szabadkőművesség kizár köréből minden politikai és vallási kérdést, és tagjait a hazai törvények tiszteletben tartására kötelezi.”⁶ Ennek ellenére számos páholy ülésén szóba kerültek politikai, illetve vallási kérdések politikai összefüggései, főképp a századfordulót követő évtizedek során. Azonban jelen tanulmány csak utalás szintjén tér ki erre, mivel a páholyok politikai tevékenységének nagy teret szentelt a szabadkőművességgel foglalkozó szakirodalom, valamint ennek a problémának a vizsgálata a jelen írás keretein túlmutatna.

*BUDAPESTI PÁHOLYOK GYÁSZÜNNEPSÉGEI
ÉS A BUDAPESTI SZABADKÖMŰVES SAJTÓ GYÁSZJA*

A Magyar Nemzeti Levéltár P-szekciójában levő áttekintett források közül a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy mellett két budapesti páholy esetében találtam bővebb utalást az uralkodó halálára és a gyászszertartásra: a Humboldt, valamint a Corvin Mátyás páholyoknál. A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy szövetségtanácsi üléseinek jegyzőkönyvében megjegyzik az 1916. december 16-i ülés munkatáblájában, hogy a nagypáholy november 30-án tartott, Ferenc Józsefről megemlékező ünnepe „...előadásai folytán méltó volt az elhunyt király emlékezetéhez, és méltó volt, mint a magyar szabadkőművesség megnyilatkozása is”.⁷ A Humboldt páholy 1916. november 22-i munkáját összegző jegyzőkönyvéből kiderül, hogy a munka szertartásos megnyitása előtt megemlékeztek az örök keletbe költözött uralkodóról és az elhunyt testvérekről.⁸ A Corvin Mátyás páholy szintén 1916. november 22-én tartott I. fokú munkáján pedig a megnyitás után közvetlenül megemlékeztek I. Ferenc József haláláról, „...kötény nélküli szabadkőművesnek mondván őt, akinek uralkodása alatt dolgozhattak a magyar szabadkőművesek szabadon”.⁹ Továbbá a *Kelet*, a Magyarországi Symbolikus

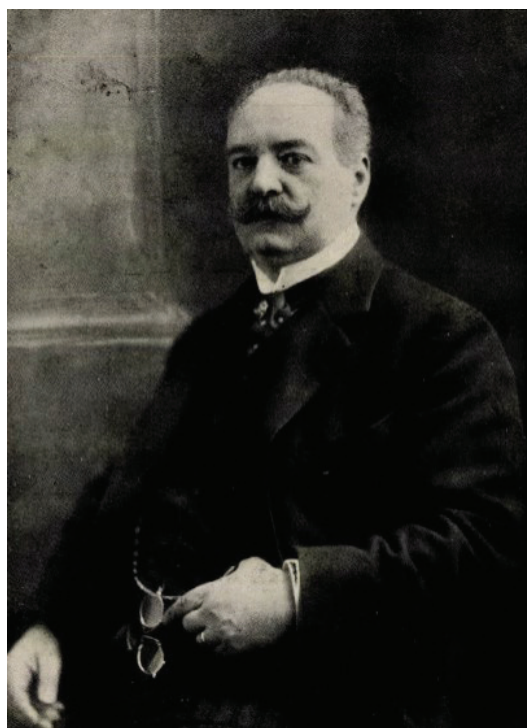

*I. Ferenc József a halálos ágyán (Lechner bécsi udvari fényképész)
Tolnai Világlapja, 16. évfolyam, 49. szám, 1916., december 7. címlap*

*Haypál Benő
Tolnai Világlapja, 26. évfolyam, 22. szám,
1926, május 26, 23*

Bókay Árpád MOA 1922

Nagypáholy hivatalos közlönyének 1916. decemberi száma címlapján gyászkeretes cikkben méltatta I. Ferenc Józsefet, valamint közölte a magyar szabadkőművesség gyázmunkáját, valamint a Galilei páholy november 28-án tartott gyázmunkájáról a páholy főmesterének, Dr. Kriszhaber Adolfnak a beszédét. Valamint a *Kelet* e száma közölte Dr. Bókay Árpád nagymester I. Ferenc József elhunytának tárgyában írt körlevelét. Mindezek alapján a *Kelet* a magyar szabadkőműves mozgalmat összefogó Magyarországi Symbolikus Nagypáholy gyászszertartásainak és az uralkodó halálára adott reakcióinak az egyik legfontosabb forrása.

A *Kelet* címlapján közölt gyászkeretes cikk mellett érvelt, hogy noha az uralkodó nem tudta elkerülni a háborút, de valóban megérdemelte a „béke fejedelme” címzését, valamint kiemelte, hogy az elhunyt uralkodó „...egyszerű volt, nemes volt, hasznos, munkás életet élt”. A cikk kihangsúlyozta, hogy Ferenc József türelmes volt az övétől eltérő véleményt vallók, mint például a szabadkőművesek iránt is. „Konzervatív életfölfogása talán sokban távol állította tőlünk, akiknek programunk, hitünk és reménységünk a progresszió. Kormányzása alatt azonban megértéssel, méltánylással és türelemmel volt irántunk is.”¹⁰ Ezt követően a cikk mellett érvelt, hogy az elhunyt uralkodó „...élete pedig olyan élet volt, amit követendő példaképül állíthatunk mindenki elé, aki a királyi művészetet akarja gyakorolni”. A cikk megállapítása szerint Ferenc József is Salamon templomán dolgozott, éppúgy, mint a szabadkőművesek, csak „...más eszközöket használt, és másképpen képzelte el ezt a templomot, mint mi”. A cikk szerint

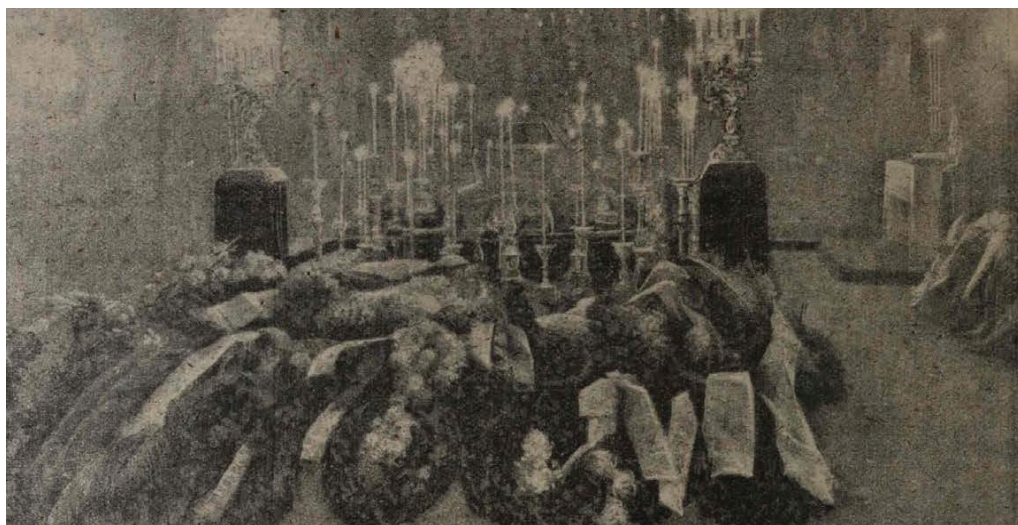
mindezek miatt mondják Ferenc Józsefről a szabadkőművesek, hogy „ő is a kötény nélküli szabadkőművesek tiszteletreméltó sorába tartozott.”¹¹

Magyarországi Symbolikus Nagypáholy 1916. november 30-án este 8 órakor tartotta gyászmunkáját,¹² amelyen olyannyira sokan vettek részt a budapesti és vidéki páholyok részéről, hogy sokan kiszorultak a megemlékezésnek helyet adó terem kapuinak bezárása után. A *Kelet* beszámolója szerint jóformán az összes Budapesten tartózkodó szabadkőműves részt vett a gyászszerartáson. A közös gyászmunkát Bókay Árpád nagymester nyitotta meg, majd a testvérek egyike előadta Mendelsohn Elias-oratóriumának áriáját. Ezután Bókay Árpád¹³ nagymester mondott rövid beszédet, amelyet követően előadták Csajkovszkij f-moll vonós kvartettjének gyászindulóját, Végül az utolsó beszédet Haypál Benő¹⁴ főszónok mondta el. Ezután Erkel Ferenc Halálának éjszakája című férfi kvartettjét hallgathatták meg a résztvevők, majd végül a láncbeszéd keretében a „...legfiatalabb testvérek egyike, Kosztolányi Dezső,¹⁵ a kitűnő poéta, gyönyörű költeményét hozta el”.¹⁶ A vers előadását követően szertartásosan berekesztették a gyászünnepélyt.

Bókay Árpád gyászbeszédében az elhunyt király példátlanul munkás, hosszú életét emelte ki, emlékeztetve arra, hogy minden szabadkőműves a páholy küszöbének átlépése előtt hűséget fogadott az uralkodónak. Esküjük kapcsán Bókay érdekes történeti kitérőt tett a Habsburgok szabadkőműves múltjára vonatkozóan: „De valljuk azt is, hogy mi

*I. Ferenc József koporsóban (Lechner bécsi udvari fényképész)
Tolnai Világlapja, 16. évfolyam, 50. szám, 1916. december 14, 15, címlap*

*I. Ferenc József ravatala a bécsi Burg kápolnájában
Tolnai Világlapja, 16. évfolyam, 50. szám, 1916. december 14, 20, címlap*

*I. Ferenc József koporsóját a Szent István székesegyházba (Stefansdom, Bécs) viszik.
Tolnai Világlapja, 16. évfolyam, 50. szám, 1916. december. 14, 16*

e fogadalmakkal járó kötelességet mindig szeretetteljes odaadással, mint legkönnyebb kötelességünket tekintettük és teljesítettük, mert éreztük, hogy az Ő gondos keze és igazságos szíve vett védelmébe bennünket, mert tudtuk és éreztük, hogy a nagy Mária Terézia királyné fennkölt férjének, Lotaringiai Ferencnek¹⁷ és nemes lelkű fiának, II. József királynak, a mi nagy emlékü szabadkőműves testvérünknek vér és lélek szerinti utódja öröködik felettünk²⁷.¹⁸ A szabadkőműves gyászbeszédnek gyakori vonása volt,

*Bruck Lajos (1846–1910): Ferenc József arcképe
Egykor a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy
dísztermében*

In: Keresztessy 1995, 21

te nagygyá a nevét, amikor kezében a béke olajágával elindult, hogy elosztatva a félreértést, megbántott nemzetünknek a kiengesztelődés ajándékát hozza. Akkor lett nagygyá, mikor királyi tekintete meglátta, királyi igazsága megmérte nemzetünknek ősi erényeit s bizalommal az ősi erényben, ő és a nemzet Viribus Unitis a megértés, a szeretet fundamentumán a szabadság, egyenlőség és testvériség fenséges templomának építéséhez fogtak.²⁰ Haypál történeti áttekintésében utalt a Poroszország ellen elszenvedett vereségre, és a később létrejött Német Császársággal kötött szövetségre: „Akkor volt dicsőséges, amikor vert csaták után nem ült a bosszúállás székébe, hanem győzelmes seregek királyával és népével Európa békéjének oltalmazására testvéri szövetségbe lépett”. Haypál beszédében dicsérte Ferenc Józsefet a szabadkőműves társadalmi célkitűzések szemszögéből is: „Akkor volt hatalmas, amikor, a féltett kiváltságok kőfalait segített lerombolni és a lelkiismereti szabadságra vágyó lelkek áhítozását igyekezett kielégíteni”.²¹ A főszónok egyebek közt hosszan ecsetelte a magyarság első világháborús szerepvállalását is.

A *Kelet* tárgyalt száma közölte Kriszhaber Adolf²² főmester beszédét is, amelyet Kriszhaber a Galilei páholy november 28-án tartott gyászünnepeén mondott el.

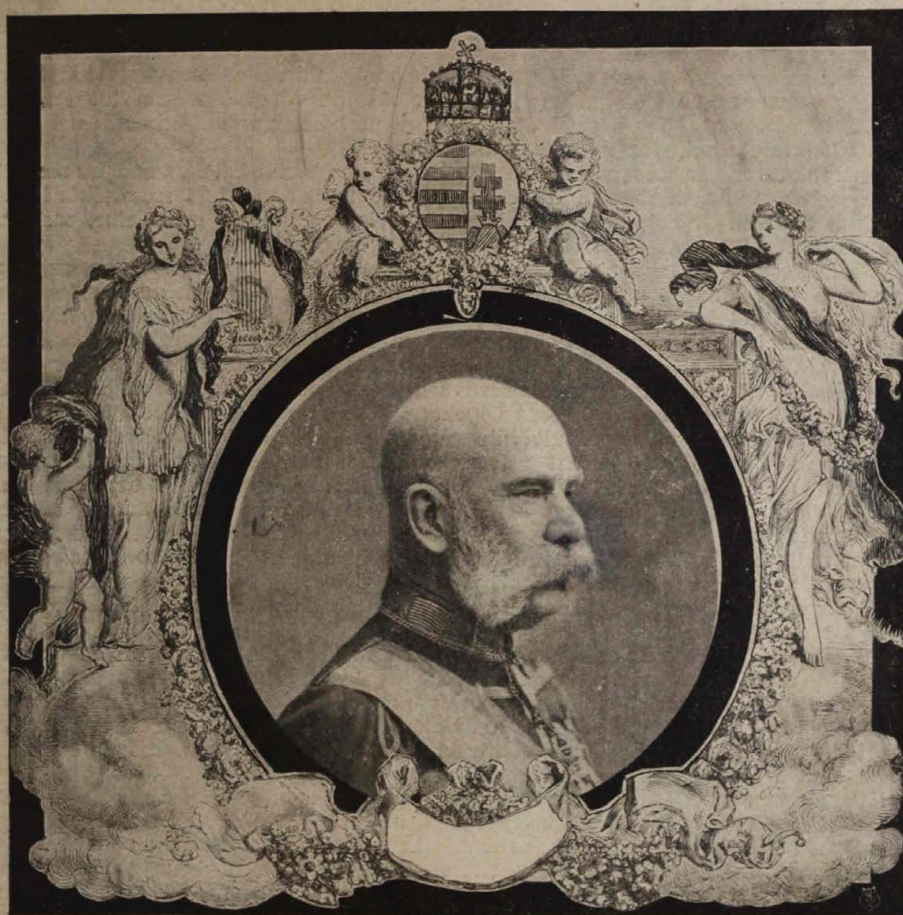
hogy ha a gyászmunka tárgyát képező személy maga nem volt szabadkőműves, akkor a tetteit és életpályáját mintegy szabadkőműves értékrend és célok szempontjából igazolták, és ez alapján kötény nélküli szabadkőműves testvérnek vagy mesternek minősítették. Hasonlóképpen tett Bókay is a beszédében: „I. Ferenc József most már a történelemé, mely, ha igazságos; a nagy, a bölcs a jóságos jelzővel fogja nevét fölékesíteni; mi pedig, a királyi művészet napszámosai, soha nem múló, soha el nem homályosuló hálával hódolunk emlékeinek, míg ki nem hull kezünkől a kalapács, mert úgy érezzük, hogy I. Ferenc József kora legnagyobb kötény nélküli mestere volt.”¹⁹ Haypál Benő a szabadkőművességben elfoglalt főszónoki tisztségéből adódóan is hosszú, és alaposan felépített beszédben állított emléket az elhunyt uralkodónak, szabadkőműves szempontból méltatva annak erényeit. Haypál beszédében kitért a kiegyezésre is: „Mi mást gondolunk, és azt mondjuk, hogy akkor tet-

Kriszhaber beszédében Bókaytól és Haypáltól gyökeresen eltérő módot választott az elhunyt uralkodó méltatására, és a szabadkőműves emlékezetbe való beemelésére. Beszéde voltaképpen egy képzeletbeli beszélgetés volt a Salamon Templomába bebocsátást kérő I. Ferenc József és a templom őrei között, amelynek során a királynak érvekkel kellett alátámasztania, hogy miért tekintsék a szabadkőművesek őt testvérüknek. Valószínűsíthető, hogy Kriszhaber szónoklatát a Habsburg-Lotaringiai házba tartozó uralkodók temetési szertartásának egyik része, az úgynevezett kopogtatási ceremónia (Anklopf-Zeremonie) inspirálta, amelynek során a kapucinusok bécsi templománál többször az elhunyt uralkodó bebocsátását kéri a kapu másik oldalán álló kapucinus szerzetestől. Vagyis jelen esetben a főmester egy uralkodói temetéseken alkalmazott vallási ceremóniát alakított át a szabadkőműves szempontoknak megfelelően. Kriszhaber a szónoklatában felidézett beszélgetésbe számos történelmi utalást helyezett. Az elképzelt Ferenc József válaszaiból egy szabadkőműves ideák alapján uralkodó király tűnt elő. „Feláldoztam meggyőződésemet a nép meggyőződéséért. Szabadságot adtam a gondolatnak, szabadjára eresztettem a képzeletet. Naggyá neveltem a tudományt, a művészetet. A viskókból paloták lettek, – a tarlott vidékekből dúsan termő rónák; mindenki gazdag lett, mindenki boldog volt, – csak én jártam egyedül. Mikor a nép még mélyen aludt, én már rég virrasztottam”²³ – szögezte le a főmester beszédében Ferenc József. A beszédben a főmester felidézte a bajbajutottaknak segítő uralkodó képét is: „Ha a népet szerencsétlenség érte, első voltam a segítők között. Ha könnyeket láttam omolni, királyi keszkenőmmel siettem azokat letörölni”²⁴ Kriszhaber a hallgatósága által értett, ámde a beszédben néven nem nevezett példák sorával illusztrálta a magyarság és Ferenc József közötti megbékélést: „Akit halálra ítélttem egykor, leghívebb tanácsadóm lett utóbb”²⁵ – jegyzi meg az uralkodó, valószínűleg Andrássy Gyulára utalva. Majd vélhetően Kossuth Ferencre is kitért, megállapítva, hogy „...aki trónomtól akart megfosztani, annak fia hűséget esküdött.”²⁶ A főmester a magyarság megváltozott Ferenc József-képére is utalt: „A nép, mely midőn felszabadítottam, gyűlölettel gondolt rám, utóbb pedig bálványozni tanult, az egykori ellenségből pedig hűséges jó barát és tántoríthatatlan szövetséges lett.”²⁷ A szövegkörnyezetből nem derül ki egyértelműen, hogy a baráttá váló ellenség alatt a magyarokra, vagy épp Német Császárságra gondol a beszéd szerzője. Kriszhaber beszédében Ferenc Józsefet nem tekintette felelősnek a világháború megindításáért, hanem rút hitszegést idézett: „Mielőtt örök álomra hunyom a szemem, békét akartam biztosítani a világnak, de a rút hitszegés a világ legnagyobb szerencsétlenségét megindító tollvonást kényszerítette reszkető kezemre.”²⁸ Beszédje zárásában Bókayhoz hasonlóan ő is kötény nélküli szabadkőművesként méltatta Ferenc Józsefet: „Habsburg-Lothringen I. Ferenc József király – kötény nélküli testvérünk – a legdicsőségesebb munka közben kiejtette az emberiség javára forgatott kalapácsot kezéből: Legyen emléke áldott időtlen időkig!”²⁹

A *Kelet* idézett száma közzétette Bókay Árpád nagymester magyar szabadkőműves páholyoknak címzett körlevelét is, amelyben Bókay a szabadkőműves ideálkép példajaként hivatkozott az elhunyt uralkodóra. A nagymester méltatta Ferenc József tiszta szívét,

EGYES SZÁM ÁRA 30 FILLÉR

TOLNAI
VILÁGLAPJA

I. FERENC JÓZSEF †

1830 AUGUSZTUS 18 — 1916 NOVEMBER 21

Ő császári és apostoli királyi felsége, I. Ferenc József 1916. évi november 21-én este 9 órakor a schönbrunni kastélyban az Urban csendben elszenderült

Tolnai Világlapja, gyászjelentés, 16. évfolyam, 50. szám, 1916

elővigyázatosságát, bátorságát, fáradhatatlanságát a jó és nemes gyakorlásában, kötelességtudatát. Továbbá a nagymester levele szerint az elhunyt uralkodó ismerte a „...szeretet törvényét: mert addig, amíg az emberi erőtől tellett, távol tudta tartani népeitől az öldöklő gyűlölet dühét és kiérdemelte a béke fejedelme nevét.”³⁰ Levelében megállapította, hogy ezek az erények azon „...igaz embernek az erényei, akit mint a tökéletes szabadkőműves ideálképet szoktak elibetek állítani a műhelyeitekben elhangzó tanítások!”³¹ Bókay írásában kiemelte Ferenc József lelkének feltételezett rokonságát a legnagyobb szabadkőműves mesterek lelkével: „Gyászoljátok meg benne az igaz embert, akinek a lelke testvér volt a mi legnagyobb mestereink a lelkével.”³² Továbbá felhívta a páholyok figyelmét, hogy az elhunyt uralkodó személyében az apostoli királyt is gyászolják, akinek hűséggel tartoznak: „És gyászoljátok meg benne a mi apostoli királyunkat, akinek alaptörvényeink szerint hűséggel tartozunk.”³³ Végezetül a nagymester levelében hálát adott Ferenc Józsefnek, amiért uralkodása alatt háborítatlanul működhetett a szabadkőművesség, és emlékének való áldozásra szólította fel a testvéreket.

A szabadkőművesség másik belső, ámde kisebb folyóirata, a *Dél* 1916. december elsejei száma rövidebb terjedelemben számolt be az uralkodó haláláról.³⁴ A *Dél* lényegre törően méltatta az elhunyt király életművét: „Magyarország koronás királya két emberöltőre terjedő, munkában, gondban és szenvedésben és kötelességteljesítésben gazdag uralkodás után elköltözött az élők sorából. A munka és kötelességteljesítés oly erények, amelyeket mi szabadkőművesek igen nagyra becsülünk. S nem feledkezünk meg róla, hogy első Ferenc József uralkodása alatt, a magyar alkotmányos élet helyreállítása után, a magyar szabadkőművesség élhetett, munkálkodhatott és eredményeket érhetett el. Nem a mi tisztünk, az elhunyt felség életét, műveit, és uralkodása jellemzését méltatni. A jövődó történetíró hivatása az, aki majdan pártatlanul fogja megítélni a korszakot, melynek egyik legkiválóbb tényezője volt.”³⁵ Ugyan a *Dél* cikke is alapvetően pozitív képet fest az elhunyt uralkodóról azonban szembevetendő, hogy a *Kelet*nél jóval visszafogottabban méltatta az megboldogult királyt, történetírókra bízva korának megítélését.

A *Világ* 1916. november 22-i számában adott hírt az uralkodó haláláról. A cikk kiemelte a király regnálása alatt lezajlott technikai fejlődést, az eltávozott uralkodó családi tragédiáit, és szenvedését. „Királyian szenvedett, egész életén keresztül. Szinte személytelenül – keményen és öntudatosan – mert érezte, hogy ő az eszme –”³⁶ jegyezte meg a cikkíró. A *Világ* írásában hangsúlyos szerepet kapott az uralkodó katonai életmódja, és a magyarság király irányában érzett szeretete.

Még 1916 novemberében egy hosszabb cikkel szentelt a lap az elhunyt uralkodó méltatásának, El nem mondott halotti beszéd címmel,³⁷ amelyben Ferenc József történelmi érdemének minősítette, hogy békekötéssel zárta le a dinasztia és a nemzet harcait. A cikk legérdekesebb, és jelen tanulmány szempontjából egyben legfontosabb vonása, hogy az elhunyt uralkodó személye kapcsán előtűnik benne a szabadkőművesség egyes páholyainak fő politikai célkitűzése, az általános választójog követelése, amelynek kapcsán a következőket írta: „Mert csodálatos jelensége a históriának, hogy a mi

Felelős szerkesztő VI. Andrást
 47. sz. Telefon 54.000, a felelős szerkesztő: Sz. 55. Előadóhatározat VI. Andrástól 47. szám. Telefon 54.000. Előfizetési árak a magyar korona országaihoz. Ausztriába és Romániához: évente 12 kor. Két év 24 kor. Németországba: évente 8 korona, egy évi 2 korona 50 fillér. A német birodalomba: évente 12 korona, egy évi 2 korona 50 fillér.
 A VILÁG az országok mindenütt leggyorsabb úton is Ára Budapestre: évente 12 kor. és pótküldvényekre 10 fillér.

VILÁG

Felelős szerkesztő: Fodor
 a VILÁG kiadóirodájában, Buda-
 pest I., Győr és Nagy János ut.
 Társai: Tenczer Gyula, Leopold
 Teve, Mező Antal, Schwertlén
 József, Mózes Rudolf, Eckstein Ber-
 nát hirdető irodában. — Bécs-
 ben: M. Döcker Neuf, Haas-
 stein és Vogler, Rudolf Mosse,
 Eduard Berner, Heinrich Schae-
 fer, Beck und Herzfeld. —
 Berlinben: Rudolf Kolben, Berlin
 NW Unter den Linden 40/41.

VII. évfolyam

1916 Budapest, SZERDA november 22.

326-ik szám

A KIRÁLY MEGHALT

A magyar király és osztrák császár ma este kilenc órakor meghalt.

Ugy emlékszem, hogy még mindig zúg a hír-mondó telefon-kagyló lemeze. Ez a lemez pedig sok világtörténelmi újságot közül velünk, több éve már, mióta a háború tart. Idegrendszerünk megszokta a nagyot. Szemünk — akár a tengerészek szeme — óriási távolságokhoz van hozzáédesve. I. Ferenc József király nyomvonalhat esztendő volt. A pátriárkák korában halt meg, őszén, mindent látva és mindent átélve. Amnyi ideig ült a trónon, mint kevés uralkodó. Korszakokat hidalt át egyéniségével. Egyik ifjúkori arcképeim még színes biedermeier-frakkban látjuk őt, a kor divatja szerint vékony selyem-nyakkendővel, mélyen kivágott mellényben, hullámos-szőke hajzattal, finom, nagyon szép fejét kissé előrehajlítva, hittel és bizodalommal gyermekégek-kék szemében. Akkor nálunk, magyar földön még alig jártak vonatok, koppantóval oltották el a gyeriavít, Petőfi Sándor írta első dalait, ludtollal. Ma hadi repülőgépek szedelik a levegőt, villany ég asztalunkon és tőtőtollal röjjük a nekrológját.

Ha nem ékesítette volna fejét korona, élete akkor is a szenvedés olyan mértékét jelentené, hogy könyveket írának róla azok, kik a lélek krónikáját jegyzik fel. Az „ember“ tragédiája hat meg bennünket most is, hogy élete véget ért. Általvalói közül a legszegényebb sem mondhatta, hogy gazdagabb nálánál a szenvedésben, vagy nagyobb a türelésben és a hallgatásban. Királyian szenvedett, egész életén keresztül. Szinte személytelenül, — keményen és öntudatosan — mert érezte, hogy ő az eszme. Családi élete hasonlít az antik királyokéhoz, kik mindenkiüket elveszték, de nem hasonlít hozzájuk annyiban, hogy lelkének egyensulya sohase billent meg és az élet roppant tömegét, a hatalmat s a sok megpróbáltatást egyforma méltósággal viselte. Egymásután tűntek el mellőle a trón várományosai, két édes testvéröccse Vilmos és Miksa — az egyiket egy villamos gázolta el, a másikat a mexikói golyó ölte meg — a monarchia szemérménye, egyetlen fiugyermekke önkézevel vette véget fiatal életének, feleségét egy anarchista töre döfte le, estei Ferdinánd meg a hitvese a balkáni merénylő golyójától halt meg, Ottó főherceg korai és szomorú véget ért, az alanci herceg pedig a párisi bazar lángjai között lete halálát. A toll előfárad, míg felsorolja e sok-sok tragédiát, mely mind az ő egyéni tragédiája.

Az élete olyan volt, mint egy katonáé. Mindig pilymalatkor kelt, abban az időben, mikor a kaszányák udvarán e nagy-nagy monarchiában az ébresztőt fújják. Ilyenkor az íróasztalhoz ült és dolgozott esthajnalig. Ebédje egyszerű. Utána egy virzsinát szivott, melyről később orvosai rendelkezése mondott le és könnyű portorikóval cserélte fel. Mindaz, ami uralkodói gond és családi gyász, mindaz, ami egy élet rendkívülisége, szabályozottan folyt le a polgári egyszerű mederben, szelíd keretek közt, melyek e szomorú és nagy életet óvták, megtartották, önmaga számára és nekünk. Ez a regényes élet a maga beosztottságában nem regényes. Sőt olyan józan, mint egy igazi művész élete, ki félve a benne lakozó erők tulságától, az egyszerűséghez menekül, hogy nyugalma maradjon az alkotáshoz, szenvedélyein uralkodva véghez vihesse azt, amit akar s mindent egy összefogó célnak rendelhessen alá. Mindenekelőtt az élettől tanult, nem a könyvekből. Tüindöklő emberismerő és bölcs volt. Egy hosszú-hosszú élet tapasztalataival tetézve, mindig fejlődött, mindig belátónak és bölcsnek mutatkozott és nemcsak a gyeplőket tudta megszorítani, mikor szükség volt erre, de szabadjára is engedte a szegény népnek, utóbb pedig kifejezetten sürgette az általános választójog reformját is.

A magyarság szerette őt. Nem, többet és szebbet állítunk, a magyarság megszerette őt. A szeretet nem olyan mozgó erő, mint a megszeretés. Mi a szenvedéseinken keresztül szerettük meg őt, valamint ő is a szenvedéseinken keresztül jutott el hozzánk. Az ősi keleti fajta mélyen és őszintén meghajolt előtte, a szenvedő király előtt. Az aranykorona előtt is, meg a tőviskorona előtt is. Mert mind a kettőt őt látta a fején. „Európa legelső gentlemanjének“ hívta a világsajtó, mi azonban szebben és melegebben tiszteljük őt, a magunk nyelvén. Olvassuk a népdalainkat. Már életében legendás alakká vált. A magyar paraszt, mikor dalolt róla, tegezte és a legfelsőbb hadurat, a habsburgi fejedelmet, kinek pompázatos udvarában a spanyol etikett uralkodott, Ferenc Jósának nevezte, azon a bizalmas hangon, melyre csak a szeretet ad jogot. A magyar regnuta látta őt mezítábl sétálni, kódós őszzel, a kaszányák körül és énekelt arról, hogy a király „felül a lovára“ és „visszagondol a rekruta korára...“

Mikor a trónra lépett, háború volt. Azlán hosszú, boldog évtizedig osztolt igazságot, egy idilli és meszerű békében. Ő nem, de a végzet úgy akarta, hogy uralkodásának az alkonyai véres legyen. Egy mindennél nagyobb világtörténelmi átalakulás rázza össze az egész földet és ő, ki látta a kezdetét, már nem láthatja a végét. Az új kor küszöbe előtt áll a kopsorsója.

A Világ című lap megemlékezése
 7. évfolyam, 326. szám, 1916. november 22, címlap

megboldogult királyunk, akit egy Metternich vezetett be a politikai tudományokba, hamarabb megértette ennek a követelésnek a jogosságát, mint ama karoknak és rendeknek méltatlan utódai, akik Metternich ellen a radikális magyar megújulásért harcoltak. Az öreg Ferenc József ifjabb, modernebb, az idők szavát inkább megértő volt, mint a magyar történelmi osztályok, akiknek kötelessége lett volna a negyvennyolcas idők hagyományából tanulni. A Hofburg, ez a régi patinás palota nem volt akadály a népjogok útjában.”³⁸ A korszak választójogi küzdelmeire kitérő cikkíró szerint a király egy alkalommal elfogadta a választójogot program gyanánt, de végül a tanácsadói által kiüresített változatát is elfogadta. A *Világ* írása azzal, hogy Ferenc József személye kapcsán felidézte az általános választójogot, szembe állítva az „idők szavát értő” uralkodót a magyar vezető rétegekkel, célként határozta meg az új király számára az általános választójog megadását. Adódik a kérdés, hogy miért csupán a szabadkőműves mozgalomtól hivatalosan független *Világ* fogalmazott meg aktuálpolitikai célokat az elhunyt uralkodó csapán. A *Kelet* és a *Dél* tartózkodását az aktuálpolitikai vonatkozásoktól megmagyarázza a szabadkőművesség törvényi szabályozása, amely tiltotta a politikai tevékenységet. Noha mint arra Berényi is kitér tanulmányában, a *Kelet* – hasonlóan a radikálisabb *Dél*hez – belső terjesztésű lap volt, de fennállt a veszélye, hogy mozgalmon kívüli emberek kezébe jut.³⁹ Továbbá a *Világ* szabadabban köthette össze az elhunyt uralkodó halálát politikai célokkal, ugyanis amint azt Heverdle László is kiemeli a lap megalakulását és történetét tárgyaló tanulmányában, a *Világ*ot 1913 elejétől szerkesztő Purjesz Lajos alatt jelentősen csökkent a lap indulásában jelentős szerepet játszó Eötvös páholy befolyása, ami lehetővé tette, hogy a Demokrácia páholyban tag Purjesz „...a szabadkőművesség döntő befolyásából adódó politikai-szervezeti tehertől megszabadulva új, merészebb irányt szabjon a lapnak”.⁴⁰ Így a *Világ* formálisan független lapként, mérsékeltebb szabadkőműves befolyás mellett, aktuálpolitikai tekintetben szabadabb szócsove lehetett a szabadkőművesség egy részének.

GYÁSZMUNKÁK FERENC JÓZSEF EMLÉKÉRE A VIDÉKI SZABADKŐMŰVES PÁHOLYOKBAN

Az áttekintett vidéki páholyok jegyzőkönyveiben több információ volt az 1916 novemberében és decemberében lezajlott gyász munkákról, mint a vizsgált budapesti páholyok esetében. A szegedi Árpád páholy, a debreceni Haladás páholy, valamint a miskolci Előre páholy és a kaposvári Berzsényi páholy jegyzőkönyveiben voltak a Ferenc József emlékére tartott gyász munkákra vonatkozó adatok.

A legrészletesebben a szegedi Árpád páholy emlékezett meg az elhunyt királyról. Már az 1916. november 25-én lezajlott általános értekezletükön gyászolták az elhunyt uralkodót, Krausz József helyettes főmester testvér elnökletével. „Elnöklő helyettes főmester testvér magas szárnyalású szép beszédben, hazafiúi fájdalommal eltelve, szomorodott szívvel hozza a testvérek tudomására, hogy Ő császári és apostoli királyi

I. Ferenc József temetése. Egykori képeslap, 1916

felsége, I. Ferenc József szeretett királyunk 1916. évi november hó 21-én este 9 órakor az örök keletbe költözött. Röviden méltatta királyi erényeit, s azon megpróbáltatásokat, amelyeket át kellett élnie. A testvérek mély megilletődéssel, állva hallgatták végig a helyettes főmester testvér beszédét, majd elhatározták, hogy Őfelsége emlékét külön gyászmunkán megörökítik.” – olvasható a páholy jegyzőkönyvében.⁴¹ Végül az I. fokú gyászmunkát 1916. december 31-én tartották meg, a kalapácsvezető dr. Tonelli Sándor helyettes főmester volt. A páholy jegyzőkönyve így összegezte a lezajlott gyászmunkán elmondott emlékbeszédet: „Megemlékezés I. Ferenc József királyunkról, az emlékbeszédet Almássy Endre testvér tartotta. Ékesen szóló szép beszédben méltatta az elhunyt király munkabírást, a nagy király emberi és uralkodói erényeit, családi szenvedéseit, vázolta érdemeit, és azt a mérhetetlen veszteséget, mely jó királyunk örök keletbe költözése által nemzetünket, hazánkat érte. A magyar szabadkőművesség uralma alatt szabadon, zavartalanul dolgozhatott és fejlődhetett, tökéletes ember volt, kiról elmondhatjuk, hogy megtette kötelességét. A testvérek áhítatos figyelemmel hallgatták a megható beszédet és gyásznak jelül megadták a háromszori jelt és a háromszoros gyásztapsot.”⁴²

A debreceni Haladás páholy 1916. december elsején tartotta meg gyászmunkáját, Dr. Kun Béla helyettes főmester testvér elnökletével. A gyászmunka során Lencz Géza szónok testvér tartott „magas nivójú emlékbeszédet”. A jegyzőkönyv szerint Lencz I. Ferenc József „...egész életét jellemezve mutat rá, mily lelki motívumok működtek közre, hogy az előbb minden alkotmányos életet eltipró törekvés a nemzeti jogok tiszteletévé, reakcionárius elfogultság pártatlan objektivitássá, a fékevesztett ifjú szenvedély bölcs mértékletté vált.”⁴³

A miskolci Előre páholy 1916. december 26-án tartotta gyászmunkáját. „Szertartásos megnyitás után a szónok testvér emlékbeszédében megemlékezik elhunyt királyunknak

emberi erényeiről és kötelességtudásáról, melyek minden szabadkőműves becsülésére érdemessé teszik, majd felolvassa a Galilei-páholyban elmondott nagy hatású emlékbeszédet” – számolt be a páholy jegyzőkönyve.⁴⁴

A kaposvári Berzsényi páholy 1916. december 15-én tartotta meg I. fokú gyászmunkáját Oláh Ödön főmester elnökletével. „Főmester testvér rendre inti a megjelent testvéreket és néhány meleg szóval megemlékezik örök keletbe költözött agg királyunkról, kit kötény nélküli szabadkőművesként és a királyi művészet gyakorlásában a legnagyobb mesterként jellemez” – számolt be a jegyzőkönyv. A munka végén a testvérek egyike „...magasröptű lánCBSzédben emlékezett meg egyrészt az örök keletbe költözött agg királyról, majd őt a trónon követő Károly királyról.”

VÉGKÖVETKEZTETÉSEK

Az áttekintett gyászmunkák és emlékbeszédek alapján több fontos tény vonható le a gyászszertartások során kialakított Ferenc József-képre vonatkozóan. I. Ferenc József személyét a „béke fejedelmeként” idézték fel a gyászmunkák szónokai, utalva az uralkodását jellemző hosszú békeidőszakra. Emellett a „béke fejedelme” megnevezés kifejezhette a háborús évek előrehaladtával fokozódó békevágyat is.

Továbbá a beszédekben nem tették személyileg felelőssé az elhunyt Ferenc Józsefet a világháború kitöréséért. A magyar történelem vonatkozásában leginkább a kiegyezést, a magyarság és az uralkodó megbékélését emelték ki, különböző személyek és események példáján keresztül.

A beszédek jelentős részében dicsérték Ferenc Józsefet, amiért képes volt egyes politikai kérdésekben feladni meggyőződését, és toleranciát mutatni a vele nem mindenben egyetértők, így a szabadkőművesség irányában is. Méltatták a király hosszú uralkodása alatt bekövetkezett, a szabadkőművesek által progresszívnek tartott társadalmi és jogi változásokat.

Továbbá a beszédekben I. Ferenc József, mint népeiért fáradhatatlanul dolgozó, és gondoskodó uralkodó jelenik meg. A felidézett szövegek döntő többségében a szónokok kifejezték hálájukat a megboldogult királynak azért, hogy a magyar szabadkőművesség hosszú uralkodása alatt Magyarországon békében működhetett és gyarapodhatott. A beszédek jelentős része hosszabban vagy rövidebben kitért az uralkodó családjának tragikus sorsára is.

A tanulmányban tárgyalt szabadkőműves emlék- és gyászbeszédek egyik legérdekesebb részletét mégis azon beszédrészek nyújtják, ahol a szabadkőművesek mintegy a saját szabadkőművesi ideálképükre formálják az elhunyt uralkodót, életpályáján keresztül szemléltetve a szabadkőművesi erényeket. Ez is elterjedt eleme volt a szabadkőművesség, vagy más egyesületek gyűlésein, rendezvényein elhangzott emlékbeszédeknek. Példának okáért a Debreceni Haladás páholyban 1913 októberében elhangzott, Eötvös személyére emlékező beszéd is hasonló fogással élt. „Eötvös nem volt kimondottan szabadkőműves. A kötényt nem öltötte föl, a vakoló kanalat nem vette

kezébe. Élete munkája mégis a legideálisabb szabadkőművesi munka volt; lelki világa, eszméi rokonságot tartottak a szentéleinkben kigyúlt világossággal” – olvasható a később kiadott emlékbeszédben.⁴⁵

Végül, ha csak emlékbeszédek keretei között is, de a legnagyobb kötény nélküli szabadkőműves testvérek és mesterek között említették I. Ferenc József nevét, amit árnyal az a tény, hogy a szabadkőműves mozgalom a birodalom ciszlajtániai felében nem működhetett, mivel az osztrák hatóságok nem engedélyezték a páholyalapítást, így a „királyi művészet” ciszlajtániai művelői határpáholyokba tömörültek a határ magyar felén, a magyar szabadkőművesség szervezeti fennhatósága alatt.

Az I. Ferenc Józsefről megemlékező gyászszerzetartások érdekes példákat szolgáltatnak arra az emlékezetkutatás során gyakran előtűnő jelenségre, amikor egy speciális társadalmi szervezet gyászszerzetartásai során, emlékbeszédei keretében, a saját képére formálja az elhunytat, és annak emlékezetét saját eszméinek keretébe helyezi. A dualista korszak gyász-, és emlékbeszédeiben elterjedt elem volt, hogy az egyes társadalmi, vagy felekezeti szervezetek magukévá tették az elhunyt személyt, megfelelő párhuzamok alkalmazásával. Korai példát szolgáltat erre a jelenségre Dr. Rokonstein Lipót főrabbi szombathelyi zsinagógában 1872. február 28-án Eötvös József személye fölött elmondott emlékbeszéde. Rokonstein retorikailag gondos alaposággal felépített szónoklatában párhuzamba emelte az elhunyt Eötvöst az ószövetségi Mózesrel, „...ős Mózesnek hű példánymásaként” hivatkozva az író-politikusra.⁴⁶

A fenti gyászszerzetartások beszédei egy országához és uralkodójához lojális szabadkőművesség képét mutatják, azonban fontos leszögezni, hogy ezek a szerzetartások és beszédek pusztán egy szeletét képezik az uralkodó és a szabadkőművesség közötti igen bonyolult és számos állandó, illetve változó tényező által formált viszonyrendszernek. Továbbá meg kell jegyezni, hogy a gyászbeszédnek a szabadkőművességgel szemben támasztott társadalmi és hatósági, valamint törvényi elvárásoknak is meg kellett felelniük, ami jelentős mértékben meghatározta tartalmukat, előmozdítva az uralkodó személyének döntően pozitív megítélését.

Összességében kijelenthető, hogy az elhunyt uralkodóra emlékező szabadkőművesség a gyászbeszéd felépítésében a korszak elterjedt mintáit követte, önnön képére formálva az elhunyt uralkodót. Részben a korabeli törvényi előírásoknak megfelelően, saját megemlékezéseiben kedvező képet festett a királyról, ugyanakkor a szabadkőművesség radikálisabb részének nem hivatalos szócsöveként szolgáló *Világ* az általános és titkos választójog követelését belefűzte a Ferenc Józsefet méltató, korábban hivatkozott cikkébe. Ám ki kell emelni, hogy a szabadkőművesség nem egy homogén szervezet volt, egyes tagjai illetve páholyai eltérően gondolkodtak a korabeli politikai, és társadalmi kérdésekben. A páholyok döntő többsége távolmaradt a politikától, és főképp szociális tevékenységet végzett.

I. Ferenc József és a szabadkőművesség kapcsolatával foglalkozó kutatás több irányban folytatható. Egyrészt a tárgyalt korszak időbeli kiterjesztésével, vizsgálva az olyan ünnepek alatt született jegyzőkönyveket, mint például a koronázási évfordulók, vagy

a király születésnapja. Másrészt a vizsgált forráskör bővítésével az ismertebb nagymesterek, vagy aktív páholytagok esetlegesen meglévő emlékirataira, illetve levelezésére támaszkodva, így egyes jelentősebb páholyok esetében lehetővé válna az uralkodóhoz való kapcsolat páholy szintű vizsgálata a megfelelő forrásadottságok fennállása esetén.

JEGYZETEK

1. A korabeli szabadkőműves sajtóról átlátható és pontos képet nyújt *SchĐn 2000*. (2. szám, 175—190.) A digitalizált verziót lásd: <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00025/0007-1ca.html> Letöltés ideje: 2016. 6. 10.
2. *L. Nagy 1988*. 51.
3. *Patakyné 1967*, 4.
4. *Patakyné 1967*, 5.
5. *Patakyné 1967*, 5.
6. *L. Nagy 1988*. 51—52.
7. VII. Munkatábla, szövetségtanács 1916. december 16-i ülése. MNL P 1083, Magyarországi Symbolikus Nagypáholy, 31. kötet: szövetségtanács üléseinek jegyzĐkönyve.
8. 1916. november 22-i elsĐ fokú gyászmunka. Humboldt páholy, MNL P 1085, 4. doboz, 2. tétel: jegyzĐkönyvek, éves jelentések.
9. I. fokú munka táblája, 1916. november 22. MNL P 1086., Corvin Mátyás páholy, 8. doboz, 2. tétel: Munkákról felvett jegyzĐkönyvek, 1906—1919.
10. *Kelet*, 1916. december, 28. évfolyam, 10. szám, 1.
11. Uo.
12. A gyászünnepelely menetét a *Kelet* 1916. decemberi, 28. évfolyam, 10. száma közölte a 269. oldalon.
13. Bókay Árpád (1856—1919): Orvos, 1902-tĐl a Pátria páholy tagja, majd 1915-tĐl haláláig a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy vezetĐjeként az egész magyarországi szabadkőműves nagymestere.
14. Haypál BenĐ (1869—1926): református lelkész, 1896-ban a Budai református egyházközség lelkészévé választották, amely posztot 1926-ig betöltötte. Lelkészként Ady Endrét eskette 1915-ben, majd temette 1919 elején. A Sas páholy fĐmestere volt.
15. Kosztolányi DezsĐ tevékeny és aktív szabadkőműves pályafutását illetĐen lásd.: *Berényi 1998*, 787—796.
16. *Kelet*, 1916. december, 28. évfolyam, 10. szám, 1.
17. Mária Terézia hitvese, I. Lotaringiai Ferenc német-római császár maga is szabadkőműves volt. Azt, hogy milyen fontos helyet foglalt el a magyar szabadkőműveség történelem-felfogásában, világosan mutatja, hogy a szintén szabadkőműves *Abafi Lajos* mĐve (*Abafi 1896*) elején hosszan méltatja Ferenc császár érdemeit. Abafi mĐve digitalizált formátumban is hozzáférhetĐ az MTDA oldalán http://mtdaportal.extra.hu/books/abafi_lajos_a_szabadkomuvesseg_es_az_uralkodohaz.pdf Letöltés ideje: 2016. június 10.
18. *Kelet*, 1916. december, 28. évfolyam, 10. szám, 267. oldal
19. Uo.
20. *Kelet*, 1916. december, 28. évfolyam, 10. szám, 268. oldal
21. Uo.
22. Kriszhaber Adolf: A Budai Izraelita Hitközség késĐbbi elnöke, ügyvéd, és a Galilei páholy fĐmestere.
23. *Kelet*, 1916. december, 28. évfolyam, 10. szám, 269—270.
24. *Kelet*, 1916. december, 28. évfolyam, 10. szám, 270.
25. Uo.
26. Uo.
27. Uo.
28. Uo.
29. Uo.

30. *Kelet*, 1916. december, 28. évfolyam, 10. szám, 280.
 31. Uo.
 32. Uo.
 33. Uo.
 34. Uo.
 35. *Dél*, 1916. december 1., 9. évfolyam, 16—17. szám, 1.
 36. *Világ*, 1916. november 22., 7. évfolyam, 326. szám, 1.
 37. *Világ*, 1916. november 28., 7. évfolyam, 328. szám, 1.
 38. Uo.
 39. *Berényi 1998*, 5—6. szám. 788.
 40. *Heverdle 1978*, 2. szám. 156.
 41. Általános értekezéslet, 1916. november 25. MNL P 1090., Árpád-páholy, 2. kötet, 3. tétel: Jegyzőkönyvek, 1873—1919.
 42. I. fokú gyászmunka, 1916. december 31. MNL P 1090., Árpád-páholy, 2. kötet, 3. tétel: Jegyzőkönyvek, 1873—1919.
 43. Gyászmunka Őfelsége a király halála alkalmából, 1916. december 1., MNL P 1098., Haladás páholy, 2. tétel: páholy munkák jegyzőkönyvei, 1914—1919.
 44. Munkatábla, 1916. december 26-án I. Ferenc József királyunk halála alkalmából tartott gyászmunkáról. MNL P 1129., Előre páholy (Miskolc), 1. doboz, 1. tétel: Jegyzőkönyvek, levelek, etc., 1912—1920.
 45. Eötvös József emlékezete. A debreceni Haladás 1913. október 11-iki ünnepi munkáján elmondotta: CS. F. Debrecen szabad királyi város Könyvnyomda Vállalata, Debrecen, 1913. 10.
 46. *Rokonstein 1871*, 3.

*A TANULMÁNYBAN ALKALMAZOTT FŐBB SZABADKŐMŰVES FOGALMAK
 ÉS JELENTÉSÜK*

Gyászmunka – szabadkőműves gyászszertartás

Főmester – Egy adott páholy vezetője

Kalapácsvezető – az adott szabadkőműves szertartás vagy értekezéslet vezetője

Kötény – szabadkőműves szertartások során viselt kőművesi kötényt idéző ruhadarab, amelyet szabadkőműves jelképekkel díszítettek.

Munkatábla – szabadkőműves jegyzőkönyv

Munkák fokozatai (például: I. fokú gyászmunka) – a szabadkőműves páholyokban minden szertartás esetében szabályozva volt, hogy milyen fokú páholytagok vehetnek részt rajta. Az I. fokú munkán részt vehettek mindhárom fokozat – inasok, legények, mesterek képviselői. A II. fokú munka már csak a legények és a mesterek számára volt nyitott. A legszűkebb, azaz III. fokú munkán már csak a mesterek vehettek részt.

Nagyfőmester – egy adott ország szabadkőműves szervezetének vagy irányzatának vezetője

Őrök keletbe költözött – elhunyt

Páholy – a szabadkőművesség alapvető szervezeti egységei, melyekből felállt egy adott ország nagy-páholya.

Vakolókanál – a szertartások során használt tárgy, amely a kőművességből eredeztethető. Egyben gyakran alkalmazott szabadkőműves jelkép is, melynek jelentésére több magyarázat van. Másik megnevezése a tégely.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- Magyar Nemzeti Levéltár, P 1083, Szabadkőműves szervezetek levéltára, Magyarországi Symbolikus Nagypáholy, 31. kötet: szövetségtanács üléseinek jegyzőkönyve
- Magyar Nemzeti Levéltár, P 1101, Szabadkőműves szervezetek levéltára, Eötvös páholy iratai, 16. doboz, 11. tétel
- Magyar Nemzeti Levéltár, P1086, Szabadkőműves szervezetek levéltára, Corvin Mátyás páholy iratai, 8. doboz, 2. tétel: Munkákról felvett jegyzőkönyvek, 1906–1919.
- Magyar Nemzeti Levéltár, P 1090, Szabadkőműves szervezetek levéltára, Árpád páholy iratai, 2. kötet, 3. tétel: Jegyzőkönyvek, 1873–1919.
- Magyar Nemzeti Levéltár, P 1098, Szabadkőműves szervezetek levéltára, Haladás páholy iratai, 2. tétel: páholy munkák jegyzőkönyvei, 1914–1919.
- Magyar Nemzeti Levéltár, P 1129, Szabadkőműves szervezetek levéltára, Előre páholy iratai, 1. doboz, 1. tétel: Jegyzőkönyvek, levelek, etc., 1912–1920.
- Magyar Nemzeti Levéltár, P 1115, Szabadkőműves szervezetek levéltára, Berzsenyi páholy iratai, 1. doboz, 2. tétel (jegyzőkönyvek, jelentések 1902–1916)

FELHASZNÁLT SAJTÓTERMÉKEK

- Dél*, 9. évfolyam, 16–17. szám, 1916. december 1.
- Kelet*, 28. évfolyam, 10. szám, 1916. december,
- Tolnai Világlapja*, 14. évfolyam, 40. szám, 1914. 10. 4; címlap; 16. évfolyam, 48. szám, 1916. 11. 30; 49. szám, 1916. 12. 07; 50. szám, 1916. 12. 14; 26. évfolyam, 22. szám, 1926.05.26.
- Világ*, 1916. november 22., 7. évfolyam, 326. szám
- Világ*, 1916. november 28., 7. évfolyam, 328. szám

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS SEGÉDLETEK

- Abafi 1896*
- Abafi Lajos*: A szabadkőművesség és az uralkodóház, Budapest, Aigner, 1896.
- Eötvös József emlékezete. A debreceni *Haladás* 1913. október 11-iki ünnepi munkáján elmondotta: CS. F. Debrecen szabad királyi város Könyvnyomda Vállalata, Debrecen, 1913.
- Berényi 1998*
- Berényi Zsuzsanna Ágnes*: A szabadkőműves Kosztolányi Dezső. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 102. évf. 1998. 5–6. szám. 787–796.
- Heverdle 1978*
- Heverdle László*: Fejezet a polgári radikális sajtó történetéből (A *Világ* szabadkőműves kapcsolatai). *Magyar könyvszemle*, 94. évf. 1978. 2. szám. 144–156.
- Keresztessy 1995*
- Keresztessy Csaba*: A Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy páholyházának építéstörténete. *Műemlékvédelmi Szemle*. 5. 1995. 1–2.
- L. Nagy 1988*
- L. Nagy Zsuzsa*: Szabadkőművesek. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Magyar életrajzi lexikon 1000–1990. Főszerk.: *Kenyeres Ágnes*
- Digitalizált verziót lásd <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> Letöltés ideje: 2016. június 10. MOA
- Magyar Orvosi Archivum, 13. kötet, 1922. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.
- Magyar zsidó lexikon. Szerk.: *Újvári Péter*. Budapest, 1929.
- Digitalizált verziót lásd <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/> Letöltés ideje: 2016. június 10.

Patakyné 1967

Pataky Lajosné (összeáll.): A szabadkőműves szervezetek levéltára – repertórium. Levéltári leltárak 39. Művelődésügyi Minisztérium levéltári osztálya, Budapest, 1967.

Rokonstein 1871

Rokonstein Lipót: Siratjuk Eötvös Józsefet, mint hazánk Mózesét. Szombathely, 1871.

Schön 2000

Schön István: A magyar szabadkőművesség hivatalos folyóiratai. *Magyar Könyvszemle*, 116. évf. 2000. 2. szám, 175–190.

Szabó 2012

Szabó Gyula: Császári és királyi szabadkőművesség – az osztrák szabadkőműves páholyok a dualizmus korában. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.

ANDRÁS TELEKI

„HE HAS ALSO WORKED ON THE TEMPLE OF SOLOMON”

– THE IMAGE OF FRANCIS JOSEPH HELD BY THE MOURNING FREEMASONS DURING
THE MEMORIAL SERVICES IN THE LAST MONTHS OF 1916

2016 is not only one of the centenary years of World War I, but it is also the centenary of the death of one of the most decisive rulers of 19th-20th century Hungarian history, Francis Joseph I of Austria. The historical exploration of the last general mourning for a ruler of Hungary was understandably relegated to the background, researchers of the last months of 1916 and beginning of 1917 being more drawn to themes of the coronation of the new king and the changes his accession entailed. It is therefore also important for the history of cult and remembering to provide a stop-gap examination of the mourning of Francis Joseph. The target of my research is the image of the ruler that evolved during the memorial ceremonies of one of Hungary's most widely disputed social organizations, the Budapest-centered Freemasonry. Despite the proportionately small membership compared to the population at large, Freemasonry had considerable influence upon that-time Hungarian cultural and political life, particularly in the capital, as it included among its members several outstanding artists and public figures. Consequently, Masonry has mainly been studied from the viewpoints of the history of politics and the ideas, and the organization's response to events like the general mourning for the ruler or the accession to the throne has received little attention. Based on the minutes (work-sheets) of lodges in Budapest and the provinces kept in the Freemasonry collection of section P of the Hungarian National Archives in Budapest, and on the contemporaneous periodicals of Masons (*Kelet, Dél, Világ*) I am examining what image the mourning Masons maintained of the late ruler in the last months of 1916 and early 1917. It is especially intriguing to see what social and political causes, and what compelling legislation formed the basically positive image of the ruler, in the Hungarian part of whose empire Freemasonry was allowed but in the Cisleithan greater part it had never been permitted. An interesting example is presented on how the politically and socially active Freemasonry – similarly to several other organizations of the period – formed a partly strongly fictitious ideal image of the ruler, “a Mason without an Apron” who “left for the eternal Orient”, during the mourning period, in view of their own ideals and goals.

teleki.andras85@gmail.com

A PESTI ÉPÍTŐTÁRSASÁG MŰKÖDÉSE

BEVEZETÉS

A Pesti Építőtársaság megszületését a Gründerzeit idézte elő, az az 1867–1873 közötti időszak, amelyet Közép-Európában az alapítási láz korszakának neveznek. Ez nemcsak rengeteg bank és hitelintézet, de számos részvénytársaság létrejöttét is eredményezte, amelyek tevékenysége mögött a tényleges eredményeken túl nagy szerepe volt a spekulációnak. Igaz ez a Franco-Osztrák Bank által 1869-ben megnyitott Franco-Magyar Bankra is, amely maga is számos vállalatot alapított,¹ többek között a Sugárút Építő Vállalatot, hitelezőként pedig ott állt a részvénytársaságként működő Pesti Építőtársaság mögött is. A bank 1871-ben 15% osztalékot fizetett a részvények névértéke után, ami a háromszorosa volt annak az összegnek, amit a takarékbetétek kamata után remélni lehetett.

A kiegyezés után rohamos fejlődésnek induló gazdaság, az egyesülő új főváros kiépítésének munkálatai,² a Bécshez való felzárkózás vágya³ rengeteg építészeti feladatot teremtett, ami a gyors anyagi előrejutás, illetve nagy művészi megbízások lehetőségével kecsegtetett. Ez nemcsak nyereségorientált építési vállalkozások alapítására ösztönzött, hanem számos külföldi építészt is Budapestre vonzott, mint például Kallina Mórt, Meinig Arthurt, Ray Rezső Lajost, Schmahl Henriket, Petschacher Gusztávot vagy a Pesti Építőtársaságnál munkát találó Lang Adolfot.⁴

Az építési konjunktúrának azonban hamar véget vetett az 1873. évi gazdasági válság. Az 1873. május 9-én beütött tőzsdekrach következtében a Franco-részvények értéke két hónap alatt a harmadára csökkent,⁵ és ez megpecsételte a vele összefüggésben működő vállalatok sorsát is. A válság az építőiparban csaknem egy évtizedig érezte a hatását. Míg 1872-ben Pesten 257 új lakóházat emeltek 6873 szobával, addig 1875-ben egész Budapesten 87 lakóépület épült 3263 szobával, 1879-ben pedig 53 ház készült el 1066 szobával.⁶ Az 50 évre tervezett Pesti Építőtársaság valójában nem tudott kilábalni az 1873-as krach okozta megrázkódtatásból, és 15 évnyi agónia után végül 1888-ban felszámolásra került.

Ez a tanulmány elsősorban két forrástípus segítségével próbálja meg feltárni a Pesti Építőtársaság tevékenységét. A Budapest Főváros Levéltárában megőrzött cégbírósi iratok a Társaság 1876–1887 közötti működésébe engednek bepillantást, ezen kívül a levéltár tervtárából előkerült néhány olyan építési terv, amely a Pesti Építőtársaság működéséhez kapcsolható. Ezeket a kútfőket néhány sajtóhírrrel, statisztikai adattal, illetve kisebb szakirodalmi utalásokkal sikerült kiegészíteni annak érdekében,

hogy Budapest dualizmus kori építészetének egy olyan időszakához szolgáltassunk adalékokat, amelyre eddig – legalábbis a századfordulóhoz képest – kevesebb figyelem irányult.

A PESTI ÉPÍTŐTÁRSASÁG MEGALAPÍTÁSA

A Pesti Építőtársaságot (Pester Baugesellschaft) a Sugárútépítő Vállalattal kapcsolatban álló Bécsi Építőtársaság hozta létre 1872-ben. Egy 1872. december 1-jei újsághír arról számol be, hogy a Bécsi Építőtársaság saját részvényeseinek felkínálja a hónapokkal ezelőtt életre hívott Pesti Építőtársaság 50 000 részvényének megszerzési jogát.⁷ A Pesti Építőtársaságot alapító osztrák tőke megjelenésének a háttérében a városegysítés következtében megnyíló lehetőségek mellett az is meghúzódhatott, hogy Bécsben már egészségtelen méreteket öltött az építkezésekhez kapcsolódó gründolás. Neuwirth József *Die Speculationskrisis von 1873* című, 1874-ben Lipcsében megjelent könyve szerint 1872-ben 19, 1873 elején már 34 építőtársaság működött Bécsben, 250 millió forint névleges alaptőkével, és ugyanennyi adóssággal. Emellett még 66 új építési társaság alapítására nyertek koncessziót. Az építőtársaságok birtokában akkora területek voltak, hogy azoknak a beépítéséhez a teljes munkaerő-kapacitás igénybevételével is 3–400 évre lett volna szükség. Ha a szerző a számokat illetően talán kissé túloz is, mindez jól mutatja, hogy ezeknek a társaságoknak a tevékenysége nem annyira az építkezésre, mint a telekspekulációra alapozódott.⁸

Mivel a Pesti Építőtársaság iratai csak 1876-tól maradtak meg Budapest Főváros Levéltárának cégbírószági iratai között, ezért az 1872 júniusában elfogadott alapszabályból csak annyit ismerünk, hogy a vállalat 10 millió forint alaptőkével kezdte meg a működését. Egy részvény névértéke 200 forint volt. Az 1875. évi új kereskedelmi törvény⁹ következtében az alapszabályokat át kellett dolgozni, minek alapján a céget a Budapesti Királyi Kereskedelmi és Váltótörvényszék 1876. június 30-án jegyezte be újból. Az alapszabály szerint a Társaság üzletköre építési telkek megszerzésére, minden nemű, különösen tömeges építkezés megvalósítására, utcavonalak szabályozására, mész- és téglagyárak megvásárlására és az itt előállított építési anyagok eladására, építési kölcsönök, adásvételek és bérletek intézésére, út-, vasút- és vízépítési engedélyek megszerzésére és értékesítésére, valamint hasonló iparvállalatok alapítására vonatkozott.¹⁰

A részvénytársaság alapításakor a részvények névértékének 10%-át kellett befizetni, az alapszabályok bemutatásával egyidejűleg pedig azt kellett igazolni, hogy a részvények után legalább 30% tényleg befizetésre került. A Pesti Építőtársaság ideiglenes részvényei 1875-ben 80 forintot értek, mivel minden részvénynek a 40%-át fizették be az alapszabályok elfogadásának időpontjáig. A további befizetések esetén a Társaság a késedelmes teljesítőktől 6% kamatot követelhetett, míg a határidőig nem fizetők ideiglenes jegyeit érvénytelenítették, majd helyettük újabb részvényeket bocsátottak ki. A teljes összeg kiegyenlítése után a részvények bemutatóra voltak kiállíthatók.¹¹

A PESTI ÉPÍTŐTÁRSASÁG SZERVEZETI FELÉPÍTÉSE

A budapesti székhelyű részvénytársaság munkáját a közgyűlés, az igazgatóság és a felügyelőbizottság irányította. A közgyűlés, amely lehetett rendes és rendkívüli, a részvényesek összességét képviselte. Időpontjáról, helyéről és tárgysorozatáról a sajtó útján értesítették az érintetteket. Az ülésen azok szavazhattak, akik „...legkésőbb 8 nappal a közgyűlés előtt részvényjegyeiket, illetőleg részvényeiket a hirdetményben megjelölt helyen igazolási jegy átvétele mellett letéteményezték.”¹² Egy részvény egy szavazatra jogosított, azonban az 1876. évi közgyűlésen az alapszabály-tervezet 21. §-át úgy módosították, hogy 100 szavazatnál több sem saját név alatt, sem más képviselőjében nem gyakorolható.¹³ Az érvényes határozathozatalhoz az igazgatósági és felügyelőbizottsági tagokon kívül legalább tíz olyan részvényes jelenléte volt szükséges, akik összesen 1000 darab részvénnel rendelkeztek. A közgyűlés döntött a legfontosabb kérdésekben, mint például az igazgatóság és a felügyelőbizottság tagjainak felmentése, megválasztása, fizetésük megállapítása; a számadás megvizsgálása, a mérleg felállítása és a nyereség felosztása, továbbá kartell-szerződések megkötése. Az alaptőke leszállításához vagy felemeléséhez, az alapszabályok módosításához, vagy a társaság feloszlataához 2/3-os szavazati arány kellett.

A közgyűlés által 3 évre választott igazgatóság legalább öt, legfeljebb hét tagból állt, és minden olyan ügyben döntött, amely nem tartozott a közgyűlés hatáskörébe. Az igazgatóság tagjai elnököt és alelnököt választottak maguk közül. A határozatok meghozatalához három tag jelenléte is elég volt, az elnököt is beleértve. A döntések egyszerű szavazattöbbséggel születtek, egyenlő voks esetén az elnök véleménye volt a mérvadó. A tagok a munkájukért éves fizetést kaptak, amire az üléseken való megjelenésük arányában tarthattak igényt.¹⁴ Minden ülés után, amelyen részt vettek, jelenléti jegy járt, amelynek értékét évről évre a közgyűlés állapította meg. 1876-ban egy jelenléti jegy 20 forintot ért. A Bécsből érkező tagoknak az útiköltségét is megtérítették.¹⁵ A fizetésen felül az éves nyereség után 9% jutalék illette meg az igazgatóság tagjait. A Társaság működésének irányításán, hatóságok előtti képviselésén túl a legfontosabb feladatuk az éves mérleg elkészítése volt, amelyet a felügyelőbizottság ellenőrzése után a közgyűlésnek kellett jóváhagyni.

A felügyelő bizottság legalább három-, legfeljebb négytagú lehetett. Első alkalommal egy, ezt követően három évre választották. A felügyelő bizottság annyszor ülésezett egy évben, ahányszor az elnök összehívta. Határozatait szótöbbséggel hozta, különvélemény esetén az elnök szavazata döntött. A tagok munkájukért évi 500 forint fizetést, valamint 4% jutalékot kaptak. A Pesti Építőtársaságnak a kezdeti időszakban hivatalnokai is voltak, mint például a vezérigazgató, a titkár, a könyvelő és a főfelügyelő.¹⁶ Vélhetően ide tartoztak a műszaki osztály építészei és az annak élén álló igazgató is. A hivatalnokoknak a nyereség után 2% jutalék járt. Úgy tűnik, hogy amíg a Pesti Építőtársaság törzstőkéjét alapvetően osztrákok adták,¹⁷ vezetői jórészt magyarországi kereskedők, bankárok, ügyvédek és építészek közül kerültek ki.¹⁸

év	elnök	alelnök igazgatóság	igazgatók	felügyelőbizottság	vezérig.	titkár	főkönyvelő	főkönyvelő -főpénztárnokok	főfelügyelő
1873	Loisch Ede	–	–	–	Koch Henrkk	–	Taufstein Adolf	–	–
1874	Loisch Ede	Móricz Pál Ed. Kaiser	12 tag	–	Taufstein Adolf	Dr. Bende Ödön	Georg Roch	–	Ferdinánd Glatz
1875	Loisch Ede	nincs feltüntetve	Lechner Lajos Dr. Máday Sándor Koch Henrik Dr. Schuchanek Ervin Dr. Stirner János	–	nincs feltüntetve	nincs feltüntetve	–	–	–
1876	Loisch Ede	Móricz Pál	Steindl Imre Dr. Máday Sándor Dr. Schuchanek Ervin Taufstein Adolf	Lechner Lajos Kanowitz Alfréd Dr. Keleti Gyula Koch Henrik	Taufstein Adolf	Dr. Bende Ödön	–	Georg Roch	–
1877	Loisch Ede	Móricz Pál	Steindl Imre Dr. Schuchanek Ervin Taufstein Adolf	Lechner Lajos Kanowitz Alfréd– Dr. Keleti Gyula Koch Henrik	–	Dr. Bende Ödön	–	Georg Roch	–
1878	Rechmitz Henrik	Dr. Kunz Jenő	Dr. Bende Ödön Németh Titus Spira F. Constantin	Lechner Lajos Keleti Gyula Lates Jakab Véber József	–	–	–	–	–
1881– 1884	Rechmitz Henrk	Dr. Kunz.	– Dr. Bende Ödön Németh Titus Spira F. Constantin	Keleti Gyula Lates Jakab Véber József	–	–	–	–	–

A pesti Építőársaság tisztségviselői 1873–1884 között

Ez utóbbiak – a Társaság tevékenységéből adódóan – különösen érdekesek. A név szerint ismert részvényesek között találjuk a különböző pozíciókat betöltő Steindl Imrén, Ybl Miklóson és Koch Henriken kívül Bukovics Gyula és Petschacher Gusztáv építészeket, illetve Lechner Lajos mérnököt, várostervezőt. Furcsa módon Lang Adolf, aki a korabeli sajtó szerint a Társaság főépítésze volt,¹⁹ nem birtokolt egyetlen részvényt sem. Ők mindannyian jól ismerték egymást, például Ybl Miklós pályája kezdetén Koch Henrik irodájában,²⁰ Bukovics Gyula pedig Ybl-nél dolgozott. Sem Koch Henrik, sem Steindl Imre életrajzaiban egyetlen szerző sem tesz említést arról, hogy szerepet játszottak volna a Pesti Építőtársaságban.²¹ Ugyanakkor tudjuk, hogy maga Steindl kedélyesen emlegette baráti beszélgetéseken, „...hogya más érdeme nem lenne is a magyar építészetben, tudják be azt neki, hogy többek között Petschachert és Láng Adolfot ő is csalogatta Budapestre”.²² Petschacher Gusztáv – az 1873-ban elhunyt Unger Emil korai halála után – a Sugárút Építő Vállalat építészeként működött. A vállalat vezérigazgatójának, Lechner Lajosnak a Budapest kiépítésére 1870-ben kiírt tervpályázat 1. díjával jutalmazott koncepciója szerepet játszott Pest 1872-ben megkezdett rendezésében.²³ Ez képezte többek között az alapját a Pesti Építőtársaság Bécsi utcai építkezéseinek is, amelyre az utcának a Szervita térig történt meghosszabbítása adott alkalmat.²⁴

A PESTI ÉPÍTŐTÁRSASÁG, MINT ÉPÍTETŐ

1. BÉCSI UTCAI BÉRHÁZAK

1873-ban a Pesti Építőtársaság emeltette a Bécsi utca – Fehér Hajó utcától a Deák utcáig terjedő – újonnan megnyitott szakaszának négy bérházát. A terület vásárlás útján került a Pesti Építőtársaság tulajdonába. A Bécsi utca 1–3. és 5. számú házaknak nincsenek meg az 1873-as tervei, és az sem könnyíti meg a dolgunkat, hogy ma egyik épület sem áll, hiszen mindkettőt már az 1910-es évek legelején lebontották.²⁵ A 24417. helyrajzi számú, Bécsi utca 1–3. szám alatti épületről legalább korabeli fényképpel rendelkezünk, amiről az is megállapítható, hogy a Bécsi utca 5. számú bérház magassága és homlokzatalakítása hasonló volt hozzá. Az építkezéssel kapcsolatban csak annyi bizonyos, hogy a Bécsi utca 1–3. (illetve Fehér Hajó utca 2–6.) számú ház terveit 1873. március 27-én hagyta jóvá a városi tanács, aminek módosítását Bukovics Gyula a Pesti Építőtársaság nevében pöttervek beadása mellett 1873. július 28-án kérte.²⁶ A földszint üzlethelyiségei fölött az első emelet kiképzése arra utal, hogy annak helyiségeit is az – épületben otthont találó – Azienda Biztosítótársaság használhatta. A második és a harmadik emeletet kváderezett pilaszterek fogják egységbe, amelytől hangsúlyos párkány választja el a legfelső, negyedik emeletet. A homlokzat nyílásai minden szinten félkörívesek, de a második emeleten korinthuszi fejezetű pilaszterek által tartott íves, a harmadikon egyenes szemöldökpárkányok figyelhetők meg. Mindezek alapján a második emeletet

A Bécsi utca, korabeli fotó.

<http://www.ilyenisvoltbudapest.hu/ilyen-is-volt/otodik-kerulet-belvaros-lipotvaros/item/1890-es-evek-becsi-utca> Letöltés ideje: 2019. 7. 27

azonosíthatjuk piano nobileként. Az architektúra hangsúlyát a levágott sarok második és harmadik emeletét összefogó zárterkélyek adják. A homlokzat már magán viseli az üzlet- és bérház tipikus jellemzőit, neoreneszánsz köntösbe bújtatva.

A közös cím ellenére a Bécsi utca 3. számú bérház a külseje alapján különálló épületként jelenik meg az utcaképben, és vízszintes ablakszemöldökeinek köszönhetően a saroképületnél egyszerűbb kialakítást mutatott. A megnyitandó új utcaszakasz helyszínrajzáról az is leolvasható, hogy a Bécsi utca 3. számú épület a páratlan oldal két saroképületétől eltérően mélyebb telekre épült.²⁷ Vélhetően nem teljesen egyidőben készültek a két épület tervei, ugyanis Bukovics Gyula egy másik, szintén 1873. július 28-án keltezett, póttervekről szóló beadványában az eredeti tervek beadásának időpontjául 1873. május 17-ét tüntette fel.²⁸ Ismerünk egy földszinti alaprajzot az Ybl-hagyatékából is, amin a Pester Baugesellschaft felirat mellett a Weisses Schiff Parz: No 4., vagyis a Fehér Hajó utca 4. szám szerepel. A megrajzolt épület a telek formája és a homlokzat ablakkiosztás alapján úgy tűnik, a Bécsi utca 3. szám alatti bérházzal azonosítható. Az alaprajz kisebb módosítását mutató tervrajzot senki nem írta alá, de az talán Ybl néhány apróbb javítását tartalmazza.²⁹

A 24426-os helyrajzi számú, Bécsi utca 5.–Deák Ferenc utca 11–13. számú épületről nincs semmilyen forrás. Külső formajegyeit illetően a 3-as számú házzal állhatott

*Az egykori Budapest Szálloda épülete napjainkban, Bécsi u. 2.–Kristóf tér 5.
A Szerző felvétele*

rokonságban, a földszinten üzletekkel, az emeleteken bérlakásokkal. E ház terveit 1873. június 13-án fogadták el, de július 28-án Bukovics Gyula ezek módosítását is kérvényezte.³⁰ Nem tudható, hogy ezek a változtatások mit takarhattak, és hogy miért került rájuk sor mindegyik épület esetében.

A Bécsi utca 2.–Kristóf tér 5. szám alatti sarokház homlokzati rajzát nem ismerjük, alaprajzaiból azonban több sorozat is megmaradt. Az első terveken, amelyek 1873. április 17-én készültek, Koch aláírásán kívül Bukovics Gyula szignója olvasható.³¹ Az újonnan nyitandó utca következtében kialakult, rendkívül keskeny telek gyakorlatilag csak egy szobasorból és az azt kísérő hátsó folyosóból álló épület felépítését tette lehetővé. A nagyjából a Bécsi utca közepére helyezett bejáratról jobbra eső részen a Kristóf téri szomszédos épület irányába haladó ferde telekhatár a folyosó másik oldalán biztosította néhány mellékhelyiség elhelyezését. Úgy tűnik, hogy a Budapest Szállodaként ismert épületnek csak a felső két szintjét szánták hotelnek, hiszen itt kilenc, külön bejáratú szobát találunk, míg az első és második emelet egyforma elrendezése egy négyszobás, illetve egy háromszobás lakást sejtet. A földszintet négy üzlethelyiség foglalta el.

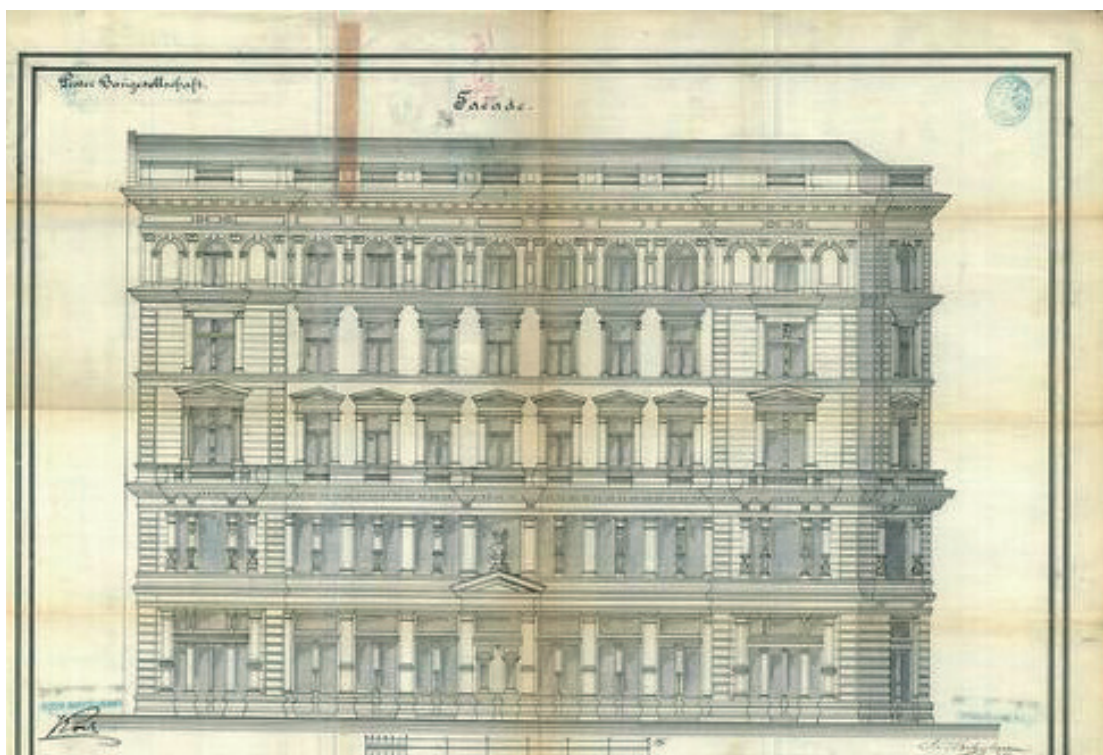
A 8 lapból álló újabb sorozat keletkezésének időpontját nem ismerjük, de az minden bizonnyal nem sokkal az első tervek után készülhetett,³² és Koch aláírása mellett most Wechseltmann Ignác építőmesteré szerepel rajta. Legnagyobb változásként a lép-

csőháznak az épület középső axisából a hátsó traktusba való áthelyezése emelhető ki, de módosult az egyes emeletek elrendezése is. Az első és a második emeleten kevésbé egyértelmű a több szobás lakások elhelyezkedése. Ezek eredetileg talán nem is lakásoknak, hanem több helyiséges irodáknak készültek, hiszen tudjuk, hogy 1878-ban a Pesti Építőtársaság hivatali helyiségei is itt voltak.³³ A különálló szobák sora – egy- illetve kétablakos változatban – itt csak a negyedik emeletre jellemző. Fennmaradt még egy alaprajz 1875-ből, ami az első emeleti válaszfalak megváltoztatását mutatja, és amit szintén Bukovics Gyula, valamint a Pesti Építőtársaság igazgatója, Taufstein (Adolf) írtak alá.³⁴

A hotel Bécsi utcai homlokzata 9 tengelyes, amelyen a két szélső ablaknyílást négy emeletet összefogó, armírozott pilaszterek szegélyezik, enyhe kiülésű rizalitként. Az első emelet sávozott, nyílásai keretezetlenek, míg a másodikon fogsorral díszített egyenes, a harmadikon timpanonos szemöldökpárkányok kerültek az ablakok fölé. A rizalit második emeleti ablakai előtti erkélyek ma már nincsenek meg. Az enteriőr eredeti színfoltja – az ovális lépcső kovácsoltvas korlátja mellett – a gyalogos kapualj kazettás mennyezete, amely egy keveset érzékeltet a belsők egykori eleganciájából. Az épület egyszerűbb, és egy kicsit szögletesebb, mint a vele szemben állt Bécsi utca 1–3. szám alatti épület, hiszen ablakai egyenes záródásúak, és a sarok háromszor is megtörik. A tervező ugyanakkor egyik bérház esetében sem élt azzal a lehetőséggel, ami a sarok kupolával történő megkoronázásával az utca indításának hangsúlyozásában rejlett. Ez a historizmus korai, szigorú korszakának városépítészetére nem, csak a későre volt jellemző.³⁵

A negyedik épület, a Bécsi utca 4.–Deák Ferenc utca 7–9. számú, 24415. helyrajzi számú bérház a Magyar Országos Központi Takarékpénztár számára készült. Nem ismert az a folyamat, hogy a négy épület funkciója hogyan alakult ki: a Pesti Építőtársaság keresett az elkészült épületei számára bérlőket, vagy azok fordultak korábban építetői szándékukkal a Társasághoz. De ha nem látnánk az egyik tervrajzon a Pesti Építőtársaság neve mellett a Bau der Landes Central Sparkasse feliratot, a homlokzaton megjelenő Hermész-büsztből, illetve az első emeletet tagoló hermapillérekéből is kikövetkeztethetnénk, hogy az épületet pénzügyi intézmény számára emelték. A Pesti Építőtársaság ingatlanjairól 1877-ben készült összeírás szerint a négy épület közül csak a Bécsi utca 2. számú ház volt a Társaság tulajdonában.³⁶ Nem tudjuk, hogy a Pesti Építőtársaság eleve úgy állapotott-e meg az épületbe költöző intézményekkel, hogy az épületeket elkészülésük után eladja nekik, vagy csak az 1873. évi gazdasági válság hatására kényszerült erre, mivel az üzletek és lakások nem voltak nyereségesen bérbé adhatók, az egyre nagyobb veszteségek fedezését pedig az ingatlanok – részvényjegyért történő – eladásával próbálták orvosolni. Ez utóbbi valószínűségét erősíti az, hogy az 1877. évi mérleg szerint a Bécsi utca 1. szám alatti épület eladására csak ekkor, és nem a felépítése után közvetlenül került sor.

Visszatérve a takarékpénztár székházára, annak homlokzatán jól elkülöníthető az üzleti és a bérház funkció. Ezt a kevert jelleget nagyjából a századfordulóig megőrizték a bankok és takarékpénztárok: a felsőbb emeleteken kialakított bérlakások, a földszinti

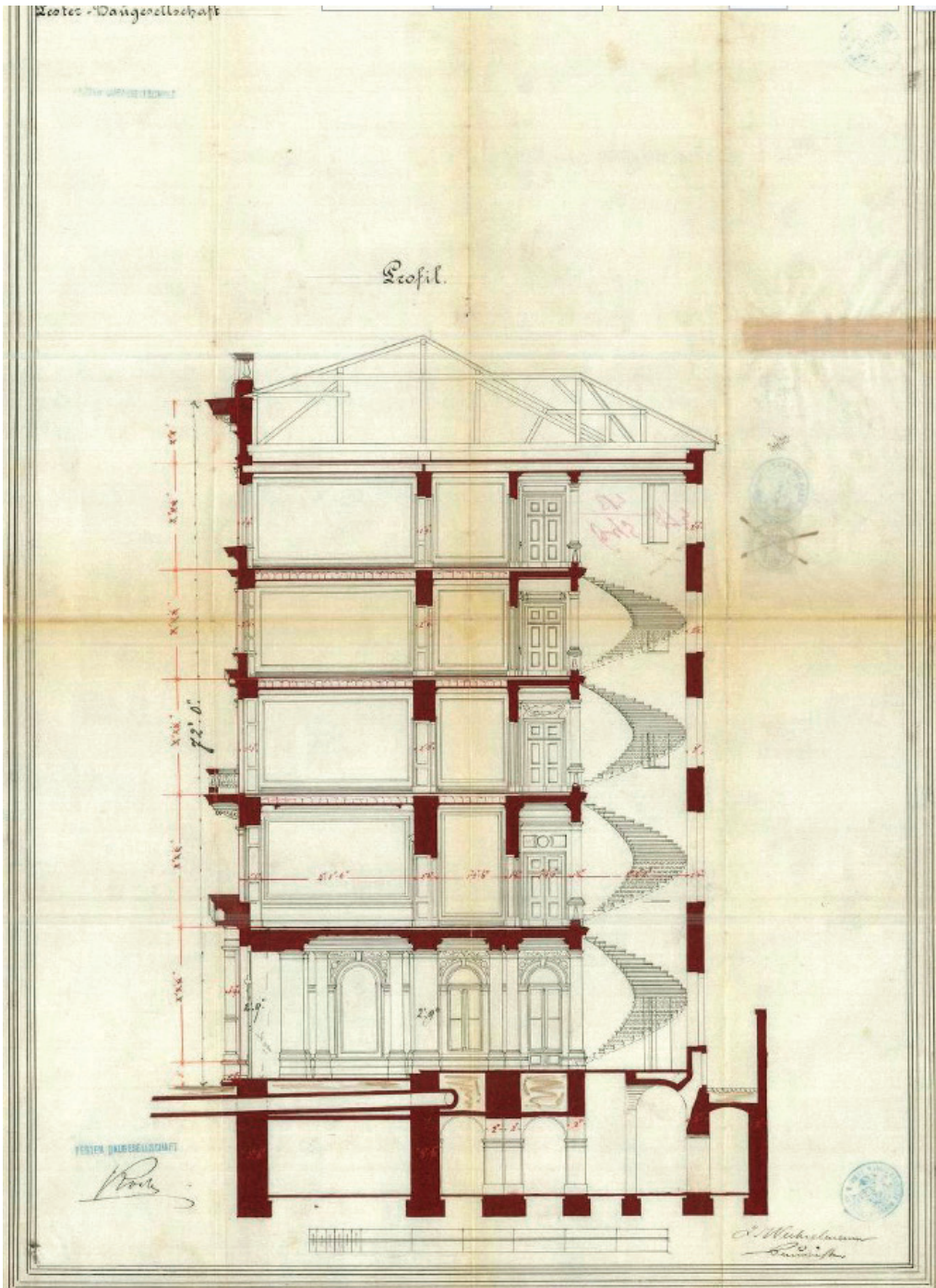

*A Magyar Országos Központi Takarékpénztár (MOKTÁR) homlokzati rajza, Podmaniczky u. 2, 1873.
BFL: XV.17.b.312. – 645/1873.*

<http://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/15588/view/?pg=0&bbox=-6150%2C-11822%2C14326%2C191> Letöltés ideje: 2016. 8. 03

üzletek, kávéházak stabil jövedelmet jelentettek a pénzügyi intézet számára.³⁷ Az 1870-es évek neoreneszánsz bank- és takarékpénztári palotái építészeti nyelvezetükön, drága építőanyagaikon keresztül is az anyagi stabilitást és a megbízhatóságot igyekeztek kifejezni.

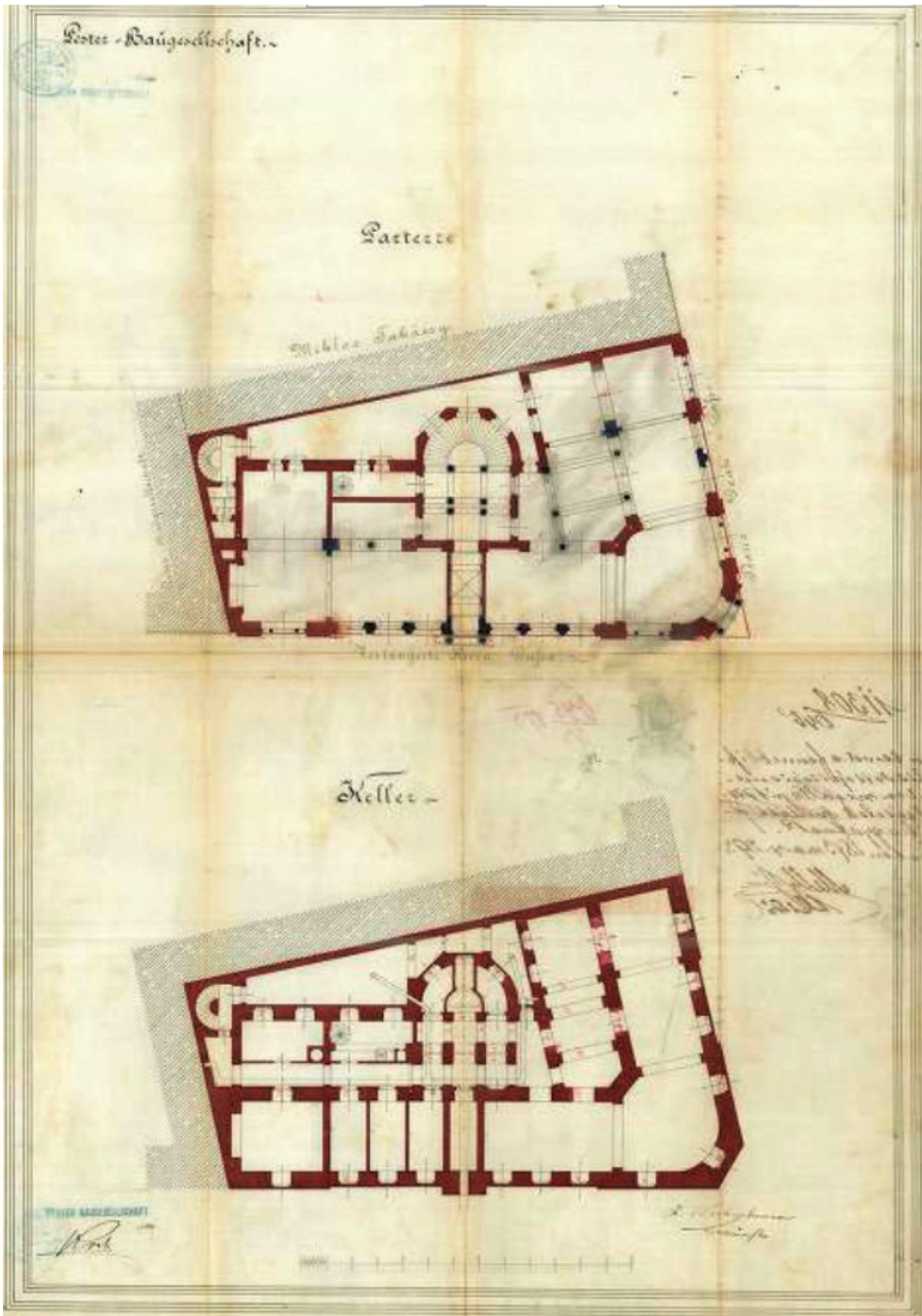
A Bécsi utcai házak közül egyedül a takarékpénztár székházának maradt meg az eredeti homlokzati rajza. Erről leolvasható, hogy a tervező ennek az épületnek a sarkát is levágta. A Bécsi utcai homlokzat itt is 9 tengelyes, a földszint középső axisában a bejárattal. A széleket rizalitok hangsúlyozzák, amelyek nyílásai méretben és formában is eltérnek a homlokzat többi ablakától. A második emeleti ablakokat pilaszterek által tartott timpanonok, a harmadik emeletieket egyenes szemöldökpárkány díszíti. A negyedik emeleten eltűnik a rizalit sávozása és széleinek armírozása, a félköríves ablakok pilaszterek között jelennek meg, a rizalitok középső nyílását két vakablak fogja közre. A koronázó párkány fölött balusztrádos attika húzódik. A második emeleten a rizalitok, a középső tengely és levágott sarok ablakai előtt erkély húzódik. A Deák Ferenc utcai homlokzatról az alaprajz alapján csak annyit állapíthatunk meg, hogy az igen rövid, mindössze négy ablaktengelynyi volt.

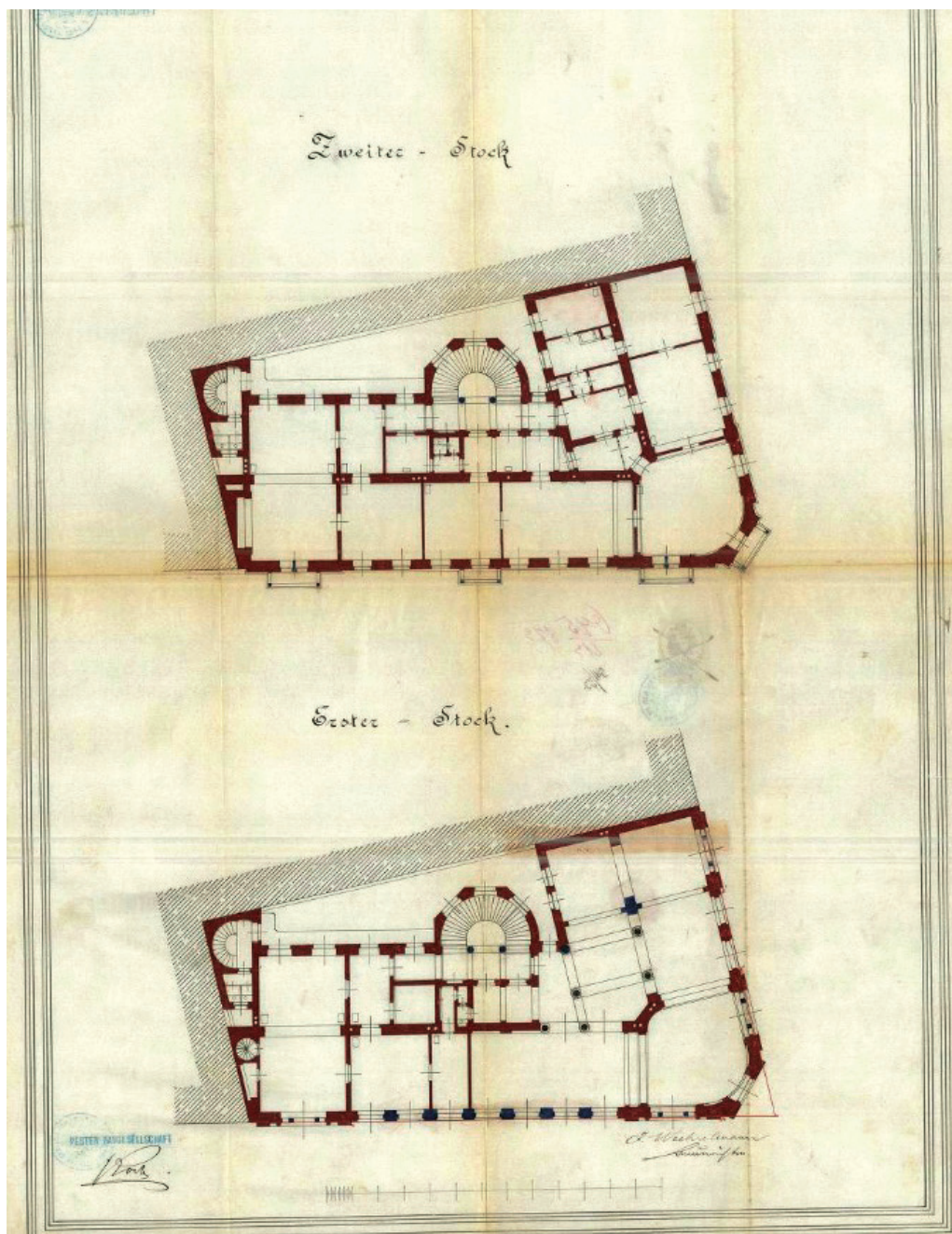

A Magyar Országos Központi Takarékpénztár (MOKTÁR) lépcsőház, pince és parterr rajza, 1873.

BFL: XV.17.b.312. – 645/1873.

<http://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/15588/view/?pg=0&bbox=-6150%2C-11822%2C14326%2C191> Letöltés ideje: 2016. 8. 03.

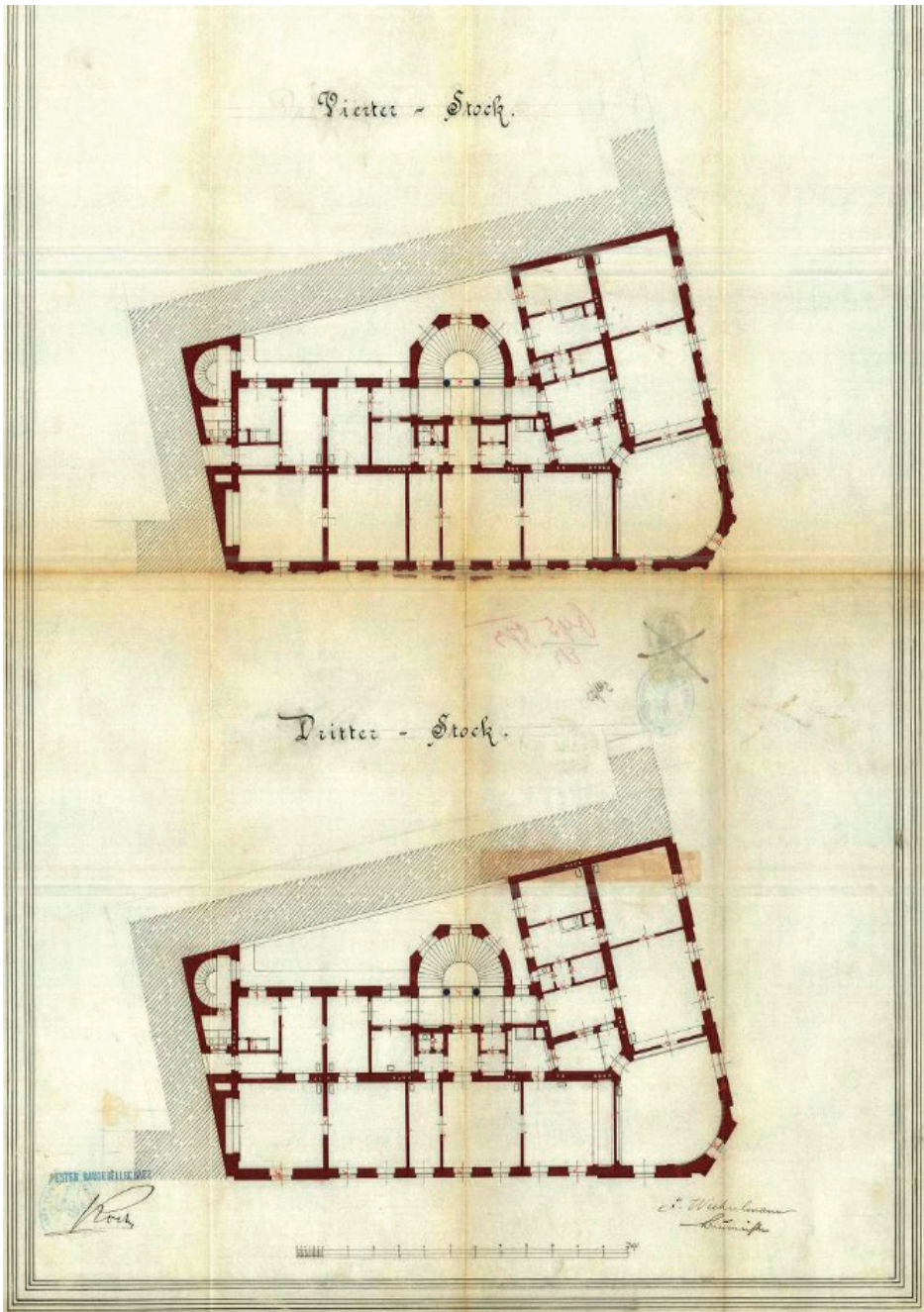

A Magyar Országos Központi Takarékpénztár (MOKTÁR) első, második, harmadik és negyedik emeletének rajza, 1873.

BFL: XV.17.b.312. – 645/1873.

<http://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/15588/view/?pg=0&bbox=-6150%2C-11822%2C14326%2C191> Letöltés ideje: 2016. 8. 03.

Az alaprajzokon az építész sajnos nem nevezte meg a helyiségeket. A viszonylag keskeny gyalogos kapualj egy széles, kettőzött oszlopokkal alátámasztott, nagykazettás mennyezetű előcsarnokba vezetett, ahonnan továbbhaladva a félköríves lépcsőházba, a sarok felé fordulva pedig valószínűleg a takarékpénztár pénztártermébe juthattak az ügyfelek. Az épülettípus jellegzetessége az előcsarnokból, reprezentatív közlekedő térből és pénztárteremből álló térszervezés volt, de a korai pénzpalotákban a pénztártermet még nem az üvegtetővel lefedett udvaron, hanem az egyik épületszárnyban alakították ki. Egy korabeli fotó szerint a kannelurázott oszlopokkal, fa falburkolattal, reneszánsz ízlésű festéssel vagy tapétával, hangulatos lámpákkal, a mennyezet és a fal találkozásánál gyámkő formájú stukkókkal díszített enteriőr egységes hatású és igen artisztikus lehetett. A földszint másik oldalán rövidáru-kereskedés és divatáruház működött.

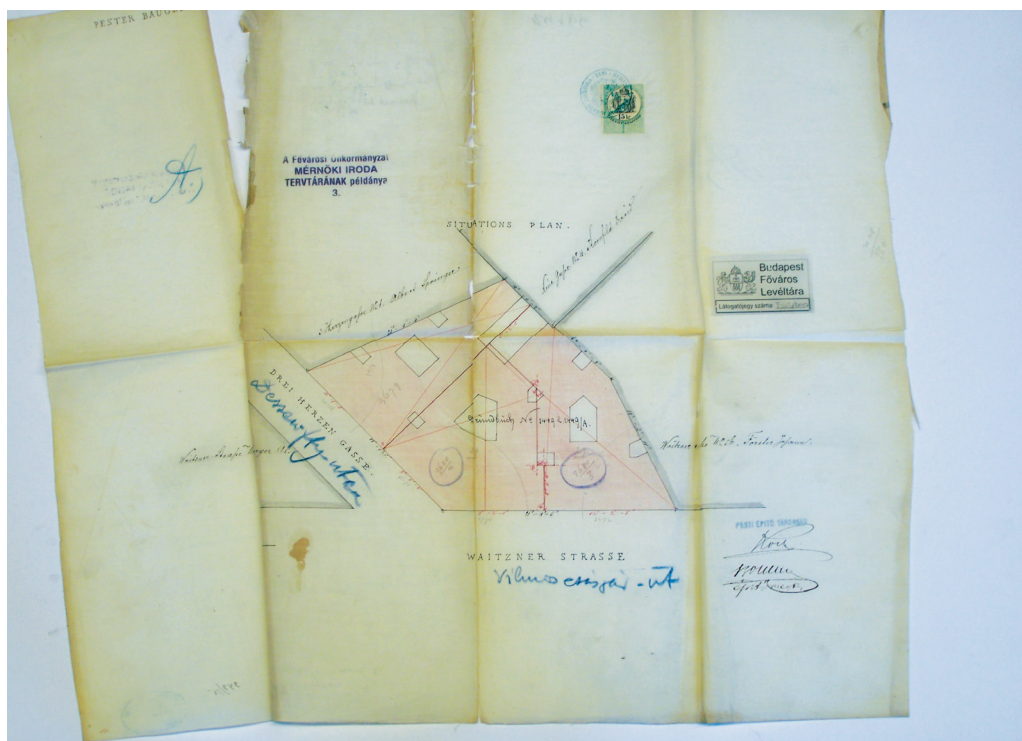
Az első emelet jobb oldali része a pénztárterem légtere, míg a bal fele egy 5 helyiségből álló üzlet vagy iroda lehetett. A második emeletet valószínűleg egyetlen lakás foglalta el, amely 7 utcafronti szobából és több második traktusbeli, főleg kiszolgáló helyiségből (konyha, előszobák, cselédszoba) állt. A harmadik és a negyedik emelet alaprajza megegyezett. Itt három lakás volt megtalálható: kettő két utcai szobával, egy pedig három, utcára néző szobával rendelkezett.³⁸ A tervrajzokat a Pesti Építőtársaság pecsétje alatt – ahogy már korábban említettük – Koch (Henrik), a másik oldalon Wechseltmann Ignác építőmester szignózta.³⁹

1873. július 28-i dátummal ehhez a palotához is tervmódosítást adott be a Társaság nevében Bukovics Gyula, de kivételesen most a tervet is ismerjük, amely a 4. emelethez készült. Ezen három érdemleges változás figyelhető meg: egyrészt az utcára néző szobák elaprózódása, másrészt három helyett csak két lakás kialakítása, illetve a nagyobb lakás sarkában megjelenő fürdőszoba.⁴⁰ Utóbbit talán már közvetlen megrendelésre tervezte meg az építész, hiszen az épületben máshol nem jelent meg ez a helyiség, ugyanakkor több ismert bankszakember, többek között a takarékpénztár igazgatója is itt lakott. A fürdőszobának azért is kiemelkedő jelentősége van, mert a Pesti Építőtársaság később emelt bérházaiban sem találkozunk ezzel a helyiséggel. Persze a 6 utcafronti szobás lakásnak a mérete sem szokványos a legfelső szint esetében. 1888-ban a Deák utcai szomszéd telek megszerzését követően az L alakú saroképületet Hauszmann Alajos tervei szerint négyzet alakúra építették ki,⁴¹ ami a Bécsi utcai rész udvari szárnyának átépítésével, többek között a lépcsőház eltolásával járt.⁴²

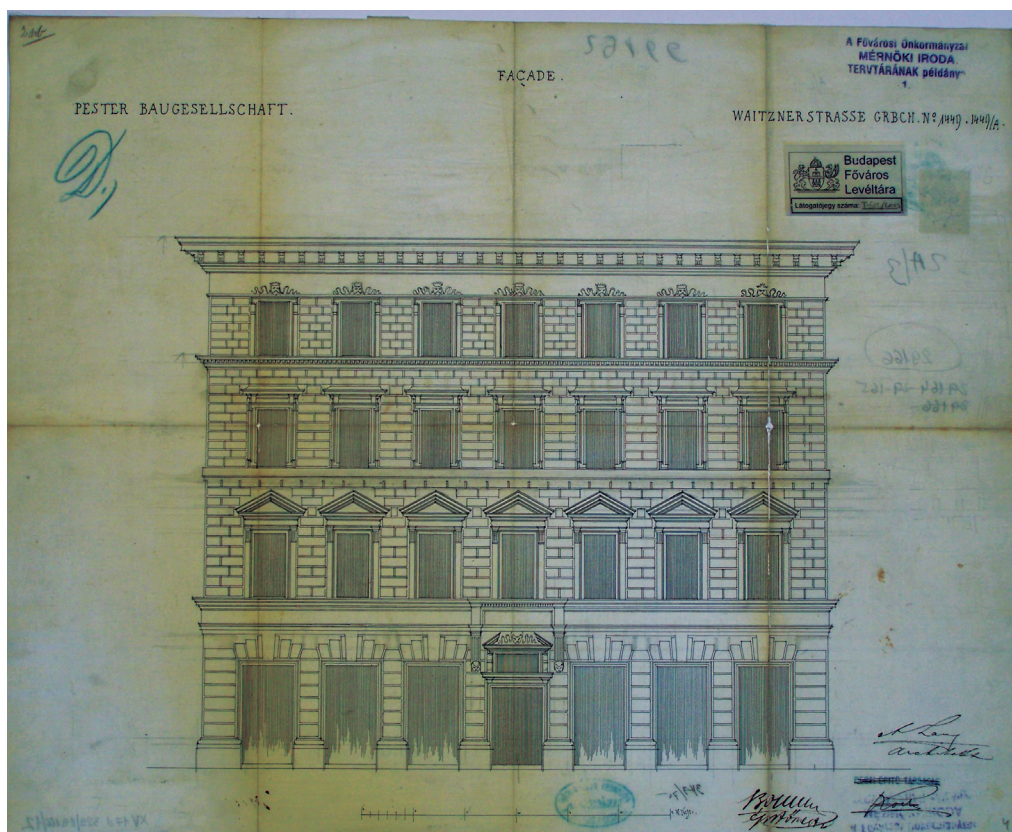
A Bécsi utcai bérházak tervezőjének személye csak első ránézésre tűnik egyértelműnek. A legtöbb építési iraton ugyan Bukovics Gyula aláírása szerepel, és Bugár-Mészáros Gyula is neki tulajdonítja a Bécsi utca 1–3. és 2. számú épületeket, ugyanakkor Jakab Dezső a Pesti Építőtársaság főépítészeként működő Lang Adolf munkáiként említi őket.⁴³ Stílusuk alapján ezek a házak szépen illeszkednének mindkét építész oeuvrejébe, talán csak a Takarékpénztár igényes enteriőrje szól inkább Lang tervezőisége mellett. Azonban a Bukovics által aláírt plánok általában az alapterveket módosító rajzok, és a szöveges dokumentumok is ezeknek a változtatásoknak a kérvényezésével kapcsolatosak, ami vélhetőleg egyáltalán nem bizonyítja azt, hogy

a tervek is Bukovics művei lennének. Amint a Takarékpénztár számára készült eredeti terven nem szerepel a tervező aláírása, úgy vélhetően a pótterveken sem. Ez az engedélyezési tervek aláírásának gyakorlatával magyarázható, hiszen a terveket sok esetben nem írta alá a tervező építész, csupán a kivitelező építőmester.⁴⁴ Ebből következhetne, hogy akkor Bukovics nem az épületek tervezője, hanem az építkezések vállalkozója lehetett. Ez bele is illene a pályafutásába, hiszen 1871-ben építómesteri működési engedélyt kapott.⁴⁵ A Bécsi utca páros oldalának házai esetében azonban Wechselmann Ignác építőmester neve is előfordul néhány rajzon. Mivel Bukovics néha a Pesti Építőtársaság nevében írta a nevét alá, így biztosra vehető, hogy betöltött ott valamilyen tisztséget. Talán az 1875-ig 12 főből álló igazgatósági választmányban helyet foglaló Ybl Miklóst helyettesítette, esetleg a műszaki osztály alkalmazottja volt. Lehet, hogy ő vezette a műszaki osztályt Lang Adolf előtt, akit csak 1875-ben említenek a források a Társaság főépítészeként. Ebben a minőségében elképzelhető, hogy az építkezések művezetőjeként és felügyelőjeként (is) tevékenykedett.

Mind a négy épületről elmondható, hogy nem az első, hanem a második emelet vált rajtuk hangsúlyossá, ami Lang mesterének, Ferstelnek a lakóépületeire – például a Wertheim-, a Weiss-, és a Leon-házakra – is jellemző.⁴⁶ Ezzel a megoldással Lang későbbi bérházain is találkozhatunk. A Magyar Országos Központi Takarékpénztár

A Bajcsy Zsilinszky u. 27.–29. – Dessewffy u. 1. telektömb beépítési rajza, 1875–1876.
BFL: XV.17.d.329. Építési Ügyosztályok Tervtára 29166

A Bajcsy-Zsilinszky E. utca 27. homlokzati rajza
 BFL: XV.17.d.329. Építési Ügyosztályok Tervtára 29166

homlokzata sokban hasonlít az egy évvel korábban, Wéber Antal tervei szerint emelt Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár székházára. Mindkét pénzpalota külseje hármastagolású, a díszes második és harmadik emeletet pedig egy visszafogottabb negyedik szint zárja.⁴⁷ A Magyar Országos Központi Takarékpénztár két alsó szintje ugyanakkor a nagy üvegfelületeinek köszönhetően sokkal modernebb, nem annyira lábazati jellegű. A Bécsi utcai négy bérházzal összességében megállapítható, hogy egységes párkánymagasságaikkal, levágott sarkaikkal, neoreneszánsz formakincsekkel, – bárki is tervezte őket – ha kicsiny területen is, de egységes utcaképet teremtettek a szigorú historizmus városépítésének elvei szerint.

2., BUDAPEST, BAJCSY-ZSILINSZKY ÚT 27. – BAJCSY ZSILINSZKY ÚT 29. – DESSEWFFY U. 1.,

Három bérházból álló tömb, amelyet Lang Adolf tervei alapján 1875–1876 között id. Bobula János vezetésével kiviteleztek. A Pesti Építőtársaság cégbírósági irataiból megállapítható, hogy a bérházakat 1876 őszén adták át rendeltetésüknek.⁴⁸ A 27.

számú épület kapuján ma is olvasható a Pesti Építőtársaság monogramja és az 1876-os évszám. A házak városképileg fontos helyen állnak, amit Lang azzal is érzékeltetett, hogy a középső saroképület homlokzatát ívesen képezte ki.⁴⁹ Ezt két oldalról egy-egy hasonló, háromemeletes, 7 ablaktengelyes, kváderezett homlokzatú bérház fogja körül, amelyeken a köosztaást vakolatarchitektúra utánozza. A két épület között kisebb eltérések mutatkoznak: az egykor Váci körút 27. földszintjén üzletek, a Dessewffy utca 1. legalsó szintjén lakások voltak. A homlokzati tervek közül csak az előbbi rajzai maradtak meg a levéltárban.⁵⁰ Lang több, ekkor készült tervrajzához hasonlóan a pauszon a Pesti Építőtársaság⁵¹ pecsétje alatt Koch aláírása is szerepel. Utóbbi neve a tervrajzokon hivatalos közegként, a Pesti Építőtársaság igazgatósági tagjaként értelmezendő. Arra azonban nem találtunk magyarázatot, hogy miért és mikor húzták át minden esetben a pecsétet Koch aláírásával egyetemben. A tervrajzon szereplő, a kapu feletti, be-fejezetlen formájú timpanon ma csak a Dessewffy utcai homlokzaton látható. A

*A Bajcsy-Zsilinszky út 27.
kapuja, rajta
a Pesti Építőtársaság
monogramja és az építés éve.
A Szerző felvétele*

két bérház ablakkeretezései az első emeleten timpanonos, a másodikon egyenes kiképzésűek. A harmadik emelet nyílásai felett az eredeti rajzokon két szalag között egy királyfej tűnik fel, amely motívumnak nem ismerni az eredetét. Végül a tervtől eltérően nem ez az ablakkeretezés valósult meg, hanem a Lang által tervezett régi műcsarnok – illetve az annak mintául szolgáló Palazzo Bevilacqua – emeletéről ismerős, gyümölcs-girlandok között megjelenő oroszlánfej került az egyszerű konzolos szemöldökpárkányok fölé. Ez a díszítés hiányzik a Dessewffy utcai házról, amelynek harmadik emeleti ablakait csak élükre állított kváderkövek övezik.⁵²

A középső, szintén háromemeletes bérház reprezentatívabb külsőt kapott, amely a Bajcsy-Zsilinszky út – vagyis a Waitzner Boulevard – felé 4 axissal, a Dessewffy utca – régen Drei-Herzen Gasse – felé pedig 3 ablaktengellyel néz. Az első és a második emeletet az ablakok között megjelenő, rusztikus, kváderezzett pilaszterek fogják össze, és ezek keretezik az architektúra lekerekített sarkának első és második emeleti erkélyes ikerablakait is. A sarok harmadik emeletén a nyílások száma megduplázódik. Az első és második emeleten a félköríves ablakok erőteljes architektonikus keretben vannak, az ablakok előtt masszív gyámkövek által tartott erkély húzódik. Az első emeleti erkélyek 2–3, illetve 4 ablakot kapcsolnak egybe, a második emeleten pedig minden ablak külön erkéllyel rendelkezik. A legfelső szinten a nyílások felett törpegaléria figyelhető meg. Az épület összhatásába nem illeszkedő tetőtérbeépítés 1997-ben készült.

A három, egybeépült bérház alaprajzai szintenként mutatják az épületegyüttes beosztását. Mindegyik lakóház kis belső udvar köré szerveződik; ezen kívül 7 kisebb világítóudvar a telkek minél nagyobb beépítését szolgálja. Mivel minden emeleten házanként csak két, illetve három lakás került kialakításra, így a lakások megközelítéséhez folyosóra sincs minden esetben szükség. A helytakarékoságnak eshetett áldozatul a három lépcsőház, amelyek szűkek, sötétek, és nélkülöznek mindenféle reprezentációt. A legszebb udvara a Dessewffy utcai bérháznak van, ahol a kapualjjal szembeni, hátsó rész udvarra néző folyosójának négy nyílását három oszlop, illetve a két felső emeleten három pillér választja el egymástól. A két középső nyílás boltíves, kőbábos korláttal. A keresztboltozatos folyosószakaszokat falkötő vasak erősítik, amelyeknek a vége indás kovácsoltvas díszként az udvari homlokfalon jelentkezik.

Mivel a tervező egyetlen helyiség funkcióját sem tüntette fel a rajzokon, így a lakások nagyságának és beosztásának a megállapítása nem egyszerű feladat. A szintek elrendezése nagyon hasonló egymáshoz, ami azért érdekes, mert a két szélső bérház homlokzatán az 1. és 2. emelet díszítettségében megjelenő társadalmi projekció nem igazán érzékelhető a lakások méretében. Lang hiába igyekezett az utcafrontra néző szobákat tervezni, a keskeny és mély telkek formájából is következik, hogy ez nem minden esetben sikerült, ráadásul több helyiség ablaka csak a kis udvarokra nyílik. Úgy sejtjük, hogy a két szélső lakóépületben szintenként két utcafronti és egy udvari, a 29-es számú bérházban két utcafronti lakás volt megtalálható. A tömb hátsó részében a tervező a körbeépített udvaroknál kicsit nagyobb, belső kertet létesített. A Bajcsy-Zsilinszky út 27. és a Dessewffy utca 2. számú bérházak udvari lakásainak helyiségei

többször erre néztek. Ennek a traktusnak egy részén egy mezzanin beiktatása is lehetővé vált, ahol egy lakás foglalt helyet. A helyiségek pontos száma nem megállapítható, de a lakások 2–3–4 szobások lehettek, vagyis alapvetően a középosztály számára készültek, melyek nem rendelkeztek fürdőszobával sem. Ettől csak a Bajcsy-Zsilinszky út 27. második emelete tér el, ahol úgy tűnik, hogy a bal oldali utcafronti lakás össze van nyitva az udvari lakással, aminek következtében egy legalább 7 lakószoba, nagypolgári otthon vált itt kialakíthatóvá.

A három bérház stílusában nagyon különbözik a Pesti Építőtársaság két évvel korábbi épületeitől, és a tömbbeépítés ellenére sem keletkezett olyan egységes együttes, mint a Bécsi utcában. A beépítés formáját valószínűleg korántsem esztétikai igények, hanem sokkal inkább a minél nagyobb bérjövödelem megszerzése motiválta. A két szélső ház inkább a vízszintest, míg a saroképület a függőlegest hangsúlyozza. A középső bérház íves formái ellentétet képeznek az azt keretező épületek szögletesebb megoldásaival.

3. BUDAPEST, BAJCSY-ZSILINSZKY ÚT 47.–PODMANICZKY UTCA 2.–PODMANICZKY UTCA 4.

Az előző együtteshez hasonlóan ez is egy három bérházból álló beépítés, ahol a hegyesszög formájú területen a középső, levágott sarkú épületet az egyik bérház a Bajcsy-Zsilinszky, a másik a Podmaniczky utca felől kíséri. A házcsoport fő nézetét a rendkívül keskeny, mindössze három nyílástengelynyi szélességű, levágott sarok adja. Mivel a középső ház földszintjén üzletek nyíltak, ennek az épületnek a bejárata is a Podmaniczky utcai oldalra került. A sarokház oldalsó homlokzatai hét axisosak. A sávozott földszint felett az első emelet is meglehetősen rusztikus. A második és harmadik emeletet az ablakok közötti korinthuszi fejezetű, monumentális pilaszterek kapcsolják össze. Ezek érdekessége a piederstäljuron megjelenő, csúcsára állított négyszögek motívuma, amelynek analógiáját egy bécsi (Spiegelgasse 1.) és két budapesti házon (Jahn József: Erzsébet krt. 2. 1884-1886. és Freund Vilmos: Izraelita siketnémák épületén, 1876) is megfigyelhetjük. Ez a díszítőelem Freundnál erkélyeken és függőfolyósok oldalán is előfordul, és számos példáját látjuk Freund mestere, Gottfried Semper épületein.⁵³

A mai homlokzat díszítése eltér az eredeti tervrajzon láthatótól. Előbbin ugyanis a második emeleten minden második ablakot erőteljes kiülésű timpanon, a harmadikon félköríves záródás keretez. Ehhez képest az Építészeti Múzeumban megőrzött⁵⁴ és a *Bauzeitung für Ungarn*⁵⁵ által is közölt plánumon eltérő ritmusban, minden második ablak felett érdekes, gazdag növényi ornamentika figyelhető meg. A második emeleti ablakok alatti kötényeket bábos korlát, a sarkokat balusztrádos erkélyek is gazdagítják. Nem szerepelnek a tervrajzon a harmadik emelet minden második ablaka alatti tondók sem. A sarokházat kísérő két bérház homlokzati rajzai nem kerültek elő a levéltárból. A Bajcsy-Zsilinszky út 49. külsejét a vörös téglafal és az armírozott vagy egyenes záródású, fehérre vakolt keretezésű ablakok sora jellemzi. Ugyanez a hét ablakos homlokzati struktúra alkotja a Podmaniczky utca 4. szám alatti ház kinézetét is, csak egyszerűbb, jelenleg vakolt változatban.

A Lang Adolf által tervezett három bérház kivitelezője Karl Strauss építőmester volt.⁵⁶ A személytelen építető cég lehet itt is a magyarázat arra, hogy a bérházakból hiányzott az első vagy második emeleti, általában a tulajdonos számára kialakított nagyméretű, reprezentatív lakás. Mindhárom épületben mindhárom szint hasonló elrendezést mutat, emeletenként összesen 7 lakással. Az 1 darab kétszobás, 3 háromszobás, 2 négyszobás és 1 ötszobás, a középosztály igényeit megcélzó lakásokkal a cél nyilvánvalóan a telek minél jobb kihasználása, illetve minél nagyobb bérjövdelem elérése volt.⁵⁷ Mindamellett, hogy ezek a lakóépületek a korai historizmus szép példáit képviselik, alaprajzaikat illetően a bérház legtöbb tervezési hibáját magukon viselik. Tipikusan ilyenek a közlekedőterek. Ahogy már az előbbi épületegyüttesnél is tapasztalható volt, a boltozott kapualjak általában sötét és szűk lépcsőházakba vezetnek, amelyek a Sugár út vagy a Nagykörút bérpalotáinak reprezentatív lépcsőházaikhoz képest gyakorlatilag nem többek, mint szélesebb csigalépcsők. A belső udvarok kis mérete a zsúfoltság érzetét kelti, amit csak néha old az udvar egyik oldalának loggiás kiképzése. Ide sorolható még a lakáson belüli közlekedő terek hiánya, a világító udvarokra néző, sötét helyiségek sokasága, a reprezentációt a kényelem és a komfortosság elé helyező tervezési szemlélet. Bár az 1870-es években a jelentősebb fővárosi bérházak lakásaiban már megjelent a fürdőszoba és a vízöblítéses wc,⁵⁸ a Pesti Építőtársaság épületeiben nem nagyon találkozunk ezekkel az egyre fontosabbá váló mellékhelyiségekkel.

*A Bajcsy-Zsilinszky út 4. és a Podmaniczky utca 2. mai képe.
A Szerző felvétele*

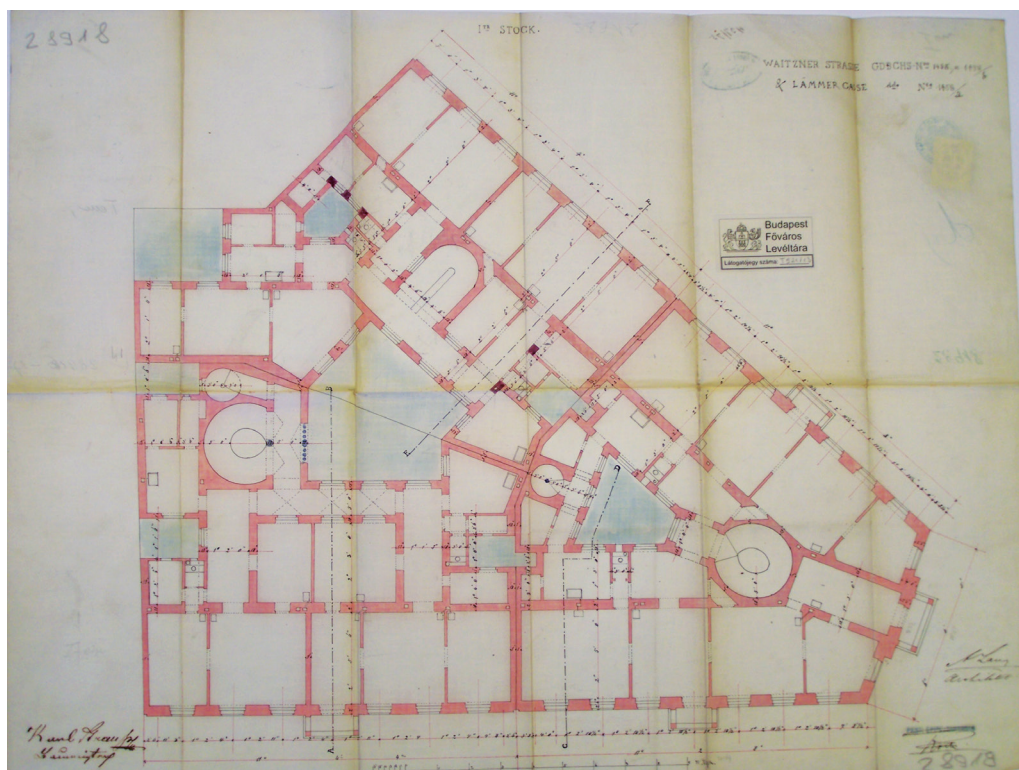
A Váci körüti beruházás nem váltotta be a Pesti Építőtársaság számításait. Az 1873. évi gazdasági válság elmélyülése következtében ugyanis a bérleti díjak körülbelül a felére csökkentek, a bolthelyiségek pedig „...a kedvezőtlen üzletviszonyok folytán tetemesen leszállított bérért sem voltak kiadhatók.”⁵⁹ Ezt követően a Pesti Építőtársaság több építkezést nem foganatosított. A bemutatott ingatlanokon kívül a cég tulajdonában volt még az Alsó Dunasor 76.–Molnár utca 79. alatt 697 négyszögöl, a Felső Dunasor és a körút 442, 443, 443a szám alatt 10 372 négyszögöl, a Felső Dunasor és a Nádor utca 46. alatt 563 négyszögöl, az Aldunasor és Nyúl utca 65–67a. alatt 1164 négyszögöl és a külső Váci úton 54 375 négyszögöl terület. Ezek nagy része azonban – a becsült értékükből adódóan – beépítetlen telek lehetett, illetve a külterületeken raktárak álltak.

A PESTI ÉPÍTŐTÁRSASÁG, MINT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Ennek a fejezetnek a Társaság építőtevékenységéről, az abból keletkezett haszonról, a részvényeseknek fizetett osztalékokról, a hivatalnokok munkájáról kellene szólnia. Az éppen csak megalapított vállalat tevékenységében azonban olyan súlyos problémákat okozott az 1873. évi gazdasági válság, amelyből nem sikerült kilábalnia. Működésének eredménye így mindössze – az előző fejezetben bemutatott – néhány fővárosi bérház, története pedig gyakorlatilag nem más, mint állandó küzdelem a teljes anyagi bukás elkerülése érdekében.

A Pesti Építőtársaság 1873. évi mérlege szerint a vagyon és a teher egyaránt 5 532 351 forintot mutatott. A Társaság ebben az évben 3 743 617 forintért vásárolt bérházakat és telkeket, illetve 272 195 forintot költöttek építkezésre. Bár 1873-ban a cég 101 456 forint nyereséget könyvelhetett el, az ingatlanok vételárának hátraléka 745 845 forintot, a Bécsi Építőtársaság ingatlanokban és építkezésekben levő része 435 722 forintot, az Általános Magyar Municipális Hitelintézet része 122 108 forintot tett ki, és a Gregersen G. Vállalatnak is volt része a társaság vagyonában.⁶⁰ Az 1874-es mérleg már 23 687, az 1875-ös 41 935, míg az 1876-os 500 877 forint veszteséget jelzett.⁶¹

A pénzügyi egyensúly megbomlását az okozta, hogy az 1872. évi árakon vásárolt telkeken emelt bérházak lakásainak és üzleteinek, illetve a Fegyvergyár utcában levő raktáraknak a bérleti díjai a válság következtében folyamatosan csökkentek, illetve sok esetben az ingatlanok kereslet hiányában üresen maradtak, miközben az építkezésekre felvett jelzálogkölsönök kamatterhei drasztikusan emelkedtek. A bécsi tőzsde összeomlásával 1873. május 9-én kezdődött válság 1876–1877-re mélyült el igazán. Ezt támasztja alá az, hogy 1875-ben a társaság még belevágott a Váci körüti hat bérház megépítésébe. A Bécsi utcában 1874-ben felépített, évi 14 000 forintért bérbe adott négyemeletes Budapest Szállodát ugyanakkor a bérlő fizetésképtelenné válása következtében a vállalat 1876-ban kénytelen volt saját kezelésébe venni, amiből mindössze alig 6000 forint éves bevételre tett szert. Más példák is azt mutatják, hogy a bérleti díjak néhány év alatt körülbelül a felére estek vissza. Amíg a Pesti

*A Bajcsy-Zsilinszky út. 47.–Podmaniczky út 2–4. 1. emeleti alaprajza.
BFL: XV.17.d.329. Építési Ügyosztályok Tervtára 28917.*

Építőtársaság összes ingatlana után 1877-ben mindössze 50 000 osztrák értékű forint bevételre számíthatott, a telekvásárlásokra és az építkezésekre felvett kölcsönök törlesztő részletei 100 000 forint fölé emelkedtek.⁶²

Ehhez még hozzájött az építkezési telkek értékcsökkenése, amelynek mértékét az 1877. évi közgyűlésen 35–58% közé tették, és ennek fényében a 3 133 575 forintos ingatlanvagyon értékét 2 312 787 forintra szállították le. Az így keletkezett értékvesztés 820 788 forintnyi összegének egy részét a tartalékalapból leírták, így az 1876-os évet végül 500 877 forint veszteség és 131 618 forintos tartalékalap mellett 369 259 forint veszteségkülönbséggel zárták.⁶³

A vállalat az anyagi helyzet javítása érdekében többféle megoldással kísérletezett. A veszteségek kezelésének első módja az alaptőke leszállítása volt. Ennek érdekében már 1874-ben 14 430 darab visszaszerzett ideiglenes részvényjegyet semmisítettek meg 2 886 000 forint értékben, majd 1875-ben újabb 2 114 000 forintnyi, 10 570 ideiglenes részvényt hívtak vissza, amelynek eredményeképpen a társaság alaptőkéje a felére, 5 millió forintra csökkent.⁶⁴ A törvényszék 1876 októberében jóváhagyta további 10 000 részvény kivonását, amellyel az alaptőke 3 millió forintra redukálódott.⁶⁵ Erre azért volt szükség, mert a részvények tőzsdei ára oly csekély lett a válság hatására, hogy nem

volt arányban a társaság vagyonával. Az olcsó, tőzsdei áron visszavásárolt részvény megsemmisítése révén a tőzsdei ár és a részvény valóságos értéke közötti különbözet a társaság javára íródott. Ebből képezték azt a tartalékalapot, amelyből a veszteségek egy részét le tudták vonni.

A részvények visszavásárlásán túl az alaptőke csökkentésében szerepet játszott a társaság tulajdonában levő ingatlanok és társrészek részvényjegyért való eladása. 1875-ben a társaság eladott az Alsó Dunasoron és a Nyúl utcában fekvő ingatlanából 273,2 négyszögöl, a Molnár utcában található ingatlanból pedig 85,77 négyszögöl területet.⁶⁶ Az ingatlanok eladása az 1870-es évek második felében azonban lehetetlenné vált, illetve csak áron alul volt kivitelezhető. A Bécsi utca 6. szám alatti ház eladásából például 91 189 Ft 31 kr. vesztesége keletkezett a társaságnak.⁶⁷ Jelentősebb üzletkötésre csak a piaci viszonyok javulása után, 1883-ban került sor. Ekkor a VI. kerületi, külső Váczi úton fekvő 54 375 négyszögöl területű telekből 22 950 négyszögölet adtak el az Első Osztrák Jutafonó- és Szövőgyárnak.⁶⁸

A Pesti Építőtársaság a Bécsi Építőtársasággal és a Sugárútépítő Vállalattal is társas viszonyban állt. A Sugárútépítő Vállaltban⁶⁹ 20% társrésze volt,⁷⁰ amitől 1874 óta szeretett volna megszabadulni. Az 1874. november 15-i rendkívüli közgyűlésen ezért arról határoztak, hogy a társrészt eladják a Franco-Osztrák Banknak. A Bank a meghatározott határidőig a 20%-ból csak 14%-ot vásárolt meg, a fennmaradó 6%-ot 1876 nyarán vette meg 6470 darab részvényjegyért. Ennek eredményeképp a társaság törzstőkéje 1 600 000 forintra csökkent.⁷¹ Ez az ügylet nemcsak a régóta vágyott függetlenebb működés szempontjából volt felettebb kívánatos, hanem azért is, mert bár a Közmunkatanács és a Sugárútépítő Vállalat közötti szerződést 1876-ban felbontották, a vállalat elvesztette 1 millió forintnyi óvadékát, valamint jelentékeny készpénz befizetésére is kötelezve lett, amihez a társrész arányában a Pesti Építőtársaságnak is hozzá kellett volna járulnia. Másrészt mivel a Sugárútépítő Vállalat tulajdonában maradt telkek csupán beépítés által lettek volna értékesíthetők, ezért a likviditási problémákkal küszködő Pesti Építőtársaságnak az építkezés költségeihez ugyancsak hozzá kellett volna járulnia.

Az alaptőke csökkentésén túl a társaság igyekezett a működés költségeit is lefaragni. Az 1877. évi közgyűlésen arról döntöttek, hogy csökkentik a hivatali személyzet nagyságát.⁷² Ennek a határozatnak az egész műszaki osztály áldozatául esett, beleértve a műszaki igazgatót is. Mivel a társaság 1875 óta nem foganatosított újabb építkezést, ez eléggé indokolt lépésnek tűnik. Sajnos arról nem tudósítanak a források, hogy a műszaki osztály hány alkalmazottból állt, de az biztos, hogy az elbocsátásukból származó megtakarítás a társaság büdzséjében csak a következő években jelentkezhetett, mivel „...néhány hosszabb időre megkötött szolgálati szerződés felbontása miatt...” az elküldött alkalmazottaknak tetemes végkielégítést kellett fizetni.⁷³ Az 1877. évi mérleg szerint két hivatalnok végkielégítése 3 300 forintot tett ki.⁷⁴ A költséghatékonyság állhatott a vezérigazgatói, titkári és főkönyvelői állások megszüntetésének hátterében is.

Az 1877. évi rendes közgyűlésen arra is történt kísérlet, hogy mind az igazgatósági, mind a felügyelőbizottsági tagok számát három főben maximálják. Ezt a javaslatot azonban a részvényesek nem szavazták meg. A közgyűlésen felére csökkentették ugyanakkor a jelenléti jegyek összegét: ettől kezdve az igazgatósági tagoknak csak 10 Ft járt ülésenként. A felügyelőbizottság tagjainak éves fizetése 500 Ft maradt, azonban Lechner Lajos a bizottsági tagok nevében azt indítványozta, hogy a társasági érdek által megkívánt takarékoság szellemében az ő illetményüket is a felére szállítsák le.⁷⁵ Az 1878-ban megválasztott új igazgatóság már ingyen vállalta a társaság konszolidálásának nem kis feladatát, míg a felügyelőbizottsági tagok munkájáért évi 20 darab arany járt.⁷⁶ Ezt a következő évben 25 aranyra módosították.⁷⁷ A költséghatékonyság érdekében a társaság feladta a Budapest Szállodában évi 3000 forintért bérelt hivatali helyiségét is, és 1879-től a Sugár út 46. szám alá költözött, amely iroda csak 600 forintba került évente.⁷⁸ A társaság helyzete a vezetőség minden igyekezete ellenére olyan kritikussá vált, hogy már 1877 végén felmerült, vagy befizetést kell elrendelni a részvények után, vagy elhatározni a feloszlást. A hatalmas veszteségek ellenére a társaság működését eddig az biztosította, hogy a legnagyobb hitelezők a fizetési kötelezettségek határnapjait meghosszabbították. A Franco-Osztrák Bank 284 000 forint jelzálogosított váltótartozásának visszafizetésére nyert haladék azonban 1878. június 30-ig szólt, így a társaságnak sürgősen pénzre volt szüksége. A reménytelen helyzet következtében az igazgatóság az 1877. november 11-i rendkívüli közgyűlésen lemondott. A részvényesek azonban nem fogadták el a vezetőség lemondását, hanem azzal bízták meg a tagjait, hogy folytassák a megkezdett tárgyalásokat az immár felszámolás alatt álló Franco-Osztrák Bankkal a fizetési határidő meghosszabbításáról, és tegyenek javaslatot pénz beszerzésére.⁷⁹

A Pesti Építőtársaság azt szerette volna elérni, hogy a Bank a váltótartozás lejáratának határnapját a kamatfizetési kötelezettséggel együtt 1879. december 31-ig hosszabbítsa meg. Úgy tűnik, hogy ezért túl nagy árat kellett volna fizetni, a Bank ugyanis cserébe jogot kívánt formálni a társaság igazgatásába való beleszólásra. A Pesti Építőtársaság vezetése ezért úgy döntött, hogy a legmegfelelőbb megoldás a követelés végleges törlesztése lenne. Mivel az ezzel kapcsolatos tárgyalások nem vezettek eredményre, az igazgatóság a Bank által kidolgozott három javaslatot terjesztette a közgyűlés elé, amelyek mindegyike a részvényesek befizetésére alapult, eltérés csupán az összegek nagyságában volt.⁸⁰

Az 1878. február 17-i rendes közgyűlésen Rechnitz Henrik, a Franco-Osztrák Bank képviselője azzal a – korábbi három ajánlatnál kedvezőbb – javaslattal állt elő, hogy amennyiben a Pesti Építőtársaság befizetés elrendelése által 1879 végéig biztosítja a deficit fedezetét, akkor a Bank a 284 000 forint hitel utáni lejárt hátralékos kamatot és az 1879 végéig esedékes kamatot, összesen 56 000 forintot elenged a tartozásból, és a 284 000 forintos tőke leszállítása tárgyában is hajlandó alkudozni. Az igazgatóság úgy ítélte meg, hogy a cég jövője ezzel biztos alapokra lenne fektethető, ezért részvényenként 5 forint befizetését hozta javaslatba. Mivel a közgyűlésen többen a befizetés, illetve annak

nagysága ellen szólaltak fel,⁸¹ ezért a közgyűlés elnöke, Loisch Ede összeg nélkül rendelt el szavazást a befizetésről. A részvényesek azonban 1504:2160 arányban leszavazták a társaság konszolidálásának befizetés útján történő megvalósítását. Így nem maradt más választás, mint a társaság feloszlásáról határozni. Ennek megszavazásához ugyanakkor az alaptőke felének képviselnie kell a közgyűlésen magát, így a szavazást a március 3-ra összehívandó rendkívüli közgyűlésre halasztották.⁸²

Az 1878. március 3-i rendkívüli közgyűlésen a szavazás előtti felszólalásában Rechnitz Henrik arról beszélt, hogy a társaság feloszlása okozná a legnagyobb kárt a részvényeseknek, mivel a Franco-Osztrák Bank kénytelen volna csődöt kérni a társaság ellen, a jelzáloghitelek kiegyenlítése érdekében pedig el kellene árverezni az ingatlanokat. Úgy tűnik, a jelenlévők többségét sikerült meggyőznie, mivel a név szerinti szavazáskor 3075:3726 arányban a feloszlás ellen foglaltak állást. Ennek következményeként az igazgatóság 1878. március 17-én minden részvény után 5 forint befizetését írta elő 1878. április 24-i határidővel.⁸³ 1878. május 29-re azonban újabb rendkívüli közgyűlést kellett összehívni, mert három részvényes indítványt nyújtott be az igazgatósághoz a társaság működésének beszüntetésére. Dr. Pohl Ferdinánd, Lieber Richárd és Dore(t) León 1878. április 23-án, Bécsben kelt levelükben arra hivatkoztak, hogy a befizetést nem ismerik el olyan eszköznek, amely alkalmas volna a vállalat állapotának orvoslására. Nagy megütközést keltett, hogy a közgyűlést kezdeményezők meg sem jelentek az ülésen, így mivel nem volt, aki a beadványt a közgyűlés elé terjesztette volna, és mert az 58 résztvevő amúgy sem tette ki a határozatképességhez szükséges kétharmados többséget, ezért az ügy tárgyalását elejtették. Elfogadták viszont az igazgatóság immár sokadik lemondását, és új vezetést választottak, amelynek tagjai bizonyos előnyöket terveztek a hitelezőkkel szemben elérni, illetve az adóságok törlesztését befizetés és ingatlanok eladása, a kezelési költség leszállítása és az üresen álló bolthelyiségek kiadása révén kívánták biztosítani.⁸⁴

Az új vezetés az 1879. április 30-i, VI. rendes közgyűlésen arról számolt be, hogy sikerült elhárítania a társaság vagyontát kényszereladásokkal fenyegető, végrehajtási jogokat szerző hitelezők formájában jelentkező veszélyt. A Pesti Építőtársaságnak 1878-ra ugyanis 67 000 forintnyi fedezetlen adóssága keletkezett. Ennek az összegnek az előteremtését két forrásból sikerült megoldani: egyrészt a részvények után elrendelt befizetésből, másrészt a Wiener Baugesellschafttal megkötött csereszerződésből. Előbbiből a társaságnak 46 000 forint bevétele, míg a csereügyletből 15 000 forint nyeresége származott,⁸⁵ amit az évi jövedelmekből kipótolva kifizették az adósságot. A tranzakció lebonyolításához azonban a Franco-Osztrák Bank „barátságos indulatára” is szükség volt, mivel a bank lemondott a 284 000 forint lejárt tartozás követeléséről egészen addig, amíg az a társulat „anyagi helyzetének megkärösítésát” eredményezné. Emellett eltekintettek az 1878. december 31-ig számított 21 218 forint kamatköveteléstől is.⁸⁶ A társaság további fennállása így biztosítva volt, de a helyzet továbbra is válságosnak tűnt, mivel az 1878. évi mérleg 858 715 forint veszteséget mutatott. Ennek nagy része, 769 293 forint ugyan az előző évből származott, de 1878-ban ehhez további 89 421 forintot kellett hozzákönyvelni.⁸⁷

1879-ben végre javulás állt be a Pesti Építőtársaság vagyoni helyzetében, amit jól érzékeltet, hogy az évet 3001 forint többlettel zárták. Ezt az tette lehetővé, hogy 1878-ban érvénytelenné nyilvánították azt a 10 800 darab részvényjegyet, amely után elmulasztották a tulajdonosaik a befizetést, majd mivel az ezek helyett kibocsátandó részvények értékesítésére nem volt kilátás, ezeket véglegesen forgalmon kívül helyezték. A névleges részvénytőke a megmaradt 9200 részvény alapján 1 840 000 forintra olvadt, amelynek a tényleges értéke a részvények 85 forintjával számolva azonban csak 782 000 forint volt. A 10 800 részvény megsemmisítéséből felszabaduló 864 000 forintot a tartalékalap rovatába írták, amiből aztán levonták az 1878. év 858 715 forintnyi veszteségét. A csekély nyereséghez az is hozzájárult, hogy 1879-ben némi javulás állt be az ingatlanpiacon: amíg 1878-ban a kiadott ingatlanok után 45 493, addig 1879-ben 60 381 forint bérjövedelem folyt be a társaság számlájára.⁸⁸

A tovább javuló tendencia eredményeképp 1880-ban a nyereség 3779 forintra emelkedett. Ennek ellenére a társaság újra veszteséggel zárta az évet. Ennek a hátterében az állt, hogy a Budapest Szálloda működését 1880. május 1-jével beszüntették, a berendezés feleslegessé váló részét pedig eladták. A szálloda-felszerelés értékcsökkenéséből eredő 16 095 forint fedezésére 5284 forint erejéig a tartalékalapot, illetve a korábbi nyereségeket vették igénybe.⁸⁹ Így is maradt 4029 forint hiány a következő évre. 1881-ben 6606 forint többlet keletkezett,⁹⁰ de a válság elhúzódását mutatja, hogy a társaság működése 1882-ben csak 1339, 1883-ban 3783 forintot eredményezett. A társaság nem fizetett osztalékot, a nyereséget mindig a következő évi számlára vezették át.⁹¹ Az üzleti élet élénkülése ellenére a Pesti Építőtársaság részvényének árfolyama 1881 végén 0 forint volt.⁹² Továbbra is váratott magára a Franco-Osztrák Bank kölcsönének visszafizetése.

A Pesti Építőtársaság sorsa az 1884. évi április 30-i, XI. rendes közgyűlésen pecsételődött meg, amelyen az igazgatóság az összes ingatlan eladását és a cég megszűnését indítványozta. A vezetőség valójában kész helyzet elé állította a közgyűlést, mivel a Weiss Bertholddal és Manfréddal 1 100 000 forintról szóló adásvételi szerződést már április 6-án megkötötték. Az igazgatóság eljárását a részvényesek részéről többen is sérelmezték, hiszen az ingatlanok eladásáról a közgyűlésnek kellett volna döntenie. Rechnitz Henrik azonban azzal érvelt, hogy csak így tudták teljesíteni a Franco-Osztrák Bankkal kötött megállapodásnak azt a pontját, amely szerint ha 1884. május elsejéig kifizetik a tartozást, akkor a 382 453 forintot kitevő követelést 300 000 forintra leszállítják. Az elnök beszámolójából arra is fény derül, hogy az 1878-ban megválasztott igazgatóság valójában már ekkor tisztában volt azzal, hogy a társaság nem megmenthető, így céljuk arra irányult, hogy működését fenntartsák addig, amíg a felszámolás megfelelően lebonyolítható lesz. Ennek érdekében először az egyensúly megteremtésére törekedtek a költségek csökkentése és a jövedelmek növelése által, majd ezt követően kezdhettek el foglalkozni az ingatlanok eladásával. A folyamatot felgyorsította, hogy a Franco-Osztrák Bank felszámolása 1884-re olyannyira előrehaladt, hogy a pénzügyvezető jelezte, a tőke és a kamatok visszafizetése kapcsán hat éven keresztül adott prolongációt kénytelen beszüntetni, és érvényesíteni a társulattal szembeni végrehajtási jogát. Mivel

az igazgatóság arra nem számíthatott, hogy az értéktelen részvények után szükséges 40 forintos befizetés elrendelése eredménnyel jár annak érdekében, hogy elkerüljék a vagyon kényszereladás útján való értékesítését, az ingatlanokat meghirdették a lapokban, amelyre azonban egyetlen ajánlat sem érkezett. Ezt követően több tekintélyes üzletcsoporttal tárgyalásokat kezdeményeztek. Az itt megajánlott vételárak viszont a követelések kiegyenlítésére sem lettek volna elegendők. Mindezek alapján a Weiss testvérekkel megkötött szerződés kapcsán, amely amúgy is a legmagasabb összegű ajánlatot képviselte az összes közül, Rechnitz elnök visszautasította Dr. Wittmann Mórnak⁹³ azt a megjegyzését, amelyben keveselte a vételárat.

Végül az adásvétel jóváhagyását 5230 szavazattal rendelkező 53 részvényes elfogadta, míg 2150 szavazatot bíró 22 részvényes elutasította. Ezt követően az elnök titkos szavazást rendelt el a társaság megszüntetéséről, amelyen 48 részvényesből 47 a vállalat felszámolása mellett foglalt állást.⁹⁴ Új igazgatóság megválasztására így már nem volt szükség, helyette három felszámolóról határoztak.⁹⁵

Úgy tűnik, a Wiener Baugesellschaftnak nem tetszett a Pesti Építőtársaság megszüntetése. A Fegyvergyár utcai és a Felső Dunasoron fekvő Tüköry-féle telkek eladása ellen egy 1874-ben megkötött megállapodásra hivatkozva adtak be óvást, amely szerint az ingatlanok 80%-os tulajdoni részzilletményét a Pesti Építőtársaság csak a Wiener Baugesellschaft beleegyezésével adhatta volna el, ellenkező esetben 100 000 forint kötbért tartozik fizetni. Mivel a Pesti Építőtársaság okmányai között ilyen megegyezésre nem akadtak, és mert annak időpontja amúgy is egy hónappal korábbi volt, mint a Tüköry-féle telekből megszerzett 20%-os tulajdonrész, így a kötbér fizetését – mint alaptalan követelést – visszautasították. A Wiener Baugesellschaft ekkor azzal próbálkozott, hogy az összeladást, mint a felszámolással egyenértékű döntést semmisnek tekinti, mivel arról az alapszabályok értelmében a részvényeseknek a közgyűlésen 2/3-os többséggel kellett volna döntenüik.⁹⁶

A Wiener Baugesellschaft végül nem tudta megakadályozni a Pesti Építőtársaság felszámolását. Miután a társasággal szembeni követelések kielégítést nyertek, a három évig elhúzódó eljárás részeként 1885-ben a rendelkezésre álló 78 778 forint készpénzből részvényenként 8 forintot fizettek.⁹⁷ 1887-ben még 1 forint 11 krajcár járt minden részvény után. Végül kérték a vállaltnak a cégjegyzékből való törlését. Bár az 1885-ös Compassban már nem szerepelt a Pesti Építőtársaság, hivatalosan csak 1888-ban szűnt meg.⁹⁸

JEGYZETEK

1. *Kövér György*: Grúndolás 1869-ben. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/84-02/ch04.html> Letöltés ideje: 2016. 5. 20.
2. *Gyáni 1998*.
3. *Gergely 2004*. 111–117.
4. *Sisa 2013*. 328.
5. *Kövér 1986*. 43.
6. *Thirring 1900*. 13–14.

7. *Pest-Ofner Bau-Zeitung*, 1872. december 1. 7.
8. *Neuwirth József* munkáját idézi *Thirring 1900.* 10.
9. Az 1875. évi 37. törvénycikk (kereskedelmi törvény) 1000 év törvényei.
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5692> Letöltés ideje: 2016. 5. 13.
10. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, A Pesti Építőtársaság alapszabály-tervezete.
11. Az 1875. évi 37. törvénycikk (kereskedelmi törvény) 151. és 159. §. 1000 év törvényei.
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5692> Letöltés ideje: 2016. 5. 13.
12. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, A Pesti Építőtársaság alapszabály-tervezete.
13. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az 1876. április 2-i közgyűlés jegyzőkönyve.
14. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, A Pesti Építőtársaság alapszabály-tervezete.
15. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az 1876. április 2-i közgyűlés jegyzőkönyve.
16. *Magyar Compass* 1875. 291.
17. A részvényesek között ott találjuk például az Erlanger bankárdinasztia tagjai közül Lajost és Viktort. Erlanger Lajos az édesapja által Frankfurtban alapított bankházat vitte tovább, míg a négy testvér közül a legfiatalabb fiú, Viktor a bécsi ág megteremtőjeként főszerepet játszott mind a Franco–Osztrák, mind a Franco–Magyar Bank kormányzótanácsában. Kövér 1986. 27.
18. A Pesti Építőtársaság szervezeti felépítéséről bővebben lásd: *Pilkhoffer 2016.*
19. *Bauzeitung für Ungarn*, 1876.
20. *Ybl 2002.* 12.
21. *Lyka 1927.* 75–76.; *Sisa 1994.*; *Lyka 1937.* 553.; *Sisa 2005.*
22. *Jakab Dezső*: Lang Adolf élete és művei. *Építő Ipar – Építő művészet*, 1917. május 20. 123.
23. *Preisich 2004.* 138–146.
24. *Siklóssy 1931.* 238.
25. A Bécsi utca 1–3. telkén Quittner Zsigmond tervei alapján 1911–1912-ben egy ötemeletes, szecessziós épületet emeltek a Phoenix Biztosító Társaság számára, a Bécsi utca 5. alatt ötemeletes, szecessziós üzlet- és bérház épült 1911-ben Sterk Izidor tervei alapján a Dán-testvérek megbízásából.
26. BFL: XV.17.b.312. – 2326/1873.
<http://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/14878/view/?pg=1&bbox=-2814%2C-4784%2C5794%2C266>
Letöltés ideje: 2016. 8. 02.
27. BFL: XV.17.b.312. – 1243/1873. <http://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/15731/view/?pg=0&bbox=-970%2C-8335%2C13508%2C160> Letöltés ideje: 2016. 8. 02.
28. BFL: XV.17.b.312. – 2327/1873.
<http://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/15735/view/?pg=0&bbox=-2855%2C-4735%2C5753%2C315>
Letöltés: 2016. 8. 02.
29. BFL: XV.17.f.331.b – 166/1.
<http://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/17044/view/?bbox=-4623%2C-11654%2C13642%2C-3159>
Letöltés ideje: 2016. 8. 02.
30. BFL: XV.17.b.312. – 2325/1873.
<http://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/15734/view/?pg=0&bbox=-2855%2C-4735%2C5753%2C315>
Letöltés ideje: 2016. 8. 02.
31. BFL: XV.17.b.312. – 1243/1873.
<http://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/15731/view/?pg=1&bbox=-458%2C-15539%2C14021%2C-7044> Letöltés ideje: 2016. 8. 02.
32. BFL: XV.17.b.312. – 1694/1873.
<http://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/15732/view/?pg=5&bbox=-1210%2C-8488%2C13269%2C7>
Letöltés ideje: 2016. 8. 02.
33. A Pesti Építőtársaság a közgyűléseit kezdetben a Bécsi utca 6. szám alatti épületben, 1878-ban a Budapest Szálloda épületében, 1879-ben a Sugár út 35. alatti, 1880-tól pedig a Sugár út 46. szám alatti hivatali helyiségeiben tartotta. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, közgyűlési jegyzőkönyvek.
34. BFL: XV.17.d.329. Építési Ügyosztályok Tervtára 24413. Ezt követően 1913-ban, majd 1934-ben is módosítottak az alaprajzon. Érdekeség, hogy az 1910-es években a Kertész Tödör tulajdonát képviselő szálloda az 1930-as években Kertész K. Róbert építészé lesz.
35. *Winkler 1993.* 33–35.

36. A forrásban Bécsi utca 5. szám szerepel, de az 1870-es évekbeli házszámítás nem egyezik meg a maival. Mivel a Pesti Építőtársaság közgyűlési jegyzőkönyvei szerint ebben az épületben működött a Budapest Szálloda, és mivel tudjuk, hogy a mai Bécsi utca 6. házszáma ekkor 1. volt, ezért az említett ház minden kétséget kizáróan a Bécsi utca 2.–Kristóf tér 5. számú épület volt. Az biztos, hogy ez az ingatlan a Pesti Építőtársaság 1888-as megszűnéséig a Társaságé maradt, mivel az évi 14 000 forintért bérbe adott szállodát az 1873. évi gazdasági válság következtében a Társaság kénytelen volt saját kezelésébe visszavenni. Az elhúzódó válság éveiben csak évi 6000 forintot jövedelmező hotel 1880-ban bezárták, de csak a berendezését adták el. (BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az 1881. április 20-i, VIII. rendes közgyűlés jegyzőkönyve.) Később újból Budapest Szálloda néven működött. Jelenleg hostel található benne.
37. *Neoreneszánsz 2008.* 117.
38. A tervrajzról pontosan nem állapítható meg, hogy az udvarra néző helyiségek közül melyik cselédszoba vagy esetleg egy kisebb lakószoba, ezért a lakások méretét csak az utcai szobák számával jeleztük.
39. BFL: XV.17.b.312. – 645/1873.
<http://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/15588/view/?pg=0&bbox=-6150%2C-11822%2C14326%2C191>
 Letöltés ideje: 2016. 8. 03.
40. BFL: XV.17.b.312. – 2328/1873.
<http://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/15736/view/?pg=5&bbox=-1236%2C-8423%2C13243%2C72>
 Letöltés ideje: 2016. 8. 04.
41. BFL: XV.17.d.329. Építési Ügyosztályok Tervtára 24413.
42. A bővíténi stílusában illeszkedett az eredeti épülethez, de a 11 axisossá váló Deák Ferenc utcai homlokzat tagolása eltért a Bécsi utcáitól. Az 1-3-1-1-3-1 ritmusú külső 3 középső nyílása erőteljesen sávozott rizalitot alkotott, amelynek második emeleti középső ablaka elé erkély is került. Az épület szélén mellékbejárat nyílt. Az emeleti lakások mindegyike rendelkezett már fürdőszobával. Később is történtek kisebb-nagyobb átalakítások az épületen: 1895-ben Székely Vilmos a pincén és a lépcsőn változtatott, 1901-ben egy bolthelyiséget építettek át. 1902-től 1938-ig Hüttl Dezső alakítgató az épületen, aminek következtében átépült egy takarékpénztári helyiség, 1937-ben új pánccelszoba létesült, egy évvel később pedig óvóhely kialakításra került sor. A II. világháborúban megsérült épületet 1945 után lebontották.
43. *Jakab Dezső: Lang Adolf élete és művei. Építő Ipar – Építő Művészet*, 1917. május 20. 124.
44. *Rozsnyai 2011.* 68.
45. *Bugár-Mészáros 2009.* 191.
46. *Wibiral–Mikula 1974.*
47. *Marótyy 2009.* 78–81.
48. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az 1877. április 15-i, IV. rendes közgyűlés jegyzőkönyve.
49. Déry a topográfiajában nemcsak az építés időpontját, de azt is tévesen hozza, hogy a tervező is Bobula János lett volna. *Déry 2006.* 83.
50. BFL: XV.17.d.329. Építési Ügyosztályok Tervtára 29166.
51. A pecséten – a többi forrástól eltérően – külön írva szerepel a társaság neve.
52. Az épületre negyedik emeletet húztak, és a tetőteret is beépítették.
53. *Jeney ms.* 87–88.
54. Forster Központ Magyar Építészeti Múzeum, 78. 4. 5.
55. *Bauzeitung für Ungarn*, 1875. o. n.
56. *Déry 2006.* 502.
57. BFL: XV.17.d.329. Építési Ügyosztályok Tervtára 28917.
58. *Épülettípusok 1995.* 19.
59. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az igazgatóság jelentése az V-ik rendes közgyűléshez, 1878. évi február 17-én.
60. *Magyar Compass 1874.* 297.
61. *Magyar Compass 1875.* 291.; BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, az 1876. április 2-i, III. rendes közgyűlés jegyzőkönyve; *Magyar Compass 1877.* 304.
62. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az igazgatóság jelentése az V-ik rendes közgyűléshez, 1878. évi február 17-én.
63. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az 1877. április 15-i, IV. rendes közgyűlés jegyzőkönyve.
64. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, A Pesti Építőtársaság alapszabály-tervezete 8 §.

65. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság 117212/1876.
66. Az ebből keletkezett bevétel a tartalékalapra vezették, ami ennek következtében 326 742 forintra duzzadt.
67. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, 1877. évi mérleg.
68. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az 1883. április 30-i, X. rendes közgyűlés jegyzőkönyve
69. A Sugárút, később Andrássy út funkciója Pest történeti városmagjának a Városligettel való, töretlen vonalú, reprezentatív összekötése volt. A Sugárút létesítésére az 1870:LX. törvénycikk több mint 6,6 millió koronát, illetve 9,7 millió korona hitelt biztosított. Az útvonal kiépítésére a fővállalkozó Erlanger Bankház fiiláléja, a Franco-Magyar Bank 1872-ben megalapította az Általános Magyar Működési Hitelintézetet. A hitelintézet, amely kisajátítási áron megkapta a területet, megegyezett a Fővárosi Közművek Tanácsával, hogy az útvonalat öt, a mellékutakat tíz éven belül kiépíti. A Fővárosi Közművek Tanácsa vállalta a még szükséges kisajátítások költségeinek a felét, valamint azt, hogy a Sugár út kiépítéséért 1 038 000 forintot fizet. Az 1873-as gazdasági válság hatására azonban a vállalkozók 1876-ban új egyezséget szerettek volna kötni, de mivel az összeomlás szélén álló Franco-Magyar Bank magával rántotta volna a Működési Hitelintézetet is, ezért 1876-ban kártalanították a vállalkozókat és a Sugár utat visszaadták a Fővárosi Közművek Tanácsának kezelésébe. Magát az útvonalat 1876–1877-ben átadták, de a legtöbb ház az 1880-as években épült. *Sisa 2013.* 452–455.; *Gábor 2010.* 13–16.; *Déry 2005.* 82–89.
70. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az 1876. augusztus 29-i rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve.
71. *Magyar Compass* 1877. 304.
72. Az 1877. évi mérleg szerint a hivatalnokok fizetése 11 925 forint 70 kr. volt.
73. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az 1877. április 15-i, IV. rendes közgyűlés jegyzőkönyve.
74. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, 1877. évi mérleg.
75. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az 1877. április 15-i, IV. rendes közgyűlés jegyzőkönyve.
76. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az 1878. május 29-i, rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve.
77. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az 1879. április 30-i, VI. rendes közgyűlés jegyzőkönyve.
78. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az igazgatóság jelentése az V-ik rendes közgyűléshez 1878. évi február hó 17-én.
79. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az 1877. november 11-i, rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve.
80. Az első változat 138 420 forint beszerzését feltételezte 1879 végéig. A második ajánlat a 284 000 forintnyi váltótartozás összegét 234 000 forintra mérsékelte, annak teljes visszafizetéséhez viszont 362 000 forintnyi befizetésre lett volna szükség. A harmadik lehetőség a kölcsön részben készpénzben, részben részvényben való kiegyenlítését tartalmazta, amely 258 000 forintot igényelt. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az igazgatóság jelentése az V-ik rendes közgyűléshez 1878. évi február hó 17-én.
81. Utóbbiak a befizetés összegét 3 forintban állapították meg.
82. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az 1878. február 17-i, V. rendes közgyűlés jegyzőkönyve.
83. *Budapesti Közlöny*, 1878. 2046.
84. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az 1878. május 29-i, rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve.
85. A szerződés szerint a Pesti Építőtársaság a Váci körút 46. számú házát átadta a Wiener Baugesellschaftnak, cserébe a Bécsi utca 5. szám alatti közös ingatlan ¼ része, valamint a Budapest Szálloda felszerelésének ¼ része a Pesti Építőtársaságé lett. Ezen felül a Wiener Baugesellschaft 15 000 forint értékű különbözetet fizetett a Pesti Építőtársaságnak.
86. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az igazgatóság és a felügyelőbizottságnak jelentése a VI-ik rendes közgyűléshez 1879. évi április hó 30-án.
87. *Magyar Compass* 1879. 282.
88. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az igazgatóság és a felügyelő-bizottság jelentése a VII-ik rendes közgyűléshez 1880. évi április hó 21-én.
89. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az 1881. április 20-i, VIII. rendes közgyűlés jegyzőkönyve.
90. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az igazgatóság és a felügyelő-bizottság jelentése a IX-ik rendes közgyűléshez 1882. évi április hó 27-én.

91. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az 1883. április 30-i, X. és 1884. évi április 30-i, XI. rendes közgyűlés jegyzőkönyve.
92. *Magyar Compass* 1882, 405.
93. Dr. Wittmann Mór már az 1883. évi mérleget sem tartotta helyesnek, mert abban az ingatlanok értéke ugyanazon az összegben volt felvéve, mint az előző évben. Rechnitz elnök véleménye szerint az ingatlanok értékének megállapításához nem volt túl sok támpontjuk, mivel azokra vevő évek óta nem jelentkezett, és mert főleg üres telkekről van szó. Ugyanakkor eladásra kínált, jelzáloggal terhelt ingatlanok esetében azok önkényes értékeszállítására káros lett volna a társaságra nézve.
94. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az 1884. évi április 30-i, XI. rendes közgyűlés jegyzőkönyve
95. Dr. Kunz Jenő, Dr. Bende Ödön és Dr. Pollak Rezső számára a munkájukért 3000 forintot szavaztak meg.
96. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, Az 1884. évi április 30-i, XI. rendes közgyűlés jegyzőkönyve.
97. BFL: VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság, A felszámoló bizottság 1885. évi július 20-án tartott ülésének jegyzőkönyve.

FORRÁSOK

- Budapest Főváros Levéltára (BFL): VII. 2. E. 1876/1278. Pesti Építőtársaság
 XV.17.b.312 – 2326/1873.
 XV.17.b.312 – 645/1873.
 XV.17.b.312 – 695/1873.
 XV.17.b.312 – 1242/1873.
 XV.17.b.312 – 1243/1873.
 XV.17.b.312 – 1694/1873.
 XV.17.b.312 – 2325/1873.
 XV.17.b.312 – 2327/1873.
 XV.17.b.312 – 2328/1873.
 XV.17.f.331.b – 166/1.
 XV.17.d.329. Építési Ügyosztályok Tervtára 29166.
 XV.17.d.329. Építési Ügyosztályok Tervtára 28917.
 XV.17.d.329. Építési Ügyosztályok Tervtára 24413.
 VII. közjegyző iratai 958/1884.
 Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ
 Magyar Építészeti Múzeum 78.04.5
Magyar Compass: kimutatás a magyar állam összes pénz-intézetéről. Szerk.: *Mihók Sándor*. Tettyei Nándor és Társa, Budapest, 1873–1894.
Pest-öfner Bau-zeitung, 1872. december 1. 7.
Bauzeitung für Ungarn, 1875.; 1876.
Budapesti Közlöny, 1878. 2046.
Jakab Dezső: Lang Adolf élete és művei. *Építő Ipar – Építő művészet*, 1917. május 20. 123., 124.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bugár-Mészáros 2009*
Bugár-Mészáros Károly: Bukovics Gyula és Kossuth téri minisztériumi épülete. In: Budapest reneszánsz építészete. Tanulmányok a 2008. november 18-án Budapest Főváros Levéltárában rendezett konferencia anyagából. Szerk.: *Csáki Tamás – Hidvégi Violetta – Ritoók Pál*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2009. 189–204.
- Déry 2005*
Déry Attila: Pest története és művészete. Budapest építészeti topográfia 1. Terc, Budapest, 2005.

Déry 2006

Déry Attila: Terézváros – Erzsébetváros. VI–VII. kerület. Budapest építészeti topográfia 3. Terc, Budapest, 2006.

Épülettípusok 1995

Épülettípusok a kiegyezés utáni Magyarországon. Szerk.: *Császár László.* Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft., Budapest, 1995.

Gábor 2010

Gábor Eszter: Az Andrássy út körül. Osiris – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2010.

Gergely 2004

Gergely András: Bécs és Budapest az Osztrák-Magyar Monarchiában. In: Az áttörés kora. Bécs és Budapest a historizmus és az avantgárd között (1873–1920). Klimt, Schiele, Kokoschka és a dualizmus művészete című kiállítás tanulmánykötete. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2004. 111–117.

Gyáni 1998

Gyáni Gábor: Az egyesített főváros nagyvárossá fejlődése. In: Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda. Szerk.: *Gyáni Gábor.* Városháza, Budapest, 1998. 7–30.

Jeney 2015

Jeney András: Freund Vilmos építészete. ELTE BTK Művészettörténet Szak, Budapest, 2015.

Kövér 1986

Kövér György: 1873. Egy krach anatómiája. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1986.

Lyka 1927

Koch Henrik. In: *Thieme–Becker:* Künstlerlexikon. Verlag von E. A. Seemann, Leipzig, 1927. 75–76.

Lyka 1937

Steindl Imre. *Thieme–Becker:* Künstlerlexikon. Verlag von E. A. Seemann, Leipzig, 1937. 553.

Marótzky 2009

Marótzky Katalin: Weber Antal építészete a magyar historizmusban. Terc, Budapest, 2009.

Neoreneszánsz 2008

Neoreneszánsz építészet Budapesten. Budapest Főváros Levéltára kiállítása 2008. szeptember 15.–december 19. Szerk.: *Csáki Tamás, Hidvégi Violetta, Ritoók Pál.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2008.

Pilkhoffer 2016

Pilkhoffer Mónika: A Pesti Építőtársaság. In: Sed intelligere. Tanulmányok a hatvanöt éves Gyarmati György tiszteletére. Szerk.: *Slachta Krisztina, Bánkuti Gábor, Vonyó József.* Kronosz Kiadó, Pécs, 2016, 131–143.

Preisich 2004

Preisich Gábor: Budapest városépítésének története: Buda visszavételétől a II. világháború végéig. Terc, Budapest, 2004.

Rozsnyai 2011

Rozsnyai József: Neobarokk építészet Magyarországon az Osztrák-Magyar Monarchia idején különös tekintettel Meinig Arthur építész munkásságára. Doktori disszertáció, ELTE, Budapest, 2011.
<http://doktori.btk.elte.hu/art/rozsnyaijozsef/diss.pdf>

Siklóssy 1931

Siklóssy László: Hogyan épült Budapest? (1870–1930). Fővárosi Közmunkák Tanácsa, Budapest, 1931.

Sisa 1994

Sisa József: Szkalnitzky Antal. Egy építész a kiegyezés korabeli Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.

Sisa 2005

Sisa József: Steindl Imre. (Az építészet mesterei. Szerk.: Gerle János) Holnap Kiadó, Budapest, 2005.

Sisa 2013

Sisa József: Az építészeti élet keretei és főbb szereplői. In: A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet. Szerk.: *Sisa József*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest, 2013.

Thirring 1900

Thirring Gusztáv: Budapest építőipara és építkezései. Különnyomat a *Közgazdasági Szemle* 1900. évi június havi számából. Budapest, 1900.

Ybl 2002

Ybl Miklós. Válogatta és szerkesztette *Gerle János* és *Marótzky Kata*. Holnap Kiadó, Budapest, 2002.

Wibiral–Mikula 1974

Wibiral, Norbert–Mikula, Renata: Heinrich von Ferstel. Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden, 1974.

Winkler 1993

Winkler Gábor: Városépítészet a historizmusban. In: A historizmus művészete Magyarországon. Szerk.: *Zádor Anna*, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Budapest, 1993. 31–48.

INTERNETES FORRÁSOK

Építő bankok szócikk. Pallas Nagylexikona

<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/032/pc003236.html> Letöltés ideje: 2016. 5. 20.

Kövér György: Gründolás 1869-ben.

<http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/84-02/ch04.html> Letöltés ideje: 2016. 5. 20.

Az 1875. évi 37. törvénycikk (kereskedelmi törvény) 1000 év törvényei.

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5692> Letöltés ideje: 2016. 5. 13.

Wechselmann Ignác, a Vakok Intézetének alapítója.

http://jozsefvarosanno.ucoz.com/index/wesselmann_ignac/0-63 Letöltés ideje: 2016. 6. 24.

MÓNIKA PILKHOFFER

THE ACTIVITY OF THE PEST BUILDING COMPANY

The Pest Building Company (Pester Baugesellschaft) was set up by the Viennese Building Company in 1872 during the Gründerzeit, the period of the founding zeal. The meteoric development of the economy after the Compromise between Austria and Hungary, the building out of Budapest, the united new capital city, the desire to come abreast of Vienna entailed a great many building tasks. This was inspiration not only for profit oriented building enterprises, but it attracted several foreign architects to Budapest such as Adolf Lang, who found work at the Pester Baugesellschaft. In the charter of the firm it was laid down that the company's business activity included the acquisition of building sites, all kinds of large-scale construction, regulation of street-lines, purchase of lime and brick factories and sale of their products, managing building loans, sales contracts, obtaining of railroad and waterway construction permits and their sales, and founding similar businesses. The boom was soon terminated by the recession of 1873, from which the Pester Baugesellschaft – which planned to survive for 50 years – could not recover. The 15-year history of the company is therefore no more than permanent struggle to avoid the complete financial bust-up.

The study tries to explore the activity of the Company with the help of two source types in the first place. The documents of the registry court kept in the Municipal Archives of Budapest allow an insight into the work of the firm from 1876 to 1887; besides, in the plan collection of the archives some building plans were found that feature the Pest Building Co. as the builder. After an account of the circumstances of the foundation, I describe the organizational structure and major office holders of the company. Next the buildings realized as the outcome of the Company's activity are discussed. In 1873 the company had four apartment buildings erected in the new section of Bécsi street – from Fehér Hajó to Deák street. In 1875-76 they built up two corner plots in today's Bajcsy-Zsilinszky road as a block of twice three apartment houses. In the rest of the paper the Building Co. is examined as a share-holding firm to explore what measures the protracted crisis prompted them to take to restore the upset financial balance. The problem was caused by the gradually decreasing rent of apartments and shops in buildings on plots purchased at the prices of 1872 and the falling rent of their storage capacity in Fegyvergyár street, and besides, in several cases the real estate remained vacant for lack of demand, while the interest on the loans borrowed on mortgage for the constructions drastically increased. Though the finances of the company modestly improved from 1879, the price of the share of the company struggling with considerable debt was 0 florins in 1881. The assembly of 1884 voted for the sale of all the company real estate and the liquidation of the firm. The realty was purchased by Berthold and Manfréd Weiss for 1.1 million florins. After the winding up of the firm, the Pester Baugesellschaft officially ceased to exist in 1888.

pilkhoffer@gmail.com

*KÜLÖNLEGES LÁTOGATÓK:
III. VIKTOR EMÁNUEL OLASZ KIRÁLY
ÉS ILONA KIRÁLYNÉ
A FŐVÁROSI MÚZEUMBAN – 1937 MÁJUSÁBAN*

Az 1920-as évek második felében megindult az olasz-magyar kapcsolatok erősödése politikai, gazdasági és kulturális téren is. Ennek része volt a II. világháború árnyékában, hogy 1937. május 19-e és 23-a között III. Viktor Emánuel olasz király feleségével, Ilona királynővel Horthy Miklós kormányzó és felesége meghívására Magyarországra látogatott, viszonzva Horthy korábbi, 1936 novemberi római vizitjét.¹ A királyi eseményről kevés korabeli emlékirat számolt be, a sajtó azonban különösen részletes beszámolókat közölt minden mozzanatáról. Az alábbiakban ennek egy kevésbé ismert, az akkori Székesfővárosi Múzeum életében azonban jelentős részletét szeretném megismertetni a múzeumi iratanyag és a megjelent sajtóhírek tükrében.

*A KIRÁLYI LÁTOGATÁS AZ AQUINCUMI MÚZEUMBAN
– AZ INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI FORRÁSOK*

A múzeum iratanyagában a királyi látogatás először Budapest Székesfőváros polgármesterének azzal a rendeletével tűnt fel, amiben a székesfőváros közigazgatási hivatalaiban, intézményeiben és intézeteiben május 19-re, az olasz királyi pár Budapestre történő érkezése és ünnepélyes bevonulása, valamint május 20-ra, a tiszteletükre rendezett katonai díszszemle napjára hivatali szünnapot rendelt el.² Május 20-án a Királyi Palotában, ahol a vendégek lakosztálya is volt, III. Viktor Emánuel, Ilona királyné és lányuk, Mária királyi hercegnő tiszteletére díszebédet adott a kormányzó.³ A hivatalos diplomáciai programok mellett az uralkodópár számára szerveztek kulturális programokat is „...s ezek során a király megszemlélte a római őskori ásatásokat Aquincumban, ahol a világon ma egyedüli római víziorgona látható.”⁴

A királyi látogatás eseményeinek pontos megismeréséhez elsőként a múzeumban rendelkezésünkre álló forrásokat hívom segítségül.

Közismert tény volt, hogy III. Viktor Emánuel behatóan érdeklődött a római kori emlékek iránt, valószínűleg azért esett az Aquincumi Múzeumra a választás, amelynek szomszédságában megtekinthette az amfiteátrumot és a Múzeumot körülvevő egykori polgárváros addig feltárt és bemutatott maradványait is.⁵ A látogatásról részletes beszám

III. Viktor Emanuel olasz király (1936) és Ilona királyné

<https://deacademic.com/pictures/dewiki/98/bf2e49ea998e1dbefb15aa7e4f369045.jpg>

https://it.wikipedia.org/wiki/Elena_del_Montenegro#/media/File:Bundesarchiv_Bild_102-00061,_Elena_von_Montenegro.jpg Letöltés 2019. 8. 23

molót írt Nagy Lajos igazgató az Aquincumi Múzeum 1937. évi május havi jelentésében, amelynek szövege a következő:⁶

„Elsősorban kell jelentenem az olasz király és császár őfelségének: Vittorio Emánuelének megtisztelő látogatását. A kormányzósági iroda már 20.-án éjjel fél egykor jelezte, hogy a katonai szemle előtt reggel 7 órakor fog Őfelsége kijönni. Ezt az időpontot nem tudták betartani és 21.-én éjjel fél kettőkor jelezték, hogy reggel félnyolcra van kitézve a látogatás. A főváros részéről dr. Némethy Károly tanácsnok úr, dr. Horváth Henrik muzeumi közp. igazgató és dr. Nagy Lajos az Aquincumi Múzeum igazgatója fogadták az Amphitheatrum bejáratánál Őfelségét és kíséretét, akik a rómaifürdői hajóállomástól a Nánási-úton hajtottak a romokhoz. Az idő elég bő volt arra, hogy az Amphitheatrumban Aquincum történetét röviden vázoljuk, amit a legnagyobb szakértői érdeklődéssel hallgatott Őfelsége. Jelezte, hogy örülni fog, mikor a muzeumban vizionlítja azokat a tárgyakat, melyeket tavaly Szendy polgármester úr küldött neki gipszmásolatokban s melyeket dr. Nagy Lajos ismertetett akkoriban.⁷

Ezután a fővárosi autó a muzeumba vezette a magas vendégek autóit. A muzeumban behatóan szemlélte a kiállított tárgyakat, melyekről dr. Nagy Lajos számolt be. A királyi felség gyakran hívta magához kísérete tagjait s ő maga figyelmeztette azokat az egyes

tárgyak jelentőségére. A gázgyári Fazekas-telep anyaga közt a lepénysütőminták történeti ábrázolásai kötötték le figyelmét s az egyik darabnál jelezte, hogy a minta valószínűleg egy római érem ábrázolása után készült. Az aquincumi orgonát nem szemlélte behatóan, mert már tavaly Rómában a főváros ajándékaiként egy másolatot kapott róla, amely most a Museo dell'Impero Romano zenetörténeti termének közepén áll. Őfelsége kísérete behatóan nézte és szemlélte az orgona eredetijét és si-került másolatát Őfelsége figyelmét a terrassigilláták, bronzok és ékszerek kötötték le. Innen a muzeum északi termeibe vonult és a római fahordókat csodálta meg. Kibetűzte a hordó beégetett feliratát, hogy a szállítmány vámmentes volt a kíséretének sajtómagja magyarázta el ennek római birodalmi jelentőségét. Figyelmesen nézegette a falfestményeket és stukkokat.

A muzeum megtekintése után Őfelsége a muzeum előcsarnokába ment s gyönyörködött a korareggeli napfényben pompázó vidékben, megjegyezvén, hogy már a régi rómaiak is ki tudták választani a szép természeti helyeket városaik számára.

Innen a római kömléktárba kalauzoltuk, ahol több alkalommal maga olvasta el a feliratokat s az egyikken egykori hibát is észrevett. A muzeum előtt őfelségének jelezték a romok rendeltetését. Tudomásul vette, hogy Óbudán, ahol a nagy római tábor állott, a romokat megmentjük s részben a föld alatt őrizzük. Több szakkérdés feltevése után Őfelsége egy órás látogatását az Aquincumi Múzeumban befejezte. Beírta nevét emlékkönyvünkbe. Bucsut véve, visszaautózott a római fürdőbe és hajóra szállt.

*Az olasz uralkodópár és a kormányzó párt előtt különleges népviseletek felvonulása a Királyi Palota előtt
BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény ltsz. 2017.1.2*

*A katonai szemle dísztribűnje a vendégekkel
BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény ltsz. 2017.3.1*

A látogatás incognitóba volt tartva, Őfelsége is civilöltözetben jelent meg. 40 detektív tartotta távol a kíváncsi közönséget, egyenruhás rendőr nem is volt látható. Így Őfelsége ezt a kirándulást teljes csendben tehetette meg s teljesen tudományos jelleget adott magas megjelenésének. A kabinetiroda rövidesen már telefonálta, hogy a kíséret visszatért és örül a szép idő mellett a nyugodt régészeti sétájának.

Jelentem, hogy a királylátogatás alatt Aquincumban az ásatóembereimmel nagy rendet teremtettünk.”

A látogatásról a Múzeum a főváros polgármesterének az 1937. évi, első félévi jelentésében is röviden kitért:⁸

„Május havában a muzeum előtti diszkerttel foglalkoztunk s az olasz király Őfelsége látogatása előtt a muzeumot alaposan rendbe hoztuk és a romokat, az ásatási területet áttisztítottuk. Május 21.-én a kora reggeli órákban látogatta meg az olasz király Őfelsége először az amphitheatrumot, majd a muzeumban levő régiségeket, valamint a lapidáriumot. Erről részletes beszámolót közöltünk a havi jelentésben.”

A látogatás emlékét az olasz uralkodó a leghagyományosabb módon rögzítette az Aquincumi Múzeum vendégkönyvének aláírásával. Ebben az időszakban a vendégkönyveink jellemzője még az volt, hogy a látogatók csak aláírták azt, illetve dátumozták

*A királyi pár tiszteletére adott díszvacsora helyszíné
BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény ltsz. 2017.1.3*

látogatásuk időpontját, a hosszabb-rövidebb szövegek csak a második világháború után jelentek meg. A királyi aláírást kiegészítették a királyi látogatásról a Múzeumban fellelhető egyetlen, igen homályos fényképpel, amelyen Viktor Emánuel éppen kiszáll a Múzeum előtt az öt szállító autóból. A fotó egyedi darab, hiszen bár az uralkodó budapesti hivatalos programjairól számos kép készült, de mivel ez a látogatás nem volt ezeknek része, így egyelőre úgy tűnik, hogy hivatalosa fotós erre a kirándulásra nem kísérte el a királyt.

A KIRÁLY LÁTOGATÁSÁNAK SAJTÓVISSZHANGJA

A múzeumlátogatásról a nagyközönség számára a korabeli sajtóorgánumok is beszámoltak a királyi pár többi programja között. Az olasz uralkodó magyarországi látogatása nagy tömegeket mozgatót meg, komoly sajtója volt, és mint fentebb említettem jelentős számúnak mondható fénykép is készült a hivatalos eseményekről. Az alábbiakban elsősorban a fővárosban megjelenő lapok, illetve a nagyobb napilapok beszámolóit tekintem át azzal a céllal, hogy ezeken keresztül mi juthatott el a múzeumról és a magas rangú vendég vizitjéről az olvasókhöz.

*Dr. Némethy Károly tanácsnok
BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény
Itsz. 21234*

*Dr. Horváth Henrik
a Székesfővárosi Múzeum központi igazgatója
BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény
Itsz. 2012.67.1*

Az Aquincum területén és az Aquincumi Múzeumban tett királyi látogatásról minden nagyobb újság beszámolt 1937. május 22-i számában, mind ehhez, mind az uralkodói pár teljes magyarországi látogatásának részleteihez az egyik alapvető forrást a MTI hivatalos híradásai adják.⁹ Ebben az esetben ráadásul, – ahogy a múzeumi jelentésből is láthattuk – nem sajtónyilvános eseményről volt szó, így az újságok számára nem csak elsődleges, hanem gyakorlatilag az egyetlen hír a hivatalos MTI tudósítás volt. E részletes beszámoló viszont több ponton eltér a múzeum által a főváros részére készített jelentéstől.

Az MTI által kiadott napi hírekben részletesen felsorolják a király kíséretét, megemlítik azt is, hogy az amfiteátrumi fogadásnál jelen volt Preszly Elemér Pest vármegye főispánja és III. Viktor Emánuel több olyan megnyilvánulását idézik, ami a múzeumi jelentésekben nem szerepel, ez utóbbi azonban elmondható fordítva is. Nyilván az intézményi beszámoló elsősorban a főváros képviselőire és a király által elismeréssel megcsodált múzeumi anyagra helyezte a hangsúlyt.

Az újságokban megjelent tudósításokat így tartalmuk és részletességük alapján 4 csoportba oszthatjuk: 1. az MTI hivatalos beszámolóját szinte változtatás nélkül leközlő részletes leírás (*Pesti Hírlap, Budapesti Hírlap, Pesti Napló, Kis Újság, Ujság*),¹⁰ 2. az MTI hivatalos beszámolóján alapuló rövidebb, kivonatos cikkek (*Magyarság,*

Függetlenség, Magyar Hírlap, Magyarország),¹¹ 3. saját tudósítótól származó anyag (*Az Est*)¹² és 4. vázlatos, rövid beszámoló, ami az MTI hír tényeivel sem foglalkozott (*Esti Ujság, Esti Kurír, Friss Ujság*).¹³

Az 1. csoportba tartozó beszámolók a király programból a következőket tartották fontosnak kiemelni: 1937. május 21-én pénteken az olasz király kora reggel Asinari di Bernezzo első tábornok-hadsegéd, Scholtz Andor folyamőrkapitány és Brunswick György alezredes kíséretében a Vigadó térre gépkocsizott, ahol a Zsófia hajóra szállt. Előbb lefelé indultak a Dunán az összekötő vasúti hídig, ahol a király és kísérete megtekintette a Szabadkikötőt, majd ott visszafordultak és a Római fürdőhöz hajóztak. Innen pedig autóval vitték a vendéget az amfiteátrumhoz,¹⁴ ahol Preszly Elemér, Pest vármegye főispánja, dr. Némethy Károly székesfővárosi tanácsnok, dr. Horváth Henrik, a Székesfővárosi Múzeumok központi igazgatója és dr. Nagy Lajos, az Aquincumi Múzeum igazgatója fogadta. A király számára új volt, hogy az általa ismert olasz amfiteátrumokkal ellentétben az aquincumi amfiteátrumot földszánc veszi körbe.

A múzeumban a királyt különösen a sírokból előkerült anyag, a leletek gazdagsága kötötte le és behatóan érdeklődött a lelet kora és lelőkörül-ményei iránt is. Különös érdekelték a régi pénzek, megnézte a római fahordókat, amelyeneket még soha nem látott és maga betűzte ki a hordók beégetett feliratait. Távozóban hosszasan gyönyörködött a budai hegyvidék panorámájában, majd kíséretével a Zsófia-gőzösön visszatért a Vigadó térre.

A *Pesti Napló* még arról is beszámolt, hogy Viktor Emánuel az alábbi szavakkal távozott a múzeumból: „Régebben tudtak a rómaiak jó helyet kiválasztani. Reméljük, hogy azt a helyet, amely részben már ki van ásva, tovább fogják ásni és ez is kapcsolat lesz a két ország között tudományos tekintetben. A múlt annak bizonyítéka, hogy a két ország egymásra van utalva. Ezt a kapcsolatot fenn kell tartani. Ez a szoros kapcsolat továbbra is fennáll.”¹⁵

A *Pesti Napló* volt szintén az a sajtóorgánium, ami megemlékezett arról, hogy a király a Zsófia sétahajón visszaindult a Vigadó térre, majd onnan a Döbrentei térre hajtatott és negyedórát időzött a tabáni ásatásoknál.¹⁶

*Dr. Nagy Lajos
az Aquincumi Múzeum igazgatója
BTM Régészeti Adattár*

Vincenzo Simonelli

*Az olasz király és ~~It~~Álbericinia császárnak fedezetes látogatása
1937. május hó 21. én.*

*A királyi látogatásról készült fénykép és az olasz uralkodó kézjegye a vendégeknyvb
BTM Régészeti Adattár Intézménytörténeti gyűjtemény M. 1-79*

A 2. csoportba tartozó beszámolókbán, amiket alapvetően az MTI által kiadott hírekre alapoztak, már csak a legfontosabb információk szerepelnek: a király hajóútja Csepel felé, majd Aquincumba, a múzeumi látogatáson a fővárost képviselő személyek ismertetése, a király, mint kiváló régész említése és ehhez kapcsolódóan

megjegyzéseinek idézése, az uralkodó zárszavai a múzeumlátogatás végén, illetve előfordult a Döbrentei téri ásatás megtekintéséről szóló információ is.

A 3. csoportba a saját tudósítótól származó cikket leközlő újság, a korszak egyik legismertebb bulvárlapja, *Az Est* tartozik. Valószínűleg a hivatalos tudósításon kívül máshonnan megszerzett információknak köszönhetően az itt megjelent beszámoló gyakorlatilag ötvözi a múzeum jelentésének és az MTI által kiadott híreknek a tartalmát, sőt egyes olyan információkat is közöl, amelyek azokban nem szerepelnek. Az ő beszámolójukban a király kíséretét például az olasz király első szárnysegéde Mella di Sant'Elia tábornok, Mattioli Pasqualini, az olasz királyi és császári ház minisztere,¹⁷ Ruskay tábornok, Scholtz folyamórkapitány és két olasz szárnysegéd adta. Azt is megemlíti, ami a múzeumi jelentésben szerepel, hogy III. Viktor Emánuel programjába vette az aquincumi romok megtekintését és ezt a tervét még előző nap akarta megvalósítani. A továbbiakban részletesen beszámol az amfiteátrumi fogadásról,

*Az olasz királynak a Főváros által ajándékozott érmek díszdobozban
BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény ltsz. 2017.4.1*

*A Nemzeti Múzeum lépcsőjén III. Viktor Emánuel király Hóman Bálint kíséretében
BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény ltsz. 2017.1.1*

a múzeumi kiállítás megtekintéséről (orgona, sírleletek, fahordók, katonai sírkövek, mozaikok) a király hozzáértését kiemelve.

A 4. csoportba azok az egyszerű bulvárnak nevezhető lapok tartoznak, amelyek még az MTI beszámolót sem használták fel, csak elnagyolva írtak pár sort az eseményről. Az *Esti Újság* pedig egyenesen egy romantikus történetet közölt a hajót elött a budai oldalt autóval bejáró „álruhás” királyról,¹⁸ de a cikkben szereplő időpontok is egyértelművé teszik, hogy csak az olvasók számára kitalált történetről van szó.¹⁹

A beszámolók részletességének eltérése nyilvánvalóan abban rejlik, hogy mennyi terjedelmet szántak ennek az eseménynek a hivatalos, sajtónyilvános programok mellett, különösen mivel hivatalos fényképanyag nem állt rendelkezésre, amivel színesíteni lehetett volna a tudósítást. Mivel a látogatás inkognitóban zajlott, így az sem meglepő, hogy saját tudósításra nem volt lehetőség.

A KIRÁLYNÉ LÁTOGATÁSA A KÖZÉPKORI KŐEMLÉKTÁRBAN

Az olasz királyi párról köztudott volt, hogy mindketten érdeklődtek a régészet iránt, erről a királyi látogatásról szóló újsághírekben is beszámoltak: „III. Viktor Emanuel király és császár és Helena királyné és császárné is kiváló ismerői az archeológiának és a numizmatikának. Helena királyné és császárné már a csütörtöki esti kormányzói estély során, amikor a királyi család és a kormányzói pár az egyik kisebb terembe visszavonult teázni, magához kérette Hóman Bálint kultuszminisztert, maga mellé ültette és mintegy fél órán át beszélgetett vele részletesen történelmi és archeologiai kérdésekről.”²⁰

Ilona királyné nem kísérte el III. Viktor Emánuelet az Aquincumi Múzeumba, hanem várbeli helyszíneket érintő látogatása során felkereste az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumot és a Mátyás templom egyházi kincseit. A Mátyás templom meglátogatása után a Fővárosi Múzeumhoz tartozó Halászbástyában elhelyezett Középkori Kőemléktárat is útba ejtette. A királyné váratlan, előre be nem jelentett látogatásáról Virágh Antal, a Kőemléktár örékek visszaemlékezéséből tudunk, aki azonban a pontos dátumra nem emlékezett. A királyné és kísérete „...főleg a reneszánsz sírlapokat és építkezés darabjait nézték meg. Megnézték még a Szent György reliefet és a Remetei Szent Pál faszobrát.”²¹ A látogatás időpontjának meghatározásához a királyi pár budapesti

*Az olasz uralkodó és Horthy Miklós kormányzó a gödöllői vadászaton elejtett vadkannal
BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény ltsz. 2017.2.1*

látogatásáról szóló sajtóértesülések adnak segítséget. A *Pesti Hírlap* 1937. május 22-i száma arról ír, hogy az olasz királyné előző nap, azaz május 21-én előbb a Szent István bazilikába látogatott el, ahol a főváros kegyúri székében ülve misét is hallgatott, majd „...ezután kíséretével együtt fölkereste a budavári koronázó főtemplomot. Itt dr. Kátay Béla plébános fogadta a királynét, aki megtekintette a templom nevezetességeit, pompás főoltárát, oldalkápolnáit.” Virágh Antal beszámolójával egybevetve egyértelmű, hogy ezen programok után tért be Ilona királyné az akkor a Halászbástya északi tornyában a Székesfővárosi Múzeum keretei között működő kiállítóhelyre.

A múzeum régi vendégkönyveiből tudjuk, hogy a korabeli ismert emberek, írók, költők, politikusok, tudományos szakemberek, nemesi családok tagjai rendszeresen felkeresték intézményünket, de nem volt jellemző, hogy a magas szintű nemzetközi találkozók során a Székesfővárosi Múzeumba ilyen magas rangú vendégek látogassanak. Ezért nem véletlen, hogy ennek az eseménynek a részletei jól dokumentáltak, hiszen az egyetlen fényképfelvételt is a múzeum készítette, nyilván előre készülve erre az alkalomra, és emlékezete máig is él a múzeumban.

JEGYZETEK

1. *Horthy Miklós*: Emlékirataim. Budapest, 2012. 197. 1936-ban Ciano olasz külügyminiszter budapesti látogatása során terjesztette elő III. Viktor Emánuel hivatalos államfői látogatásra szóló ünnepélyes meghívását.

2. BTM RA Kiscelli Múzeum ia. ikt. szám nélkül 1937. május 13.

3. *Ujváry Gábor*: A Budai Királyi Palota a „neobarokk társadalomban”. A Palota és a nagypolitika a két világháború között. In: *TBM* 29/2001 111; *Horthy 2012*, 214–205. „...mi mindent elkövtünk, hogy vendégeink számára olyan kellemessé tegyük budapesti tartózkodásukat, amennyire csak lehet. A királyi pár és lánya szállását a budai királyi várpalota közepén, abban az épületrészben készítettük elő, amely még Mária Terézia alatt épült, és ahol Ferenc József is lakni szokott. A helyiségekben egyes korszerűsítéseket is végrehajtottunk... A várpalota márványtermében 1937. május 20-án este tartott díszlakomára több mint százan voltak hivatalosak a külföldi diplomaták és az ország vezető személyiségei közül.”

4. *Horthy 2012*, 206.

5. Bár a látogatás előre bejelentett volt, ez nem szerepelt a sajtóban megjelent hivatalos programban – lásd pl. *Budapesti Hírlap* 57. évfolyam 113. szám (1937. május 21.) 4.: „A pénteki nap programja: 10 óra 30 perckor: A Nemzeti Múzeum megtekintése”

6. BTM RA Középkori Osztály iratanyaga (Kp. Ig.) 105/1937 (1937. május 28.) A szöveget az eredeti gépelést és helyesírást követve adom közre.

7. 1936 májusában nyílt meg Rómában a Museo dell’Impero-ban (ma Museo della Civiltà Romana) a Mostra di Pannonia című kiállítás, a kiállításra az Aquincumi Múzeum anyagából is kölcsönöztek eredeti műtárgyakat, de készültek műtárgymásolatok is, amiket a Museo dell’Impero-nak adományoztak, ezek között volt az aquincumi víziorgona másolata is. A kiállítás mellett a téma magyar szakértői előadásokat is tartottak a római Magyar Akadémián, az egész rendezvénysorozat ötletgazdája az Akadémia akkori igazgatója Koltay-Kasztner Jenő volt. BTM RA Középkori Osztály iratanyaga (Kp. Ig.) 5/1935 (1935. július 19.), Középkori Osztály iratanyaga (Kp. Ig.) 75/1937 (1936. március 26.)

8. BTM RA Középkori Osztály iratanyaga (Kp. Ig.) 112/1937 (1937. július 19.) – a szöveget itt is az eredeti gépelést és helyesírást követve adom közre.

9. MTI 1937. május 21. 10. kiadás és 13. kiadás. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1937_05_2/?pg=160&layout=s, https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1937_05_2/?pg=163&layout=s Letöltve: 2017. 2. 5.

10. *Pesti Hírlap* 58. évfolyam 114. szám (1937. május 22.), *Budapesti Hírlap* 57. évfolyam 114. szám (1937. május 22.), *Pesti Napló* 88. évfolyam 114. szám (1937. május 22.), *Kis Újság* 41. évfolyam 114. szám (1937. május 22.), *Újság* 13. évfolyam 114. szám (1937. május 22.)

11. Mindegyik hírlap címlapon közölte a látogatás részleteit. *Magyarság* 18. évfolyam 114. szám (1937. május 22.), *Függetlenség* 5. évfolyam 114. szám (1937. május 22.), *Magyar Hírlap* 47. évfolyam 114. szám (1937. május 22.), *Magyarország* 44. évfolyam 114. szám (1937. május 22.)

12. *Az Est* 28. évfolyam 114. szám (1937. május 22.)

13. *Esti Újság* 2. évfolyam 114. szám (1937. május 22.), *Esti Kurír* 15. évfolyam 114. szám (1937. május 22.), *Friss Újság* 42. évfolyam 114. szám (1937. május 22.)

14. Az Óbudán napjainkban látható két római kori amfiteátrum közül ekkor még csak az ún. polgárvárosi amfiteátrum volt látogatható az Aquincumi Múzeumtól észak-nyugatra, ennek feltárása már a 19. században megkezdődött, míg az ún. katonavárosi amfiteátrumban az 1930-as évek közepén indultak meg az ásások.

15. *Pesti Napló* 88. évfolyam 114. szám (1937. május 22.)

16. Ekkor Garády Sándor végzett feltárásokat a területen, az ő ásási jegyzeteiben nem szerepel semmilyen adat a király látogatásáról. Lásd Garády Sándor kéziratos ásási naplója V. 188–190. BTM RA H.167–79

17. Alessandro Mattioli Pasqualini (1863–1943) 1909–1939 között volt az olasz királyi ház minisztere, korábban berlini nagykövet (1895–1906), budapesti konzul, teljes felhatalmazású biztos Chilében (1907), majd Rio de Janeiroban (1909)

18. *Esti Újság* 2. évfolyam 114. szám (1937. május 22.)

19. A cikk szerint a király 9-kor indult a Vigadó térről hajóval Csepel felé, majd Aquincumba és fél 10-kor már a Nemzeti Múzeumba érkezett.

20. *Pesti Hírlap* 59. évfolyam 114. szám (1937. május 22.) 2. oldal

21. *Virágh Antal*: „Ahogy láttam” BTM RA M.223–81 34.

*EXTRAORDINARY VISITORS: KING OF ITALY VICTOR EMMANUEL III
AND HIS WIFE QUEEN ELENA AT THE MUNICIPAL MUSEUM – MAY 1937*

In the 1920s the Italian-Hungarian relations picked up momentum. As part of this process, in May 1937 the king Vittorio Emanuele III and his wife Queen Elena visited Hungary. In the article I describe a less known episode of this visit but a highlight in the life of our museum. I rely on documents in the museum archives and the press coverage.

The monarch, whose interest in archaeological relics was widely known, paid an unofficial visit to Aquincum Museum on 21 May 1937. Director Lajos Nagy wrote a detailed account about it in his monthly report (May) to the Municipality. Vittorio Emanuele and his retinue arrived by boat, then they were driven to the civilian town's amphitheatre where directors Lajos Nagy and Henrik Horváth on behalf of the Museum and councillor Károly Némethy of the Municipal council received them. The report details the items, stone relics viewed by the king, his entry into the museum guest-book, later complemented with an – unfortunately blurred – photo taken on the site.

Though the royal visit was not part of the official program and was not public for the press, the national and municipal papers carried reports about it, the source being an official statement by the New Agency MTI, which deviated in content from the museum report.

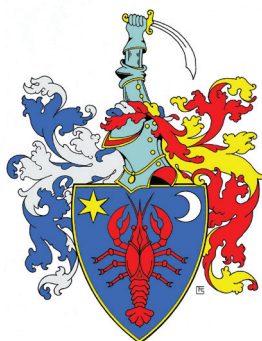
The press coverage can be divided into four groups on the basis of details: 1. reprinting almost unchanged the News Agency statement (e.g. Pesti Hírlap, Ujság), 2. short articles based on the statement (e.g. Magyarság, Magyar Hírlap), 3. own correspondent's material (Az Est), and 4. short reports ignoring even the facts in the MTI statement (e.g. Esti Kurír).

On the same day Queen Elena visited the Memorial Museum of Queen Elisabeth and the Matthias Church during her visit of the castle. After that they made a stop at the medieval lapidary belonging to the Municipal Museum but housed in the Fishermen's Bastion. The unexpected and previously unannounced visit of the queen was registered in the recollections of guardian of the Lapidary Antal Virágh, but he did not remember exactly the date. Press coverage helps define the date, revealing that Queen Helen and her retinue visited the coronation church in Buda castle on 21 May. Antal Virágh's account confirms that they viewed the exhibition in the northern tower of the Fishermen's bastion after the above-mentioned programmes.

eder.katalin@btm.hu

RÁKÓCZY ROZÁLIA
APU NAPLÓJA, 1944–1945

Apánk, dr. Rákóczy László, mint őseink valamennyien, a családalapító, Rákóc birtokát megszerző „András nemes férfiú, zászlós úr”¹, János Jakab fia, aki a Bogát–Radvány nemzetségből eredő Jakab comes, másként Jakab de Lānc, avagy Lánci Jakab fiának leszármazottja. Róbert Károly 1324. május 20-án kelt latin nyelvű királyi adománylevele és annak 1326. szeptember 15-én kelt megerősítése az Országos Levéltárban kiadott hitelesített másolatban (és a magyar fordítása) a mai napig a család birtokában van.²

RÁKÓCZY DE LĀNC ET RÁKÓCZ

A Róbert Károly féle összeégett oklevél.

A DL.95.589. sz. királyi adománylevél fotókópiája a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárától

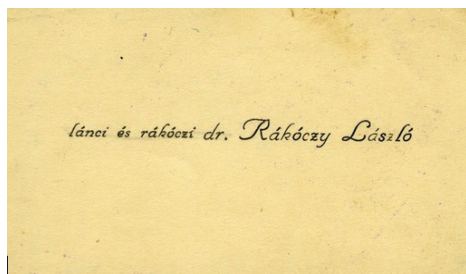

Kiskunhalas, Kard utca 6. A hátsó udvarban, 1915 körül. István, Ilona, Anna és a naplóíró László. A gyerekek madárkalitkát kaptak. Nevelésüknek köszönhetően „lazán” öltözködtek és minden kutya és tyúk a játszótársuk volt. Mgt

Balról Paula (Fánika), középiütt Margit, jobbról Anna. Mgt

A gimnazista Rákóczy László ünnepi díszben
1922 körül.
Rasem Festészeti és Fényképészeti Műterme
Budapest, IX. Ráday u. 14. Mgt

Dr. Rákóczy László névjegye. Mgt

Gyarmati (Kriszt) Leona és dr. Gombos Sámuel esküvője, 1943. október 16.
Dr. Felméry Gyula és Kriszt Jenő ezredes tanúk, dr. Rákóczy László anyakönyvvezető.
A hivatalos „udvari” fotó. Mgt

Rákóczy László Kiskunhalason született 1906-ban,³ Rákóczy Ferenc és Schliesz Anna második gyermekeként. Nagyapánk akkor királyi bírósági aljegyző volt, 24 esztendő, kezdő jogász. Nagyanyánk két évvel idősebb volt férjénél, (amit mindig is tagadt), tanítónő, de nem gyakorolta tanult mesterségét, háztartásbeli volt az akkor másfél éves Anna lányával és a csecsemővel. A tanítónőség onnét eredt, hogy apja, Schliesz Imre székesfővárosi tanító volt, korán meghalt, s a tanítók árvái ingyen tanulhattak. Az özvegyen maradt Prohászka Paula ragaszkodott hozzá, hogy gyermekei tanuljanak. Ezért lett mind a három gyönyörű Schliesz-lány: Paula, Margit, Anna és bátyjuk, József pedagógus. A lányok közül egyedül Paula – Fánika néni – tanított, egyedülálló volt.

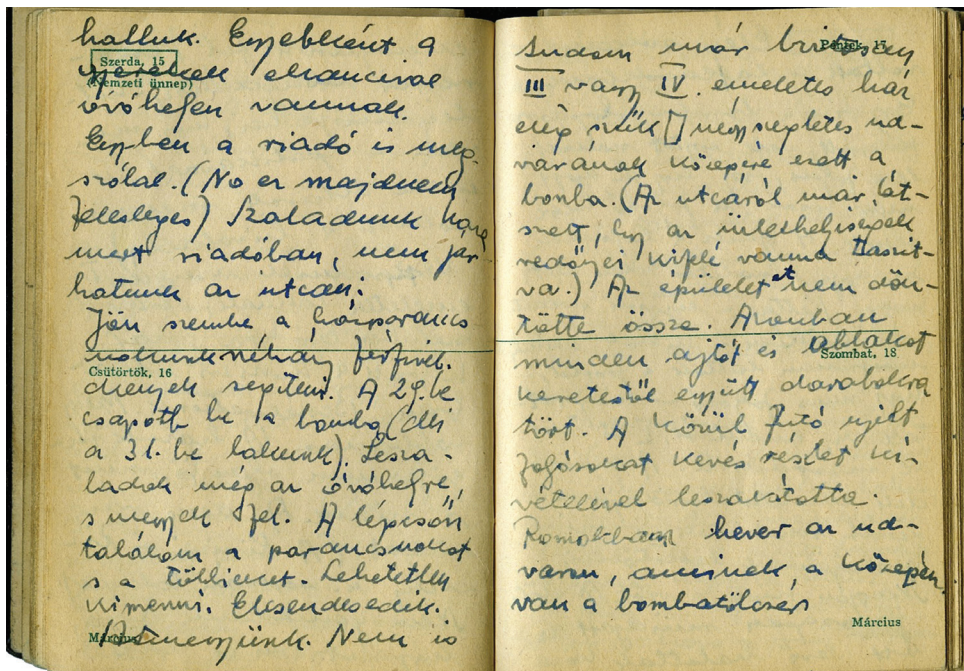
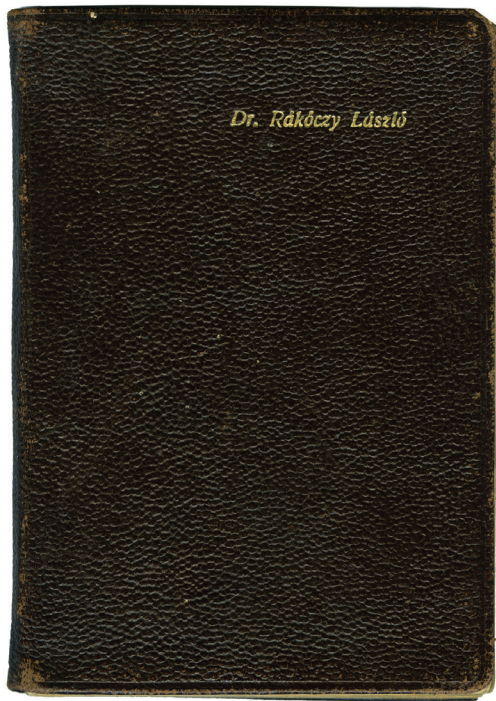
A naplórászt Apánk 1944. december 24-én kezdte, karácsony napján. Ezen a napon nálunk⁴ volt ebéden és korai gyertyagyújtáson a nővére, Anna (Anci, Cer),⁵ és elképzelhető, hogy a testvérek egymást bíztatták naplórásra. Azt hiszem, összeolvasásra nem került sor, bár ki tudja... Apu a műtétei kapcsán 1955-ben és 1956 tavaszán többször lakott nővéréknél, a *Cer Naplója* kapcsán is felemlített Bornemissza utca 16-ban. A testvérek nagyon jó viszonyban voltak.

A zsebnaptár barna bőrkötéses, a Guttman-cég⁶ adta Apánknak, arany betűkkel a borító jobb felső részén a neve. A Guttmannékkal Apánk sógora révén volt kapcsolat, Cer férje, Gömör Kornél anyagilag volt érdekelt a cégben – amely apai öröksége volt. A szennycímlap után a Guttman-cég logója, – a nadrágot száránál fogva két oldalról húzó három-három férfi, azt példázva, hogy a Guttman-nadrág milyen teherbíró, hat ember sem tudja szétszakítani –, most más megvilágításban. A hat férfi a nadrág két oldalán egymást átkarolva ernyedttartásban áll, közöttük a szottyadtan lógó ruhadarab, aminek a két szárát fogják. A felirat: Ma nem húzunk. Ma mi is boldog Újévet kívánunk. GUTTMANN J. ÉS TÁRSA.

A noteszt eredetileg Anyánk használhatta háztartási naplónak. Az összesített naptárrészben megfajthetetlen jelölések láthatók. A jegyzeteknél kiadások, árak, néhány tétel pengőben és fillérben értve [] zárójelben az én megjegyzéseim.

50 anyu [nagyanyám dr. Gombos Jánosné Lukács Margit], 10 Piros [a házivarrónő], 20 [P] apu [nagyapám dr. Gombos János], 12 [P] kártya [anyánk szenvedélyes és jó kártyás volt, férfiakkal tarokkozott, bridzsezett], 2 [P] lap, 2 [P] ebéd, 30 [P] László, 6 [P] fodrász, 1 [P] vaj [jók az arányok!], 1 [P] cigaretta [a szülők mindketten dohányoztak], 1 [P] sör, (augusztus 22.) 1 kg. bab 1 [P], 1½ parad. 40 [fillér], cigaretta 28 [fillér], játék 16 [P], hús 10 [P], Atyus 10 [P] [családon belül nagyapám, Rákóczy Ferenc megszólítása], (aug. 29.) Piroska 18,20+3 [P], László 100 [P], zsír 16 [P], liszt 14 [P], cuk. 15 [P] [gondolom, ezek kilós tételek], dudli 4 [P] [ez vajon ajándék volt? Vagy a miénk? Panni 5 éves, én három], és az utolsó tételek vaj 5 [P], szalonna 25 [P], sajt 7 [P], rum 3.64. Anyánk, a kényesen pontos gyógyszerész háziasszonynak laza volt, az Aspirint is milligrammra felírta volna, a cukor, liszt, sajt, rum, vaj mennyisége mellékes volt számára, de valamiért megkülönböztetett figyelmet szentelt a babnak és paradicsomnak.

A noteszba írt Napló ceruzával indul 1944. december 24-én és ceruzával fejeződik

Fent a Napló borítója, belül az eredeti kirakatreklám (Gutmann J. és Társa), lent szövegmutatvány a belső oldalakról. MNL Fővárosi Levéltár

Napozzunk A SZÉKESFŐVÁROSI DUNAFÜRDŐKBEN!

*A felső kereten: Férfiak számára: IV. [1950 óta V. kerület] Petőfi tér – Nők számára: V. Rudolf [1946 óta Széchenyi] rakpart. Budapest, é. n. Székesfőváros házinyomdája⁸
A szemközti oldalon a szövegillusztráció, a plakát hátoldala. Mgt*

be, közte töltőtoll-írás. A jegyzetekre szolgáló rovatban pénteki napon kezdődik (ami a naptár szerint január 21), majd visszalapozott, és így 1944. június 6. az utolsó, nyomtatott dátumú beírt oldal. Jóllehet a notesz további része üres, nem itt folytatta, hanem különálló lapokon. Az ezeken leírt események 1945. február 9-ről szólnak. Ismerve az eseményeket, sok hiányzik a történetből. Szép, kiírt, olvasható írás, de a változó körülmények látszanak a sorokon. 1945. február 6. óta a ceruzás írás kusza, kapkodó, megjelenik a korábbi betegség és az ostromlott állapot.

Az 1945. március 23-án induló 2 külön lap csak erről a napról szól. Maga a lap reklám-kisnyomtatvány, haránt 24x35 cm, vékony karton, jelezve jobbra lent: Jeges E.⁷ Színezett vízfestmény nyomdai változata. A budapesti Petőfi térről nézve az Erzsébet és távolabb a Ferenc József [1945 óta Szabadság] híd, a Gellérthegy és a budai panoráma a Várral, bal alsó sarokban kabin teteje, rajta a főváros vörös, arany, kék lobogója, a Dunába nyúló mólón tengerészkék fürdőtrikós, -sapkás férfi áll csípőre tett kézzel, háttal a nézőnek. Szöveg a lap alján két sorban, részben kék bordűrön áll.

A folytatás 1945. április 9. Vonalas spirálfüzetből kitépett 4 egész és egy elszakított lap, összesen 8 és fél, tintával írott oldal. Hogy volt-e több, ilyen, napokra szétszabdalt, vagy összefüggő leírás, nem tudom. Ennyi maradt.

A noteszt Apám iratait – hagyatékát – rendezve találtam meg 1959-ben. Akkor elolvastam, de nem szóltam róla senkinek, 2012-ig őriztem, ahová költöztem, mindenhová vittem

magammal. Az – úgymond – idegenek első világháborús naplóinak feldolgozása kapcsán⁹ kezdtem el nagynéném (Rákóczy Anna, Cer) és Apám Naplójával foglalkozni.

Az alábbiakban, ahol szükségesnek látom magyarázó jegyzeteket készítek, vagy ugyancsak jegyzetben közlöm, ha tudom, hogy kikről van szó. Az összes betoldást, hiányt, egyéb értelmezést és az oldalszámozást [] zárójelben közlöm, de az elválasztásokat értelemszerűen hátra viszem, vagy előre hozom. Apám rövidítéseit, ahol szükséges, feloldom. A rövid és hosszú magánhangzókat a helyesírásnak megfelelően adom vissza, feltételezve, hogy az írás körülményei miatt maradtak el néhol az írásjelek.

Anyánk és idősebb lánya, Anna Zsófia (Panni). Talán az 1941 februári nagy árvíz még le nem vonult maradványa a pesti alsó rakparton. A kép 1941 májusa körül készült. Az Erzsébet-híd és a budai látkép: balról az Alexandriai Szent Katalin, mellette a tabáni rác templom, amit 1945 után lebontottak, bár nem sérült meg. Jobbról a várpalota. Mgt

A NAPLÓ

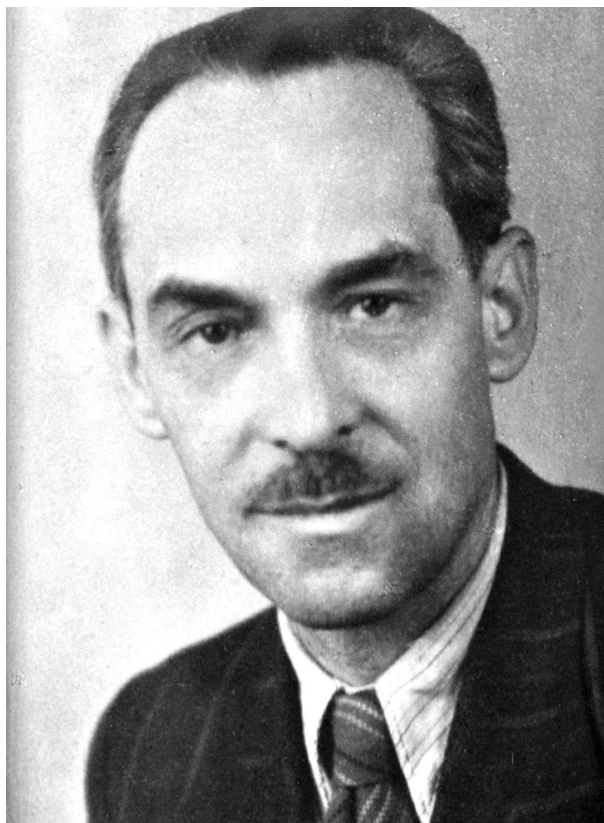
1944. december 24.

Karácsony este. Van egy fenyőágunk. Gyerekeket elküldtük Mancival,¹⁰ míg feldíszítjük. Nem tudjuk pontosan, hova mentek. Kész a kar[ácsony] fa. Nem jönnek. Rózsi néni, Eszti¹¹ és Cer¹² vannak nálunk.

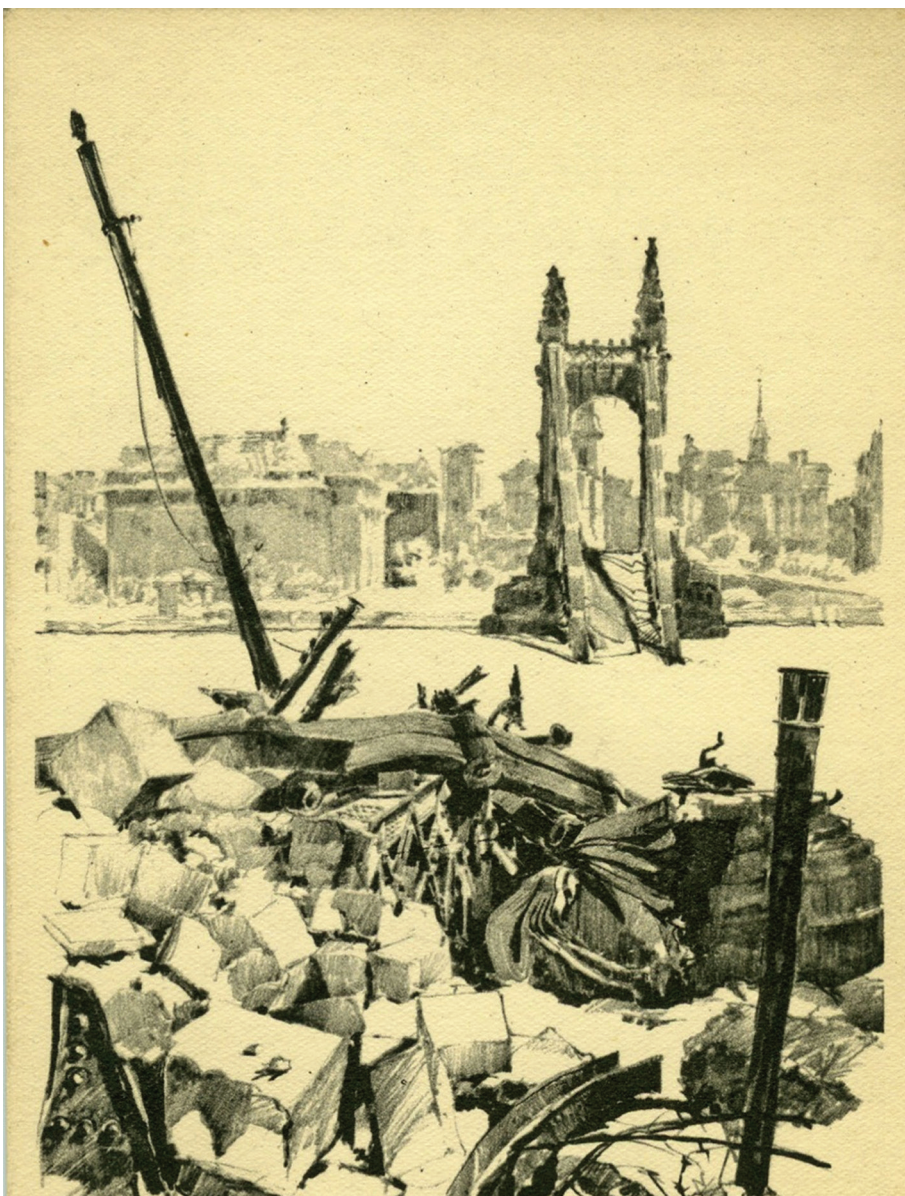
Elindulok a gyerekeket keresni. Holdvilágos este van, szinte nappali világítás. Lámpa sehol sem ég. Az utcák üresek. Messzire hangzik a lépése, ha valaki jön. Ágyúszó már hetek óta állandóan hallszik. Az előző napokban már [1] belövések voltak. Néha nagyot reccsen a ház, megrázkódik. Nem sokba vesszük. Kisriadóra, zavaró rep[ülés]re nem adunk.

A gyerekeket nem találom. Nagysokára¹³ megjönnek, a Jézuska is. Sok játékot, kevés hasznosat hozott. Máskor fordítva.

Vacsora közben hirtelen, hirtelen¹⁴ olyan pergőtűz keletkezik, hogy első pillanatban nem is tudjuk mi az. 6–8 perc múlva abbamarad. Lefekvés után újra kezdődik. A lövések zápora egy zúgássá olvad. Szinte állandóan fokozódik, míg egyszerre megszakad.

Lánci és rákóczi dr. Rákóczy László képe, 1957. Mgt

Budáról nézve a felrobbantott Erzsébet-híd, háttérben a piarista rendház és a belvárosi templom. Pfannl Egon grafikája. FSzEK Budapest Gyűjtemény

Felderítő gép jött, a torkolattüzeket figyelem. A zúgás elhangzása [2] után újra kezdődik a lövöldözés. Így felváltva 2 óráig. Akkor elcsendesedett. Elaludtam.

25-én apósomé¹⁵ voltak nálunk ebéden. Az ágyútüzet, becsapódásokat úgy megszoktuk, hogy ha megráz a dívány, megjegyzést sem teszünk rá.

26-án tovább tart a már hosszú ideje ismert lövöldözés, csak mindig közelebből.¹⁶

27-én reggel mentem hivatalba.¹⁷ Villamos már napok óta nem jár. A Károly körút

Rákóczy¹⁸ út sarkán feltűnik a sok üvegcserep. No, ez [3] találatot kapott. – Keresem a becsapódást. Sehol. Csak kifordított redőnyök, leszakadt ablakok, a címtáblák és rengeteg üveg. Azonban vége nem akar szakadni. Végig a Vilmos cs. úton¹⁹ ez a helyzet.

25-én, mikor apósom nálunk volt, említette, hogy Villányi mérnökék 2 szobát a jobb szárny II. emeletén átadnának. Ne legyünk a IV. emeleten. A látottak után nem gondolkodtam, Villányiékkel megbeszéltük, hogy lemegyünk.²⁰

28-án reggel hivatalba mentem. [4] A Károly krt. láthatólag rosszabbul néz ki. A városházának²¹ ablakai a luth[eránus] templom²² felé eső részen hiányzanak. A templomnak egy ablaka sincs. A tulsó oldal talán még rosszabbul néz ki.²³ Az úttest tele – főképpen – üveggel, gerenda darabokkal, cserép, téglá és leszakadt drótokkal.

A házak felső emeletei, tetejei összeszaggatva. Ezek nagyjából belövések eredményei.

A Tisza I. utca²⁴ sarokra érve a fejem felett irtózatossá csattanás. A saroktól a második ház felső (III–IV) emeleti egyik ablakán dül ki a füst és por. Hull a tetőcserep, vakolat, üveg. [5]

Visszaugrom. De tovább csönd van. Az utcán sokan járnak gyalogosok, de inkább csak az V. ker. oldalon.²⁵ Átszaladok az utcakereszteződésen. Kissé odébb újra hatalmas csattanás. Így egész közléről a belőtt lövedék rettenetes csattan. Mintha az embernek a tarkóján robbanna. A szembe jövők figyelmeztetnek, hogy vigyázzak. Már egy fekszik a bazilika mellett. Elmegyek a fal mellett a bazilikáig.²⁶ Újra rémes csattan, közvetlenül egymás mellett. Emberek hengerednek fel. De felállnak s tisztogatják a piszkot a ruhájukról. Bajuk nem lett. [6] A bazilika mellett az oldalnál a fal tövében fekszik egy kék overálos fiatal ember. Halott. De már merev és teljesen hideg. Látszik a szemén. Arcán nem nagyon véres lött seb. Ez nem most halt meg, hanem valószínűleg az éjszaka lötték agyon. Ez ma nem ritkaság Bpesten. Valakit éjszaka agyonlőnek, nem keresi senki, hogy ki volt, vagy ki lötte agyon. Egy napig vérben fekszik, azután valaki láthatatlan lény letakarja az arcát, felső testét papírral, 2–3 napot úgy tölt, majd eltűnik. Jóval Karácsony előtt [7] mikor mentem hivatalba, figyelmeztettek, nézzem meg: öten lógnak egy fán a Szabadság téren. Nem volt hozzá gusztusom. Tudom, hogy délutánra valaki elvagdosta a madzagokat. Akkor „ahogy esik, úgy marad”-ot játszottak.

Tovább menve, a Vilmos cs. út annyira veszélyesnek látszott, hogy a mellékes utcákba tértem be.²⁷

Itt német katonaság állt. A fejünk felett csattogott a gránát. Tovább mentem, meg szaladtam, a Kúria²⁸ háta mögött²⁹ voltam, s az elejéről³⁰ nagy csattanás. Egy szuszra beszaladtam a korm[ány] Biztossághoz.³¹ Itt mutatják, hogy [8] a lövedék a Curia feljáró lépcsőjét találta,³² 2 repesz drb. bejött az ablakon. De csak a külső üveget ütötte át. Az üveg kb. ½ cm. vastag, így a szilánk a két üveg között maradt. Lementem az első emeletre

[Eddig ceruzás az írás, innét kék tintás töltőtollal folytatódik.] Dr. Szarvas fogalmazóhoz.³³ Arra lakik felénk. Menjünk együtt haza. A Curia lépcsője előtt 4 nő ment lassan. Úgy látom, pont közélük vág a gránát, mert por, füst, törmelék teljesen

*Egy felségjelzés nélküli, hasra szállt PO-2.
Haditörténelmi Intézet és Múzeum, ltsz.: 52322/Fk*

eltakarja őket. Nagy meglepetésemre, amikor a piszoktól már lehetett, látom, hogy a négy hölgy [9] zavarodottan áll és veri le a szemetet a ruhájáról. Tanácstalanul bámulnak s majd ki merre gondolja, fut.

Nem sokáig érek rá csodálkozni. Irtózatossá válik Pillanatra [itt fogyott ki a töltőtoll, ceruzával folytatódik az írás] elsötétedik a világ. Recseg, ropog, rázkódik minden. Az ablak előtt (nem tört be) nyalábbal hullik deszka darab, gerenda, cserép, vakolat, por, téglák, üveg. Irgalmatlan zuhog, zörög, csörömpöl. Felugrom, a falhoz lapulok, s igyekszem megközelíteni az ajtót, de ez az ablak felé van. Szarvas titkárnője a hátam mögé ugrik, szinte lökdös. A kutyája fel-alá rohangál [10] az összenyitott két szobán, ugat, vonít. Ez csak egy pillanatig tartott a csattanástól idáig. Elérem az ajtót. Recs, a második gránát a házba. Kiugrom az előszobába. Nem írom tovább részletesen. A negyedik találat után a pincében vagyok. Kár volt, több nincs. Rohanok haza azon

*A felrobbantott Lánchíd, háttérben az Erzébet híd, Gellérthegy.
Pfannl Egon grafikája. FSzEK Budapest Gyűjtemény*

az úton, ahol jöttünk. A Tisza I. u. sarkán levő kapu alatt 2 halott, egy férfi és egy nő (behúzták). Az agyvelejük és a vérük a sarkon. Haza érve megkezdjük a hurcolkodást.³⁴ [11. oldal. Innét ismét tintás írás] Inkább keserves cipekedés. Levisszük a szétnyitható ágyat, a gyerekek ágyát, Mancinak felhozzuk az óvóhelyről. Az ágyútűz minden időben tart. Már egy szál gyertya mellett töltjük az estét. Fekhelyeink nagyon szűkek. Rózsika

és a gyerekek alszanak. Kint az ágyú nagyon szól. Nem merek aludni. Végre rep[ülő] gép zúg. Elcsendesedik az ágyútűz.

Viszont a gép bombákat dobál.³⁶

Hallom, amint motorral vontatnak valami nehezet. Szinte sír a motor a nagy erőlködéstől. A környező kis utcákba³⁷ fordulnak be. [12] Később sült ki, mi az. Különböző ágyúk. Hatalmas pergőtűzbe kezdenek. Géppisztoly, gépfegyver és nehézgéppuska is hallatszik. Szinte tűrhetetlen. A család alszik a pokoli zajban, úgy megszokták az ágyútűzet. Nem sokáig tart, viszonylagos csend lesz. Alszom.

[December] 29-én. Reggel ½ 7 felé hatalmas csattanás hallszik. Minden rázkódik, ablakok csörömpölnek. Villányiék ebédlő ablaka kitörik. Többet nem tudunk aludni. Rosszul aludtunk. Gyerekeknek s nekünk új matracokért. Hallom közben, hogy a vasúti hidat felrobbantották reggel [13]³⁸ az hangzott annyira.

Sisakos emberek jönnek, megállítanak, hogy menjünk az óvóhelyre, mert a többi hidat is robbantják. Már unjuk lent a várakozást. Apósom jön, ő is velünk van. Az óvóhelyen sötét van. – Hosszú idő eltelte után közlik, hogy saját felelősségére mindenki felmehet. Csak mi maradunk lent. Mi is felmegyünk. Hivatalba már nem járok.

Másnap, 30-án helyfoglalás³⁹ végett leviszem a cseléd ágyát a szalma matracokkal és egy szalmazsákot. A másik [14] [a következő oldal első szava nem olvasható] ágy nem használható.

Este váratlanul felgyúl a villany. 9-kor elalszik. Lefekszünk. Nem merek elaludni, mert kezdődik a környéken a zenebona. Nem sokáig tart a tűz. Felzúg a repülő. De most már nem hagyja magát. Két bombát dob. Elmegy. Még el sem hangzott a zúgása, már jön a másik. Ledobja a két bombáját. Így folytatódik. Nyugtalan vagyok. Ezek minket keresnek a sok ágyúval. Kitanulom. Ha egy bizonyos elhárító [15] (vajmi kevés volt) ugatni kezdett, felénk jön a gép. A család aludt. Ilyenkor félig felemelkedtem s nagyot sóhajtottam a 2 pukkanás után. Újra ugat, új gép jön felénk, nem dobja, már egész itt van. Végre, a ház nem szakadt ránk, sőt, még ablak sem tört be. A szomszéd házat találta,⁴⁰ de már újra ugat. Közel zúg. Újra irtó csattanás, rengés valamivel távolabb. A rázkódás [16] is, a hang után 150 m-re becsülöm.

Újabb szokatlan motorzúgás. Úgy hangzik, mint a tűzoltók szivattyúja. Felhúszom a redőnyt.⁴¹ Nem piros az ég. Még nyugtalanabb vagyok. Úgy gondolom, hogy ez fényszóró áram fejlesztője. Még ez hiányzott az ágyúk mellé. Gondolkodom. Itt biztosan nem halt meg senki, mert nem volt fenn az emeleten. Csak mi nem védekezünk. Ha ide esik az a bomba, meghalunk, vagy nyomorékká sebesülhetünk. [17] Villany csak néha van. Rádiót nem hallgathatunk.⁴² Újság talán nincs is. A házból nem mozdulunk. Semmi hírt nem tudunk. 31-én⁴³ reggel újra cipekedünk. Villányi mérnök megnézte az eltalált 2 közeli házat. Egyik a Kinizsi utcában van. Közte s köztünk csak egy telek van. A másik – jól számítottam, a Ráday utcában, a Kinizsi utcán túl,⁴⁴ tőlünk kb. 150 m-re. Bizony, voltak az emeleten, s meg is haltak. A másik ház kiégett. A tűzoltók [18] motorja zúgott.

Villányi közölte, hogy leköltözik. Én sem sokat gondolkodom. Annál is inkább, mert a helyért már torzsalkodnak. Én is csak 2 ágyat vihetek le. Egy kb. 5x4 m-es

*Az agyonbombázott Várpalota a Krisztina felől.
Az ottani „légi tevékenységet” a Napló írásának idején még csak hallhatták*

helyiségben a sarokba a falra ponyvát szögelek. A földre egy rossz szőnyeg kerül. Erre egymás mellé állítva a két ágyat.⁴⁵ Szalmazsákokot, illetve szalma matracot rakok rá, aztán lószőr matracokat, rossz paplant, lepedőt, dunyhát s úgy a takarókat. [19]

Rengeteg sok időbe és cipekedésbe kerül, míg kész vagyunk. Keresztben alszunk a két ágyon 5-en. A baj, hogy nincs semmiféle nyílás. Nem lehet fűteni és szellőztetni.

Közvetlen mellettünk, párhuzamosan (a miénkkel összeér) van Kortja-ék⁴⁶ ágya. Két úri hölgy, egy rokon kislány, ennek az anyja és az öreg Kortje alszanak itt.

Utánuk Pongur⁴⁷ cukrász, a felesége és egy alkalmazott lány egy sezlonon.

Az ágyak végénél [20] aztán keresztben özv. Hallerné méltóságos asszony.⁴⁸

Kissé Ferencinés.⁴⁹ De hála istennek mind tűrhető nem kellemetlen emberek.

Lassan mindnyájan pokrócot szerelnek a falra s így nem is túlságosan rideg.

A szilvesztert lent töltöttük. Fent vacsoráztunk meg. Még bort is vittem le.⁵⁰ Nem ízlett senkinek. Pálfai koccintott egyszer.⁵¹ A gyomrom már [21] napok óta nagyon rossz.⁵² Elég jól aludtam. A gyerekek is. Rózsika nem.

Másnap, újév reggelén senki nem kíván másnak boldog újévet.

Mancival ágyúszó közben felmegyünk a IV. em. lakásba. Egy zsákba begyűrünk élelmiszereket. Elég nehéz. Kosárba tesszük. Áll benne a zsák. Letakarjuk. Fene cipelés a lépcsőn lefelé.⁵³ Hol előre, hol hátra billen a zsák. Az udvaron a kapu előtt⁵⁴ letesszük. [22] Ebben a pillanatban hatalmas recsenés a fejünk felett. Közelebb húzódunk a falhoz. Repesz, a többi kíséreléssel hull. Még fel sem ocsúdunk, már a másik.

Szaladj Mancsi nézd meg, a gyerekek a pincében vannak-e? Pillanat alatt jön. Nincsenek. Rohanok a jobbszárny második emeletre. Hogy az udvaron keresztül szaladok a Peczkay⁵⁵ féle ház tetejébe üt be a gránát. Egy repesz mellém zúg. [23] Úgy futtában, meggondolatlanul felkapom, odasült a markom.

A lakásban Rózsika a két gyerekkel a legnagyobb nyugtalanságban van. Méregre lobbannok. Az előszoba ajtót nyitva hagyom. Rózsika ellenkezni akar. Hatalmas csattanás hallatszik a nyitott ajtón. A szó bele szorul. Azonnal a második is. A gyerekeket felkapom s leviszem az óvóhelyre. Utána nem sokára jön a család két bátor Rózsika és Mancsi. [24] Ugyanis kénytelen vagyok mindenki helyett félni. E nélkül talán már agyonverettük volna magunkat.

Az ágyúszó egész nap tart tovább. D. után 5 óra felé lassan csökkenve minden nap abbamarad. Jól esik egy kis csönd. 8 óra felé újra kezdődik. Hányinger-szerű érzés fog el, olyan csömöröm van az örökös ágyúszótól.

Ilyenkor estefelé teljes a létszám az óvóhelyen. Villany, bár nem mindig, azért van. 9-kor [25] elalszik. Takarodó. Víz az emeleteken már nincs. A földszinten, az óvóhelyen még jön. Fürdöttünk ágyúszó mellett. Rózsika kifürödté az utolsó vizet. Nagy méreg, mert Villányiék vize.

Ebéd után kimegyek az utcára megnézni, hol csapott be reggel. Csalóka. Meg vagyok lepődve. A mi házunkon nem találom nyomát. Az utca túlsó oldalán akadtak fenn. Csak a hang volt nagy.

Éppen haza akarok menni, jön Rózsika. Menjünk fel Veszprémi Magdához, kolléganőjéhez, hogy mi van a patikával. (Én is be akarok menni holnap a hivatalba.)

Veszprémiék még az I. emeleten laknak, s bár a szemben lévő ház már kapott a Kinizsi utcában. Beszélgetünk. Nagy robbanás. A házuk rugója nem olyan jó, mint a miénk. Az nem ráz, ringat. (A Kinizsi és Ráday u. sarkán laknak.) Nem gondolunk arra, hogy ezt mi is [26] kaphattuk. Egyébként a gyerekek Mancival óvóhelyen vannak. Egyben a riadó is megszólal. (No, ez majdnem felesleges) Szaladunk haza, mert riadóban nem járhatunk az utcán.

Jön szembe a házparancsnokunk⁵⁶ néhány férfivel.

Menjek segíteni. A 29-be csapott be a bomba (Mi a 31-ben lakunk) Leszaladok még az óvóhelyre s megyek fel. A lépcsőn találom a parancsnokot s a többieket. Lehetetlen kimenni. Elcsendesedik. Átme gyünk. Nem is [27] tudom már biztosan III vagy IV emeletes ház elég szűk négyzetes [itt téglatest rajza] udvarának közepére esett a bomba. (Az utcáról már látszott, hogy az üzlethelyiségek redőnyei kifelé vannak taszítva.)

Az épületet nem döntötte össze. Azonban minden ajtót és ablakot kerettestől együtt darabokra tört. A körül futó nyílt folyosókat kevés részlet kivételével leszakította. Romokban hever az udvaron, aminek a közepén van a bombatölcser.

[28] Elég sokan voltak a lakásokban. Egy fiú a bombazuhogásokra kilépett, vele együtt szakadt le a folyosó, úgy, hogy az apja már csak a folyosó helyére lépett. A gyerek a helyszínen, az apja elszállítás után halt meg. Ketten – egyesek szerint rémületükben – mások szerint, mert nem látták a portól, hogy nincs folyosó – kiugrottak az emeletről,

Légó-plakát. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, ltsz.: 95.94.1/Nyt

I-ső, illetve másodikról. A második emeletest később hordágyon odahozták a mi óvóhelyünkre bekötözni. Nagyon köpte a vért. Az előjáráságon mindjárt az ott lévő halottak közé [29] tették. Küldtek hozzá egy papot.

A többi lakót lakásról lakásra csákányozva hozták le. Hogy odaértem, egy asszonyt támogatott le két férfi. Hihetetlen poros, piszkos. Félőrülten kiabál a 2 gyereke után. Hiába mondják, hogy már elvitték. Semmi bajuk.

Hazamegyek az óvóhelyre. Egy Sera nevű (nem látszik rossz embernek) ember halom, hogy beszélgeti a másikat. „Hátulról ütött lukat, a lakás kaputra ment.”

Abba a kis udvarba, ahova a mi [30] konyhánk nyílik. Faggatás után kislát, hogy a bomba nem robbant fel (jó nagy dög) ott fekszik a világító udvarban.⁵⁷ Kedves. Ez minden pillanatban meggondolhatja. Szólok a házparancsnoknak. Kislát, hogy csak a gyújtója robbant fel. Ez már nem veszélyes. Míg a villany ég, mindenki vackol magának. Némileg ugyan egymás lábán és holmiján keresztül gázolva. A méltóságos asszony tojásokat csomagol – van vagy 6 – azzal, hogy ezt a Pityu tojta. Egyben dicsérte, hogy milyen derék, művelt tyúk, csak a kosztban válogatós. Pesti tyúk létére nem eszi a kenyeret. Egyébként tojik és nagyon értelmes. A sparhelt alatt lakik és idegen nyelven is ért. A pufogtatástól fél. (Ezzel szemben a házmesterék kakasa – saját szememmel láttam – a közel becsapódó tűzérsegi tűzre oda sem füttyent.)

A gyerekek (van az óvóhelyen elég) láb alatt zszizsegnek. Ha a villany nem ég, egy-egy gyertya köré sereglenek, lehetőleg [31] olyan közel, rettegni kelljen, hogy meggyúl

A Ráday u. 31.U alakú udvarának kijárata: a Ráday utca Bakács tér felé eső sarok. Apánk itt állhatott, amikor a repülőgépeket észrevette. Mgt

B-12 amerikai nehézbombázó. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, ltsz.: 103833/Fk

a haja, ruhája. Egy Bozóki nevű munkásnadrágossá vedlett fiatal izsáki paraszt ember. Egész kedvesen játszott a gyerekekkel. Katona volt, sebesült, most civil. Mozgása, beszéde, jelleme még Izsák. Csburgó homok, akáclevél.

A cukrászék Annusa a sarokba gubbaszt. Az utcán volt a robbanáskor. A huzat megnyomkodta. Lassan-lassan élénkül. Kívülről most nem tudunk semmit. Fent tart az egy gép, két bomba. [32]

2-án⁵⁸ reggel apósom jött hozzánk. Meg vannak mind. Közlöm, hogy hivatalba akarok menni, a fizetésemért is.

Ő is onnan jött (most fővárosi alkalmazott⁵⁹) s nem vette fel a fizetését. Ott hagyta. Nem lehet állni a tüzet. S ha eszem van, én sem megyek utána. A mi környékünk szerencsés, alig kapott.⁶⁰

Hogy elment, Villányiné vagy 6 receptet hozott. A jobbszárny óvóhelyén betegek vannak. [33] Elindulok a receptekkel, szembe jön R.⁶¹ Visszamegyünk a pat[iká]ba.⁶²

Feltűnik, hogy az utcán senki sincs. Az első kapualjnál látjuk, hogy mindenki behúzódott, de már látjuk a gépeket is. Megvártuk a kicsomagolást,⁶³ folytatjuk utunkat. A patikában segíték, amit tudok. Hideg van és huzat. Közben meghallom, hogy a bomba

zúg. Kiáltok R-nak. Ő már a pult⁶⁴ alatt van. [34] Én egy bolthajtásos ajtó alá ugrom. Megtörtént. Első pillanatban azt hittem, hogy a házat találta, mert még a maradék üveg is kihullott s kint igen hullott a szokásos járulék. Csináljuk tovább. Újra zúg. Ugrunk a helyünkre. A légnyomás guggoló helyzetemből leültet.

Még kétszer ismétlődik. Kijelentem, hogy senki helyett nem vagyok hajlandó [35] meghalni. Összeszedjük a kész orvosságokat, nagyjából borítékba-mibe tömjük, s haza.

Most már nem nagyon engednek fel a gépek. Délután a pinceajtó közelében állva nézem az alacsonyan szálló nagy fekete amerikai gyártmányú gépeket.⁶⁵

Bosszant, szinte kövel leüthetném a lomha dögöket. Nem is igen lőnek rá. Azt hiszem, könnyű kitalálni, hogy miért. [36] Egyik kiereszt egy halom bombát, kb. 10–12-öt. Úgy néz ki, mintha egy kosár csöves kukoricát öntöttek volna le. Kőbánya fele zuhantak. Este elcsendesedik, s később kezdődik az egy gép, két bomba.

Másnap, [január] 3-án reggel valaki mondja, hogy a balszárny udvarában oldalán fekszik egy bomba. Mennél jobban magyaráz, annál kevésbé [37] értem, hogy került abba a helyzetbe. Megnézem. Nem nagy, kb. ½ m. hosszú, s 25–30 cm. átmérőjű légi akna. A nyitott, függő folyosó külső vas szegélyét érte, de nem a hegyével, úgy, hogy csak az oldalával súrolta a vasat, szépen kifényesítette. A rácsot behajlította akkora részen, mint amekkora a bomba átmérője volt. Itt össze is törte a cementet. Persze, úgy nézett ki, mintha lukat ütött volna. Az akna [38] gellert kapva oldalt vágódott a fal tövében levő járda aszfaltjába, azt átütötte, de nem robbant fel. Ott hagyom. A lépcsőház ajtajában féllábú (múlábú) ember áll. Pár szót beszélünk. Az udvar felől tágas a kilátás. Egyszerre feltűnik 3 német gyártmányú gép és további 6 – 9 – 12. Felcsillan vagy 30 apró fehér pont.

Eppen a homlokom közepének tart mind.⁶⁶ Lökdösöm az előttem [39] menőket s a lehető legsürgősebben iparkodom a pince talaján állni. A fele úton megtorpanok. R. és Mancsi a II. emeleten vannak. Megáll bennem az ütő. Teljesen tanácstalan vagyok.

De már a banda első bombája robban is a Bakács tér felől. Egy ugrással lent vagyok a lépcső aljában. Nem lehetett érzékelni a rettenetes lármát, amit csináltak. Csak a sok üveg csörömpölése hasítja túl a lármát, valamint [39] a lépcsőház jobbról kiugrott csempéi, amik a kövön táncoltak. Egy ugrással kint vagyok. A II. em. ép (a ház egyéb részei is) csak ablakok törtek. Kiabálni kezdek fel a törött ablakon át. Semmi válasz.

Egyszer csak oldalt szólal meg R. Megneszelték. Idejében lementek. Kinézek a Ráday utcába. Jobbra-balra csak nagyon kis távolságra lehet látni, akkora a por mindenütt.⁶⁷

[40] Az eredeti (IV. emeleti) lakásunk ablakai az udvar felől mind épek. Tükröződik bennük a háztető. Azonban kinyílt. Lassan megmozdul. Kijjebb nyílik, majd beljebb csukódik. Tehát huzat van. Vajon mi történt odabent. Felmenni nem lehet. Újabb gépek állandóan. Bomba vegyest géppuskatűzzel. Az előbbi bombacsoport is úgy meg volt tűzdelve golyóval, hogy mindenféle fajtát lépten-nyomon találni [41] az udvaron.

Délután a szép napsütéses időben kihozom a gyerekeket az udvarra. A kezemet nem szabad elereszteni. 20 lépésnél nem tudunk tovább menni. Vissza kell szaladni. Hát ezt játsszuk vagy tízszer.

Később csendesedik. Több gyerek is jön ki. Játszanak. Ha zúg a gép, figyelmeztetés nélkül szaladnak be. Máki⁶⁸ hátul a csizmákban.⁶⁹ Aztán csend lesz és sötét lesz. Levonulunk az óvóhelyre. Kezdődik [42] a szűk helyen a vacsora előkészítés.⁷⁰ vackolás, némi beszélgetés, egy petróll lámpa pislog, bűzölög, s alszunk. Kint az egy gép, 2 bomba.

Még nem jajgat, lázong senki. De beszélgetés sem igen van. A gyerekek egészen jól bírják.

Kenyeret kb napi 75 dekát kapunk. Ennivalónk még van. Víz csak az óvóhelyen jön, onnét hordjuk fel is. Villany nincs. Néha megmutatja, hogy milyen volna, ha égne. [43] De a végén csak elalszik. [Január] 4-én reggel csendesebb idő látszik. Elindulok a városházára.⁷¹ Első kimerészkedés.

A Ráday utca tele törmelékkel, üveggel. Itt-ott seprik. A vakolat leverve. Üzletek kirakatüvegei a földön, redőnyök kitépve. A ref. teológia Köztelek utcai része az udvar felől leszakadva (akkor kapta, mikor a patikában voltunk).⁷² A szemben lévő ház is. A Köztelek utcát szinte elzárja [44] az Üllői út felőli részen a falomlás.

Most rendesebben megnézem, hová esett bomba, mikor a patikában voltunk. A Ráday utcában a második szomszéd ház. A patika ház másik udvarának (vagy a másik ház, már nem is tudom, át lehet egy bolthajtás alatt menni) közepébe esett be. Egy néhány katonai autó közé. Rémesen néz ki. Így hát elég közel voltak.

Az Erkel utcába rossz benézni.⁷³ Megszaggatott házak, a földön fal és [45] üvegtörmelék. Szembe az Üllői úti ház⁷⁴ tele találatot kapott.

Időközben már több óvóhelyen voltam. Felettünk gépek szállnak el. De csak géppuskáznak. Persze ezt előre nem lehet tudni. A járkálók nagy része a kapuk alá húzódik. Én nem vagyok válogatós. Nekem mindegy volna, hogy a kapu alatt vagy az utcán halok meg. Így hát inkább lemegyek az óvóhely bejáratába. Legalább látom a helyzetet. Szomorú.

[46] Ronda pince odúkban, bűzben, sötét félhomályban ember-ember hátán kecmereg. Nagyjából majdnem ugyanez a helyzet mindenütt. Milyen paradés helyen lakunk mi.

Az Erkel utcán túl szintén néhány találat a Ráday u-ban. Mindenütt törmelék. A Calvin térhez egészen közel újra óvóhelyre szorulok. A ház előtt fekszik egy férfi hullá. Több mint egy napos lehet, mert már letakarták [47] papírral. Valószínű, úgy lőtték agyon, mert csak annyi vére van, amivel a haja odafagyott az úthoz.

A Kálvin tér Kecskeméti utca torkolata, a sarkon a Geist-ház [ma szállodák állnak a helyén] és a Danubius kút romja [ma az Erzsébet téren].

A Calvin téren a Havas féle 5 emeletes ház⁷⁵ a tetején kapott. Kuszált lécek foghíjasan össze vissza-keverve lógnak. Szemben a Gazdák háza⁷⁶ ugyanúgy. A földön rengeteg törmelék és leszakadt kuszált villamos vezeték között szaladok át, mert itt nincs fedezék. Benézve az Üllői útra és a Baross utcába, ugyanaz a kép. [48] A Kecskeméti utcában még rosszabb a helyzet. Nagy vértócsában döglött lovak. A Bástya utca⁷⁷ szűk kis részén is négy lódög. Akinek bicskája van, vág belőle egy gusztusos szeletet. Van olyan is, ahol már csak egy lófej van, utána a nyak néhány bordával, az első lábak patkósan, aztán gyomor, bél, majd a farok, a hátsó lábszárak. A többi részt már elhordták.

A Kecskeméti u. torkolata a Kálvin téren. A sarkon a Geist-ház (ma a Korona Szálloda áll a helyén) és a Danubius-kút romja (ma az Erzsébet téren) Hadtörténeti Intézet és Múzeum, ltsz.: 0461/Fk

[49]A Csekonics palota kiégett.⁷⁸ Szemben lévő ház találatot kapott.⁷⁹ Az egyetem kupolájának egy része a földön.⁸⁰ A Károlyi palota szintén teli találatot kapott.⁸¹

Az Erzsébet szálló⁸² után következő ház tiszta rom. Itt újra gépek zúgnak. Géppuskáznak. Beszaladok abba az házba, ahol Galambos üzlete van.⁸³ Tele német katonával az udvar. Egy csomó (amennyi csak fér) autó.

Ez az a ház, ahol [50] Csulákék lagnak.⁸⁴ Végigbotorkálok az udvaron. Eljutok a kívánt helyre. Óvóhely bejáratot keresek. Sehol nem látok ilyen. Egy asszony a mellék lépcső – már oldalról beszakított – bejáratánál kotorász. Tőle kérdek. Itt van. Kit keresek. Ja, az nincs itt. Más címet mond. Hát a nagys.⁸⁵ asszony. Azt nem tudja. Elindulok lefelé. Lebotorkálok egy sötét csigalépcsőn. Egy deszka [51] ajtót tapintok. Benyitok, sötét folyosó némi méccessel, keskeny. Német katonák állnak benne. Tudnak magyarul. Tovább igazítanak. Egy vas ajtón kis meleg bűdös előtérbe jutok. Itt többen főznek. A parancsnokot látom – Csulák főmérnök úr nincs itt. Alighanem a Czukor utcai hiv[atali] helyiségben van.⁸⁶ A nagys. asszony? Beljebb lépünk. Egy sötét nagyobb helyiségbe érünk. Még most sem látok. Napsütésről jöttem.

[52] Több mécceszt látok beljebb, magasabban pislogni. Aztán valami állvány-szerűségeket, léceket. Emberek – kiket a méccesek megvilágítanak – ülnek, hevernek. Valahonnét felülről jön a válasz. Ki az, mit akar. Megértem a helyzetet. Én vagyok. Nem hivatalosan kereslek.⁸⁷ Közvetlen előttem hallom meg János hangját. Szervusz,

Isten hozott. [53] Hogy vagytok? Végét már nehezen mondja ki. Kezét látom, hogy nyújtja. Kezet fogunk, megölel. Válaszolni én sem tudok. Némán irányít egy keskeny úton az állványok mögött. Jobbra fordulunk, míg egy létrába ütközöm. Felmászok. A tető alatt kb 1–1/2 1 méterre levő deszka vackon fekszik Csulákné. Valami pislogójuk van. Balra tovább folytatódik az állványokra [54] felrakott deszka. Ezen is emberek fekszenek. Úgy látom, csak ez az egy feljáró van. Aki beljebb lakik, átlépkedi a többit. A lécek és állványok közt a háttérben polcokra felrakott könyveket látok.

Pár szót beszélgetünk. Elmondják, hogy már több napja vannak így. Főtt ételt azóta nem ettek. Bözsi, vagy hogy hívják [55] a lányt, – fent aludt. A konyhájukat leszakította a bomba. [Hihetetlenül kemény ceruzával folytatódik, kifakult, kusza írás, nehezen olvasható] A Mancsi vagy [áthúzva, vagy megcsúszott a ceruza] a Bözsi nem mernek kijönni. 3 szor elindul, muszáj, a cipó miatt.

Ferenczi tér.⁸⁸ Feszület. Vár. ház⁸⁹ utca. Szobám. Légó par. [oldalra írva] Ultimátum. Felmentés.⁹⁰ Kálmán bácsi.⁹¹ Lónyai u. Haza.

Febr. 3-án folyt. emlékezetből. Idegem nem volt az íráshoz.

[56] [Január] 5-én reggel zúgolódás a kat[onai] kocsik miatt. Bozói [olvashatatlan szó]. Belázasodom. 38,6 ° Felmegyek a lakásba. IV. em.⁹² 3 kísérletre sikerül. A látszat csal. A Lónyai u. kis [olvashatatlan szó]⁹³ Élelem rendelet.⁹⁴ Bevonulási rendelet.⁹⁵

[Január] 6-án autók jönnek. Esik a hó. Csendesebb idő. Eszeveszett hógolyózás. Vihánc. [57] Bántó. Láz elmúlik. 8-án vár. ház. megyek. 9. ker⁹⁶ Beosztás. Felmentés nem jön.

9–11-én csend. A nap nagy részét fent töltjük.

12-én a hivatalban olyan nagy a zuhi, hogy óvóhelyen vagyok. Semmit sem csinállok. R. a pat[iká]ban. Könnyelműség. Előtte lévő autó. Gyerekek óvóhelyen. [58] 13-án szombaton már bujkálva hiv[atal]ba. Egyenest óvóhely. Hall gépzúgás. Nagy becsapódások. Haza. A rossz kapualj. Ariszt.⁹⁷ Samu.⁹⁸ Pat zárva. Akna. 2 katona, 1 asszony halott. Mancsi, kenyér. 14-én reggel lezavarom a népet. 1/2 10 felé találat. Sebesülés is. Akna.⁹⁹ D.u megnézzük. Hétfőn d.e hozunk le egyet, mást. [59] R[ózsika]. mindent [olvashatatlan fél szó] hordott.¹⁰⁰ 1/2 6 felé gyermekelőadás megszakad. Megjelent az első orosz.¹⁰¹ Utcai lakásban alszanak. 29-ben még német.¹⁰² Mind oda jár az orosz a kat[onák] miatt. Egy ottmarad. Rózsás helyzetet mesél. Másnap [olvashatatlan szó] Óra.¹⁰³ Csizma. Bádogdoboz. D.u már rablás.¹⁰⁴ [60]. Később ágyútolás. Naponként nagyobb vegzálás. 2 ember eltűnik. A konyha. K Mihal-ék. Tóni ment.¹⁰⁵

Hírek jönnek. Hidak nincsenek.¹⁰⁶ 20–21.¹⁰⁷ hatalmas hírek [?] Budáról. Felmentés hírei.¹⁰⁸ Közmunka. Havat, követ hordunk. Újabb hóesés. Ház cserepezés. Ablak javítás.

[60] R. Mancsi elmegy. Magda jön.¹⁰⁹ Diesel [?] Részeg orosz az óvóhelyen. [Január] 27-én felmegyünk, 30-án le. Másnap fel. Zalog. Szajré.¹¹⁰ Névjegyzék.¹¹¹

31-én betörés. Kitérik az ablakot. Igaz Tóni nem hoz [ablaküveget]. Lakásrom takar[itás], [Február] 1-én hordjuk, 2. tovább. Házkutatás. [61] 3-án pincefal. Hó olvad a padl[ón]. Harmadnap rep[ülőgép] tám[adás]. Este német.¹¹² Citadella látszik. Hétfőn hiv. megyek. Beosztanak rom[el]tak[arításra], szívesebben csinálnám a IV. ü[gy]o[sztályt], igazolvány. Beborul. Másnap nem megyek.

Az ablaktalan, összelőtt Országház Budáról. Hadtörténeli Intézet és Múzeum, ltsz.: 19973/Fk

X. ü[gy]o[sztály].¹¹³

[61] Járok hivatalba minden nap, kenyér reményében.

Pénteken kenyér, szétosztjuk. Szombati utalv[ány]. Elvitték az oroszok.

Szombaton éjszaka nagy lövöldözés. Keveset aludtunk. Vasárnap a harctér a Gel-
lért¹¹⁴ körül zajlik. Egyéb nem történik.

*[Itt fejeződik be a noteszbe írt napló, a zilált, ceruzás írás. Folytatódik a két Duna-
fürdős kis plakáton, két hasábon, számozott oldalakkal, egyenletes, szép, olvasható,
tintás írással. A két különálló lap a jobb felső sarokban számozott. A lapokat számmal,
a hasábokat per / jellel emelem ki.]*

(1/1.)

1945. március 23.

Nyomasztóan hat az emberre a még mindig kialakulatlan, rendezetlen helyzet. Nincs az íráshoz lelkerőm. A felmerült – rendszerint veszélyes – problémák, mint adósságok tornyosulnak az ember elé. Egy-egy adósság letörlesztése után a megkönnyebbülés nem soká tart, mert újabb s – mint friss – égetőbb merül fel. Úgy emlékszem, ott hagytam el az írást, hogy a pol[itikai] rendőrség¹¹⁵ által kívánt iratok beszerzése után futkostam.

Miután R. G-tól¹¹⁶ kaptam, apósom H.K.P-től¹¹⁷ is beszerzett egyet. Én az alpolgármester¹¹⁸ előszobájában vég nélkül – kettő délelőttön át várahoztam. No, végre – sikerül. Azonban előkerül valami ív, amelyen a feljelentettek névsora van. Én is rajta vagyok. A VII. ker. működéséért¹¹⁹ kútba esett az egész, és még hozzá új adósság merült fel.

Ennek dacára naponta kapok írást az alpolg[ár]mest[er]től. Reggel elvittem a

A BUDAPESTI IGAZOLÓ BIZOTTSÁGTÓL.

XIII Ig. biz. 243368

Hirdetmény

Az igazolóbizottság a 10. ker. Leventhegyi utca
10. szám alatti lakó II. 29

de Gombos János
igazolásának tárgyalását 1947. december 5.-én
óráután 16l 4 órákor V. Markó-u. 25. II 261 tartja meg.

A tárgyalásra megidézi az igazolás alá vontat és főkérel mindszokát, akik az igazolás alá vont személyre vonatkozóan olyan adatokról tudnak, amelyek a magyar nép érdekelt sértük, vagy sértették (németbarátság, széles jobboldali magatartás, nyilaskeresztes, stb. párttagság) ezeket a Budapesti Igazoló Bizottságnál, Budapest, V. Markó-utca 25. szám. földszíni 25. szíveskedjék lehetőleg a hirdetmény kihüggesztésének ideje alatt bejelenteni szóval, vagy írásban.

Az 1086/1945. M. E. számú rendelet 11. §-ának 2. bekezdése értelmében figyelemzettem a bejelentőket, hogy az írásbeli bejelentés csupán akkor vehető figyelembe, ha tartalmazza a bejelentő nevét és lakcímét is.

Budapest, 1947. nov. 21.

László F.
előök ek.

A kiadóknak hitebeli:
Glasz

al. üzembeáll

Igazolom, hogy a hirdetmény az igazolás alá vont lakbetyén lévő hirdetménytáblán
1947. november 25. -ig 1947. december 4. -ig ki volt hüggesztve.

Házmegbizott úr!
Hitelesítesse aláírását a fent- vagy fent-
megbizotti aláírásával és pecsétjével.

Bjuzogány László
mint a Leventhegyi utca 10
számú ház megbizottsá.

Házmegbizott úr! Szíveskedjék a hirdetményt 5 napos kihüggesztés után aláírva az igazolás alá vontnak átadni azaz, hogy a kihüggött tárgyalásra hozza magával.

Ki kell hüggesztetni elköltözés esetén is!

Hirdetmény (BIB) Mgt

pol[itikai] rend[őrség]re. Nem engedtem magam vártni. Rövidesen el is bocsájtottak. A csoport vezetőjének az arca ismerős. Nem tudom felidézni, hogy hol találkoztam vele. Úgy is viselkedett már az előbbi jelentkezésemnél is, hogy ismerősök vagyunk. Kezet fogott és elbocsájtott. Egy adósság tehát „kaput” (elesett. Az oroszok mondják így). De a másik máris éget. Próbálok keresni K. J. biz[ottsági]¹²⁰ tagot. Valahol a Parlament felé a Dunaparton volt az irodája. Csontig ható hideg szélben megyek dec[ember] óta először erre. Olyan megszokott kép a rom házsor mindenütt, hogy fel sem tűnik. A parlamentre emlékszem, hogy csúnyán meg van szakgatva. Így nézve laikus szemmel, egyes részei kijavíthatatlanoknak tűnnek.

Megtalálom a házat. A kapu lakattal és lánccal bezárva. Nincs nyoma, hogy nyitogatni szokták volna. A ház egyébként a kiszakított ablakokkal (csak egy lakáson, magasan IV. vagy V. emeleten látszik pótlás, javítgatás). Már feladom a reménységet, mikor jön egy odavaló lakos.

(1/2.)

Nem tudnak felvilágosítást adni. Fel is hagyok az egésszel, mert egy újabb rendelkezés jelenik meg, hogy mindenkit igazolni kell.¹²¹

Majd meglátjuk, mi lesz. Hírek keringenek. Egy 60–75 %-ot, aztán többet, kevesebbet – elbocsájtanak. A Szabadság¹²² című „újság” követeli, hogy tegyék közhírré az elbocsájtottak tartózkodási helyét is. Büntető század, népbíróság,¹²³ stb. kell. Ezekkel is oda. Nincs is más problémája ennek az országnak. Súlyosodnak az újonnan felmerült adósság feltételei.

Márc[ius] 1-től (kb. 15-ig) olyan kemény, hideg, szeles idő jár, hogy februárnak is szigorú volna. A tüzelőnk erősen fogy. Másikat beszerezni B[uda]pesten, a lehetlenséggel határos. Tehát újabb adósság. Villanyunk nincs. Vízünk nincs. A vízvezetékét ugyan meg lehetne csinálni, de a ház férfilakosságának nagy részét – még velem együtt – elvitték a rendőrségre, s még most sem intéződött el az ügyük. Addig kényszermunkára járnak.

15-e előtt egy pénteki napon, hogy hazaérek, mondja Mancsi, újra itt volt az orosz az apósomért. Elküldte a Szentkirályi utcába.¹²⁴ Onnét tovább küldték Budára, a Lánchíd u-ba, hogy ott vannak. Ekkor kaptunk hírt R[ózsika] néniről és Esztiről.¹²⁵ Esztit mint túszt hozták magukkal. Feleségem elment a Damjanich¹²⁶ utcába értesíteni apósomat, mert előzőleg már rossz hírt kaptunk, hogy Ócsán valami népbíróság elé akarják állítani apósomat. Este elvitték kocsival. Tehát baj van. Újabb adósság.

Kun Karcsival találkozok anyósom.¹²⁷ Nem tudják, hogy az öreg Ócsán volna. Samu kimegy gyalog. Nehezen tudja meg, hogy Taksonyba vitték egyenesen Bpestről és nem Ócsára. Valami kémkedési ügy miatt jelentette fel valaki. Súlyosodik az adósság.

Közben közmunkára hívnak. Az előljáróságra visznek, onnan lesz az indulás a vasúti hídhöz, földmunkára. Nagy probléma, hogy az ember onnan (2/1.) hogyan kerül haza. Az előljáróságról meglógtam. (Azóta még háromszor.) Valaki – akitől nem vártam – megtudta és feljelentett. Ezért megint elhurcoltak, majd a legkevesebb egy hét

kényszermunkát varrnak a nyakamba. Tehát új adósság. Nem lett belőle eddig semmi.

Márc. 15-én egyik lakó mondja, hogy látta az országúton egy kocsin apósomat jönni Bpest felé. Oly jól leírta, hogy nem volt kétségünk. De bizony sehova nem érkezett meg. Félő, hogy esetleg az Andrássy út 60-ba vitték.¹²⁸ Ez a magyar politikai rendőrség központja. Itt szörnyű módon bánnak az emberekkel. Nem szólok ennek a lehetőségéről senkinek. Próbálok érdeklődni, hogy ott van-e. Ez nem éppen könnyű dolog, így az eredmény gyarló.

Az élelmiszerünk fogytán van. Emil a vállalatának¹²⁹ az élelmiszer beszerzője. Vele próbálunk valamit. De Emil soha nincs jóformán otthon. Ők adnának kocsit, Samu¹³⁰ és én eszközölnék a bevásárlást. Ezért a behozott árunak a felét leadnánk a vállalatnak.

A fentiek miatt szerdán, 20-án felmegyek Samuhoz.¹³¹ Legnagyobb meglepetésemre – fáradt arccal és megfogyva – ott találom apósomat.

Örülök, hogy épségben hazakerült. Annál is inkább, mert tegnap Cerről¹³² hallottunk hírt, hogy él. Két adósság is lement. De a másik mind égetőbb. Nincs élelmiszerünk. Emil péntek óta nem jött haza. Vajon nem lesz-e ebből egy újabb adósság.

Apósom elmesélte, hogy este elindultak. Soroksárnál látja, hogy nem Ócsa felé mennek. Szólt. Kerteltek, hogy autóval indultak, de az elromlott, azóta megcsinálták, s azzal mennek majd Ócsára. Csak Taksonyban derült ki (2/2.) a valóság.

Ócsán lakott a régi Pártos féle villában¹³³ egy nő, aki valami német magasrangú politikai tisztnek volt állítólag a szeretője. E felől faggatták és egyéb ócsai személyek felől. 15-én elvitték Csepelre, onnan Ercsibe, majd Sóskútra.¹³⁴ Ott még egyszer kihallgatták s szombaton reggel elbocsájtották.

Nem bántak vele rosszul. Enni, ha nem is mindig, de kapott. Minden éjszaka fekve, – hol szalmán, hol a nélkül, egyszer ágyban is – aludt. Szombat este ért be gyalog Budára. Esztinél, majd Gyarmatiéknál¹³⁵ lakott. [Március] 21-éig (szerdáig). Akkor engedték meg először az oroszok a hídon való átjövést. Így haza ért.

Ma (márc. 23) még semmi rossz hír nem jött. Du. megyek Emilhez, hátha sikerül az élelemszerzést nyélbe ütni.

A filmstúdiótól¹³⁶ volt itt egy úr, aki elvesz egy hölgyet, aki be volt osztva hozzám a lakásügynél.¹³⁷ Ennek van egy rossz lova. Hétfőn 3 órakor elmegyek hozzá, hogy a fenti feltételek mellett tárgyaljunk élelmiszer beszerzésről. Samut bevonom az üzletbe, ha sikerülne.

[Itt ér véget a Dunafürdő kisplakátra írt naplórész. A folytatás a – vonalas spirálfüzetből kitépett – következő 4 lapon (8 oldal) és egy szabálytalanul eltépett fél oldalon van. Sem lap-, sem oldalszámozás nincs, az oldalakat megszámoztam, [] zárójelben közlöm. A lapok mérete 24,5x19 cm, plusz ½ cm a kitépett spirál-lapszél. Tintával, szabályos, egyenletes, szép írás. Az eltépett lapon nem látszik folytatás, a szöveg ép. Több lap, notesz, kisplakát nem került elő.]

1945. április eleje. A romos budai Dunapart. Hátterben az ideiglenesen helyreállított Ferenc József-híd. Itt indult meg a civilek számára is március 21-én a közlekedés (ma Szabadság híd). Mgt

[1] 1945. április 9.¹³⁸

Feljegyzéseimet ma folytatom. Lassú zuhanás van az élet minden terén. Ez talán naponként nem is észlelhető – hanem pár napnak kell eltelni míg az ember érzékelheti. Nem tudom már, hol is hagytam el a múltkor. Apósom megjött. Nem bántották. Márc. 28-ra emlékszem vissza. Kicsi Rózsikának¹³⁹ a születés napja. Ezen a napon némi jó hírek is vannak. Apósom megjött, s mikor hazamentem, otthon várt Cer. Él. Megzabrálták, – más testi baja nem esett. No de mindjárt el is rontották. Megjelent 2 drb. politikai rendőr és Rózsikát becitálták a IX. ker. kap-hoz.¹⁴⁰ Én ismervén a helyzetet elége letörtem. – Rózsika nagy legény volt. Ő nem csinált semmit, ne is próbáljanak vele szemben sem elkövetni semmit. Másnap reggel hogy mentünk bírái elé, még mindig legénykedett. [2] Azt terveztem ki magamban, hogy korán megyünk, s valahogy megkeresem azt az ifjú zsidót, aki már engem is elbírált, hátha tud segíteni.¹⁴¹ Rózsikát nem engedem oda szájalni, nehogy bajt csináljon. Sikerült is. Vállvergetés, elvtársozás után rám szóta a névmagyarosítás iránti kérelmének elintézését s kézfogások közben kiküldött a folyosóra. Még nem tudtuk, mi lesz a folytatás. Egy óra hosszat váraoztunk kb. a folyosón. Ez alatt részben kihallatszott, ami bent történt, részben nagy áldásosztás¹⁴² közben tették közhírré, akik kijöttek. Nem volt biztató. Végre megjelent az én barátom. „Ejnye, egészen megfélekedtem.” Visszaadta az iratokat s elbocsájtott. Én nagylegény lettem, de Rózsika a hallottak s tapasztaltak alapján majdnem hazáig sírdogált.

Az újságok üvöltik a demokráciát. Uszítanak, lázítanak. örömujjongás egy akasztás

alkalmával is.¹⁴³ [3] Megtanultam már én is, mi a demokrácia. Akár szociál, akár más. Ordítani, üvölni tele pofával, hogy köz-köz, s elzabrálni mástól mindent, – csak nekem mindet s nem törődni azzal, hogy másik előttem pusztul el nyomorúságában, vagy éhen.

A kommunizmus az más – rövidebb. „Akasztófát akarok látni, többet, még többet, mint az erdő.”

Egyébként a rom főváros tarkasága gyönyörű. Az utca képe megnyugtató. Orosz katonák (hál Istennek, talán mindig kevesebb) velük, vagy utánuk lógó ringyók a legaljáról, sok a jellegzetes faji arccal. A pincéből, vagy ki tudná, honnan előbúj, legpiszkosabb pólischik adnak, vesznek börszének, kiabálnak. Az utcán a rom törmelékéből megörlődött por, papírszemét. Röviden: a körutak, a gettó – úgy néz ki, mint egy piszkos ázsiai, – vagy még inkább afrikai nagy bazár. Úriember, ha lehet, nem megy ki az utcára. [4]

A fővárosnál folynak az igazolások.¹⁴⁴ Ez is egy a már említett adósságok közül. Én ápr. 14-én kerülök sorra. Persze, az ember csak arról hall inkább, ami rossz. Ezt szellőztetik az újságok is. Elbocsájtás és munkatábor, elbocsájtás és népbíróság¹⁴⁵ – szóval gyönyörök kilátásba helyezése. Ezekről tud az ember. Hogy ezek mi okból történtek, azt nem tudni. Nem az elbocsájtás a baj, hanem ami utána jön.

Fizetést még nem kaptunk, nem is tudni, mikor és mennyit kapunk. Jelen körülmények között kb. 1 és ½ kiló szalonnát keresek egy hónapban.¹⁴⁶

4-én¹⁴⁷ élelmiszer csere végett elmentem Mezőtúrra. 4-én d. u. 2 órakor indultunk a lakásról. Heten verődtünk össze egy bandába. 3 nő és egy férfi már Kőbánya alsón az indulásnál elszakadt tőlünk. Hárman folytattuk az utat.

Csak úgy felkapaszkodik az ember valami, az iránynak megfelelő vonatra. [5] Kőbányán rostokoltunk egy tehervonaton pár órát, jött mellénk egy másik. Erre egy-

A BUDAPESTI IGAZOLÓ BIZOTTSÁGTÓL.

ig. biz. 813362 /194 sz.

Idézés

Az igazolóbizottság az Ön ügyét 194 7. december 5-⁴⁵₄₅ 27/24 órakor
Mező utca 43. sz. 24 tárgyaló termében tárgyalja.

Fölhívom, hogy a kitézött tárgyaláson jelenjék meg a **törvényes következmények terhével,**
bizonyítékait hozza magával, tanuit állítsa elő.

Budapest, 194 4. nov. 4⁴⁵₄₅

b. elnök
László Farkas

úrnak
úrnőnek
A kladmány hitelességül:
dr. Gombos János
Budapest, ker. Székhely -utca 10 házsám. 11. 29

Idézés. Mgt

máson és egyet-máson áttiporva – átszálltunk. Itt maradt el a 4 útitárs. Ez elvitt Vecsésig. Ott újra az átrohanás gyönyörűsége. Szörnyen fáztam. Egy marhavagonban álltam Ceglédig, görbén, mint a sóskifli. Kezem lában nem tudtam, hogy enyém-e. Közben a vonaton orosz katonák rabolnak, fosztogatnak. Cegléden végleg megállt velünk ez a vonat is. De még ott volt a már előttünk elment személyvonat. Ennek a lépcsőjén találtam annyi helyet, hogy az egyik lábamat feltehettem. Már virradt. A kocsiban (3. oszt) orosz katonák voltak, akik egyszerűen kimondták, hogy ruszki szoldát kocsi és nem engedtek felszállni senkit csak a lépcsőre. Az egyik útitársam mondja: segítsem fel a klozetablakra. Bemászik. Megtörtént. Utána a másik is. Minthogy én a lépcsőn maradtam – szörnyen fáztam – feladtam a hátizsákomat [6] meg az egyik útitársam botját. Egy-két óras kapaszkodás után – a vonat még állt, de nem szállhattam le, mert más elfoglalja a helyemet – benézek a WC ablakon, hát egy orosz van benn. Ugyanakkor látom, hogy az útitársaimat – hátulról valamivel ütögetve – taszigálják ki az ajtón. Mi lesz a táskámmal és a benne lévő csereholmival.¹⁴⁸ Aztán látom, hogy a muszka dobálja utánuk a hátizsákomat is. Közben azonban észreveszi, hogy 2 pasas van és 3 hátizsák. Így az én zsákom a kezében maradt. Felnyúltam, elkaptam. Első pillanatban belenyugodott, de aztán el kezdett ordítani, hogy az nem az enyém, adjam vissza. Hát kié, – kérdem? Azoké, akiket lezavart. Hát adja nekik. Megtörtént. A botot nem adta vissza. Tehát az útitársak minden hely nélkül a vonat túlsó oldalán voltak az én csomagommal. Persze, ők vinni nem bírják, a muszka sem engem, sem őket nem ereszt át a túlsó oldalra. [7] A vonatot megkerülni nem tanácsos, mert elindulhat, s nem találjuk meg egymást. A muszka bement a kocsiba. Felhasználva az alkalmat, átbújok a vonat alatt. Én az előttem álló 3 oláh parasztot felbízattam, hogy menjenek fel. Bedőltek. Így megvolt a hátizsák és mindhárman kapaszkodtunk a lépcsőn. Az oláhokat a muszka nagy davajozás közben lezavarta a túlsó oldalon. Eljutottunk Szolnokig. A hidegben a lépcsőn kapaszkodás nem melegített fel. Szolnokon beszálltunk a mezőtúri vonatba. Kizavartak. Ruszki szoldat kocsi. Román szoldat kocsi. A lépcsőn tovább. A Tisza fölött azt hittem már nem bírom tovább. A legszélsőbbig megfeszített akarat tartott fenn, hogy nem eresztetem el a fogó vasat s nem estem a Tiszába. 9 óra felé értünk Mezőtúrra. Vissza a következő nap reggel 9 felé csomagoltunk s indultunk. Még viszontagságosabban és sokkal több [8] fázás után – egész meggémbereedtem, a fülem hátul kisebesedett – másnap 3 óra felé szálltunk le a Kőbánya-Kispest állomás közelében. Onnét becipeltük a csomagot az Üllői útra, ott fogtunk olyan húzós kézi kocsit, felültettük az eddigi lovakat a kocsi¹⁴⁹ s magunkat befogva húztuk a csomagokkal együtt.¹⁵⁰

Utazás, piszkosban, rablás, gyilkolás közben, marhakocsiban, a poros, piszkos, sáros földön ülve, piszkos, mocskos, barom, vadállati orosz és oláh vadparaszt katonával taszigáltatva, menetrend halvány nyoma, az útirány tudása [stb] nélkül: demokrácia. Haladunk. A vidék is züllik. A köztisztviselők a szemétből adódnak. A gyerekek utcán, vasúton, piszkosan, züllötten csavarognak, marakszanak, napraforgó-, tökmagot árulnak.¹⁵¹

Hazaérve tragikus hír várt. Igaz, amit Gyula bácsiékról meséltek.¹⁵² Hadházi Bircsi¹⁵³ volt Dabason. [a 9. fél oldal a tépett lapon] Gyula bácsit agyonverték az oroszok

Sándor bácsi¹⁵⁴ megőrült, megfagyott. Keresztanyám házát teljesen feldúlták.¹⁵⁵ Üres. Ajtó, ablak nélkül. Valószínűleg a tanyán lehet. A lányokat¹⁵⁶ látta, de nem tudott velük beszélni. Az egész Dabast feldúlták az oroszok. Hadháziéknak sem maradt semmijük.¹⁵⁷

Az útitársaim, akik lemaradtak tőlünk, még nem érkeztek meg. Remélem, élve hazaérnek.

[Itt ér véget a Napló, sajnos befejezetlen.]

UTÓSZÓ

1946-ban az 1938. évi állapothoz képest 10 százalékkal csökkenteni kellett a köztisztviselői létszámot. Az 5000/1946-os Miniszterelnöki rendelet három kategóriát jelölt meg. A) az, aki elérte a nyugdíjkorhatárt. B) az, akinek hivatali működése az ország demokratikus szellemű újjáalakítása szempontjából károsnak minősül. C) az, aki nem rendelkezett a hivatal betöltéséhez szükséges szakmai végzettséggel. Az elbocsátásra a hivatali főnök tett előterjesztést az illetékes minisztériumnak, jogorvoslat kizárásával. A – minden esetben kommunista – szakszervezeti megbízott felülbírálhatta a döntést.

A létszámcsökkentést megelőzte az igazolási eljárás. A bizottságokban – az elnököt kivéve – mindenki részt vehetett, aki csak akart. Tág tere nyílt a vádaskodásoknak, kicsinyes bosszúknak. Élményszámba ment, amikor 18–20 éves fiatalok, a front elől a korábban elcsatolt, majd visszacsatolt és újra elcsatolt területekről menekültek minősítették megbízhatatlannak lakótársakat, szomszédokat, vagy egy-egy hivatalnokot, mert nem azt a lakást, vagy nem akkorát kaptak, mint ami nekik „járt” volna.¹⁵⁸

Az igazoló eljárásról álljanak itt, a következő oldalakon Apánk iratai, 1–5 számon. Amint az később nyilvánvalóvá vált, ide vonatkozó nyilatkozata nem érdekelt senkit, elbocsátották. A jegyzőkönyv (4. sz. irat) 1946. július 14-én kelt, az elbocsátás oka az A pont. Apánk 40 évesen még a 10 év közszolgálati időt sem töltötte ki, tehát ez eleve jogtalan volt. Viszont a személyi lapján (3. sz. irat.) már az A és B pont szerepel.

Az A és B listások nagyobb része „végelbánás nélkül azonnali hatállyal elbocsátandó, úgy kell tekinteni, mintha az elbocsátás pillanatában meghalt volna”. Ez volt Apánk.¹⁵⁹ A demokratikus szempontból megbízhatatlan.

Elbocsátva az A és B pont alapján, bár ez a rész tintával kissé elmaszatolt. Az viszont világosan olvasható: „Felesége részére özv. nyugdíj kiutalva.” Ezt nem tudni, hogy ha kiutalták, ki vehette fel, mert Anyánk semmit nem kapott.

Viszont pánikszerűen el kellett hagynunk Budapestet. Hiszen Apánk munkanélküli volt, mert bárhol helyezkedett el, két hét múlva a szakszervezet kirúgatta. (4. sz. irat) Általában segédmunkás lett (Ganz-Mávag, Állami Dohányjövődék), végül benzinkútkezelő, de ott se maradhatott. A Nyilatkozat megfelelő rovatában feltüntetett kétszobás Ráday utcai lakás is semmivé lett, igaz a rajta még teherként lévő 1000 pengő adósság is szublimált az inflációval.

Tekintettel a koalíciós kormányzásra, a polgári és jobboldali pártok naivitására, a baloldal gátlástalanságára – amire ilyen mértékben az előbbi pártok nem számítottak, nem számíthattak, mint például a választási csalásokra, és arra, hogy a szövetséges és társult hatalmak által létrehozott Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai és brit tagjai, akiknek a demokratikus államberendezkedést kellett segíteni és felügyelni, az ellenőrzést teljes egészében átadták a szovjeteknek – a hivatalokban a megbízható, rendes, diplomás munkatársakat küldték el a B/ pont alapján, valószínű arra gondolva, hogy a következő választás kiiktatja a kommunistákat és akkor visszaveszik őket. Mivel azonban a SZEB-et 1946 áprilisáig Kliment Jefremovics Vorosilov marsall, majd

Vladimir Petrovics Szviridov altábornagy képviselte, demokratikus választásról szó sem lehetett. Teljes egészében korlátozták a magyar államiságot és minden tekintetben a kommunista pártot és hatalomátvételt segítették elő. Tevékenységük hatása – a szovjet csapatok jelenléte és a szovjet befolyás – mint tudjuk, 1990-ig érvényesült Magyarországon. A „bélistának” évekre kiható következménye lett.

A kommunisták hatalomra juttatásának eszköze volt a spekuláció, aminek következtében kialakult az a hiperinfláció, amelyet azóta sem szárnyalt túl egyetlen ország sem. 1946-ra elképzelhetetlen árak alakultak ki. A kenyér kilója januárban 700 pengő volt, júliusban már 5.850.000.000 pengő. (Részleteit lásd bármelyik történelemtudományban, egyetemi jegyzetben, enciklopédiában.) A Szovjet Vörös Hadsereg szükségpénzét is el kellett (volna) mindenütt fogadni.

A kommunista miniszterek és gazdasági szakértők áruvisszatartással is fokozták az inflációt. Budapest vámhatárán¹⁶⁰ kívül óriási raktárakban halmozták fel a tartós élelmiszert és egyéb fogyasztási cikkeket. Az új pénznemről forint (váltópénze a fillér) elnevezéssel már 1946 januárjában döntött a koalíciós kormány, a rendelkezés július 29-én jelent meg (8700/1946. ME. és 9000/1946. ME. rendelet), az új forint augusztus elsején került forgalomba.

Azt nem tudtam eddig megállapítani, hogy Apánk hány pengő helyett hány forintot kapott. A kenyér, és néhány alapvető élelmiszer átlagosan 1 forint lett, ezért 3 tojást is lehetett kapni. A tojás utolsó ára 1946 júliusában darabonként 1 millió pengő volt.

A forint megjelenésével megjelent az éj leple alatt behozott árucikkek tömege és a kommunista párt által utcára küldött „vásárló” agitátorok, akik lépten-nyomon hangoztatták, hogy „ezt adta a népnek Rákosi, a forint atyja”.¹⁶¹

*

Az utószóhoz tartozik még egy 2016 februári riport (MTV 1, és a Budapest Fővárosi Levéltár honlapja), amelyben egy Kossuth téri lakásban bemutatták azt a falrészletet, ahová a háború alatt befalazták a budapesti XI., XII., XIV. és részben XIII. kerületi lakásfelmérő lapokat. Az anyag Budapest Főváros Levéltárába került, restaurálás utáni publikálásukat – a személyiségi jogok figyelembevételével – tervezik. A riportban nem szerepelt sem a Lakásügyi Kormánybizottság neve, sem a címe: V. kerület, Kossuth Lajos tér 13–15.

A Kossuth Lajos téri háznak éppen azt a lakását vásárolta meg a Berdefy Gábor – Berdefy Brigitta házaspár, ahol egykor a Lakásügyi Kormánybizottság működött. (Az

NYILATKOZAT

Alulírott kijelentem, hogy az alábbi kérdőpontokra az igazolási eljárásban meghatározott felelősségem teljes tudatában, legjobb tudomásom és lelkiismeretem szerint válaszolok:

1. Név (korábbi név): *Dr. Rákóczy László*
2. Születési hely, év: *Kiskunhalas, 1906. december 26.*
3. Családi állapot, gyermekek száma: *Nős, 2 gyermekem van.*
4. Lakás helye, szobáinak száma: *Bpest, II. kerület, Ráday u. 31. - 2 szoba.*
5. Iskolai végzettség, különleges szaktudás: *Reptéri Pármány, P. T. Egyetem jogi előadói.*
6. Foglalkozás, illetve szolgálati beosztás: *előd főosztályos, polg. mest. V. ú. t.*
7. Kézpénz és természetbeni illetmény: *3 fiz. és 3 fiz.*
8. Melyek korábbi szolgálati beosztásai: *V. B. ker. adó p. m. I. ú. t., V. ker. adó, II. ker. adó, p. m. II. ú. t.*
9. 1933 óta lépett-e elő soronkívül és mikor? *Nem*
10. Mik voltak korábbi illetményei? *A munkáltatók közpénzétől való jogi illetmény.*
11. Miből állott és milyen értéket képviselt a vagyona 1937 január 1-én? *Nem volt va-
gyona. 1938. március 1-én. 2 szoba kiegészítést - felszereléssel hozzá-
járulással kapott, illetve reálérték volt. Kétszer bérelt 2500-3500 Ft értékűt.*
12. Miből állt és milyen értéket képviselt a vagyona 1945 január 1-én?
*Azent jelrettelten értéket értékesítés váltakozó nem tőlük (központ).
1000 Ft-ot mint tartozásom.*
13. Telfjesített-e katonai szolgálatot, mikor, milyen minőségben, milyen kötelességekben? *Nem*
14. Milyen kitüntetésben részesült? *Nem részesültem kitüntetésben.*
15. A legutolsó népszámláláskor milyen anyanyelvűnek vallotta magát? *Magyar*
16. Korábbi magyarosított nevét visszaváltoztatta-e és ha igen, mi okból? *Nem volt változtatás*
17. Volt-e a Volksbund tagja? *Nem*
18. Volt-e a német hadsereg, illetve az-SS szolgálatában, ha igen, mikor és meddig? *Nem*
19. Német katonai, rendőr vagy egyéb hatóságokkal volt-e kapcsolatban, ha igen, minöben? *Nem*
20. Járt-e kiküldetésben Németországban, ha igen, mikor, mi célból, kinek a megbízásából? *Nem*
21. A zsidótörvény végrehajtásával kapcsolatban milyen tényleges szerepe volt? *Nem volt.*
22. Árusított-e ki zsidó üzletet? *Nem*
23. Vásárolt-e ilyen kiárusított árut? *Nem*
24. Szerzett-e zsidóktól credő rádiót? Ha igen, mikor, milyen körülmények között? *Nem*
25. Beköltözött-e zsidó lakásba, ha igen, mi okból? *Nem*
26. Mint nem bombakárosult cserélt-e az 1940. évi január hó 1-től lakást, ha igen, mikor, mi okból?
Nem
27. Mekkora volt korábbi és mekkora utóbbi lakása? *Nem változtatott lakást.*

I. sz. irat. Dr. Rákóczy László nyilatkozata, első. oldal. Mgt

28. Az 1920. évi január hó 1-től kezdve milyen pártoknak volt tagja és mikor, viselt-e pártjelvényt? *Nem voltam párttag. Jelvényt nem viseltem.*
29. E pártokat részesítette-e tagdíj vagy egyéb támogatásban, ha igen minőben? *Nem*
30. Milyen tisztséget viselt e pártokban, illetve milyen ténykedést végzett? *Semmi.*
31. Az 1920. évtől kezdődően milyen kamarának, érdekképviselői szervnek, hivatási (szak-)egyesületnek, illetve alakulatnak volt a tagja? *Pestváraljai ügyvédi kam., miniszteri ügyosztály (1934-től-1938-ig).*
32. Milyen tisztségeket viselt ezekben? *Semmi.*
33. Tagság nélkül támogatott-e anyagilag valamely pártot, politikai vagy társadalmi mozgalmat, ha igen, melyiket, mikor és milyen mértékben? *Nem.*
34. Önmaga, felesége, fel- vagy lemenője, testvére, vagy feleségének testvére kapott-e az 1938. évi január hó 1-től valamely hasznóhajtó jogosítványt, ha igen, mit és kitől? *Nem.*
35. Milyen társadalmi egyesületeknek volt tagja? *Hivatalból a Fővárosi Adószabványtervező Nemzeti Követője - nek.*
36. Minő szerepet vitt azokban, támogatta-e azokat anyagilag, illetve milyen támogatást kapott tőlük? *Nem vittem semmi. Társasági adó hiv. lal levonva. Nem kaptam támogatást.*
37. Az 1930. évi január hó 1-től milyen kitüntetésben vagy elismerésben részesült és kitől? *Nem részesültem kitüntetésben.*
38. Tagja-e a Vitési Széknek, vagy volt-e tagja annak? *Nem.*
39. Kapott-e Nemzetvédelmi Keresztet, ha igen, milyen címen? *Nem.*
40. Kapott-e kormánytanácsosi, kormányfőtanácsosi, gazdasági tanácsosi vagy gazdasági főtanácsosi címet, vagy egyéb ilyfajta címet, ha igen, mi okból és mikor? *Nem.*
41. Milyen vállalatnak igazgatósági, illetve felügyelőbizottsági tagja, ezekből milyen jövedelmet élvezett az 1938. évi január hó 1-től? *Nem.*
42. Az 1930. év január hó 1-től milyen lapban, folyóiratban jelentek meg cikkei, mikor jelentek meg, mik voltak tárgyai? *Nem írtam cikkeket.*
43. Jelent-e meg könyve, ha igen, annak címe és tárgya? *Nem.*
44. Az 1938. évi január hó 1-től kezdődő időben tartott-e nyilvános beszédet népgyűlésen, egyesületben vagy egyéb helyen, vagy a rádióban, ha igen, mikor és milyen tárggyal? *Nem.*
45. Milyen napilapnak és folyóiratnak volt az előfizetője, vagy állandó vásárlója? *Pest. Hírlap, állandó előfizető.*
46. Bírói ítélet felfüggesztette-e politikai jogait, ha igen, milyen cselekmény miatt, mennyi időre? *Nem.*
47. Mit kíván még előadni?

Budapest, 1945. évi *mare* hó *22.* n.

Dr. Péter László
(sajátkezű aláírás)

Budapest székesfőváros központi I. számúIgazoló Bizottságtól.

Szám: 68/1945.....

H a t á r o z a t .

Budapest Székesfőváros..... I. számúIgazoló Bizottsága
...dr. R. á. k. o. c. z. y. L. á. s. z. l. ó.....-t, aki, Kiskunhalas-n
...1906.....év,.....XII.....hó..26.....napján született és a.....
.....polgármesteri IV. ügyosztályban.....hivatalnál, intéz-
ménynél, intézetnél, üzemnél.....segédfogalmazói
minőségben teljesít közszolgálatot, a 15/1945.M.E.sz. rendelet 19.§-ának
3./ bekezdése értelmében

i g a z o l t n a k

jelentjük ki.

Budapesten, 1945.....április.....hó.....14.....napján.

Kovács
.....
Az Igazoló Bizottság elnöke

Bóni László *József moric* *D. K. J.*
.....
Nemeskürty Béla *Mátyás* *S. Halasfalvi*
.....
az Igazoló Bizottság tagjai

2. sz. irat. Az igazolásról kapott határozat. Mgt

első híradás a vásárlásról és az iratokról valamennyi napilapban és internetes portálon 2015. október 27-én jelent meg.) Az 1.1610/ 1944. M.E. számú rendelet alapján össze kellett írni Budapest valamennyi lakását, a benne lakókat, tulajdonosokat, bérlőket. A rendelet célja az volt, hogy a kibombázott családokat lakáshoz juttassa. 1944. október 15. után pedig a zsidó és nem zsidó lakások elkülönítése. A kérdőív ilyen rovatot nem tartalmazott, de kézírással K vagy ZS betűt kellett a fejléc mellé írni. A későbbiek folyamán (Szálasi hatalomátvétele után) a zsidókat összetelepítették (az un. csillagos házakba) és az így felszabadult lakásokba telepítették be a kibombázott családokat.¹⁶²

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A legtöbb segítséget e munkámhoz a Budapest Főváros Levéltárától kaptam, úgymint Apánk és Csulák János személyi anyagát, úgymint az igazolási eljárás aktáit, az 1945-ös alpolgármesterekre vonatkozó adatokat, a Polgármesteri Hivatal ügyosztályainak, munkaterületének beosztását.

Külön köszönet illeti dr. Sípós Andrást, a Budapest Fővárosi Levéltára főosztály-vezetőjét, aki jelzetekkel együtt küldte meg az iratokat. „Édesapja igazoló bizottsági anyaga viszont előkerült, csatoltan küldjük (jelzet: XVII.1502.b. 281.)” állt a tőle kapott e-mailben.

A Napló érdekében fáradhatatlanul kutató dr. Bonhardt Attila ezredes, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatója volt segítségemre, számos adatot kaptam tőle, amelyet ez úton is köszönök.

Továbbá készségesen álltak rendelkezésemre volt munkahelyem, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársai, akiktől a fotókat és a légós kisplakátot kaptam: Lukács Fanni és Tóth Orsolya, munkájukat köszönöm. Nehéz munkája volt a Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Bécsi kapu téri épületében az ügyemmel foglalkozóknak, hogy az égett pergamenről valamennyire is látható képet varázsoljanak. Köszönöm a támogatást dr. Rácz György főigazgató helyettesnek és a mindenre kiterjedő tájékoztatást Zsupos Zoltán történész-levéltáros munkatársnak.

Az Apám Naplóját és a következő közlésben szereplő Cer naplóját lemásolta, a bevezetést, utószót és a jegyzeteket írta, a képeket és dokumentumokat dr. Gombos János unokatestvér anyagából, a Budapest Főváros Levéltárából, a Hadtörténelmi Múzeum Fotóarchívumából, Kisnyomatvány- és Plakátárából és a saját gyűjteményéből válogatta a Naplóíró fiatalabb lánya Bosznayné dr. Rákóczy Rozália. Saját gyűjteménye iratait az őt mindenben – anyaggyűjtés, kiadás a Tanulmányok Budapest Múltjából Évkönyvben – támogató Budapest Főváros Levéltárának ajándékozta.

JEGYZETEK

1. Rákócot a három testvér András, Mihály és Sámson örökös birtokul hűségükért, vérük ontásáért és Péter testvérük hősi haláláért kapta.
2. MNL Országos Levéltár a DL. 95.589. sz. királyi adománylevél fotókópiájának másolata. Ezúton köszönöm a Levéltár illetékeseinek.
3. A dokumentumok és a fotók egy része a család birtokában van.
4. Budapest, IX. kerület Ráday utca 31. középszárny, IV. emelet 8.
5. *Gömöry Kornélné Rákóczy Anna* (1905–1976). Apánk nővére. Az ő írása Cer naplója címen, jelen kötet 247–270. old.
6. Az 1879-ben alapított áruház képviselője Guttman Emil volt, az üzlet az elszakíthatatlan munkásnadrág egyedárúsítója, egykor a Verseny Áruház a Rákóczi úton.
7. Jeges Ernő 1898–1956, grafikus, festő, plakátművész, a Szentendrei Festők Körének tagja.
8. A férfi fürdőtrikója alapján a kiadás éve 1936–1938 körüli.

19589

Jegyzőkönyv.

Az 5.000/1946. M. E. számú rendelet 4. §-ának (2) bekezdése szerint a Belügyminiszter ur,
Miniszterelnök ur és a Szakszervezeti Tanács megbízottjaiból alakult15..... számú bizottság
.....dr. Rákóczy László..... úr, ~~úgy~~
.....budapesti..... lakos, akinek
hivatali beosztásaKözponti Lakáshivatal.....
elbocsátását a hivatkozott rendelet

2. §. (2) bekezdésének a) pontja,

2. §. (2) bekezdés b) pontja,

2. §. (3) bekezdése

alapján kimondta.

Az elbocsátást:

végelbánás alá vonás,
mindennemű ellátási, vagy a szolgálat alatt támasztható egyéb igény kizárásával,
csupán az alkalmazott után eltartásra jogosultaknak ellátási igénye fenntartásával,
.....úgy, mintha az alkalmazott elbocsátásakor meghalt volna,.....
.....m o n d t a k i......

Ezen határozat ellen jogorvoslatnak a hivatkozott rendelet 10 §-ának (6) bekezdése alapján helye
nincs.

Erről a bizottság a Belügyminiszter urat, nevezett és az illetékes számvevőseget — ez utóbbit a
szükséges intézkedések megtétele végett, — ezen jegyzőkönyv I.—II.—III. példányával értesíti.

Kelt, ezerkilencszáznegyvenhat évi június hó V.II.14.napján.

Szokolainé Fény
.....
miniszterelnöki megbízott.

Vlasák György
.....
belügyminiszteri megbízott.

Bumelláné
.....
Szakszervezeti Tanács megbízottja.

Fővárosi Nyomda Rt.

4. sz. irat. Jegyzőkönyv

A BUDAPESTI ÜGYVÉDI KAMARÁTÓL.

Ük. 2941/1948. sz.

Tárgy: dr. Rákóczy László
kalocsai lakos kérelme
az ügyvédjelöltek név-
jegyzékébe való felvé-
tele tárgyában.

A tárgybeli kérelem ügyében a kamara választmányának igazgatási bizottsága a kérelmet elutasítja.

I n d o k o l á s.

A kérelmezőt a becsatolt iratok tanúsága szerint a közszolgálatból az 5000/1946 M.E. sz. rendelet 2. §. 2. bekezdésének a./ pontja alapján elbocsátották. Ily módon az ügyvédjelölti foglalkozáshoz nélkülözhetetlen politikai megbízhatóság kellekeivel nem rendelkezik.

Egyebekben kérelmező által benyújtott igazoló bizottsági határozat hitelesnek nem tekinthető és a kérelem ez okból sem lett volna teljesíthető.

Budapest, 1948. szeptember 15.-én

Dr. Vadas György sk.
előadó.

Dr. Joanovich Emil sk.
elnök.

5. Elutasítás

9. Dunapataj az első világháborúban Faddi József naplója. Szerk. és jegyz. *Rákóczy Rozália*. Dunapataj–Kalocsa 2014. Részben: Gózon János, Faragó József, Doba József és a Pataji Névtelen naplója, továbbá az Advent a lövészárokban című előadás (Dunapataj 2014. november 30. Kodály Zoltán Művelődési Ház.) forgatókönyve a Naplók alapján.
10. Családnévre nem emlékszem, ő volt az aktuális cseléd lány Iszákzról. Elődje, Ilona, szintén iszkázi volt.
11. Viola Miklósné Gombos Róza anyai nagyapánk, dr. Gombos János testvérnénje (1876–1965) és Gombos Eszter a húga (1888–1947).
12. *Gömöry Kornélné Rákóczy Anna* Napló-ja ugyancsak megemlíti ezt a karácsonyt. Lásd Cer Naplója jelen kötet 250. old.
13. Az ilyen egybeírásokat nem javítottam. Hangulati elem is, nem helyesírási kérdés.
14. A Napló-ban szerepel így, kétszer.
15. Dr. Gombos János ügyvéd, az idő szerint Ócsa főjegyzője (1878–1949) és felesége Lukács Margit. (1877–1953). A front előrehaladtával azonban felköltöztek Budapestre, a Szentkirályi utca 10-be. Samu fiúkhoz és feleségéhez, akik átadták a lakást és elmentek a Budafoki út 44-be, Gyarmati Viktorékhoz, Lelli szüleihez mert Ócsán már a kommunisták ültek az előljáráson.
16. Hitler 1944. november 23-án nyilvánította erődé a magyar fővárost (Festung Budapest). Budapest védelmi rendszerének hatodik lépcsője a kiskörút mentén épült ki: Duna; Ferdinánd bolgár király (Vámház) krt; Mehmet szultán (Múzeum) krt; Károly krt; Vilmos császár út; Lipót (Szt. István) krt; Duna. Ez a hatodik lépcső éppen körbe vette a Ráday utcát. A szovjet haderő december 24-én kerítette körül Budapestet és akkor indult meg az általános támadás, ez Pesten 1945. január 18-áig tartott. Budán február 13-áig.
17. A fiatal jogászokat minden köztisztviselői munkakörben foglalkoztatták, minden előljárást végig kellett járjanak. Apám, ismereteim szerint volt adóügyi- és lakásügyi-előadó, és anyakönyvvezető. A szüleink esküvőjének idején (1938. május 10.) Apánk a főpolgármesteri X. (Közegészségügyi)

ügyosztályon dolgozott. 1944. július 13-án kirendelték a Lakásügyi Kormánybiztossághoz V. ker. Kossuth Lajos tér 13–15.

18. Apánk következetesen Y-nal írt minden Rákóczy nevet.

19. Vilmos császár, 1946-tól Bajcsy-Zsilinszky út.

20. Villányi mérnökékről nem tudok közelebbit. A Ráday u. 31. három részből állt, a jobb-, bal- és középszárnny. Mi a középszárnnyban laktunk, a jobbszárnny felé kanyarodó részben. A Villányi-lakásra emlékszem, 4 egymásba nyíló szoba az utcára és hátrafelé, a szomszéd ház (Ráday utca 29.) irányában a cselédszoba. A költözés nem bizonyult jó ötletnek. A bomba éppen a mi általunk elfoglalt kettőt és a cselédszobát találta telibe. Már a nyugalmasabb időkben sokszor lopóztunk fel a tiltott, de izgalmas romok közé.

21. Amire a maiak emlékezhetnek, az a Madách térnek nevezett közterületen, az evangélikus templom oldalán húzódó földszintes üzletsor, később ezt is lebontották, helyén parkot építettek. A bombázás előtt egy négyemeletes épület állt itt, a Városház utcai Fővárosi Központi Városháza (akkor) Károly körüti homlokzata nézett ide. Ma Városház park a neve.

22. A Deák téri evangélikus templom.

23. Nem tudható, hogy a városháza, a templom, vagy az utca túlsó oldala, a Király utca torkolata és mellette az Anker-háztömb, a Holland Biztosító épülete. Azt eléggé összebombázták.

24. Tisza István, 1945 július 26 óta József Attila utca.

A Vöröshadsereg Parancsnokságának pénzei, 1944

Inflációs papírpénzek, 1946

25. Az 1945-ig Tisza István (József A.) utca az Erzsébet tér felőli oldala a IV. kerület volt, Bazilika iránt eső oldala az V. kerülethez tartozott.
26. Valószínűleg bekanyarodott az akkor Wekerle Sándor (a közbenső időben Alpári Gyula), 1990 óta Hercegprímás utcába.
27. Több változat lehetséges (Arany János utca–Nádor utca), legvalószínűbb a Szt. István tér (a Bazilika oldala, Hold utca), Sas, vagy tovább a Wekerle Sándor utca, Vécsey utca, Országház (ma Kossuth Lajos) tér.
28. Az Országházzal szemben, a Kossuth Lajos tér 12. az Igazságügyi Palota, azaz a Magyar Királyi Kúria, mint legfelsőbb bíróság épülete. 1949-től a Magyar Nemzeti Galéria és a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSzMP) Párttörténeti Intézetének székháza, ma (egyelőre) a Néprajzi Múzeum és az utódpart (MSzP) Politikátörténeti Intézete használta. Terv.: Hauszmann Alajos, építész, 1893–1896.
29. Vajkay, (1950–1990-ig László Jenő) utca.
30. Ez az V. kerületi Kossuth Lajos tér.
31. A Kossuth Lajos tér 13–15. számú házba (Magyar Állami Kőszénbánya RT. szék- és bérháza), Lakásügyi Kormánybiztosság. A hivatal mai napig húzódó történetét lásd az Utószóban. Felmerülhet a kérdés, hogy dr. Szarvas fogalmazó és Apám, miért ment hivatalba a harcok közepette 1944. december 28-án, csütörtökön. Talán, azt akarták megnézni, hogy nem sérült-e a ház, vagy a légnyomástól nem omlott-e le az iratokat rejtő, rögtönzött fal?
32. Ez a Kossuth Lajos téri fölépcső. A bíróságot Apám hol Curia, hol Kúria formában írta.
33. A köztisztviselő karban egy, a jogászok számára létező rendfokozat: fogalmazó gyakornok, segéd-fogalmazó, fogalmazó.
34. Apróbb ingóságokat, ágyneműt, ideiglenes ágyakat még csak a Villányi-lakásba.
35. Anyánk, Gombos Róza (1910–1995).
36. Budapestet 1944 szeptembere óta folyamatosan bombázták. Nappal az amerikaiak, éjjel az angolok. Csatlakoztak (az 1944. augusztus 23-i „átállást” követően) a főként Budát és a Várat bombázó románok, akik foszforos gyújtóbombákat dobáltak. Budapest körülrázása, december 24. után a szovjet légierő bombázott. Éjszakánként a Polikarpov PO-2 („becenevén” Podva) kétfedelű, nyitott, vászonborítású, csillagmotoros, eredetileg kiképzőgéppel repültek, Szegedről indulva, főként női pilóták. Céljuk nem annyira a rombolás volt, a kis bombákkal ezt nem is tudták elérni, hanem a folytonos zavarás, az idegesítő jelenlét. Kettesével jártak, rendszerint 2–2 bombát dobtak. A gépek felségjelzés nélkül röpültek. Nemzetközi egyezmények alapján ez szabálytalan volt.
37. Erkel, Mátyás, Kinizsi, Bakács utca.
38. A déli összekötő hidat a Dunán, Ferencváros és Kelenföld között, az volt aránylag közel a Ráday utcához. A Napló szerint a hidat december 29-én robbantották fel. A történelem úgy tanítja, hogy két légitámadás érte, de nem sérült meg nagyon, majd december 31-én röpült a levegőbe. Apám ott volt, közel. A történészek biztosan a hadijelentésekből tudják a dátumot. De lehetett több robbanás is. A többi hidat januárban robbantották a Dunába, 14-én a Horthy Miklós (előbb Boráros téri, ma Petőfi) hidat. 16-án Hitler engedélyezte a pesti erők átcsoportosítását Budára, azon a napon felrobbantották a Ferenc József hidat (ma Szabadság híd). A német egységek visszavonását január 17-én éjjel kezdték. A Lánchidat és az Erzsébet hidat január 17-ről 18-ra virradóra robbantották fel.
39. Már az óvóhelynek átrendezett/kinevezett pincében.
40. Az első találat a Ráday utca 29-ben, de nem szakadt át az összes földem.
41. A család még a jobbszárny II. emeletén, Villányiéi lakásában van. Saroklakás volt, az U alakú udvar Ráday utcai sarkára és a Ráday utcára is ki lehetett látni. Korábban a rokon Radványi család lakott az ugyanolyan, alattuk lévő lakásban. Az alaprajzot a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékoztam 1997-ben.
42. A rádiókat be kellett szolgáltatni.
43. „Gyertyafény éjjel nappal. Sylvester, újév”, írja Cer a Napló-jában. 1944. december 31. (Jelen kötet 252.old.)
44. A mi házunktól a Boráros tér–Petőfi híd felé eső részen.
45. A két ágy közül az egyik a szülők dupla fekhelye, azaz apu legénykori rézágya. Igazi biedermeier darab volt a rézrácsokkal a két végén, fejnél magasabb, lábnál alacsonyabb. (A betétje 1968-ban, amikor Anyánk elköltözött Dunapatajra, Kováts Jánosékhöz került a padlásra, onnét tűnt el. A két rézvég

egészen 1987-ig kihúzta, akkor a költöztetők ellopták, én meg csak későn vettem észre.) A másik ágy az összecusukható, általunk tábori ágynak nevezett fekhely volt. Ez került lábrésznek. A kettő közötti magasságot matracokkal hidalta át Apánk.

46. Végző soron kiolvashatatlan a név, erre a családra nem emlékszem. A következőkre már igen.

47. A cukrászda a Ráday utca páros oldalán, U alakú udvarunkkal éppen szemben volt. A cukrászékna volt fagyaltöltöcsérjük és mézük, mazsolájuk, nekünk volt diónk és mandulánk. Ezek voltak a gyereksemegék.

48. Aláhúzás az eredeti szövegben. Nem tudom, ki lehetett, melyik Haller-család.

49. A mondat nem sajtóhiba, vagy félreolvasás. Ferencinés, azaz hasonló egy Ferenczinére. Itt nem lehet tudni, kire gondolt Apánk. A (kényeskedő) húgára, Ferenczy Attiláné Rákóczy Ilonára, vagy ennek anyósára, vagy egyéb nőszemélyre.

50. Már a vacsora után, a pincébe. Biztos Rákóczy Nagypánk balatonrendesi bora volt. Jó bor! A helyzet miatt nem ízlett?

51. Pálfi Sándor és felesége Ilonka néni, aki gyönyörűen cimbalmozott, kitűnő aprósüteményeket sütött, mi, gyerekek sűrűn jártunk át, második szomszédunk a IV. 6-ban.

52. Apánknak gyomorsav-túltengése volt, amiből az ostrom végére fekély lett.

53. A liftet „légoltalmi szempontból” lezárták.

54. A lépcsőházból ki kellett menni a kapun kívülre, a Ráday utca felőli U alakú udvarra, a pincébe csak kintről lehetett lemenni.

55. Peczkay Endre I. világháborús hadirokkant főhadnagy és cipész. Velünk szemben, a Ráday utca páros oldalán áll a ház. Üzlete a földszinten volt, a Ráday mozi és Pongur cukrászdája mellett.

56. Légoltalmi parancsnok. A légoltalom rendeletek alapján működő bonyolult szervezetének egy-egy házban teljhatalommal rendelkező megbízottja. Munkájukat a Légoltalmi Központ irányította a Légoltalmi Ligán keresztül, amely 1937. december 5.-én alakult meg. A házak tele voltak plakátokkal.

57. A német Licht Hof szószzerinti fordítása, közkeletű nevén „liftho”. A pesti bérházak szűk belső szellőztető kürtője, a kéménynél nagyobb alapterületű, mintegy 3x3, 3x5, 5x5 méteres, rendszerint a konyhák, cselédszobák, mellékhelyiségek nyílnak ide.

58. 1945. január 2.

59. A fizetést majdnem biztos, a Központi Városházán akarták volna felvenni, a Városház utcában. Az após dr. Gombos János, aki ócsai főjegyző, de bemenekült Budapestre és ezek szerint itt kapta (volna) meg a fizetését.

60. A Szentkirályi utcához közel, a Bródy Sándor (akkor Sándor, előtte Főherceg Sándor) utcában a Rádió épülete több találatot kapott, a mellette levő Esterházy- és Károlyi-palota is.

61. Rózsika, Anyánk.

62. A dr. Deér Endre gyógyszertára és laboratóriuma a Ráday utca Erkel utcai sarkán, az Üllői út felőli oldalon.

63. Mármint a bombák kioldását, ledobását.

64. Minden patikus rosszul lenne, ha olvasná. Pult az üzletben van. A patikában tára.

65. Az amerikai légierő 1944 áprilisától 1945 március végéig végzett harci tevékenységet Magyarországon. Apánk vagy a Repülőerőd (Flying Fortress, B-17), vagy a Liberator névre hallgató B-27-es gépeket látta. Mindkettő négymotoros, amerikai, távolsági, nappali bombázó repülőgép volt. A B-17 alsó-, a B-24 felsőszárnyas.

66. 1945. január 2-án a szovjet csapatok annyira megközelítették a pesti hídfő ellátására ideiglenes repülőtérenként használt Lóversenyteret, hogy azt aknavetőkkal löni tudták, akadályozva ezzel az utánpótlást. A német repülőgépek lehettek szállítógépek (Ju-52), amelyek még a Lóversenyter felé igyekeztek, nem tudva, hogy ott már nem szállhatnak le. A kisebb gépek lehettek őket kísérő vadászok. Az is lehet, hogy január 2-án bombázókat (Ju-88 vagy Ju-87) küldtek a szovjet csapatok visszaszorítására, de már nem jutottak el a Lóversenyterig, s kioldották a bombákat a város felett.

67. A szöveg az eredeti naptár 1944. április 15. napját jelző lapon befejeződik, a 16. vasárnaptól 19. szerdáig tartó naptárrész üres, 20-án, csütörtökön folytatódik az írás. Tartalmi szempontból nincs hiány, egységes.

68. Ez a kisebbik Rákóczy lány, Rozália akkori beceneve, utalva olthatatlan szenvedélyére a mák iránt.

69. A Rákóczy lányoknak Erdélyből származó, valódi halinacsizmájuk volt, kissé nőttükre szabva.
70. Rengeteg sárgaborsónk, lencsénk és babunk volt.
71. Feltehetően a Központi Városházára a Városház utcába, elviselhető távolságra a Ráday utcától.
72. Ráday u. 28.–Köztelek utca sarok. Ma a Ráday Gyűjtemény (Könyvtár és Levéltár), valamint a Károli Gáspár Református Egyetem található az épületben.
73. Az Erkel utca a Dunaparttól az Üllői útig húzódik, átszelve a Ráday utcát.
74. A Szentkirályi utca és a Kálvin tér közötti szakasz, nagyjából középtűt.
75. Nehezen azonosítható. Feltételezés, hogy a református Soli Deo Gloria által bérelt Kálvin tér 8. számú ház, Havas Gábor ref. püspök személyéhez kötött elnevezése.
76. Az Üllői út Ráday utca sarkán álló épület (terv. Hüttl Dezső 1913), a Gazdák Biztosító Szövetkezetének székháza. Ma az Aegon Biztosító székháza.
77. A Kecskeméti utcától a Duna-part felé húzódó rövid utca.
78. Saroktelken álló épületegyüttes. A Kecskeméti utca 10. alatti szárnyat az 1860-as években építette Ybl Miklós, a Magyar utca 31–33. alattit az 1838-as árvíz után Pollack Ágoston. Ma a Magyar utcai szárny áll eredeti formájában.
79. Bármelyik sarok lehet: Magyar utca–Kecskeméti utca. A Kálvin tér felőli Geist ház, amelyet lebombáztak és le is bontottak, ma a Korona szálloda, vagy a Képiró–Kecskeméti utca sarok.
80. Egyetem tér, ELTE Jog- és Államtudományi Kar. A naplóró Rákóczy László erre az egyetemre járt.
81. Ma a Petőfi Irodalmi Múzeum. Az udvari szárnyat nem is építették eredeti formájában vissza.
82. Szemben a Károlyi palotával.
83. Galambos Selyem- és Szövetház, Ferenciek tere 3.
84. Csulák János, Nyitra megyéből áttelepült (honosítás 1212/1928) fővárosi mérnök, főmérnök tanácsos, kolléga és barát. 1950-ben még dolgozott a Fővárosi Mélyépítő Beruházó Vállalatnál, szolgálati idejét 1963-ban igazolták. Felesége Csulák (Hittaller) Anna (Nusi) néven kezdő operaénekes, kritikusai szerint az egyik legtehetségesebb Wagner-ígéret. 1948-tól eltűntek a szemünk elől. Lakásuk Ferenciek tere 4.
85. nagyságos
86. Budapest Főváros Levéltár tájékoztatása szerint nincs adat arra, hogy mi volt itt.
87. Apánkat ideiglenesen kirendelték a Lakásügyi Kormánybiztosságra, ahol – többek között – a kibombázottak elhelyezését is intézték, Csulákékat ilyen ügyben kereshette volna?
88. Helyesen Ferenciek tere.
89. Városház utca, a Budapesti Központi Városháza.
90. Feltehetően a városházi légóparancsnoktól kapta a híreket a még december 29-én lezajlott ultimátum átadási kísérletről (Steinmetz, Osztapenko), és a németek Budapest védelmét/felmentését célzó kísérleteiről, január 2., 7. (Konrád, Konrád II). Lásd részletesen Magyarország a második világháborúban. *Lexikon A–Zs.* Főszerk. Sipos Péter. Budapest, 1996, 354–355.
91. Radványi Kálmánék a Bástya utcában, felesége Schliesz Margit Apánk nagynénje.
92. Ez a saját lakás, a középszárny, IV. emelet 8.
93. A házunk mögött, háttal nekünk találatot kapott a Lónyai utcáról nyíló ház, az egybeépített tűzfalak közötti lichthofba berobbant lövedék lerombolta a mögöttünk álló épületet, ki lehetett látni a konyhaablakból, a cselédszoba ablakából és az üveges verandáról a Lónyai utcára és a Gellért hegyre.
94. Feltehetően a Szalasi-kormány alatt kiadott, ma már kideríthetetlen rendelet. Az élelmiszer fejadagok csökkentéséről kiadott rendelkezés hatályát veszítette az Ideiglenes Nemzeti Kormány összeülése pillanatában, 1944. december 21-én. A kenyér és liszt fejadagokról szóló új rendelkezés (10.550/1945. KM) 1945. február 22-én kelt. De akkor Budapesten semmit nem tudhattak a Debrecenben történetéről. Lásd még Közélet Magyarországon. *Mo. a 2. vh-ban. Lexikon 1996.* 239–240.
96. Ezek szerint Apánkat a IX. kerületbe osztották be szolgálattételre.
97. Ismeretlen személy, tárgy, vagy fogalom.
98. Dr. Gombos Sámuel, a Szentkirályi utca 10-ben laktak, átmenetileg a Budafoki út 44-ben. Január 17-ig még a Ferenc József (Szabadság) hídon átjöhettek Pestre. Anyánk öccse.
99. Úgy emlékszem, hogy a jobb szárny kapott ismét találatot, ami lerobbantotta a földemekeket a pincéig. Iszonyú por volt és zűrzavar, az emberek az összekötő ajtón tódultak át a mi pincerészünkbe. Apánk eléggé ki lehetett már készülve, hogy csak szavakat és tömondásokat írt.

100. Mindent, amit jónak látott és tudott, beföttet, eltett zöldséget, mert a sárgaborsót, babot, lencsét már nem igen akartuk enni. A három romboló támadás ellenére 2 db. 5 literes vizes uborka megmaradt, valóságos kincs!
101. 1945. január 14. Itt húzódott a frontvonal, a 2. és 3. Ukrán Front különböző alakulatai 1945. január 18-ra érték el ezen a szakaszon a Dunát.
102. A szomszéd ház, a Ráday u. 29.
103. Apánk szemérmesen írta le az oroszok élénk érdeklődését az – orosz front, és egyéb gazdasági körülmények miatt valutaértékű – órák iránt.
104. A németek az utolsó pillanatban, az oroszok az elsöben, nincs mit egymás szemére vetniük.
105. Ismeretlenek.
106. L. a 38. sz. jegyzetet.
107. 1945. január.
108. Január végéig még jöhettek hírek a magyar és német csapatok budai felmentési kísérletéről. A budai belső kerületekben 1945. február 13-ig tartottak a harcok.
109. Bizonytalan állapot. Manci volt a cseléd lány Iszkárról. Hová ment? Magda lehetett az új lány, de lehetett anyám gyógyszerész kolléganője is. A továbbiakból kiderül, hogy Manci vagy visszajött, vagy beszerző útra ment.
110. Valószínű a „zabraló” oroszokra utal.
111. Ez pedig a „malenkij robot” és egyéb közmunka elvégzése érdekében igénybeveendő férfilakosság összeírása.
112. Támadás?
113. A Központi Városházán a IV. ügyosztály a közjogi és illetőségi ügyekkel, a X. közegészségüggyel foglalkozott.
114. Buda, Gellért szálló, 1945. február 11.
115. Az 1944. december 21-én, a Debrecenben összeült – nem választott, hanem főként a Tiszántúlról delegált képviselőkkel álló – Ideiglenes Nemzetgyűlés által választott Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere a parasztpárti, de kommunista befolyás/ellenőrzés alatt álló Erdei Ferenc nem akadályozta meg, hogy a rendőrségen belül megalakuljon, majd önállósuljon a politikai osztály közkeletű néven ÁVO, a politikai rendőrség.
116. Rubletzky Géza (1881–? váci börtön, 1950 után) kisgazdapárti politikus. Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt Országos Központja Budapest, IV. Semmelweis utca 1. Alulírott Rubletzky Géza Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Párt propagandavezetője. Igazolom, hogy Rákóczy László Bajcsi Zsilinszky Endre baráti köréhez tartozott. Magam részéről őt Bajcsi Zsilinszky Endre balatonrendesi házában ismertem meg. Legjobb tudomásom szerint sem nyilas, sem jobboldali mozgalmakban részt nem vett. Ugyancsak a legjobb tudomásom szerint a fentieket igazolni fogja a jelen pillanatban Debrecenben tartózkodó Bajcsi Zsilinszky Endrének is. Budapest, 1945. III. 6. (autográf aláírás) Rubletzky Géza.
117. Hegyemegi Kiss Pál (1885–1950), felesége, Sebesy-Josinczi Márta – akinek anyja Lengyel Janka – dédanyánk, Gombosné Lengyel Róza unokahúga révén rokon. Akkor még csak Sebesy, a Josinczi későbbi hozzáírás.
118. Budapest alpolgármesterei ebben az időben: Bechtler Péter (szociáldemokrata), Jámbor Alajos (kommunista), Morvay Endre (pártonkívüli, régi tisztviselő). Apánk csak Morvay Endréhez fordulhatott.
119. A VII. kerületben 1940. május 7-étől dolgozott, személyi lapja szerint 1945. április 6-áig. 1943. május 25-étől teljes jogkörű anyakönyvvezető-helyettesé neveztek ki, egyéb itteni munkaköre nincs megjelölve. (Budapest Főváros Levéltára, jelzet IV. 1420).
120. Budapesti Igazoló Bizottság. A monogram egyelőre feloldhatatlan. L. még a 121. sz. jegyzetet. Az Utószóban Apánk 1945. április 14-én kelt 68/1945. számú igazolása, egyik aláírója Kocsis Imre elnök. A Napló-ban a monogram tisztán olvasható K és alul hurkolt J. vagyis nem azonos Kocsis Imrével.
121. A 15/1945. ME. sz. 1945. január 4-én kelt rendelet kimondta, hogy minden köztisztviselőt igazolni kell az 1939. szeptember 1-től tanúsított magatartás alapján (végrehajtása az 1945–1947 közötti időben). Ez a közalkalmazotti állomány létszámcsökkentésére és a „reakciós” elemektől való megtisztítására szolgált. Az illusztráció az após, dr. Gombos János megmaradt idézése. Hasonló lehetett Apánk is, csak mint fővárosi tisztviselőt, hamarabb hívták be.
122. *Napilap* (1945–1948). Az 1945. november 4-éi választások nyomán, de a Moszkvai Magyar Bizottság

- tárgyalásai során kialakított lista alapján megalakult koalíciós kormányban eredetileg a Kisgazdapárt volt többségben, de a Belügyminisztériumban és a sajtó területén a kommunisták diktáltak. A *Szabadság* eredetileg koalíciós lap volt, szerk. Darvas József, Kállai Gyula, Zilahy Lajos, munkatárs volt a rokon Petúr László is. Végül soron a kommunisták irányították Barcs Sándoron keresztül. Az MKP megszűntekor és az új kommunista párt (MDP) megalakulásakor *Szabad Nép* címmel, új évfolyamszámozással indult.
123. A Népbíróságokat az 81/1945. ME. rendelettel állították fel, hatáskörüket a 21/1945. IM. rendelet szabályozta. A jogvégzettség nélküli népbírókat a pártok delegálták, 1948 után a kommunisták. Alkotmányjogilag nem létező, de facto működő testület volt. A háborús és népellenes bűnök kivizsgálására alakult, de válogatás nélkül hozta ítéleteit. Lásd még: Mo. a 2. vh-ban. Lexikon 1996, 327–328
124. Dr. Gombos Sámuelék lakása, Szentkirályi utca 10.
125. Lánchíd utca. 23. özv. Viola Miklósné Gombos Róza (Rózsika néni) és Gombos Eszter lakása, az após testvérei.
126. Damjanich utca 40. Selényi Emil vő és Gombos Margit lakása. Az apósék itt is laktak, időnként a Szentkirályi utcában is.
127. Elképzelhető, hogy az ozsdolai Kuun család egyik tagja, az erős székely és református gyökerekkel rendelkező Lukács vagy Gombos familia kiterjedt ismeretségi köréből, de az kizárt, hogy a Nemzetiszocialista párttag Kun András (Kun páter) testvérével lenne azonos. Az anyós dr. Gombos Jánosné Lukács Margit.
128. A zsidótörvények ismeretében (többek között 1600/1944. M. E. számú rendelet a zsidók vagyonának bejelentése és zár alá vétele tárgyában), amelyek szerint nem lehetett zsidók tulajdonában szinte semmi. Érdekes sorsú az Andrássy út 60. szám alatti ház. Tulajdonosa Perlmutter Izsák festőművész, halála után örököse a Pesti Izraelita Hitközség, haszonélvezeti joga özvegyének és nevelt lányának (a későbbi tulajdonosnak) Ali Achmed Mirza perzsa herceg feleségének, Reiszner Gizellának volt. A ház első, majd első két emeletének bérlője 1937-től a Magyar Nemzeti Szocialista Párt Hungarista Mozgalom volt, ennek képviselője gr. Széchényi Lajos. 1940-től a Hűség Háza nevet viselte. A zsidó tulajdonú épületben 1944. októbere után „jogfolytonos” bérlő lett a Nyilas Számonkérő Szék, társbérlő a Gestapo. 1945 után már a környező házakkal együtt a pincétől a padlásig az Államvédelmi Osztály (BM, ÁVO) későbbi nevén Államvédelmi Hatóság (ÁVH) és Péter Gábor székhelye. Az 1880-ban Feszty Adolf tervei szerint épült ház az államosításig (1950-ig) telekkönyvileg is zsidó tulajdonban maradt. Ma a Terror Háza Múzeum, amelynek sem illetékes munkatársa, sem a Múzeumot működtető közalapítvány egyetlen dolgozója sem foglalkozik az épület 1945 előtti történetével, nem tudtak és nem is akartak felvilágosítást adni.
129. Selényi Emil, Gombos Margit (Manyi) férje, Apánk sógora. A vállalat a MAVART (Magyar Államvasutak Autóbusz RT), utóbb MAVAUT (MÁV Autóbusz Üzem), Volán Közlekedési Központ.
130. A sógor, dr. Gombos Sámuel.
131. Ez akkor a Szentkirályi u.tca10.
132. Apánk nővére. naplója jelen kötetben a 247–270. old.
133. Ma már nem deríthető ki, hol volt pontosan.
134. Érd és Budafok között mintegy félúton, Budapesttől kb. 25 km.
135. Budafoki u. 44. Gyarmati Béla, dr. Gombos János apatársa, dr. Gombos Sámuel apósa (felesége Gyarmati Leona).
136. Nem állapítható meg melyik.
137. Emlékezetem szerint Apánk a VII. kerületben volt a lakásügynél.
138. Aláhúzás az eredeti szövegben.
139. A kisebb Rákóczy lány (1941).
140. Az idézés-minta dr. Rákóczy Lászlóné Gombos Róza apjáié, de ilyet küldtek ki 1945–1947. között.
141. Kisére ismeretlen. Dokumentum nem maradt fenn.
142. Szidalmazás értendő alatta. Pesti szleng. Apánk ritkán, de használt ilyen kifejezéseket.
143. 1945. február 4-én végezték ki az Oktogonon a Népbíróság Major Ákos vezette tanácsa által halálra ítélt Rotyis Péter és Szívós Sándor tartalékos altiszteket, a korabeli sajtó szerint mintegy 10–15 ezer ember jelenlétében. A tömeg áttörte a kordont, kaotikus helyzet alakult ki. Több nyilvános kivégzés ezért nem volt.
144. A rendelettervezetet a köztisztviselői kar csökkentéséről az Igazságügyi Minisztérium készítette elő, 1945. december 5-én jelent meg a lapokban. Az 1938. évi állapothoz képest 10 százalékkal kellett

csökkenteni a létszámot. A végső formába öntött – 5000/1945. ME. – rendeletet nem Nagy Ferenc miniszterelnök, hanem id. Antall József államtitkárral írták alá.

145. L. a 119. jegyzetet.

146. 1945–46-ban Európa legnagyobb inflációs válsága zúgott keresztül Magyarországon. A papírpénz címleteket lásd az Utószóban.

147. Április

148. A napló nem részletezi a „csereholmit”. Én későbbi elbeszélésekből tudom, hogy a családi arany és ezüst vándorolt vidékre szalonnává, krumplivá, liszté átváltandó.

149. Úgy gondolom – ismervé Apám szófurdalatait és humorát – a kocsi tulajdonosát/tulajdonosait tisztelte a lovak kifejezéssel. Ők voltak hivatva arra, hogy eltakarják a zsákokat. Ez volt az akkori kifejezéssel a batyuzás.

150. Apánk tekintélyes mennyiségű élelmiszert csereberélhetett a viszontagságos úton. A vidék – a parasztság – soha nem remélt arany, ezüst ékszer, étkezéslet, selyemdamaszt, bunda és egyéb tárgyából eredő jövedelemre tett szert a cserekereskedelem révén. Mert a kifosztott vidéknek élelmiszere – tyúkja, tojása – még mindig volt.

151. Ajánlom a Radványi Géza rendezte *Valahol Európában* című filmet. Főszereplő többek között Somlay Artúr, Bánki Zsuzsa, Gábor Miklós.

152. Rákóczy Gyula, Apám nagybátyja. Dabas mellett a Bucka nevű részben éltek, a birtokon levő kúriában. (Csány 1876, szülei: Rákóczy István, Jónás Amália, meghalt Dabason, 1944 december 22. Orosz katonák agyonverték, megőrült, kirohant a földekre és megfagyott.)

153. A szintén Dabason birtokos Hadházi család egyik tagja.

154. Rákóczy Sándor szintén nagybácsi, Gyula testvére, dabasi földbirtokos. (Csány 1873, szülei Rákóczy István, Jónás Amália, meghalt Dabason, 1945. december 27.)

155. Rákóczy Erzsébet, utóbb Acsády Józsefné, Ferenc nagyapánk, Gyula és Sándor testvére Dabason. (Csány, 1877, szülei Rákóczy István, Jónás Amália, meghalt Dabason, 1952 körül.)

156. Rákóczy Gyula lányai: Erzsébet, Margit, Zsuzsa. Talán ide tartozik Irén, Acsády Józsefné, és az egész család együtt lehetett az Acsády tanyán.

157. Az a tény, hogy a Gyula bácsit agyonverő oroszokat felakasztották, már nem javított a helyzeten.

158. Személyes élményem, több ilyen, egykori igazoló bizottsági tagot ismertem meg, akik még 1956 után is dicső tettként meséltek erről a ténykedésről.

159. Ennek a társadalmi rétegnek, korosztálynak a rehabilitálása a mai napig (2019. augusztus 1.) nem történt meg.

160. Budapest és a környező kisvárosok – amelyek 1950 után beolvasztva a fővárosba, a nagy-budapesti külső kerületeket jelentették (mint Kispest, Pestszentlőrinc, a Rákos- kezdetű konglomerációk) – külön közigazgatási egységek voltak, s mint ilyenek, Budapest vámtérületén kívül estek, és a főváros joga volt a vámszedés. Vámentesen sem tejet, vaját, húst, bort stb. élelmiszert nem lehetett behozni. Ezért is szálltak le Apámék Kőbánya-Kispesten, tehát még a vámhatáron kívül a vonatról és csempészték be kézikocsin a beszerzett élelmiszert. Ezért kellett a „lovakat”, azaz a kocsi addigi húzóit/tulajdonosait a hátizsákok tetejére ültetni.

161. Szerencsésnek mondhatom magam, hogy hallgathattam egykori kollégám, atyai jó barátom, Kis András ezredes, hadtörténész „szemináriumait”, amikor elmondta, hogyan kerültek az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe a képviselők, hogy uralkodott az akkor igazán népszerű Parasztpárt a tiszántúli paraszt delegáltak felett, nem tudva, hogy az Erdei Ferenc vezette formáció a kommunisták előretolt helyőrsége. Az 1944. december 21-én Debrecenben összeült Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja volt Kis András is, az élelmiszertartalékolásról és az 1946. augusztus elsején az új forinttal együtt piacra dobott árukészletről is tőle tudok.

162. Lásd a Napló-ban a 31. sz. jegyzetet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Budapest a diktatúrák árnyékában. *Ungváry Krisztián, Tabajdi Gábor*. Budapest, 2012, Jaffa Kiadó.

Budapest ostromkalauz. *Mihályfi Balázs*. Budapest, 2014, Underground Kiadó, Magánkiadvány

Mo. a 2. vh-ban. Lexikon 1996=Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–ZS. Főszerkesztő *Sípos Péter*. Szerkesztő *Ravasz István*. Budapest, 1966, Petit Real Kiadó.

ROZÁLIA RÁKÓCZY

DAD'S DIARY

Doctor of law and political science, municipal official László Rákóczy (born in Kiskunhalas in 1906 to Ferenc Rákóczy and Anna Schliesz, married Róza Gombos b. 1910; children: Anna Zsófia, 1939, Bp., Rozália Margit, 1941, Bp.) worked at diverse departments of the Capital City's Mayor's Office, from June 1944 at the Government Commission for Housing in Országház/Parliament (today Kossuth Lajos square).

He began writing his diary on Christmas eve 1944. He described in detail his close environment during the siege, the start of the life in the cellar, the fear from attacks in the streets of the capital, the endangered traffic. Most detailed is the account of his journey from his home in Ráday street to the office in Parliament square on 27 December 1944. It was natural for him to report for work after the Christmas days.

His wife being a pharmacist, they often helped by bringing medicine from a nearby chemist's shop for the sick. They survived one of the heaviest air raids there in the pharmacy on the corner of Erkel street.

Clearing the streets of rubble, helping the wounded, attempts to go to the Central Town Hall for work characterize his days.

There is a brief detour about relatives. The arrest of his father-in-law in late January, anxieties around the certificates, difficulties to get food, a short illness are his themes. A relatively longer account is given about the train trip to the countryside, transporting "goods for exchange" (without specifying them) in the hope of getting foodstuffs.

The fate of friends and relatives is mentioned briefly: a sad piece of news: an uncle Gyula Rákóczy was beaten to death in his farm near Dabas, another uncle Sándor Rákóczy went mad and froze, his godmother was perfectly fleeced, but entire Dabas and the neighbouring estates were laid havoc to by the passing Soviet troops.

The diary stops in April 1945, unfinished.

raro41@gmail.com

CER NAPLÓJA

AZ 1944–45-ÖS OROSZ OSTROM BUDAPESTEN, A KIS-SVÁBHEGYEN

Cer, (*Gömöry Kornélné Rákóczy Anna*) legkedvesebb nagynénénk, apánk, dr. Rákóczy László nővére. Gödöllőn született 1905. július 6-án, szülei Rákóczy Ferenc és Schliesz (néhol Schlisz) Anna. Cer és férje a XI. kerületben, a Bornemissza u. 16. sz. alatti saját házukban laktak, amit dr. Vajda Pál ügyvéd barátjuktól vásároltak. 1950-ben államosították a házat és két lakót raktak be a földszintre. (Valamiért gyanús nekem a Naplóban szereplő Annus, hogy ő lett a „lakó”, akit Cer talán azért hívott oda, hogy mégis ismerős legyen a bérlője, és hátha nem veszik el a házat. De miután lent is három szoba volt, mégis elvették – öt szobán fölül történt az államosításnak nevezett kommunista szabad rablás – és a földszintet elfelezve, idegeneket költöztettek be. A tulajdonosnak maradt az emeleten három szoba összkomfort (ami kályhás fűtést jelentett és fürdőhengert a fürdőszobában). A házat 1957-ben visszaadták, a lakókkal együtt. (Addigra Annus odavette Erzsike nevű unokáját, aki elvégezte az orvosi egyetemet, a Tétényi úti kórházban lett orvos, kapott az ottani lakótelepen lakást, de nem költözött oda, lelépést követelt Certől.) A „lakók” számára 40 forint lakbért állapítottak meg 1950-ben, még 1970-ben is ugyanannyit fizettek. Miután kitenni nem lehetett őket, velük együtt adtuk el, 1977-ben.¹

Cer Naplója bőrkötéses, az 1939. évre szóló zsebnoteszbe íródott ceruzával, apró betűs, kifakult, de jól olvasható írással. A jegyzetek számára fenntartott vonalas részben kezdődik, egy-egy vonalközben két sor írással, 22 számozott oldalon. Vegyes bejegyzéseket követően az 1939. augusztus 17. csütörtöki lappal kezdődik (23. oldal) és az 1939. november 17. pénteki lappal zárul (49. oldal). Az írás kezdő dátuma 1944. október 25, vége 1945. március 17. Néhány lap a sarkán sérült, gyűrött, de nem anyagihiányos. A füzet kiszakadt a kötésből, mivel a bőrkötésen sem írás, sem dátum nincs, lehet, hogy eredetileg nem is tartoztak össze. A Napló-ban rajz is van (az óvóhely, a harckocsi-állások, stb.). Szegény nagynéni elment a Kis-Svábhegyre, azt gondolta, az nyugodtabb hely lesz, nem úgy, mint a gyárak közelségében (Kábelgyár, albertfalvai

üzemek), ahol várható volt az ipari területek bombázása. Így futott bele a legnagyobb budai harcok közepébe.

Anna 72 éves korában, 1976-ban halt meg Budapesten. Általános örökösei ketten voltunk, unokabátyám, egyben keresztfia Ferenczy László (Rákóczy Ilona és Ferenczy Attila fia) és én. A jegyzetfüzetet az íróasztalban találtuk, Laci nekem adta, kezdjek vele valamit, hogy a fiatal generáció elolvashassa.

Korábban nem tudtam ezekről a történetekről, emberekről, Cer nem beszélt róluk – kivéve „Farkas-Barkast,” Farkas Mihályt, aki Foyta Milánnak, Budapest legdrágább női szabójának a szücese volt az Andrássy út 58. szám alatt, az egész első emeletet elfoglaló birodalommal. Mire én megismertem, a „birodalomból” két szoba és a pánccéltér maradt a bundákkal. (Anyánk is, Cer is Foytához járt varratni). Azok a félelemmel teli 50-es, 60-as, és még talán a 70-es évek, amikor a felnőttek hallgattak! Hogy mégis ki tudom egészíteni, magyarázatot írhatok, az a később elkapott szavak, meghallgatott „mesélések,” utóbb megismert emberektől származó információk, illetve tanulmányaim, munkám, tapasztalataim eredménye.

Sajnos, soha nem kérdeztem meg Cer-től, hogy ki volt tulajdonképpen az anyósa, akit csak Stefa néven emlegetett. Az ebédlőben életnagyságú olajképe, Udvary Géza (1872–1932) jelentős festő alkotása alatt ebédeltünk. Szép arcú nagyasszonyt ábrázolt (Stefa, derékig olajban, csúfolódtunk). Hófehér konty, dús, elől olyan Dajka Margit-féle felfésült (Szindbád)² frizura, kék bársony köpönyeg, finom, omló, fehér tüllhöz hasonló gallér és kézelő, ölben tartott szép kezek. Kornél apjának, Gömörly Károlynak második felesége volt. (Kornél anyja, a bécsi Antónia Pullmann igazi monarchiabeli keveréknek számított, nagyanyját Josefa Prochaskának hívták.)

Gömörlyék nagy háztartást vittek, rengeteg művész barátjuk volt, Teles Ede (1872–1848), Kernstok Károly (1873–1940), Hegedűs Imre (1913–1945), Tímár Imre (1898–?), a fentebb említett Udvary Géza akinek fiát, Udvary Pált (1900–1987) még én is ismertem. Aki járt a Bornemissza utcai házban, emlékezhet rá, hogy ki volt tapétázva a fal a rengeteg festménnyel, metszettel. Stefa képe 1977–78-ban nem kellett semelyik múzeumnak sem. Udvary a Horthy-korban ugyanolyan „udvari” festőnek számított, mint Bosznay István (1868–1944), férjem rokona, nem fértek bele a szocialista típusú múzeumi gyűjteménygyarapításba. Stefát megkapta egy jóra való szombathelyi kiskatona, aki költözni segített. Nem fogadott el pénzt a munkájáért, Stefát kérte. Valami jobb család sarja lehetett. Az Udvary Pali-gyűjteményből egy Falk Miksa utcai handlé csinálta meg a szerencséjét, ma nő galériája van. Kernstok kis bazsarózsa képe az én nászajándékom volt. Elvittem ismerős galériához, pontosabban, művészettörténész kollégához, aki a Szent István körúti bizományiban volt másodállásban szakértő. Finnyáskodva azt mondta „Kernstok impresszionista korszaka nem divat.” A kép 1900 körül készült, fára, olajjal. Hátoldalán felirat „Kernstok Károlytól kaptam”. (Sokkal később jöttem rá, hogy messze volt a Galériásoktól és a galériásoktól a tisztesség. Nem kell csodálkozni a Magyar Nemzeti Galéria iszonyú hiányain!) Talán nem követek el kegyeletsértést: Sinkó Katalin volt, aki utálta Kernstok impresszionista korszakát.

Ahol tudtam, jegyzetben kiegészítettem a Naplót.

Nem jegyzeteltem a Gestapo fogalmat: Geheime Staatspolizei (a Harmadik Birodalom Titkos Államrendőrsége). 1944. március 19. után Magyarországon is nyíltan működött, felülbírálta a magyar intézkedéseket is – főként politikai és zsidókérdésben.

Az oldalakat Cer számozta, én ezt kiemelem, de ahol szóelválasztás következik, vagy a hátsó szótagot nem viszem át, vagy az elsőhöz hozom vissza! Központoztam is, de igyekeztem, hogy ne változtassak a hangsúlyokon.

A NAPLÓ

[1944.] okt. 25., v. 27.

1. L. Bandi³ jött, hogy vagy elhurcolják, vagy megmentem. Persze, gondolkodás nélkül hazavitem⁴ és dugdostam. Stefánál laktam,⁵ nagyon sok volt a légitámadás és igen jól lehetett hallani a távoli harci zajokat. Pár nap múlva Kornélt⁶ áthelyezték Nagykovácsról B.Lellére.⁷ Onnan jól haza lehetett járni Rendesre⁸ neki. Nov. vége felé Kornél feljött Pestre (mert Lellén már szorongatott volt a helyzet és onnan áthelyezték őket Nemesszalókra). Pesten helyőrségi kórházba ment, mert beteg akart lenni, rühes is volt, ott tartózkodott vagy 1 hétig. Pesten már előfordultak a külvárosokban belövések, igen erős harci tevékenység hangjai hallatszottak és sok, rengeteg riadó. Gépek, bombázások.

2. A kórházból elviszik Szombathelyre, onnan dec. elején kiszökik, de nincs semmiféle terve. Teljesen rám támaszkodik. Megpróbálom dugdosni, legfeljebb 1–2 hét. Nagyon reméljük, hogy nem fogják Pestet védeni és az orosz simán jön be. Apám ír és azt parancsolja, menjek, ha kell.⁹ Úgy érzem, ha nem akarok mindent veszni hagyni, nem mehetek. Kornél Margit néniéknél van.¹⁰ Rettenetes izgalmas napok. Én sem lakhatom Stefánál se,¹¹ otthon se. Kornélt kereshetik és ilyenkor a hozzátartozókat viszik el. A Lenke téren (ma: XI. ker. Kosztolányi Dezső tér.) lakom Alexits Gy.¹² anyjának az üres lakásában. Rettenetes napok, rohanás, cipekedés, mosás,¹³ irtó harci zajok, már egész Budafokról hallom, csak úgy reng minden otthon.

3. Lakásraziák, a lakásokra ki kell írni az ott lakók neveit. Nagyon szorul a hurok Bandi miatt a nyakam körül és Kornél is M.¹⁴ néniéknél, még hozzá az üzlet¹⁵ is, árut menteni, hurcolni, amit lehet. Lenke térre viszek két nehéz csomagot a pincébe. Erzsi elvitet szintén sok árut Ödönékhez.¹⁶ Gyuri¹⁷ nov. 4-e óta nincs meg, a „Gestapo” foglya. Harci zajok dec. 10–12. körül kissé csendesülnek. Úgy látszik, bekerítik Pestet, nagyon el fog húzódni az egész. A nyilasok rettenetes garázdálkodásokat visznek véghez, sok katonaszökevényt végeznek ki rögtön. Kornélt nem lehet kibírni és látni, hogyan fog megőrülni. Vajda Pistát¹⁸ szívességből agyon akarja löni. Élelmezés nagyon nehéz,

4. semmiféle ennivalót, húsfélét nem lehet kapni, már feketén sem. Kornél elhátározza, hogy ha így húzódnak el a dolgok, Isten tudja meddig fog tartani, elmegy az „irányítóba” és visszairányíttatja magát a csapatához Nemesszalókra. Ha bírnám, kötéllel

A Tabán park és a Várhegy u. a Gellért-hegy oldalából.³⁵

Ez a pusztaság az előtérben a Tabán-park, amelyen Cer 1944. december 25-én a Déli pályaudvar irányába átvágott, hogy eljusson a Kis-Svábhegyre. A képen egészen a jobb szélén az Aranyszarvas-ház (a vendéglő), az Attila úton. A magányosan álló nagy ház a Bethlen-udvar, ma is ott áll. Előtte a Krisztina körút, ahol ma a villamos megy. A ház eltakarja a testőrtiszti házakat és a tűzér emlékművet. Távolabb, a bal szélén, a krisztinavárosi Havas Boldogasszony templom látszik, és az Attila út romos házsora. A háttérben a palota.

(A történethez tartozik, hogy a Tabánt nem a háború, vagy a tél és a harci technika fölvonulata tette ilyen pusztasággá. A régi városrész bontását a főváros kezdte még 1901–1902-ben, amikor megépült a mai Hegyalja út támfala és a Gellért-szoborhoz vezető lépcső. A bontást a Duna-parton kezdték, a Gellért (Sáros) fürdőtől a hegy alatt a Rudas és a Rácz fürdő felé haladva. Ahol ma a díszkerítés áll a Gellért rakparton, egykor a hegy lábához ragasztott házak és barlanglakások voltak. A Naphegy alatti lejtőre a 20-as években került sor. Lassan ment, Zórád Ernő /1911–2004/ 1931-ben még megörökítette az utolsó utcákat. Akit érdekel, nézze meg Tabán című albumát.)

tartanám, de már félek, megbolondult a reménytelenségtől. Dec. 17-én visszamegy, még a vonaton is rimánkodom neki, maradj itt! Nem bír! Iszonyú légítámadások a Győr felé menő vonatok ellen. Pesten már örökös riadó van, majd megőrülök, nem is remélem, hogy elevenen kerül rendeltetési helyére. [Itt az eredeti kéziratban * jelölés van, utal a kézirat 7. oldalára] Elég csendes hét, mondom, a muszka karácsonyi ajándékot tartogat számunkra. Kinevettek.

5. Igen izgalmas volt a hidakon való közlekedés. (A Margithíd nov. 4-én a levegőbe repült.) Attila¹⁹ 21-én hazament Rendesre autóval, vettem kis hajót Susunak,²⁰elvitte. Karácsony estéje vasárnapra esett. Lászlóékhoz²¹ mentem ebédre, a gyerekekkel²² megtartjuk a szentestét, igen aranyosak voltak. Mikor igyekszem hozzájuk, nem men-

tem a Széna térre,²³ hanem a Délihez, rögtön riadó, itt egy kapu alatt álltam, mert nagyon sok volt az ember (valami rendkívüli volt a levegőben, már a hűvösvölgyi és a zugligeti villamos nem járt), iszonyú légitámadást kaptunk, 1 ½ óráig tartott, csak úgy taszigált bennünket a légnyomás, a Vérmezőn rengeteg német rep. gép,²⁴ bomba esett közéjük, most ez volt a rep. tér, mert már mindenütt

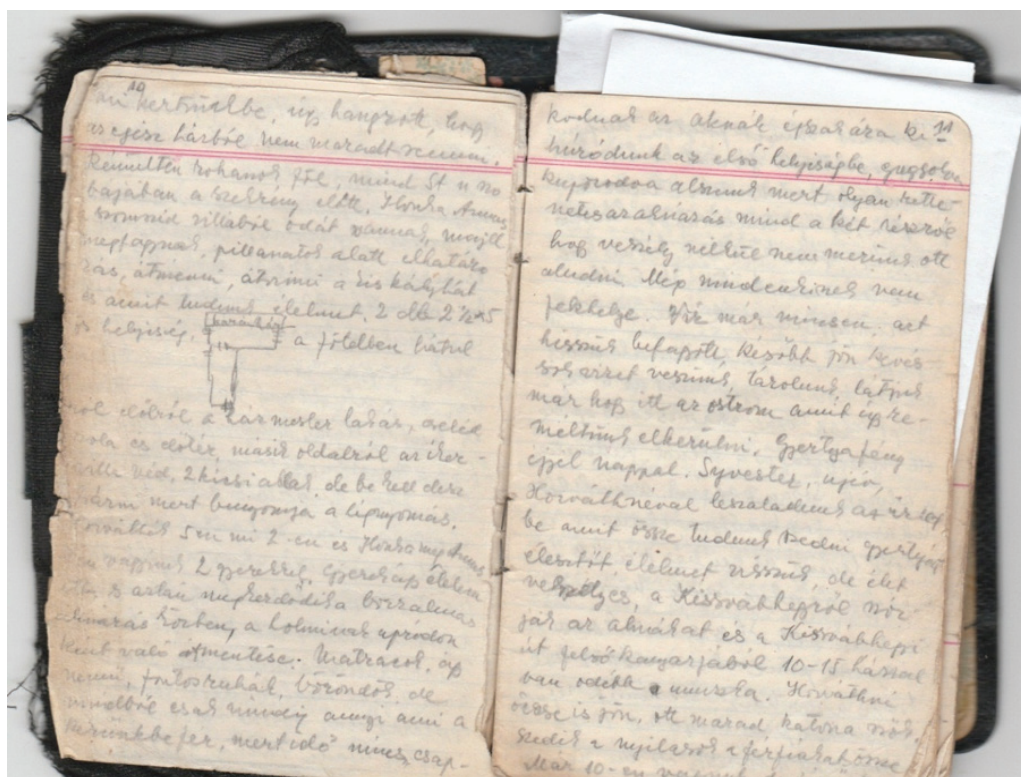
6. orosz volt. – bejutottam,²⁵ aránylag nyugodtan ebédeltünk, Samu²⁶ is ott volt, du. Rózsi néni és Eszti²⁷ jött, megjött a Jézuska, kaptam Lászlóéktól ezüst cigi tárcát, igen csinos, boldog voltam vele, és mentem M.²⁸ néniékhez vacs-ra és Jézuskára. Vacsora közben iszonyatos sorozat, recseg, ropog minden, borzalmas hideg fut rajtunk át, a hidakra gondoltunk. Később jött Anta is Sanyival,²⁹ mondják, hogy aknázzák a várost a Sándor u-ba is esett. Mackó³⁰ leszalad és jön fel lélekszakadva, hogy tele a Kálvin tér és 5-ös sorokban a Vámház krt. német tankokkal és harci kocsikkal, mennek át Budára, visszavonulnak. Egész éjszaka levetkőzni sem mertünk.

7. Igen közletről nagyon erős háborút hallottunk, már nagyon sok volt a városban a belövés. Mackó mondja, hogy Budakeszi, Pesthidegkút. Nem gondolkoztam, hanem másnap 25-én estefelé elindultam St.³¹ n-hez, előbb felszaladtam anyához,³² izgatott volt és nem akart hazaereszteni. Éreztem, hogy mennem kell és elég nehéz táskával, Kornél M. néniéknél hagyott holmijaival útnak eredtem. A hídnál várni, mert csak legalább 20-as csoportban lehetett a hídon átmenni libasorban, fehér vonalon, futólépésben. Mindenki Esztergom felé vette útját, menekült, én meg át a Tabán³³ útján, egyedül. Holdvilág, német harcászultság, a Tabán feldúlva, rengeteg tank, elhárító flagg³⁴ és katona és ágyú.

8. Sehol egy teremett polgár ember végig a Krisztina krt-on, gyalog persze, vill. már nem járt sehol. (23-án haza akartam jönni a Bornemissza u-ba, de nem volt villamos.) [Itt a * jelölés, ami visszautal a 4. oldalra.] Azt kifejejtettem, hogy 18-án Kornél távozását követő napon (20. körüli) magyar katonák jöttek a lakásba, bútor be Kornél szobájába, Bandit 1–2 nappal előtte sikerült elimádkoznom,³⁶ szerencsémre. Ott laktak egész héten, teljes rendetlenség, a fején állt minden, 22-én voltam itthon utoljára. 18-án kérde Ilka néni³⁷, hogy mért keresték az uramat szuronyos csendőrök? Mondtam, hogy ő elment N. szalókra³⁸ és biztosan nagykőrösiek. Nagyon reszkettem, mert gondoltam, ha pár nappal előbb jönnek, ott van még

9. Bandi. Befordultam a Városmajorba,³⁹ már csak cikkcakkban tudtam egyik oldalról a másikra, kapuról kapura, magyar katonák is bújtak, igazolás, rengeteg akna és persze a kísézője, üveg, tető, téglá törmelék, az Isten irgalmazott. Az Alma⁴⁰ utca sarkán rengeteg német, magyar ágyú, rettentő bömbölés, alig aludtam valamit. Horváthék lent voltak,⁴¹ másnap megtudtuk, hogy Annuska⁴² a János kórháznál van. 27-én megszűnt a villany, ebédnél aknaszilánkok el a fejünk felett, majd erős aknázás. Elhatározzuk Horváthtal, hogy lemegyünk a pincébe, kályhát, fekhelyet készíteni, mert fönt az ablakok már mind rípiyára mentek. Lent rendezkedés, egyszerre csak Horváth valamiért felszaladt s rögtön utána 9 akna, pontosan a

10. mi kertünkbe, úgy hangzott, hogy az egész házból nem maradt semmi. Rémülten

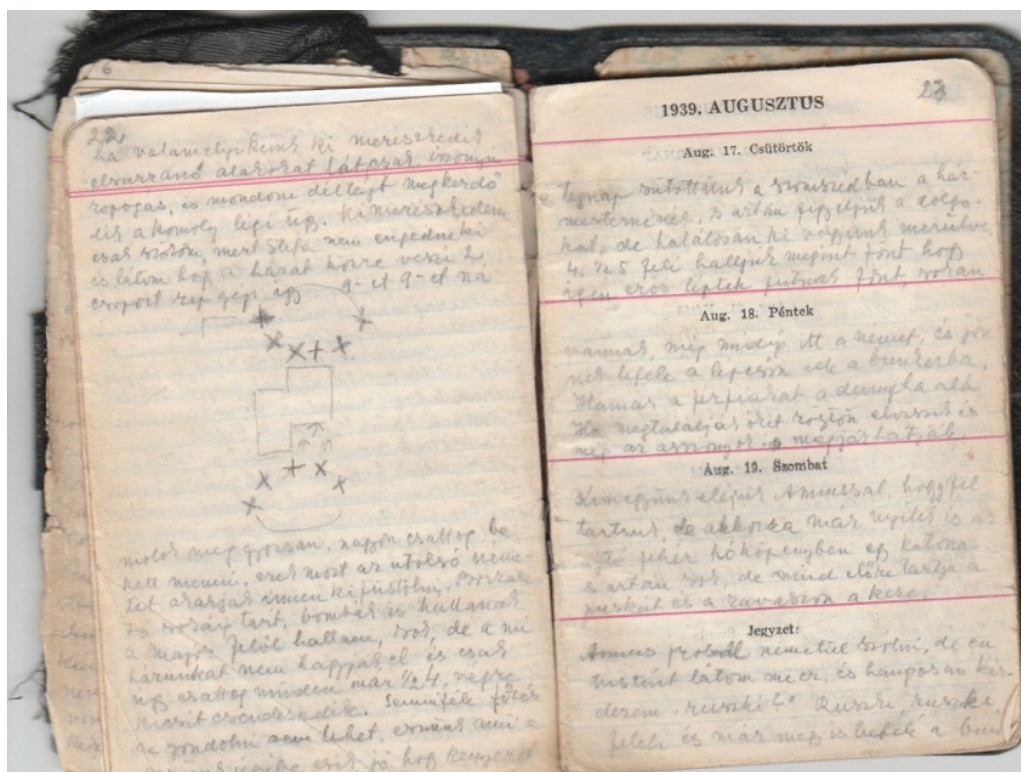

„Kazánház a főtelen hátról, 2 db 2,5×5-ös helyiség, előről a házmester lakás, cselédszoba és előtér, másik oldalról az ikervilla véd.”

rohanok fel, mind St[efa] n[éni] szobájában, a szekrény előtt. Ilonka,⁴³ Annus a szomszéd villából odaát vannak, majd megfagynak, pillanatok alatt elhatározás, átmenni, átvinni a kis kályhát és amit tudunk, ételmet.

2 kicsi ablak, de be kell deszkázni, mert benyomja a légnyomás. Horváthék 5-en, mi 2-en és Ilonka meg Annus. Heten vagyunk 2 gyerekkel.⁴⁴ Gyerekágy, élelem [egy lapszéli szó olvashatatlan] s aztán megkezdődik a borzalmas aknázás közben, a holminak apródonként való átmentése. Matracok, ágynemű, fontos ruhák, bőröndök, de mindből csak mindig annyi, ami a kezünkbe fér, mert idő nincs,

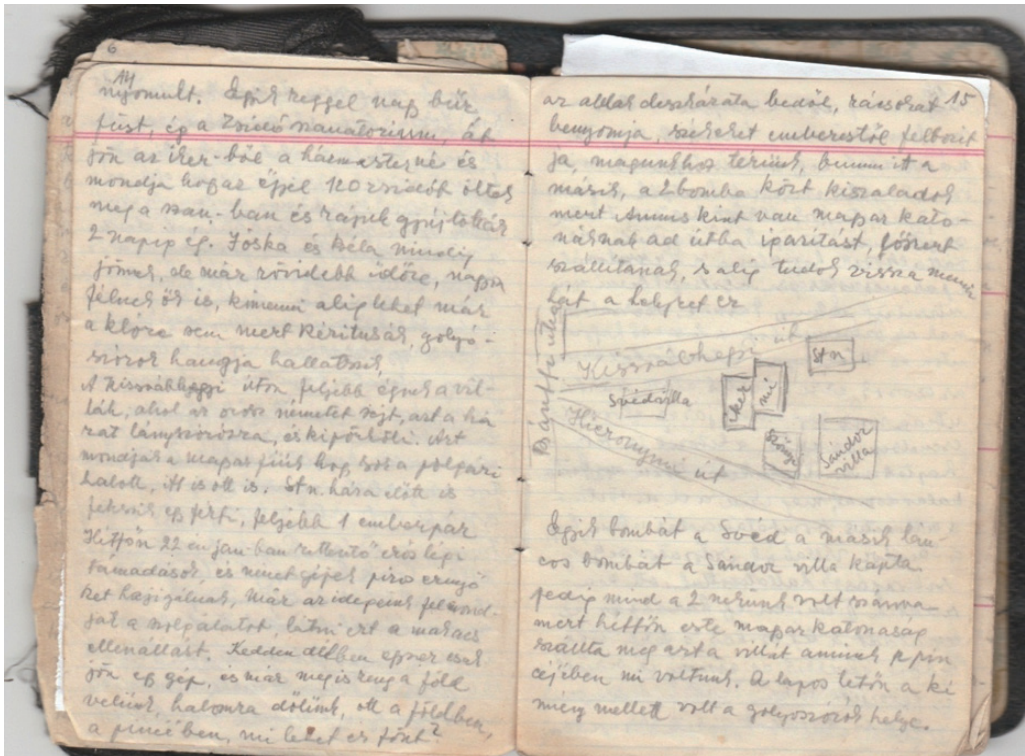
11. csapkodnak az aknák, éjszakára kihúzódunk az első helyiségbe, guggolva, kuporogva alszunk, mert olyan rettenetes az aknázás mind a két részről hogy veszély nélkül nem merünk ott aludni. Még mindenkinek van fekhelye. Víz már nincsen, azt hisszük, befagyott, később jön kevés, sok vizet veszünk, tárolunk, látjuk már, hogy itt az ostrom, amit úgy reméltünk elkerülni. Gyertyafény éjjel nappal. Sylvester, újév, Horváthnéval leszaladtam az üzletbe,⁴⁵ amit össze tudunk szedni, gyertyát, élesztőt, ételmet visszük, de életveszélyes, a Kis-Svábhegyről⁴⁶ szórják az aknákat és a Kis-Svábhegyi⁴⁷ út felső kanyarjából; 10–15 házzal van odébb a muszka. Horváthné öccse is jön, ott marad, katona szök[emény]. Szedik a férfiakat a nyilasok össze. Már 10-en vagyunk, de férünk.

A láncos bombák

12. Horváthot, Sanyit⁴⁸ folyton dugjuk. Magyar katonák járnak be hozzánk a bunkerba. – Rettenetes aknázás folyton, és légi támadások, láncos bombák, egész közelről látni, hogy össze vannak kötve 3–4–5 db. a Városmajor ellen, ott a német tüzérségi fészek. Naponta átszaladunk 8–9 óra körül reggel, mert az a legnyugodtabb óra, akkor is csattog, de ott viszonylagos a csend. Rettenetes a klozet. Sokan vagyunk, nem lehet lehúzni, fagy keményen, eldugul, és végre lemegy. Az ember ráül és lefújja az akna szele. Már a házunk is kapott, St.n-é [Stefa nénié] is a lépcsőnél, az a pince, ahova először költözni akartunk. Sok német repülő,⁴⁹ eresztik a piros ernyőket, 18–20, szállítják a löszert, de mi német

13. katonát még nem láttunk, a magyarok, Jóska, Béla⁵⁰ stb. szorgalmasan lejárnak. Folytonos életveszély. Rengeteg löszert hoznak, lerakják a ház elé. Hát végünk van, de 2 nap múlva elviszik. Fényképezőgépet, Kornél ruháját, tárcáját elvitték a németek éjjel, ők már fosztogatják a lakásokat, ami a kezükbe fér. Éjjel nappal folytonos tűz. Egy nap megszólalnak a Sztálin-orgonák.⁵⁴ Lövik a Várat a Svábhegy oldalából, de az rettenetes.⁵⁵ Olyan irtózatos ágyúbögés folytonosan, hogy meg kell örülni. Itt kő kövön nem marad, élő sem, úgy érezzük. Egy-2 nap elég csendes. Reggel lemegyünk Horváthtal az üzletbe, élesztőt, WC papírt, asztali sót irtó sebességgel

A Bánffy⁵¹ u., a Kisváthhegyi út és a Hieronymi⁵² u. által határolt terület az Alma utcáig. „Svéd⁵³ villa, iker, mi, St. n. a Kis-sváthhegyi útról, Szőnyi és Sándor villa a Hieronymi út felől.”

árulunk, tömve az üzlet. Reccs, és aztán a többi, lövik be megint a területet. 18–20-a lehet,⁵⁶ és még mindig semmi se mozdul, azt beszélük, Pest elesett⁵⁷ és az összes hidak felrobbantva. Vízért kell járni a János szanatóriumba,⁵⁸ de az is veszélyes, a muzska már lejjebb

14. nyomult. Egyik reggel nagy bűz és füst, ég a Zsidó szanatórium,⁵⁹ átjön az ikerből a házmesterné és mondja, hogy az éjjel 120 zsidót öltek meg a szan-ban és rájuk gyújtották. 2 napig ég. Jóska és Béla mindig jönnek, de már rövidebb időre, nagyon félnek ők is, kimenni alig lehet már a klóra sem, mert kézitásák, golyósórók hangja hallatszik.

A Kis-Sváthhegyi úton feljebb égnek a villák, ahol az orosz németet sejt, azt a házat lángszórózza⁶⁰ és kipörköli. Azt mondják a magyar fiúk, hogy sok a polgári halott, itt is. St. n. háza előtt is fekszik egy férfi, feljebb 1 emberpár.

Hétfőn, 22-én jan-ban rettentő erős légi támadások, és német gépek piros ernyőket hajigálnak. Már az idegeink felmondják a szolgálatot, látni ezt a makacs ellenállást. Kedden délben egyszer csak jön egy gép, és már meg is reng a föld velünk, halomra dőlünk, ott a földben, a pincében, mi lehet ez fönt?

15. Az ablak deszkázata bedől, rácsokat benyomja, székeket emberestől felborítja, magunkhoz térünk, bumm, itt a másik, a 2 bomba közt kiszaladok, mert Annus kint

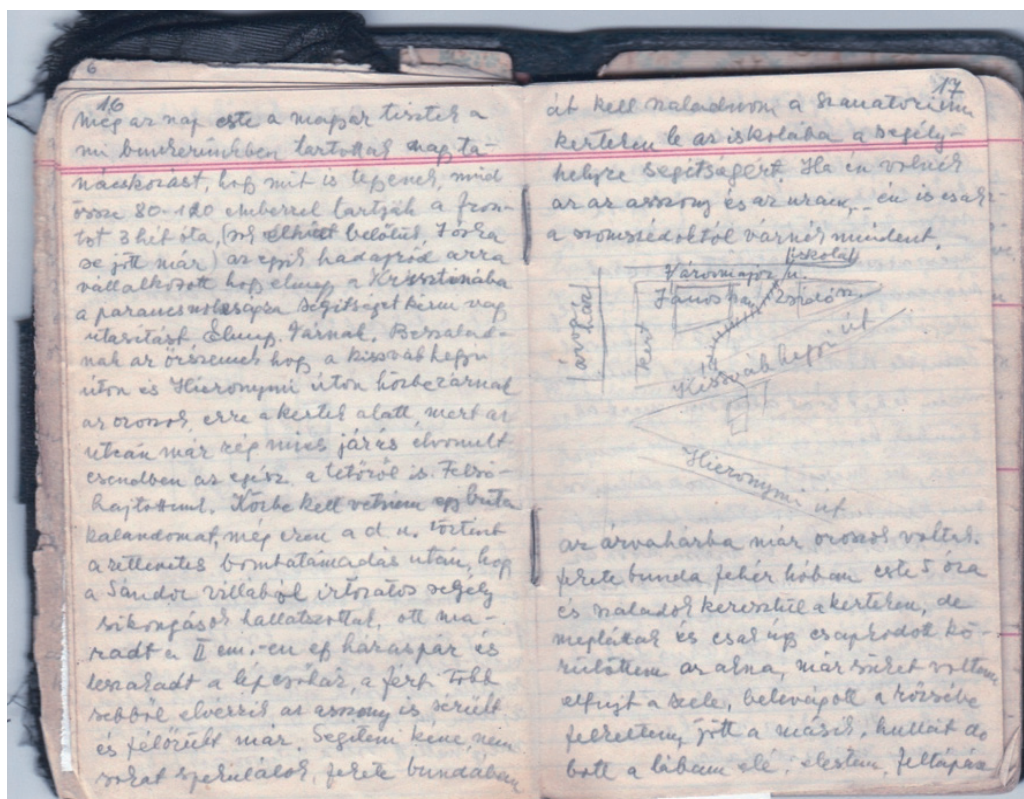
*A Lánchíd a budai Felső Rakpartról (Lánchíd u.), a Várkert Kioszk elől.⁶¹
RG 11. RR FSZEK*

van magyar katonáknak ad útbaigazítást, lőszert szállítanak, s alig tudok vissza menni, hát a helyzet ez:

Egyik bombát a svéd, a másik láncos bombát a Sándor villa kapta, pedig mind a 2 nekünk volt szánva, mert hétfőn este magyar katonaság szállta meg azt a villát, aminek pincéjében mi voltunk. A lapos tetőn a kémény mellett volt a golyószórók helye.

16. Még az nap este a magyar tisztek a mi bunkerunkban tartottak nagy tanácskozást, hogy mit is tegyenek, mindössze 80–120 emberrel tartják a frontot 3 hét óta (sok elhullt belőlük, Jóska se jött már) az egyik hadapród arra vállalkozott, hogy elmegy a Krisztinába⁶² a parancsnokságra segítséget kérni, vagy utasítást. Elmegy. Várnak. Beszaladnak az őrszemek, hogy a Kis-Svábhegyi úton és a Hieronymi utcán körbezárnak az oroszok, erre a kertek alatt, mert az utcán már nincs járás, elvonult csendben az egész, a tetőről is. Felsőhajtottunk. Közbe kell vetnem egy buta kalandomat, még ezen a du. történt a rettenetes bombatámadás után, hogy a Sándor villából iszonyatos segélysikongások hallatszottak, ott maradt a II. emeleten egy házaspár és leszakadt a lépcsőház, a férfi több sebből elvérzik, az asszony is sérült és félőrült már. Segíteni kéne, nem sokat spekulálok, fekete bundában.

17. át kell szaladnom a Szanatórium kerteken le az iskolába⁶³ a segélyhelyre

A Kis-Svábhgyei utcától vonalkázott vonal jelzi a kerteken át megtett utat a János szanatóriumig, és a zsidó szanatóriumig a kettő között jutott ki a Városmajor utcára, melynek túloldalán volt az iskola

segítségért. Ha én volnék az az asszony és az uram, én is csak a szomszédtól várnék mindent.

Az árvaházban⁶⁴ már oroszok voltak, fekete bunda, fehér hóban este 5 óra és szaladok keresztül a kerteken, de megláttak és csak úgy csapkodott körülöttem az akna, már süket voltam, elfújt a szele, belevágott a rőzsébe felkeltem, jött másik, hullát dobott a lábam elé, elestem, feltápászkodtam,

18. dögölt lóba botlottam, végre azt hittem, soha, de odaértem. Rettenetes látvány, mindenütt 100 sebből vérző emberek, a folyosón összevissza feküdtek, az orvosok mint a mézárások, feltépett hasakat, marcangolt arcokat láttam, és még idejöttem én segélyért? Elmondtam, de kinevettek, hogy 1 emberért nem lehet 8-at áldozni, mert ahhoz 8 ember kéne és már én se menjek haza, ne merjek most mozdulni se, nem kimenni, óvatlan pillanatban kiszöktem, és vissza azon az úton, ha lehet, még rosszabb körülmények között, percekig lapultam faltörmelék mögött, akna lukakban, csúszva, de mégis haza értem. Hiába. Hogy akkor nem haltam meg, még most is csodálom.

19. Szóval, elvonult a magyar katonaság, úgy 11 óra körül erős léptek, gépek

gurulása és egyéb zajok a fejünk felett. Hát, úgy látszik, a hadapród buzgalma a nyakunkra küldött egy német batalliont,⁶⁵ erkélyre, teraszra golyószórót, gépfegyvert, és megkezdték a rombolást a házban. Kimenni már egyáltalán nem lehetett a WC-re se, bilire szorultunk, rettenetes kínos volt. Aknák már itt kevésbé estek (egy beesett Stefa néni tetején keresztül a Horváthék konyhakredencének az aljába és leült. Nem robbant, aztán később húzta ki egy orosz), ellenben a kisebb fegyverek rettenetesen működtek, a levegő, ha az ember hallgatta, úgy muzsikált, mintha állandóan citerázott volna valaki. Lefeküdni már nem mertünk, ki kellett volna menni az ágyneműért Annus szobájába, ezt megreszkírozni sem lehetett. Székeken ültünk. S aztán ültünk 3 hétig.⁶⁶

20. Szerda 24.⁶⁷ Horváthék rendezgetik az árut és a feldolgozott disznójukat a kazánházban, az elég biztos hely. Kora reggel voltak otthon⁶⁸ tüzelőért és vízért a János szan-ban.

Később megint rákezdik a nagy zenebonát, megindítják megint a Sztálin-orgonájukat, rettenetes a zsvaj egyszerre 72 lövedéket⁶⁹ dob ki és másodpercenként, lent a pincében sem értjük egymás szavát. Ettől meg kell bolondulni. Hírek jönnek a szomszédból, hogy megjött a házmesterné fia, kora reggel óta jön az Attila utcából, már dél felé jár az idő, percenként más kapualjba fut be, csak úgy tudott jönni, azt mondja, a Krisztina⁷⁰ rémes. Kicsit később a megszokott déli órákban elkezdik a légitámadásokat, közben igen erősen hallatszik a kézitusák zaja. A mi házunkban a gépfegyverek és német golyószórók hangja egy percre se szünetel, de a német katonákból már egyet se látni az első este óta, ők nem jönnek le a bunkerba, nem érdekli őket, hogy ott emberek reszketnek. Már 4. nap, hogy az árvaházban az orosz és a svéd villában egynéhány magyar,

21. itt meg a német. Legelől azért mindig a magyarok vannak, de ezek már csak azért, mert semmiféle parancs nincs, már tisztjük sincs, csak lőszerük van kevés. A támadások már nagyon erősek, folyton van a fejünk felett egy csomó gép és erősen gépfegyverezi a házakat, ahol katonaság van. A németjeink is behúzódnak, de azért folyton hallani a fejünk felett a mászkálásukat, és ahogy a fegyvereket idebb-odébb rakják, nagyon sok lőszerük lehet (marad is utánuk rengeteg, majdnem bajunk történik belőle). Este bejön 2 magyar, keresik a katonaságot, mondjuk, hogy elmentek már a kertek alatt tegnap, menjenek utánuk, de bevallják, hogy jobb szeretnének már inkább foglyul esni, mert tovább nem bírják, mégis félnek, és elmennek.⁷¹ A németekhez nem óhajtának csatlakozni.

Iszonyú a harci zaj, folyton zeng minden és határozottan érezni lehet, hogy most válságos események lesznek.

25. csütörtökön⁷² déltájt (akkor már csak távolabbról hallottuk a becsapódásokat, ellenben a kézfegyverek zaja ház előtt, ház mögött, elől-hátul),

22. ha valamelyikünk kimerészkedik, elsurránó alakokat lát, csak iszonyú ropogás, és mondom, déltájt megkezdődik a komoly légi ügy. Kimerészkedem, csak szököm, mert Stefa nem engedne ki és látom, hogy a házat közre veszi 2 csoport rep. gép így:

9-et [és] 9-et számolok meg gyorsan, nagyon csattog, be kell menni, ezek most az

utolsó németet akarják innen kifüstölni. Borzasztó sokáig tart, bombák is hullanak, a Major⁷³ felől hallani, sok, de a mi házunkat nem hagyják el, és csak úgy csattog minden ½ 4, végre kicsit csendesedik. Semmiféle főzésre gondolni sem lehet, eszünk, ami a kezünk ügyébe esik, jó, hogy kenyeret

[Ezen az oldalon van vége a vonalas jegyzetlapoknak, a 23. oldal már a naptárrész, az eredeti dátumjelzés 1939. augusztus 17., csütörtök.]

23. tegnap sütöttünk a szomszédban a házmesternénél, s aztán figyeljük a dolgokat, de halálosan ki vagyunk merülve. ½ 5 felé halljuk megint fönt, hogy igen erős léptek a lépcsőn ide a bunkerba. Hamar a férfiakat a dunyha alá. Ha megtalálják őket, rögtön elviszik és még az asszonyok is megjárhatják. Kimegyünk eléjük Annussal, hogy feltartsuk, de akkorra már nyílik is az ajtó, fehér hőköpenyben egy katona s aztán sok, de mind előre tartja a puskát és a ravaszon a kezük. Annus próbál németül szólni, de én tüstént látom, mi ez, és hangosan kérdezem, ruszki? Ruszki, ruszki, feleli és már megy is befelé a

24. bunkerba, nem tudtam elmozdulni sem, mert a többi ránk tartotta a fegyvert és bent a két bújtatott férfi, akiknek pont most nem kellene bújni, hanem igenis előjönni hogy „magyar civil,” de bent nem találták meg, átnézték fönt a házat, firtatják, hol a nyemecki, mondjuk, nem tudjuk (Annus tud románul, van köztük besszarábiai⁷⁴ is), biztosan elszökött a gépfegyveres támadás alatt. Mikor végeznek, visszajönnek, azalatt a férfiaknak mondjuk, hogy vegyenek kabátot és jöjjenek elő, a visszatérő oroszoknak mondjuk, hogy azt hitték a férfiak, hogy nyemecki és azok elől szöktek ki, de hogy ruszki, hát most vissza mertek jönni. Elmennek.

25. Mi naivak azt hisszük, hogy ezzel vége, pedig most kezdődik az igazi kálvária. Aznap volt 4. hete, hogy bunkeréletem élünk és ezalatt a 4 hét alatt percre se szünetelt a rettenetes harci ricsaj, s most már azt hittük, hogy ettől megmenekedtünk, de rögtön láttuk, menyire tévedtünk. Ahogy az első orosz csapat távozott, igazoltatta a férfiakat, utána negyedóra múlva olyan rengeteg ruszki szállta meg a házat, de most már nem fönt, hanem lent, Annus és Ilonka szobájában. Az ablakokba matracok, párnák kerültek, kályhákat hoztak Isten tudja honnan, kidugták a csöveket és valami 100 orosz telepedett be a hangyák gyorsaságával. És megint tisztí értekezlet, de az oroszok részéről, kérdeztek tereprajzot, kerteken keresztül való utakat, utcákat, déli vasutat stb. Annus románul, amit tudott és amennyit akart⁷⁵ megmondott; a kapitánynak igen ínyére

26. volt, mert csinos asszony és már be is rendelte magához, de Annus jól hasba rúgta és beszökött. Közben rettenetesen vérző sebesültet hoztak be a bunkerba, tele voltunk orosszal, itt meleg volt, ők fáztak, aztán ettek, és elkezdték a házat kirámolni. Nekünk fogalmunk sem volt arról, hogy már az élcsapatok is rablók. Horváthnak az egész disznáját, rengeteg áruját és nekünk az összes élelmiszerünket rögtön elvitték, amit itt hagytak, tönkre tették, felhasogatták a lisztes staniclikat, belekeverték a pótkávét, babot, burist⁷⁶ és beletörték a tök és zöldbabkonzerv főzelékeket, ráeresztették a levét és lett belőle egy szörnyű büzlő, feketekávétól barna, sűrű pép. Ez nem ennivaló többé, lekvár és egyéb kompót, konyak, rum ínyükre való volt, be is rúgtak tőle, s

aztán behordták az ágyneműt a bunkerba a sáros földre, dunyhát, paplant, és úgy csizmástól,

27. részegen, hányva, ott aludt valami 10, ha nem több. Folyton azon törték a fejüket, hogy lehetne bennünket onnan kirakni, de a gyerekeket szerették és miattuk minket se dobtak ki.

Percre se voltunk orosz nélkül, és ami holmink Annus és Ilonka szobájában volt elhelyezve, arra keresztet kellett vetnünk, ágynemű, ruhanemű, bőröndök és egyéb mind prédájukul estek.

Míg ezek a műveletek folytak, mi csak tehetetlenül néztük, közben az ajtó folyton nyílt, a német meg a Majorból irtózatosan aknázza a környéket. Aznap este 2 aknát kaptunk, csak úgy porzott minden, és akkor csak úgy dőlt be a sok részeg orosz a bunkerba. Végre elviszik a sebesültet, átvértzt mindent, csak úgy szutyog matrac, ágynemű, szőnyeg a vértől. Persze, Horváthot és Sanyit nézték ki erre a célra, irtózatoss tűzben

28. kellett nekik hátra vinni a nagy, nehéz embert. Mikor megjöttek, volt már 11 óra, igen fáradtak voltunk, behúzódtunk a hátsó helyiségbe és ott kuporogtunk. Ledőltem kicsit, egyszer csak beront két officer, davaj,⁷⁷ és elzavar a helyünkről, odafekszik, és oda akar húzni magához, hogy aludjak vele. Messze ültem tőle, már legalább 1 méterre és el is aludt.

Másnap de. megint nagyon lő a német a Majorból, az ikerbe belelőnek gyújtót és tűz támad, hamar összekapni, ami a kezünkbe fér és várni hová meneküljünk, de mondom, én csak akkor hagyom el a bunkert, ha már mi is veszélyben vagyunk, mert úgy sincs hova mennünk és azalatt elfoglalja a muszka a mi bunkerünket.

29. Hát így igazam is volt, mert eloltották a tüzet az ott lakó oroszok és megmaradhattunk. Behoztuk a bunkerba a megmaradt holmit, amit a hátramaradtok kevés száma miatt már lehetséges volt. Haldokló másik sebesültünk is volt, cigit kért, adtam neki, kért, hogy maradjak mellette „bolit, bolit,”⁷⁸ valami haslövése volt, – elszunnyadt, vagy eszméletét veszítette, kijöttem tőle. Stefa nagyon ideges volt, hogy hol vagyok, folyton jöttek más és más oroszok, percenként adták egymásnak a kilincset és folyton kutattak rabolható holmi után.

Horváth hazamerészkedett körülnézni, hát, amit ott lelt, az nem volt közönséges. Rettenetesen felforgatva és kirabolva Stefa néninél is minden,

30. most hálát adtam az Istennek, hogy olyan sokszor szaladtam át életveszélyben, és mentettem, amit lehetett. Kis csönd volt, hazaszaladtam én is, rettenetes látvány tárult a szemem elé, minden csupa mocsok, ezek még a dolgukat is a szobában végezték el. Ami élelmet még találtam, gyorsan átvittem, 1–2 kg liszt, dara, paradicsom, de már többet nem lehetett, mert jött megint egy rabló banda, gyorsan átfutottam, ezek ott még turkáltak, de már jöttek ők is, és „konyi”-t kértek,⁷⁹ mert kocsi volt a ház előtt, azt még a magyar katonák hagyták ott. Nem tudtuk, mi a konyi, aztán bort kerestek és végül kirámolták a kazánházból az összes maradék élelmünket. Ránéztem a két gyerekre meg az apjukra, mint egy szenvedő Krisztus, és bizony nem szégyenlem,

31. de elájultam, amikor hallottam, hogy hurcolnak ki mindent. Horváthék zsírja és lisztje a Stefa padlásán, az én zsírom a pincében a kocsz alatt, de ezek előtt nincs rejtekhely. Attól kezdve aztán folyton ott voltak, egyik nap be kellett menni hozzájuk varrni, és akkor varrhattam a saját lepedővásznamból 5 kg-os zsákokat és abba beletettem abroszomat, szalvétákat, ágyneműt, törülköző anyagot, sifont, fehérnemű anyagot és a Fánitól⁸⁰ kapott ezüsből a 6 db kanalat és már nem is tudom, mit.

Nem is fáj a szívem, ezek aránylag elég szelíd fiúk, csak éppen bepiszkítanak a lakásba, szekrénybe, persze a klozet tele van, kimerni nem lehet

32. (ez volt a legrettenetesebb, inkább nem ettünk nem ittunk, igaz hogy már nem is volt mit). Hétfőn beállítanak Horváthénak a rokonai, nővére, lánya és még egy oroszoktól sokszor átjátszott fiatalasszony,⁸¹ hogy a Városmajor u-ban nem lehet kibírni, az oroszok a helyszínen erőszakoskodnak, ide menekülnek. Akkor jött ki a kórházból a sógora is s így már 14-en voltunk. Az első helyiségben állandóan voltak oroszok (hisz bennünket is akartak, de nem voltak nagyon erőszakosak) – s így 4 fekhellyel kellett megoldani 14 ember pihenését. 6 órás turnusokban aludtunk,

33. a többi addig a sötétben ült, mert a gyertyánk is fogytán volt. Az újonnan jöttek sok „partizánt”⁸² hoztak magukkal, mosakodni nem lehetett, és jól be is tetvesedtünk, igaz, hogy az oroszok is szórták. Egy reggel, így virrasztás közben, megint erős aknázás. A Rózsadombon még német erők voltak és a Várból is erősen dolgoztak, s egyszerre 2 olyan rettentő egymást követő csattanás, hogy leestünk a székről. Por, becsapott 1 akna a garázsba, a másik meg az ikerbe. – Igen sok volt a kóborló ló, már akkor 2 feneklett meg ott a kertben és nem akartak elmenni, rettentő betegek, éhesek, nyúzottak, ezek már az oroszoknak se kellett. A Városmajor u-ban

34. a nép már transzírozta is azokat, amelyek ott hulltak el, egy kanca is jött hozzánk, megcsikózott és megdöglött, ott maradt, és azután még 2 jött megdöglölni melléjük. St. n. háza előtt 1, az öt, Svéd villa előtt egyik oldalon 4, a garázsban 1 és egy, ami döglődött napokig – a másik oldalán a Svéd villának 5 dög, Sándor villa előtt 3, kertben 1, Szőnyi kertben is 1, – nem is tudom már, de úgy emlékszem, hogy 21 dögünk volt, és az idő engedni kezdett. Émelygős búz, a János szanatóriumban hullák, a kút beszakadt a hó olvadt, és belefolyt, vizet csak innen

35. lehetett szerezni, mert már hó nem volt. Egyik napon a garázsban, ahol a ló döglődött, fürdőt kellett csinálnom a „Major”-nak.⁸³ Fűteni kellett szabad tűzön, nagy benzines kondér, abba víz, az alá. Jött a Major, vagy mi a fene, megpróbált megszorogatni,⁸⁴ de löktem rajta akkorát, hogy majd hanyatt esett, nem sértődött meg nagyon, és én, mintha mi se történt volna, melegítettem a vizet tovább, havat azonban csak oroszral hordattam, mondtam, nem bírom, segített, szóval akkor adta ki a szegény ló a páráját. Nagyon bűdös volt a fűtött garázsban.

36. E. Lia⁸⁵ ura jött egy nap, mint tolmács. Kérdezte, nem tudunk-e nagyfejű nyilast valahol a szomszédság körül. Elégedetlen volt velünk.

Az beszéltek, hogy Budakeszin túl⁸⁶ már jó, nyugodt világ van, előttünk meg az

éhezés, az oroszoktól csurran-csöppen 1–1 kleba,⁸⁷ kis leves, de ez se soká. Horváthék elhatározzák, hogy hazamennek Gyermelyre,⁸⁸ ez ott van Zsámbék, Páty körül, és egy reggel az egész família felkerekedik, amit bírnak, visznek és 3 rettenetes nyavalyás lóval, 1 sánta sebesülttel (Tímár,⁸⁹ aki a kórházból jött ki, és Sanyi, aki elesett egy löszeres ládával). Sanyinak a fél arca vastag gézkötés alatt. Szóval elindult ez a rettenetes

37. karaván, olyan szívszakasztó látvány volt, hogy borzasztó, s akkoriban az újonnan érkező oroszok mind vadabbak lettek a nőkérdést illetően. Itt maradunk St. n., Annus, Ilonka, és én. 4 nő, erre a bunkerra különben is nagyon fáj a foguk, egész biztos, hogy be fognak költözni, és akkor semmi sem ment meg, pedig eddig még megúsztuk. Hát Annussal elhatároztuk, hogy valamilyen módon, de partnereket kell keresni. Elmegyünk egy öregasszonyhoz, rémes tömegszállítás a pincében, ad egy címet a Városmajor utcában (a Sándor villában is kerestünk ismerősöket, de ott is csak a rémes felfordulás, derékig érő tépett, törött holmi, élőlény sehol) magasan állt az olvadó kása hó, persze csupa

38. mocskok és vér, benne rengeteg döglött és lefaragott ló, hullák az utcán, irtózatosságnak, akkor ürítették ki a Városmajor utcának azt a részét, látok egy úribb nőt két férfivel, nagy kosár [rajzolva] kockacukorral, kis táskákkal, nincs hova menniök, hacsak az öccse ott nincs a Majorban. De ott van és elég tűrhető emberi lakhely az egész, ott maradnak.

Rettenetes a helyzet, csupa sár, vizes a cipőnk, irtózatossan lőnek, nem lehet utcán mászkálni, haza kell menni. Kétségbe vagyunk esve, az oroszok folyton bejönnek. Félünk, mi lesz itt éjjel – behívunk magukhoz varrni, nem lehet azt mondani, hogy nem,

39. folyton várjuk, hogy kidobnak bennünket onnan, ők jönnek be, mert a német a Várból megint belövi a területet.

(Stefa n. háza is kap egy aknát a másik oldalról, a szekrényt széttepi egészen, és ami még benn maradt volna, azt is. Stefa n. lakása különben konyha, fönt meg szabók dolgoznak. Rettentő, micsoda ronda világ van ott is.) Tüzelőt már nem engednek hordani a saját pincékből, nekik kell; a koksztól meg a kis zsírom. (A padlást még nem bírták feltörni, egész ki van a vasajtó hajlítva, de nem tudtak bemenni. Ott a Horváthék zsírja, lisztje.) Mikor ők elmennek, ezt már viszik magukkal, kicsit hagynak. (Át sikerült egy hajnalon lopni.) Szóval, aknáz a német és a muszkák

40. igencsak bejönnek a bunkerba. Most először vagyok kétségbe esve egész idő alatt, és annyira elkeseredve, hogy gondolom, berúgok, felvágom az ereimet. Ezt érzem is. Nem szólok, egyszer csak zsvaj, hát halljuk, hogy a kilakoltatott Városmajor u. közönsége keres helyet, de 25 emberre. Itt annyi nem fér, nem maradnak. Az oroszok nagyon kellemetlenek, vigyorognak, és folyton bennünket néznek. Nyílik az ajtó és megjelenik Horváth, utána az egész család, vissza az egész, nem lehet oda menni, ott nagy harcok vannak. Ha Krisztus szállt volna le az égből...

41. Tiszti konyhát állítanak be hozzánk, az előtérbe és Annus szobájába. Minden hajnalban 2 óra után az előtérbe szabadon bogrács alá tüzet raknak és az egész füst beszűrődik a bunkerba. Úgy érezzük magunkat, mint a sonkák, fuldoklunk, de

A vári Szentháromság tér és a budai Városháza. Pfannl Egon grafikája

kinyitni semmit sem lehet, hideg is van. Andris⁹⁰ bácsi főz, jó húsos káposztaleveseket, megjelenik Fedor, „treba kaszrol,”⁹¹ lábas kell, hoz benne levest, s aztán hoz még, jó fiú a Fedor, igazi tunguz⁹² pofa, rettentő gusztustalan, Andris bácsi szintén, de ő is jól jön, már nem fiatal és ha ők mondják „treba krumpli pucányi,”⁹³ hát akkor tudjuk, hogy tényleg az kell, de jön idegen orosz is, és kiválasztja

42. Horváthné meg engem krumpli pucányi, mi már tudjuk, hogy mi az és mondjuk, hozd ide a krumplit, dühös lesz rám ezért, és előveszi a revolverét, hogy lelő, ha nem megyek, mondom, lőj le, de nem megyek, jól fejbe vágott meg vállon, imádkozott egyet „Joppvojmat” magyar zsenka,⁹⁴ becsapta az ajtót és elment. Milyen jó, hogy Horváthék visszajöttek, mégis 3 férfi van velünk, és 2 gyerek. A gyerekek állatszelisták, de ők is félnek tőlük nagyon.

43. Egyik napon rettenetes dolog történik. Andris bácsi vérben forgó szemekkel, csattogó fogakkal, revolverrel beszorít bennünket a belső bunkerba, egymás hegyénhátán állunk, mozdulni se lehet, nyílik az ajtó és bejön rajta egy, inkább támogatják, egy orosz tiszt, orrán, száján sugárban fröcsköl a vér. Pillanatok alatt minden szotyog, szembe, ahol éri – pár perc múlva hordágyra teszik, elviszik, az úton meghal. Megtudjuk, mi történt. Ez az orosz tiszt elhurcolta egy civilben levő magyar tisztnak a menyasszonyát és ez kirohant a villából és kézigránátot vágott az oroszhoz, bejut egy nyilvános óvóhelybe, utána egy muszka és utána

44. még két kézigránátot. 32-en voltak, mindenki meghalt. Borzalmas volt, Andris bácsit egészen megváltoztatta. Pár nap múlva elmennek, megint szabad a levegő, nincs füst, de nincs leves sem. Már úgy február 10–11 lehet, hasonló körülmények között telnek a napok, orosz nők, gramafonálnak, rosszindulatúak, s egy napon, február 13-án a már elég távoli harcok után egyszer csak megint egész közelről kézigyerekek hangja, Major, Városmajor u., mi lehet ez, kora hajnal van, de borzalmasan erős hang ez és igen nagy területen lehet. Rettenetes érzésem támad. Zrínyi Miklós.

45. Úgy lett. 20 000 német tört ki a várból 8000 ott halt, 12 000 pedig rohant és lőtt, és elszlott, elbújt, hova tudott. Az Isten megmentett bennünket tőlük, de voltak villák, ahova bementek és ott az orosz még a polgári lakosságnak sem irgalmazott. Lángszórókkal⁹⁵ füstöltek ki minden élet. Az egyik, 100–120 méterre levő kis szabad rét, nem lehet másfél holdnál több, legalább 100, de lehet 200 is, amit így az ember irtózatoss pillanat alatt lát, be volt borítva csupa fiatal szép némettel. És így volt ez egész végig, nem tudom, a 12 000-ből mennyi maradt még élve és hogyan? De aznap elesett a Vár is. Nagy fegyverek zaja már nem hallatszott, portyázók még vadászgattak.⁹⁶

46. Foglyokat is hoztak hátrafele, sajnáltuk őket, de csak magyarokat, német foglyot soha se láttunk, se hallottunk.

2 nap múlva hazamentünk⁹⁷ takarítani. Horváthéknál rendet tettünk és az egész társaság most már átment oda, fel az emeletre. Aknákat robbantanak, iszonyatosan ráz minket az a sok bedöglött akna, helyben robbantják és csak nagy könyörgésre állnak el attól, hogy a ház tövébe befürödött aknákat kiszedjék, és ne helyben robbantsák fel. Jól néztünk volna ki. Még a bunkerban történt egy eset, amikor megvert egy másik orosz is,

47. bejött 2 fiatal taknyos és fosztogatni akart, főként élelmet és italt keresett, de nem vetette meg, ha egyéb értékes dolog került a kezébe sem. Ott volt Tímáréknak⁹⁸ a nehezen megmentett disznójuk, füstölve, de ők jobban eldugták, mint Horváth itt, és bőröndöke[n] stb. volt. A muszka minden bőröndbe benyúlt és mikor már ki akarta venni, rányomtam a fedelet és becsípte a kezét, de tovább ment más bőröndökhöz. Mindnél így tettem, az ezüst evőeszközt is akarta nagyon, becsaptam a kezét, végül tojástartalót talált, kapott, elment, visszajött és akarta a többit is, talált ½ deci rumot és akkor hátba vágott, mert azt mondtam, hogy nincs, de végül is sok mindennel többet vitt volna el, ha hagyjuk.

48. Még odaát is voltak orosz látogatók, olyanok is, akik ott aludtak, az egyik el akart vinni zsenyának Zsitomirba.⁹⁹

24-én éjjel betört egy banda, ékszert és értéket akart, táskámat akarta, belekotort, tárcámat szedte ki, nem engedtem, ez is rám vert, elvitt egyet-mást Horváthéktól, és az én fekete bundámat¹⁰⁰ is. Nagyon sajnálom most, akkor még nem tudtam odáig jutni.¹⁰¹ 25-én¹⁰² hazajöttünk,¹⁰³ Annus elkísért, hogy ne lássam egyedül, amit látnom kell majd.

Rettenetes összetépzott Budán jöttünk át, nagyon félttem, hogy itthon is, de hála az Istennek...

Vajon milyen árat fizetek érte? Febr. 28-án végleg hazajöttem. Itthon minden tönkrement, de Koczánéknál¹⁰⁴ a Zugligetben, megmaradt majdnem mindenem. Márc. 17-én onnan is hazaköltöztettem mindent.¹⁰⁵

UTÓIRAT

Azok számára, akik nem tanultak részletes történelmet és nem is fognak, a szöveg jegyzetein kívül szükségesnek tartom, hogy a nagyon röviden leírt, de borzasztó élményt a budai kitörésről kissé megvilágítsam. Amikor a szovjet hadsereg elfoglalta a Duna balparti részeit a főváros pesti kerületeivel együtt, a harcok Pestről átveődtek Budára, valami – szerintem eszetlen ember, katona, vagy civil, német, vagy magyar mindegy – parancsára a megmaradt? haderő felvonult a budai Várhegyre. Annak ellenére, hogy augusztus vége, szeptember eleje óta a román légierő foszforos bombákkal terítette be a Várnegyedet és a Palotát, és látható volt, hogy a hegy körülzárható. Innét azután lőttek minden irányba és őket is lőtték minden irányból. Az élelem és víz fogyott, a sebesültek már nem fértek el a Várhegy alatti alagútrendszerben. (Ma a Lovas út felől megtekinthető az „állandó kiállítás”)

Hitler nem engedélyezte a kitörést – ugyan miért? a végsőkéig kitartás jobb lett volna? –, ennek ellenére február 11-ére kidolgoztak egy – mint utóbb tapasztalhatták – képes értékű tervet. A terv kidolgozásakor a korábbi terveken kívül figyelembe vették azokat az útvonalakat is, amelyekeken keresztül a német sorok mögé szivárgó szovjet katonák saját vonalaikhoz tértek vissza. Február 10-én átküldött magyaroktól, illetve az Ördögárkon kiküldött német felderítőktől próbáltak a lehetőségekről tájékozódni. Február

11-én 15 órakor ismertette a tervet a IX. SS hegyi hadtestparancsnokság a német csapatok parancsnokaival, amely szerint csak azok a katonák vegyenek részt a kitörési kísérletben, akik egy éjszakai, 24 km-es, folyamatos harc közbeni gyalogmenetet meg tudnak tenni. A kitörés 20 órakor kezdődik, két fő irányban és három hullámban, a Városmajor úttól a Mechwart térig – és fel a hegyen, ahol Cerék voltak – a Krisztina körút és Margit körúti vonal áttörésével.

A Napló jegyzetében már említett német védelmi vonallal szemben az első szovjet felfogó állásrendszer a Kissvábhegy – János kórház – Rókus-hegy – Margit híd budai vonalán volt, s 21 óra után erős tüzérségi és aknavetőtüzet nyitott a kitörés főirányára, az Olasz fasorra (ma Szilágyi Erzsébet fasor). A tűz 22–23 óra közt érte el csúcspontját. Mivel erre az időre a német főerők eljutottak az Isten-hegyre, a Zugligetbe, valamint a Hármashatárhegyre, a szovjet védelmi vonalat a Sváb-hegy teteje–Normafa–János-hegy–Solymár–Pilisborosjenő vonalra vonták vissza, és február 12-én támadást intéztek a kitörésben eddig jutottakra.

Ezekből a támadásokból, főként a Sváb-hegy tetejéről zúdított ösztüzekből kaptak Cerék. A Napló is sok halottat ír. De 20 ezer katonáról, a kitörésben részt vett civilekről ma sem tudjuk, hová tűntek. Élve, de inkább halva.

És amit a Naplóban olvashatunk 1945. február 12-ről. (A kitörés hivatalos dátuma február 10–12.)

A leírtak részben helyszíni élményből származnak, részben utólagos értesülések lehetnek. Nem gondolom, hogy a történések időpontjában Cer tudta – akár csak hozzávetőlegesen is – a létszámot.

„20 000 német tört ki a várból 8000 ott halt, 12 000 pedig rohant és lőtt, és eloszlott, elbújt, hova tudott. Az Isten megmentett bennünket tőlük, de voltak villák, ahova bementek és ott az orosz még a polgári lakosságnak sem irgalmazott. Lángszórákkal füstöltek ki minden élő. Az egyik, 100–120 méterre levő kis szabad rét, nem lehet másfél holdnál több, legalább 100, de lehet 200 is, amit így az ember irtózatoss pillanat alatt lát, be volt borítva csupa fiatal szép némmel.

És így volt ez egész végig, nem tudom, a 12 000-ből mennyi maradt még élve és hogyan? De aznap elesett a Vár is. Nagy fegyverek zaja már nem hallatszott, portyázók még vadászgattak.”

A KITÖRÉS ALULNÉZETBŐL

A második világháború budapesti történéseivel is foglalkozó hadtörténész gondolatai a kitörésről, amelyet az interneten is olvashattunk. Részletek. Ungváry Krisztián: Budapest ostroma, (Corvina Kiadó, 2016) című könyvéből.

„A budapesti német–magyar csapatok kitörési kísérlete a második világháború egyik legvéresebb katonai akciója volt. Kevesebb, mint öt nap alatt húszezer katona pusztult el, ugyanennyien estek fogságba, míg az átjutás legfeljebb 700 főnek sikerülhetett. Összehasonlításképpen: az 1944-es normandiai partraszállás során a szövetségesek számára

legvéresebb veszteségek az Omaha-partszakaszon keletkeztek, de a halott, sebesült és eltűnt katonák száma itt sem haladta meg az ötezer főt. Ehhez képest az Omaha-partszakasz az amerikai kollektív emlékezetkultúra integráns része, míg a kitörés eseményei egyáltalán nem szerepelnek a német köztudatban, és sokáig Magyarországon sem kaptak különösebb figyelmet...”

„Igaz, hogy Hitler Budapestet erőddé nyilvánította, és azzal érvelt, hogy itt Európát kell megvédeni, de hetven évvel a háború vége után tényleg ideje volna eljutni legalább annak belátásáig, hogy Hitler „Európa Erődje“ finoman szólva sem az európai értékrendet jelentette, helyette viszont tartalmazta mindazt, amit a történetírás Auschwitz, Mauthausen és Ravensbrück néven ismer, nem beszélve a Duna-parti nyilas vérengzésekről. Természetesen erről a kitörés során elpusztult katonák nem tehetnek, de ettől a probléma még adott.”

„Az ügy abszurditása, hogy mindez nem az érintettek esküje értelmében, hanem annak ellenére történt. Hitler ugyanis mindenféle kitörést megtiltott. Karl Pfeffer-Wildenbruch SS-Obergruppenführer, a budapesti német csapatok parancsnoka katonailag teljesen értelmetlen, ráadásul Hitlerrel is szembemenő kitörési utasítása a német félnek semmilyen előnyt, a szovjetnek pedig semmilyen hátrányt nem okozott. Legfontosabb következménye mintegy húszezer özvegy és árva, akik, illetve akiknek leszármazottai zömmel még ma sem tudhatják, hogy az értelmetlen hadműveletbe behajszolt rokon ma hol nyugszik.”

„A kitörés tehát a második világháború hadtörténetének legszörnyűbb fejezetei közé tartozik. Szavakkal le nem írható az a borzalom, amit az érintettek néhány nap alatt átéltek. Fontos és szükséges, hogy emlékezzünk erre az eseményre, amelynek során értelmetlenül hajtottak vágóhídra több ezer embert. Okkal feltételezhető, hogy a budai hegyekben még ma is rengeteg feltáratlan tömegsír található.”

JEGYZETEK

1. A házat ketten örököltük Ferenczy László unokatestvéremmel. Mi ketten járultunk hozzá a ház fenntartásához, látogattuk betegségében és el is temettük. Sírja ma férjével együtt a farkasréti plébániatemplom Apor Vilmos urnatemetőjében, örökmegváltású helyen, nagynénje családjával (Radványiék, a Naplóban szereplő Margit néni, Bucus, Mackó) együtt.
2. *Szinbád* című film, rendezte Huszárík Zoltán, 1971.
3. Lengyel Endre, zsidó ügyvéd.
4. Budapest, XI., Bornemissza u. 16. Akkor még nem voltak idegen lakók.
5. A „mostoha” anyós, átmenetileg a Lenke téren (ma Kosztolányi Dezső tér) lakott.
6. A férj, Gömörly Kornél, anyai részről (Pullmann Antónia) bécsi cseh-morva-zsidó származású, munkaszolgálatos volt.
7. Balatonlellére.
8. Balatonrendes, ott lakott nagyapánk, Rákóczy Ferenc (Csány, 1882–Balatonrendes 1951), Rákóczy Anna (Cer) apja, Kornél apósa.
9. Balatonrendesen bujkált a fél család, az Acsády, Ferenczy, Rákóczy rokonság. A borospincében a falu népe rejtőzködött.
10. Radványi Kálmánék, a feleség: Schliesz Margit, Cer anyai ágán nagynéni. Budapest, V., Bástya u. 12. Itt bújt egy ideig Karády Katalin a félemeleti viceházmester-lakásban.
11. Gömörly Károly, az após második felesége a „mostoha” anyós: lásd a 6. számú jegyzetet is.

12. A két hölgy egymás közelében lakott. Alexits György: egy zsidó barát, matematikus, később akadémikus.
13. Cer álcázásképpen és némi megélhetés reményében egy mosodának is dolgozott.
14. Margit néni: lásd a 10. számú jegyzetet.
15. A későbbiekből se derül ki, hogy kinek az üzlete, talán a Horváth-családé a Kis-Svábhegyen, amiben lehet, hogy tulajdonrésze volt Stefának, vagy Kornélnak, vagy Stefáé volt, és Horváth alkalmazott lehetett.
16. Erzsébet és Ödön: dr. Geszler Ödön mérnök és felesége, Radványi révén rokon.
17. Geszler György zongoraművész, zeneszerző, a Felső Zeneiskola igazgatója, Geszler Ödön bátyja.
18. Dr. Vajda István, zsidó ügyvéd, barát, tőle vették a házukat.
19. Ferenczy Attila, sógor, a legkisebb Rákóczy-testvér, Ilona (Szabi) férje. Rendes: lásd a 8. számú jegyzetet.
20. Ferenczy Attila és Rákóczy Ilona (Kiskunhalas, 1912–Budapest, 1950) fia, László (Budapest, 1940–1988), becenevén Susu a kisebbik fiuk, László.
21. Felülről a második Rákóczy-testvér, Apánk. A lakás: Budapest, IX., Ráday u. 31., IV. 8. Ez a momentum Apám naplójában is szerepel.
22. Rákóczy László és Gombos Róza (Székelykeresztúr, 1910–1995, Budapest) gyerekei: Anna (Budapest, 1939–Budapest, 2002) és Rozália (Budapest, 1941).
23. Az útirányból arra lehet következtetni, hogy Cer akkor már a Kis-Svábhegyről jött le, és nem a Bornemissza utcából.
24. A régi Generális kaszáló a környezeténél mélyebb fekvésű gyakorlótér volt, körben lovaglópályával, a Krisztina körút, a Mikó utca és az Attila út veszi körül, a Déli pályaudvar is érintve. 1944. december 26. óta a Vérmező német szükségrepülőter volt. A háború után a haditechnika roncsaival és a házak romjaival töltötték fel, azóta park.
25. A Ráday utcába.
26. Tordátfalvi dr. Gombos Sámuel (1920. Székelykeresztúr–Bécs, 1980), lófő székely, Anyánk öccse, keresztapám.
27. Anyánk két nagynénje, özv. Viola Miklósné Gombos Róza (Székelykeresztúr, 1876–Budapest, 1965) ny. tanítónő és Gombos Eszter (Székelykeresztúr, 1888–Budapest 1947), magánzó.
28. A már többször emlegetett Margit nagynéni a Bástya utcában.
29. Simándy Aranka (Pozsonyszentgyörgy, 1910–Budapest, 1990), a nagybácsi, Schlisz Józsi bácsi lánya. Józsi bácsi a vitézi cím miatt magyarosított Simándyra. Sanyi: dr. Hegyessy Sándor, Anta (Anci) férje. A Sándor (utóbb Bródy Sándor) utcában laktak. Hegyessy Sándor 1946-ban Brazíliába ment, Anci maradt, de nem váltak el. Haláláig a Bródy Sándor utcában lakott.
30. Medzihradsky – utóbb Petúr – László Béla író, újságíró (Budapest 1904–1973), Margit néni veje. Lányuk, Radványi Margit becenevén Bucus, (Budapest, 1910–1998), keresztanyám.
31. Stefa, a mostohaanyós.
32. Nem tudom feloldani. A Rákóczy gyerekek édesanyjukat maminak szólították, apjuk atyus volt. Cer anyja, nagyanyám, Rákóczy Ferencné Schliesz Anna (Balatonrendes, 1880–Budapest, 1948) Balatonrendesen volt. A férje édesanyjának Antonia Pullmannak adatait nem ismerem, lehetett ő is.
33. A Bástya u. – Kálvin tér – Vámház krt. irányból a Ferenc József (ma Szabadság) hídon mehetett át Budára, majd tovább, a rakparton, a Gellért-hegy alatt. A Bástya utcától a pesti rakparton is mehetett az Erzsébet híd felé. A Tabán az Erzsébet híd budai hídfőjénél, a Hegyalja út (Rác-fürdő) és a Naphegy közötti üres mező, az egykori városrész beépítetlen helye.
34. Léghárító ágyú (légvédelmi löveg).
35. A „Buda 1945 tavaszán” sorozat 8. darabja. A számozás a hátoldalon van. Fotó: Reichart Gábor. Budapest, 1945. V. FSzEK Budapest Gyűjtemény, KK: 170–01/2003.
36. Itt elhelyezni értelemben.
37. Szomszéd.
38. Nemesszalók.
39. A Krisztina krt., a Városmajor u., a fogaskerekű és a Fasor által határolt park, Cer, ha kapuról-kapura cikcakkolt, akkor a Városmajor u. felől cserkészte be úti célját.
40. Budapest, I., a Kis-Svábhegyi u. S-kanyarjának két szarát köti össze, kifut a Városmajor utcára. Ez a villa valószínű Stefáé.
41. Egyelőre csak annyit tudok, ők a boltosék, talán alkalmazottak Stefánál. Lásd még az Előszót.

42. Őt sem tudom azonosítani. Cer sokat emlegette, de nem emlékszem, melyik Annust, talán az, aki később „Iakója” lett a Bornemissza utcában. Nevezett Annuska a harcok közepébe került, december 26-án a front elérte a kórházat, 28-án teljes területét elfoglalták a szovjet csapatok.
43. Végképp kideríthetetlen.
44. A két gyerek a Horváth-családnhoz tartozott.
45. Milyen üzlet, kié, nem tudom, valahol a hegy lábánál?
46. Ebből lett a Martinovics-hegy 1945 után.
47. Kissvábhegyi (ma Gaál József) út a Csaba u. felső végétől indulva felmegy a hegyre, nagy S-kanyart ír le és betorkollik a Városmajor utcába
48. Sanyi Horváthné katonaszökevény öccse.
49. A Kis-Svábhegyhez közeli német szükségrepülőter 1944. december 26. óta a Vérmező volt, ezen kívül még Ju-52-es repülőgépekkel szállították, ejtőernyővel dobták le a német utánpótlást, kék csíkos volt az élelmiszer, fehér a kötszer, gyógyszer, piros a lőszer, vaskereszt. Ezek szerint ekkor már csak lőszer érkezett. L. még a 24. jegyzetet.
50. Kitalált nevek.
51. Helyesen Bánffy u. A Kis-Svábhegyi u. két kanyarját fogja össze, párhuzamos az Alma utcával.
52. Hieronymi (ma Határőr) u. A Kis-Svábhegyi u. felső csücskétől, a Bánffy utcától indul középtűt, az S-ben lefelé, metszi az Alma utcát.
53. Nem tudom, családnév-e, vagy nemzetrév, eddig nem találtam sehol adatot, hogy védett ház lett volna.
54. BM (= Boevaja Masína) rakéta-sorozatvető. Gépkocsira szerelt, könnyen mozgatható, nagy tűzgyorsaságú nehézfegyver, működését hang- és fényjelenség, változó hangmagasságú sivítás kísérte. Lőtávolsága 2 és 8 km között változott. Morálisan is rettenetes volt a hatása.
55. 1944 december végétől védőállásokat építettek ki az előretörő szovjet csapatok ellen a Törökvészen, az Orbán hegyen és a Városmajorban. Ezen kívül a Kékgyólyó u. mentén is német reteszállás húzódott. Az Alma utcához ezek aránylag közeli pontok. Legközelebb egy telepített páncéltörő ágyú volt, a Városmajor utcában, az Alma és Bánffy (ma Acsády) u. közötti szakaszon.
56. 1945 január. Valószínű pillanatnyi harci szünet volt. Éppen ebben az időben törték át a szovjet erők az Alma u. és Bíró u. közötti német-magyar védelmi vonalat.
57. Budapestet már 1944. december 24-én erődé (Festung Budapest) nyilvánították, 1945. január 14-én felrobbantották a Horthy Miklós (előbb Boráros téri, ma Petőfi) hidat, 16-án Hitler engedélyezte a pesti erők átcsoportosítását Budára, azon a napon felrobbantották a Ferenc József (ma Szabadság) hidat. A német egységek visszavonását január 17-én éjjel kezdték. A Lánchidat és az Erzsébet hidat 17-ről 18-ra virradóra robbantották fel. Pestet a szovjet csapatok teljesen január 18-án vették birtokba. (Budán február 13-ig tartottak a harcok.)
58. Az 1912-ben épült János Szanatórium ma, teljesen átépítve, a Kardiológiai Intézet része a Városmajor utcában, mellette a Bíró Dániel Ortodox Zsidó Szanatórium, Városmajor u. 64–66. L. az 56. sz. jegyzetet is.
59. Az Alma u. 2/b., ortodox zsidó szeretetotthon; a fent leírt eset január 19-én este történt. A lakók nem mertek az előző este elmenekülni, a front mintegy 20 m-re húzódott. (*Ungváry Krisztián – Tabajdi Gábor: Budapest a diktatúrák árnyékában. Budapest, 2012. Jaffa Kiadó, 51.*) A ház pár méterre volt Cerék bunkerétől, ugyanazon az oldalon. A nyilasok a Városmajor utcai nyilasházból (Városmajor u. 37., ma a modern irodaépület parkolója) jártak razziázni. Az Alma utcai épület ma is zsidó ortodox szeretetotthon. Zsidó menedékhely volt a Városmajor u. 64–66. sz. alatti Vaskovits (János) szanatórium is, ott január 14-én volt a kivégzés, az épületet felgyújtották, két napig égett. Telkének hátsó része határos az Alma utcával, éppen szemben Cerék villájával. L. még az 58. sz. jegyzetet is.
60. A lángszóró azbesztruhát viselő katonák rohamfegyvere, a könnyen gyulladó folyadékot (napalmot) nagy nyomású nitrogénnel préselték ki a tartályból, a permetet külön szerkezet gyújtotta be. Hatótávolsága 30 m, 10–15 alkalommal lehetett bevetni.
61. A „Buda 1945 tavaszán” sorozat 11. darabja. A számozás a hátoldalon van. Fotó: Reichart Gábor. Budapest, 1945. V.
62. Buda egyik városrésze, az Alagúttól a Déli pályaudvaron keresztül az Attila útig (a Várig) és a Városmajorig, magába foglalja a Vérmezőt, ahol a német szükségrepülőter volt.
63. Szinte szemben az Alma u. torkolatával: a Városmajor utcai Koós Károly-féle iskola, kötözőhely.
64. Ez január 20-án lehetett. Nem tudok az árvaházról többet, ez is zsidó menedék lehetett.

65. Zászlóalj, de legfeljebb egy szakasz jöhetett.
66. Cer dátumot alig ír. Ezt a köztözhelyen tett látogatásából számítva gondolom. Számításaim szerint február 9–10-ig. A hivatalos álláspont szerint a harcok február 13-án megszűntek Budán is.
67. Január.
68. Stefa házában.
69. A szakirodalom szerint a BM sorozatvető lövedékeit 32–54 darabos sorozatokban indították. Nem kell csodálkozni, ha Cer 72-t számolt, azon inkább, hogy egyáltalán számolt. Lásd még az 54. sz. jegyzetet.
70. Lásd a 62. sz. jegyzetet. Közelebbi leírás a Krisztináról: Ostromnapló. Szerzetes nővérek a halálkatonában. (Budapest, Kairosz Kiadó, 2014.)
71. Itt még semmit sem tudtak arról, hogy Magyarország és a Szovjetunió 1945. január 20-án kötött fegyverszüneti egyezménye alapján különféle átállt magyar századokból felállt a Budai Önkéntes Ezred, akik a Krisztinában, a Vérmezőn, a Déli pályaudvar körül és a Városmajorban harcoltak a németek ellen. Amit Cerék átéltek, az az utolsó nagy összecsapások egyike volt. Január 28-án a szovjet egységek nagyobb erővel támadtak nyugat felől. A németek a Kis-Svábhely visszafoglalására ellentámadást indítottak. Ezek szerint éppen Cerék házának tetejéről.
72. A dátumot Cer húzta alá. 1945. január 25-én, csütörtökön az északról támadó szovjet egységek megközelítették az Alma utcát és környékét.
73. A Városmajor északi részén, a Városmajor u., a fogaskerekű végállomása és Fasor által határolt terület, üvegházak, kertészet, ma is az.
74. Románia és Ukrajna között a Prut, Dnyeszter és a Duna-delta közötti terület, sok szerződés alapján sok országhoz tartozott, lakóinak egy része román. Részben Romániához, részben Ukrajnához tartozik. Középső része a Moldvai Köztársaság.
75. Aláhúzás az eredeti szövegben.
76. Burizs, árpagyöngy. Étkezésre használt hántolt, legömbölyített szemű árpa.
77. Tiszt. A „davaj” a szovjet katonák közkeletűvé vált szava, parancs értelmű felszólítás: „menni!” „gyerünk!”
78. Bolit = fáj.
79. Kon’ = ló.
80. A korábban már említett Schliesz Margit (Radványiné), Schliesz Anna (Rákóczyné) és Simándy (Schliesz) József legidősebb testvére, Schliesz Paula, hívónevén Fánika. Férjezetlen, nyugdíjas tanítónő, Klotildligeten lakott szép házában, ott erőszakolták meg 60 éves korában az oroszok.
81. Cer ilyen finoman írta le a megerőszkolás tényét.
82. Mindenféle-fajta tetűt.
83. Eredeti jelentésében őrnagy, de visszaemlékezések szerint minden szovjet tisztet majornak szólítottak.
84. Cer még nem volt negyven éves és negyven kiló, 150 cm, hamvas bőrű és szép.
85. Nem ismerős.
86. Ez volt a nagy tévedés.
87. Hleb = kenyér.
88. Budától nyugatra, a Budakeszi–Páty–Zsámbék fűtővonalon, onnét kis utakon nyugat felé Gyermely. A legnagyobb csaták közege.
89. Új szereplő, ismeretlen.
90. Kitalált név, talán Andrej.
91. Trebovat’ = követel, kasztrjulja = lábas, serpenyő.
92. A mongolok altáji csoportja, több törzs alkotja. Északi részük Kelet-Szibériában, a déli a Bajkál-tó környékén él.
93. Ez a szokott krumplipucolási szertartás.
94. Az ismert obszcén orosz káromkodás, ёб твою мать [job tvoju maty]. Zsena, feleség, zsenka (bizalmas), kicsi asszony, asszonyka, menyecske.
95. L. a 60. sz. jegyzetet.
96. A szakirodalom azt írja, hogy a kitörés a Várból 1945. február 11-én 20 órakor kezdődött két fő irányba, ebből az egyik a Városmajor u. Csak azokat az útirányokat írom le, amely Ceréket érintette. A harcok 22–23 óra körül értek a tetőpontra. A szovjet egységek egyik része a Kis-Svábhely és a János kórház köré csoportosult. Ha a Naplóíró február 13-ra teszi a közelükben folyó hajnali harcokat, akkor valószínűsíteni

lehet, hogy körülöttük hosszabb ideig tartott a küzdelem. Megjegyzendő, a dicsőség érdekében lehet a két napos, kitörést felmorzsoló harcot két órásnak is írni. 1945-től 1995-ig senki sem foglalkozott vele, nem mert, utána pedig már minek. Az öreg történészek semmi kincsért nem adják megcsontosodott elméleteiket. Több adat van forgalomban: 21 000 német, 19 000 magyar katona és ismeretlen számú polgári egyén. Állítólag 745 embernek sikerült Zsámbék felé elmenekülnie. Megjegyzem, soha sem írták le, hová és mikor temették el azt a rengeteg embert. A hivatalos létszámokat I. még: Magyarország a második világháborúban. Lexikon. Budapest, 1996. 226–227.

97. Ez a Stefa-féle villa az Alma utcában.

98. Nem tudom, kik ők.

99. 1945-ben a Szovjetunió Ukrán Szövetségi Köztársasága, ma Ukrajna.

100. Akkor is drágának számító perzsabunda, Farkas Mihály szücsmester remeke.

101. Ez az egyetlen utalás arra, hogy nem teljesen az eseményekkel egy időben, és nem egészen a helyszínen készült a Napló.

102. 1945. február 25.

103. Ez már Cer háza, XI., Bornemissza u. 16.

104. Nem tudom, kik lehettek Cer széles ismeretségi köréből.

105. Sajnos, vége van, pedig nem lett volna érdektelen, mi minden történt a továbbiakban, például Kornél több más munkaszolgálatossal együtt elszenvedett 3 éves szovjet hadifogsága. Igaz, az már nem ostrom. Csak következmény.

ROZÁLIA RÁKÓCZY

CER'S DIARY

Anna Rákóczyi (born in Gödöllő, 1905, to Ferenc Rákóczy and Anna Schliesz, married Kornél Gömöri (sometimes Gömöry), sister of our father László Rákóczy.

She began her diary in October 1944. At first a salient theme is the “hiding” of the persecuted people of the “holocaust”, her worries about her husband and family and the noise of fighting already heard in Budapest in autumn 1944. A detailed account is given of her route from relative to relative on Christmas eve, 24 December 1944.

This detail is also included in her brother's diary (see the starting lines of Dad's Diary). Her route is described from Bástya street in the 5th district through the besieged Budapest streets, bridge, squares to Kis-svábhegyi út where she wished to wait out the end of the siege in the calm residential district of Buda in the villa of her husband's stepmother Mrs Károly Gömöri. There are details about finding a “safe” air-raid shelter, the protection of food, the supply of the neighbourhood from an exactly not identified shop, and then about being stuck in the cellar.

The area fell in the escape route of the troops breaking out from Buda castle (the streets with today's names as well, explanation of the defensive ring, offensive and cutting-off positions, weapons are in the footnotes), so one can get an idea of the massacre, the suffering of the civilians and the horrible slaughtering of the patients and nursing personnel in the Jewish sanatorium nearby.

There are special passages with morbid humour about the behaviour of Soviet soldiers, the plundering of the German rear-guard and the Soviet front-guard.

Her drawings explain the location of the villa, the situation of the shelter, the position of the formations of aircrafts for a bomb raid, and an adventurous route to the school in Városmajor street converted into a hospital, as well as the failure of the escape of the family, hiding with them, in the direction of the Zsámbék Basin.

After the sight of the scattered innumerable corpses in the nearby field – all Germans – the sight of the Hungarian POW's driven off is followed by the elimination of rubble, attempts at reconstruction, and the return to her home in April 1945 in Bornemissza street in the 11th district. The diary ends here, the entries usually written on the spot; there are only a few subsequently added sentences.

raro41@gmail.com

